

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

53. RAKSTU KRĀJUMS

2016/2017

SATURS

Ieva Kalniņa

Latviešu literatūrzinātne starp trim vaļiem

Latviešu literatūrzinātne atrodas starp trim vaļiem – internacionalizāciju, nacionālo un sociālo atbildību un finansēm. Ārpus Latvijas ir apm. piecpadsmit literatūrzinātnieku 3

Māra Grudule

Romānu sērija *Mēs. Latvija, XX gadsimts* starpnacionālā aspektā

Visu sešu romānu autorus primāri interesē indivīds un viņa izvēles. Etniskā dažādība visbiežāk tiek izmantota laiktelpas raksturojumam, pārliecinoši atklājot Latviju kā multikulturālu zemi 7

Ieva E. Kalniņa

Anna (Asja) Lācis versus Jūlijs Lācis: saruna nesamierināmas citādības valodā

Šīs attiecības izgaismo citādu Annu Lācis, cilvēciskā aspektā noceļot viņu no pjedestāla. Jūlijs Lācis deva Annai Lācis vārdu Asja, ar kuru viņa ir pazīstama pasaulē 15

Iveta Leitāne

Tiesību diskurss latviešu literatūras klasikā. Cilvēku tiesa, Dieva tiesa un dabiskās tiesības

Neņemot vērā deficitāros tiesu procesus, kas attēloti latviešu literārajā klasikā, dabisko tiesību pēdas tajā ir atpazīstamas un cilvēku tiesas saikne ar Dieva tiesu ir uzrādāma 24

Ojārs Lāms

Starpkultūru literatūra. Viļa Lāciša romāns *Stroika ar skatu uz Londonu*

Permanentu skumju un sērošanas līniju latviešos autors ar ironisku vieglumu tiecas dekonstruēt. Tādā ziņā Londonas tēls iegūst arī gluži inversu nozīmi, jo tā ir iespēja tikt prom 32

Ieva Kalniņa

Biogrāfiskā romāna tipi mūsdienu latviešu literatūrā

Pētot romāna vēstījumu, struktūru un attieksmi pret biogrāfiju, tos var iedalīt četrās grupās: dokumentālās, reālistiskās, revizionistiskās iztēles romāni un iztēles metabiogrāfijas 38

Mārtiņš Laizāns

Vizuālā dzeja latviešu literatūrā

Pēdējo piecu gadu laikā ir vērojama pastiprināta pievēršanās vizuālajai dzejai, turklāt arī literatūras kritikas pārstāvju attieksmes maiņa vizuālās dzejas vērtējumā – no negatīvas uz pozitīvu 46

Jūlija Dibovska

Literārā kinematogrāfiskuma problēmas Alberta Bela prozā

Literārā kinematogrāfiskuma elementu lietojuma paradigma mainās – līdz ar cenzūras pazušānu autora darbos centrālajā vietā izvirzās ne literārie eksperimenti, bet gan idejiskums 60

Aija Priedīte

Pagātne šodienā jeb šodiena pagātnē. Mans laikabiedres skatījums

Abu pētījumu fokuss – kā darbojas valsts orgānu sistemātiskas faktu sagrozišanas mehānismi, kas ir smagi un iznīcinoši ieroči karā ar Rietumu un demokrātijas vērtībām 69

Andrejs Veisbergs

Grāmatu tulkojumi varas maiņu gados (1939–1946)

Politiskās situācijas metamorfozēs tulkotāji piemērojās pārmaiņām, sadarbojās un pretojās režīmiem. Okupāciju laikā tulkojumu joma dažreiz bija politiski neuzticamu cilvēku patvērumš 85

Jānis Sīlis

Valoda un sabiedrība Latvijā: ieskats dažos sociolingvistisko pētījumu virzienos un pētnieku prioritātēs

Pēdējo 19 gadu sarakstos esmu fiksējis 445 sociolingvistiskas publikācijas, kuru autori ir Latvijas valodnieki. Interesi izrādījuši arī Apvienotās Karalistes, Izraēlas un Krievijas pētnieki 95

Ilgars Grosvalds

Latviešu sievietes rakstniecībā (1860–1944)

Pirmā latviešu rakstniece bija Krišjāņa Valdemāra māsa Marija Medinska. Viņas uzskatu izveidē liela nozīme bija arī draudzībai ar Frici Brīvzemnieku un Āronu Matīsu 102

Valters Ščerbinskis

Nacionālā enciklopēdija. Ideja un īstenošanas pamatprincipi

Vēlākajos okupācijas laikos gan Konversācijas vārdnīca, gan Latvju mazā enciklopēdija latviešiem bija arī zināms simbols un atgādinājums par neatkarības laikmetu 112

Marta Ābula

Plaģiāts akadēmiskajā vidē

Latvijas augstskolām būtu jāpārņem ārvalstu pieredze, ne tikai formāli definējot plaģiāta būtību, bet izglītojot studentus un docētājus par veidiem, kā izvairīties no plaģiāta 118

Juris Dreifelds

Latvijas tieslietu sistēma vērtējumu svaros

Uzņēmēji devuši samērā zemas atzīmes tiesu sistēmai. Milzīgu kaitējumu nodarījusi maksāt-nespējas administrācija. Tiek kritizēti tiesu specializācijas trūkumi komerciālo lietu izskatē 123

Ilmārs Latkovskis

Latvieši savā sulā un globālā migrācija

Noriets pēc uzplaukuma draud ikvienai kultūrai, ja tā pārlieku norobežojas no citām ietekmēm un neseko līdzī globālajām tendencēm. Latvijai jābūt gatavai globālajiem izaicinājumiem 132

Einārs Cilinskis, Dagnija Blumberga

Latvijas klimata politika un valsts attīstības plānošanas sistēma

Apkopojot Latvijas zinātnieku spēkus vienotā komandā, nākamās plānošanas dokumentus būtu iespējams veidot, piedāvājot lēmumu pieņēmējiem dažādas alternatīvas 139

APSKATI

Dens Dimiņš

Lāčplēsis ārpus „latvju plašajām ārēm” 149

Ieva Rodiņa

Raiņa un Aspazijas jubilejas gada atspulgi Latvijas teātrī: biogrāfiskais aspekts 155

Māra Kiope

Fenomenoloģija mūsdienu pasaulē: jauna pieredze 157

Kaspars Zellis

Kvalitatīvs monogrāfisks pētījums, kura parādīšanās ir retums 163

Elmārs Pelkaus

Divzīrgu arkla vāga 165

Ainārs Dimants

Ījaba politikas teorija 167

Dzintra Bungs

Secinājums: jāpiedāvā iespēja Ukrainai pievienoties ES 169

Dzintra Bungs

Kremļa tēls – Krievija kā aplenkts cietoksnis 172

Gints Šīmanis

Reportāžas no tāliem ūdeņiem 174

Andris Grīnbergs

Ar zeltu oderēti mākoņi 175

HRONIKA

Akadēmiskā vienība Austrums 177

Akadēmiskā vienība Latviē 180

Latviešu katoļu studentu un akadēmiķu apvienība Dzintars 181

Studentu biedrība

Fraternitas Rusticana 183

Studentu biedrība Šalkone 185

IN THIS ISSUE 186

Ieva Kalniņa

LATVIEŠU LITERATŪRZINĀTNE STARP TRIM VAĻIEM

Ieva Kalniņa ir latviešu literatūras vēstures pētniece, *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes (LU) Humanitāro zinātņu fakultātes (HZF) profesore. Pašreizējo zinātnisko interešu centrā: latviešu vēsturiskais romāns, literatūra totalitārisma apstākļos, jaunākā proza un drāma, kā arī atsevišķu latviešu rakstnieku dzīve un darbi (R. Blaumanis, J. Ezeriņš, A. Brigadere), par kuriem organizētas konferences un krājumi. Sastāda Harija Gulbja rakstus. Gadskārtējās LU HZF starptautiskās zinātniskās konferences *Literatūra un reliģija* organizētāja un rakstu krājuma *Literatūra un reliģija* sastādītāja (iznāk ik pa diviem gadiem). Monogrāfijas *Variācijas par latviešu drāmas vēsturi: teksts un konteksts* (2013) autore. Publicējusi rakstus par latviešu literatūras vēstures un salīdzinošās literatūrzinātnes jautājumiem latviešu, vācu un krievu valodā Latvijā un ārzemēs.

Raksturvārdi: literatūrzinātne, starptautiskā sadarbība, nacionālā atbildība, finansējums.

Šajā žurnāla *Akadēmiskā Dzīve* numurā lasāma literatūrzinātnieku rakstu kopa, tādēļ nedaudz iezīmēšu mūsdienu latviešu literatūrzinātnes situāciju un publicēto rakstu vietu tajā.

Latviešu literatūrzinātne atrodas starp trim vaļiem – internacionalizāciju, nacionālo un sociālo atbildību un finansēm.

Latviešu literatūrzinātnieki arvien aktīvāk vada starptautiski finansētus projektus vai tajos piedalās, publicējas ārzemju žurnālos, ir ārzemju asociāciju biedri.

Tā 2017. gadā noslēdzās Norvēģijas finanšu instrumenta projekti *Gender, Culture and Power: Diversity and Interaction in Latvia and Norway* (*Dzimumsocialitāte, kultūra un vara: diversitāte un mijiedarbība Latvijā un Norvēģijā*) un *Mobility in Language, Culture and Gender Studies* (*Mobilitāte valodas, kultūras un dzimumsocialitātes studijās*), tos vadīja profesore Ausma Cimdiņa (LU HZF). Pētījumu rezultāti publicēti, piem., kolektīvajā

monogrāfijā *Aspazija un mūsdienas*. Projekta gaitā tika arī veikta socioloģiskā aptauja par dzimumu līdztiesības jautājumu izpratni, iekļaujot 1000 respondentus dažādos mūsu zemes novados. Aptaujā konstatēts, ka Latvijas sabiedrība uzskata: dzimumlīdztiesības problēmas mūsu valstī nepastāv, bet, piem., augstākā izglītība Latvijā ir domāta ievērojami vairāk sievietēm nekā vīriešiem, tomēr sieviešu ienākumu līmenis ir zemāks. Tā ir jauna tendence dažādos starptautiskajos literatūras projektos, ka zinātniekiem jāiesaistās sociālajās vai reģionālajās aktivitātēs.

Divi pētījumi, kas sagatavoti Eiropas Sociālā fonda aktivitātes *Cilvēkresursu piesaiste zinātnei* projektā *Kultūras kultūrā: robežvēstījumu politika un poētika*, publicēti ārzemēs: Vācijā ir iznākusi Benedikta Kalnača monogrāfija *20th Century Baltic Drama: Postcolonial Narratives, Decolonial Options* (*20. gadsimta Baltijas drāma: postkoloniāli naratīvi, dekoloniālas iespējas*, 2016), savukārt Lielbritānijā – Paula Daijas monogrāfija *Literary History and Popular Enlightenment*

in *Latvian Culture (Literatūras vēsture un tautas apgaismība latviešu kultūrā)*, 2017), kas veltīta 18. un 19. gadsimta pirmās puses apgaismības kultūrai.

Patlaban redzams, ka ārzemju pētniekus latviešu literatūras pētniecība interesē noteiktos aspektos. Tie ir saistīti ar feminisma un postkoloniālisma studijām, kas ir aktuālas visā mūsdienu pasaulē. Postkoloniālismu vairs neattiecina tikai uz Āfriku vai Āziju, bet arī uz Baltiju saistībā ar vācbaltiešiem, cariskās Krievijas nacionālo politiku un padomju laiku. Savukārt Aspazijas personības fascinējums un rakstnieču lielais īpatsvars latviešu literatūrā ir divas vadzvaigznes feminisma pētījumos.

Vēl vienu loku veido pētījumi, kuri saistīti ar latviešu–vācbaltiešu un latviešu–vācu literatūras attiecībām. Blakus P. Daijas pētījumam jāmin profesores Māras Grudules monogrāfija *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*, kurā iekļauta arī dzejas antoloģija; LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta mājaslapā pieejams grāmatas pielikums ar senās dzejas un tās izdevumu paraugiem¹. Dzejas paraugi var veicināt tekstu pētniecību arī ārzemēs, pašlaik bibliotēkas un arhīvi arvien vairāk 14.–18. gadsimta materiālu padara pieejamus internetā, tādējādi veicinot pētniecības internacionalizāciju. M. Grudule avotus meklēja Latvijā, bibliotēkās Vācijā, Polijā, Igaunijā, Somijā. Viņas interešu lokā ir arī vācbaltiešu literatūra, un viņu interesē vācbaltieša tēls latviešu literatūrā, šim jautājumam žurnālā *Akadēmiskā Dzīve* veltīts viņas raksts *Romānu sērija* Mēs. Latvija, XX gadsimts *starpnacionālā aspektā*.

Nenoliedzot latviešu literatūrzinātnes internacionalizācijas nepieciešamību, tomēr jāatzīmē, ka literatūrzinātne vienmēr ir saistīta ar savas nācijas literatūras atpazīstamību. Ir grūti iedomāties, ka latviešu literatūrzinātne būs ļoti pieprasīta ārzemēs, ja nav tulkoti un vismaz akadēmiskajās aprindās kļuvuši slaveni atsevišķu rakstnieku darbi vai kādi viņu dzīves aspekti. Spilgts piemērs ir teātra režisore un proletāriskā bērnu teātra aizstāve Anna Lācis, filozofa Valtera Benjamina mūza un Bertolta Brehta jaunības dienu paziņa. Viņa ir pazīstama Vācijā, Krievijā, Brazīlijā, Itālijā, Kanādā.

¹ Pieejams: <http://ej.uz/nme4> (27.08.2017.).

Latvijas Kultūras akadēmija 2015. gadā rīkoja starptautisku zinātnisku konferenci *Kreisuma ideja kultūrā. Parole – Asja*, pēc tam Vīnē Starptautiskās Komparatīvās literatūras asociācijas kongresā Toronto Jorkas Universitātes profesore Suzana Ingrama (*Susan Ingram*) noorganizēja sekciju *The leftist languages of Anna/Asja Lacis (Annas/Asjas kreisās valodas)*, bet Kaselē izstādē *Documenta 14* tika izveidota izstāde – projekts *Signals from another world: Anna „Asja” Lācis archives (Citas pasaules signāli: Anna „Asja” Lācis arhīvi)*. Annas Lācis pētniecība Latvijā beidzamos gados ir aktualizējusies, un šajā numurā publicēts Ievas E. Kalniņas raksts *Anna (Asja) Lācis versus Jūlijs Lācis: saruna nesamierināmas citādības valodā*.

Vairāk tulkota ir latviešu reālisma un romantisma literatūra, kam nozīme ir, piem., Rūdolfa Blaumaņa pētniecības aktualizācijā beidzamos gados. Tā 2017. gada aprīlī Daugavpils Universitātē tika organizēts simpozījs *Rūdolfs Blaumanis un vācu literatūra*. Viens no tā rīkotājiem bija Ph.D. Rolfš Fīlmanis (*Rolf Füllmann*, Ņelnes Universitāte), kurš 2013. gadā piedalījās Rūdolfa Blaumaņa 150 gadu jubilejai veltītajā konferencē ar referātu par R. Blaumaņa novelistiku (R. Blaumaņa teksti ir publicēti vācu valodā). Pēc tam viņš Vācijā izdeva R. Blaumaņa romānu *Nāves ēnā*, un 2017. gadā iznācis viņa un B. Kalnača sakārtotais R. Blaumaņa paša sacerētās vai tulkotās īsprozas pilnīgais kopojuums vācu valodā *Frost im Frühling. Die deutschsprachigen Erzählungen*. 19. un 20. gadsimta mijas reālisma literatūra beidzamajos gados pētniecībā ieguvusi jaunu interdisciplināru skatījumu. Tāds ir arī Ivetas Leitānes raksts *Tiesību diskurss latviešu literatūras klasikā. Cilvēku tiesa, Dieva tiesa un dabiskās tiesības*.

Tieši saistībā ar vācu un vācbaltiešu kultūru literatūrzinātniekiem ir kopprojekti ar Vācijas universitātēm. Tomēr te Latvijas zinātnes sistēmā veidojas paradokss, jo pētnieku rakstiem ir jābūt noteiktās datubāzēs, bet Vācijā daudzas universitātes un apgādi paši atbild par savu augsto kvalitāti, un, lai gan LU Bibliotēkai šķiet vērta vien ASV Kongresa bibliotēka, piem., Ārnes Jensonas (*Arne Jönsson*) un Gregora Fogta-Špīra (*Gregor Vogt-Spira*) sakārtotajā *SPUDASMATA* 17. sējumā *The Classical*

Tradition in the Baltic Religion (Klasiskā tradīcija Baltijas reģionā, 2017) lepmi norādīts: Vācijas Nacionālā bibliotēka šo publikāciju iekļāvusi vācu nacionālajā bibliogrāfijā. Krājumā ir vairāki pētījumi par Baltijas literatūru komparatīvistikas aspektā, un acīmredzot nākotnē tieši komparatīvistikas pētījumi kļūs aktuālāki. Šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā iekļauts salīdzināmās literatūrzinātnes profesora Ojāra Lāma raksts *Starpkultūru literatūra. Viļa Lāciša romāns* Stroika ar skatu uz Londonu.

Komparatīvistikā ir jēdziens „pasaules literatūra”, praksē to veido daudzās valodās tulkoti angļu, franču vai vācu autoru darbi, arī antīkā un renesanses literatūra, tādējādi pētnieki sasaista jaunās teorijas ar konkrētu tekstu, lai plašāks ļaužu loks iesaistītos sarunā. Latviešu literatūras un literatūrzinātnes atpazīstamība un internacionalizācija (pasaulē?) vienmēr būs nosacīta. Visās Eiropas valstīs notiek savas literatūras pētniecība, bet ko mēs zinām par slovēņu, melnkalniešu vai portugāļu literatūras kritiku, vēsturi un teoriju?

Ārpus Latvijas ir apm. piecpadsmit literatūrzinātnieku, kuri lasa tekstus latviešu valodā un spēj tos pētīt, ir vēl daži trimdas izcelsmes literatūrzinātnieki, kuri nedzīvo Latvijā (2017. gadā mūžībā aizgāja izcilais literatūrpētnieks Rolfs Ekmanis), visvairāk pētnieku ir Lietuvā un Vācijā, pa kādam Čehijā, Polijā, Igaunijā un Francijā. Latvijas pētniecības iestādēm ar viņiem visiem ir kontakti, bet bez latviešu daiļliteratūras tulkojumiem latviešu literatūrzinātnes internacionalizācija būs apgrūtināta. Piem., kad rikojām izcilā novelista Jāņa Ezeriņa 125. dzimšanas dienai veltītu konferenci, tika konstatēts, ka viņu ārpus Latvijas gandrīz nepazīst, tā poļu valodā ir tulkots viens viņa dzejolis. Šādā aspektā padomju laiks ir radījis gandrīz neatgriezeniskas sekas: ir latviešu literatūras periodi (īpaši 20. gadsimta 20.–30. gadi) un autori, turklāt izcili rakstnieki, kurus vairs nav iespējams iekļaut lasīšanas tradīcijā ārpus Latvijas un pat mūsdienu latviešu lasītāja apziņā. 2017. gadā klajā nāca Anitas Rožkalnes monogrāfiskais pētījums *Kārļa Zariņa burvju aplis*, bet LU studiju kursā par 20.–30. gadu literatūru no studentiem redzams, ka skolās viņa darbi nav atgriezušies.

Taču Aleksandra Čaka vārds lasītāju un pētnieku vidē ir noturīgs, 2017. gadā ir iznācis Silvijas Radzobes pētījums „*Kosmopolītu lieta un Aleksandrs Čaks*”. Pētījums dod ieguldījumu padomju literatūras un kultūras tālākajos pētījumos. 2015. gadā iznāca Evas Egļājas-Kristsones pētījums par padomju iestāžu mēģinājumiem ietekmēt trimdas sabiedrību *Dzelzsgriezēji. Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti* (sk. arī Aijas Priedītes rakstu šajā *Akadēmiskās Dzīves* laidienā).

Literatūrzinātne, ievērojot tās specifiku, nes arī nacionālo un sociālo atbildību, tā saistīta ar Latvijas vidi, skolotāju, studentu, muzeju darbinieku un citu interesentu zināšanām un interesēm. Šajā jomā nozīmīgi ir latviešu literatūras vēstures jautājumi, atsevišķu rakstnieku daiļrades izpēte, dažādu teoriju aprobācija. Te var minēt Rainim veltīto konferenci *Rainim 150. Un rīts būs jāpieņem, lai kāds tas nāks*, jaunos Aspazijas Kopotos rakstus, Veronikas Strēlertes Rakstus, Edvarta Virzas Rakstus, krājumus *Mūsdienu literatūras teorijas, Poētika tuvplānā: Viena dzejoļa analīzes antoloģija*, reģionālos izdevumus *Kurzemes rakstnieku silueti* u. c. Šajā žurnālā publicēts Ievas Kalniņas raksts *Biogrāfiskā romāna tipi mūsdienu latviešu literatūrā*, kurā ir mēģināts sistematizēt latviešu biogrāfiskos romānus, kuri neieinteresēs ārzemju pētniekus, bet ir nozīmīgi latviešu lasītājiem.

Pēdējā laikā situācija kļūst diskutabla, jo ir skaidrs, ka dalībai vietējās zinātniskās konferencēs īpašas jēgas nav, tā kā pētnieka karjerai punktus tās dod ļoti maz, lai gan uzstāties tajās, kur sapulcējušies visi valsts labākie kāda autora vai žanra, vai problēmas pētnieki, nav nemaz tik viegli. Tas ir arī finanšu jautājums, jo, piem., gandrīz visas nesenās lielās, nozīmīgām jubilejām veltītās konferences (un pēc tam krājumi vai kolektīvās monogrāfijas) – Rūdolfa Blaumaņa, Raiņa, Johana Gotharda Stendera, Eduarda Veidenbauma vai Edvarta Virzas – neiekļāvās un neieklausies pašreizējos valsts pētījumu programmas *Letonika* projektos. Ja šīs konferences grib internacionalizēt, tas ir milzīgs darbs. Lai sarīkotu J. G. Stendera konferenci un izdotu krājumu, profesore M. Grudule ir uzrakstījusi apm. astoņus projektus dažādām Latvijas un Vācijas organizācijām, vēl vēstules pašvaldībām un

lūgumus privātpersonām, taču, protams, vadītājam atlīdzība nav paredzēta. Beidzamā laikā Valsts kultūrkapitāla fonds dažreiz atbalsta vismaz referentus, jo viņi tādā strādā ārpus zinātnes projektiem. Tuvojas lielas jubilejas Jānim Porukam, Kārlim Skalbem, Vilim Plūdonim, Fricim Bārdam u. c., un cerēt, ka jauni vai pajauni zinātnieki apdraudēs savu karjeru, ir panaivi. Te jāatceras vēl kāds aspekts – starptautiskās konferences ir arī institūciju naudas avots, un, dodoties uz Frīdriha Šillera, Viljama Šekspīra vai Mígela de Servantesa konferenci un ņemot vērā, cik daudz pasaulē ir viņu darbu pētnieku, ir jāmaksā, taču tā nav ar latviešu autoriem. Ja tiešām notiek lielas latviešu autoru konferences, tad ārzemju pētnieki, loģiski, gaida, ka viņiem vismaz daļu izdevumu segs, jo viņi ir pētījuši papildus, savukārt labiem latviešu literatūras zinātniekiem ārpus Latvijas mēs kļūstam par dārgu nastu. Arī jaunie zinātnieki arvien vairāk un biežāk uzdod jautājumus par algu un darba finansējumu. Saprotams, ka tuvā nākotnē darbs risināsies tikai skopi finansētos projektos savā

vidē, bet vai tādējādi latviešu literatūrzinātne kļūs daudzpusīgāka un vairāk vajadzīga cilvēkiem?

Tomēr nav jau tā, ka Latvijā netaptu jaunu zinātnieku pētījumi, viņus interesē sarežģītas tēmas un autori, kurus izvēlās skatīt pieredzējuši pētnieki, jaunas teorijas un pētniecības avoti. Labi to var redzēt LU HZF baltu filoloģijas maģistra darbu tēmās – tapuši darbi gan par Andreja Upīša prozu (Arnis Koroševskis), gan psiholoģisko romānu 20. gadsimta 20.–30. gados (Arturs Skutelis), gan pilsētas dzeju (Kristiāna Kārklīņa), gan jaunajiem autoriem Josifa Staļina laikā un *atkušņa* sākumā (Signe Raudive). Rakstu kopā ir divu jaunu pētnieku raksti: Mārtiņa Laizāna raksts *Vizuālā dzeja latviešu literatūrā* un Jūlijas Dībovskas raksts *Literārā kinematogrāfiskuma problēmas Alberta Bela prozā*.

Latviešu literatūrzinātnieki Rīgā, Liepājā, Daugavpilī un Rēzeknē cenšas veidot internacionālu zinātni, stiprina nacionālo un lokālo identitāti, strādā dažādos projektos un darbos, lai finansiāli izdzīvotu. Vismaz pagaidām.

Māra Grudule

ROMĀNU SĒRIJA *MĒS. LATVIJA, XX GADSIMTS* STARNACIONĀLĀ ASPEKTĀ

Māra Grudule dz. 1963. gada 1. martā Rīgā. Filoloģijas doktores (*Dr. philol.*) grādu ieguvusi 1995. gadā Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūtā par disertāciju *Cilvēka dzīves gaitas attēlojums 17. un 18. gadsimta latviešu literatūrā*. Kopš 2002. gada Latvijas Universitātes (LU) Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētniece, kopš 2008. gada – LU profesore. Rakstu krājuma *Mach dich auf und werde licht – Celies nu, topi gaišs. Zu Leben und Werk von Ernst Glück (1654–1705). Akten der Tagung anlässlich seines 300. Todestages vom 10. bis 13. Mai 2005 in Halle (Saale)* (2010) redaktore kopā ar Kristiāni Šilleri (*Christiane Schiller*), autore monogrāfijai *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos* (2017) un ap 30 zinātniskām publikācijām dažādos starptautiskos izdevumos par latviešu literatūru 16.–18. gadsimtā un Baltijas vācu literatūru.

Raksturvārdi: vēsturiskais romāns, latvieši, multikulturalisms, starpnacionālās attiecības, mūsdienu latviešu literatūra.

Ievads

2013. gada janvārī masu medijos tika publicēta ziņa, ka pāris gadu laikā taps 13 romāni par Latvijas vēsturi sērijā *Mēs. Latvija, XX gadsimts*. Katrs darbs pārlūkos savu laika posmu, noslēgumā iegūstot tekstus, kas atspoguļos vēstures procesu Latvijā no gadsimta sākuma līdz beigām. Idejas autore ir rakstniece Gundega Repše. Pagaidām, līdz 2017. gada jūnijam, publicēti vienpadsmit romāni. Tie visi, kaut mākslinieciskā līmeņa ziņā dažādi, lasāmi ar interesi. Sērija ir ieguvusi savu stabili vietu latviešu kultūrā, vairāki romāni ir bijuši izvirzīti gada balvai literatūrā, viens – piedzīvojis iestudējumu uz teātra skatuves, turpinās darbs pie tā ekranizācijas. Sērija ir novitāte arī Eiropas kultūrā – nevienai citai tautai, kaut interese par vēsturisko romānu ir liela, līdzīga precedenta nav.

Jaunā sērija: žanrs un starpnacionālo attiecību konteksts

Topošie teksti sākotnēji tika pieteikti, pirmkārt, kā pretošanās savas vēstures aizmiršanai, otrkārt, kā patriotisma stiprināšana¹. Gundega Repše bija iecerējusi, ka tās būs vienā laikā dzīvojušu cilvēku liecības par 20. gadsimtu, pēc iespējas – bez konjunktūras straumes vēstures skatījumā². Pamazām žanra apzīmējumu „vēsturiskais romāns” nomainīja „romāni par Latvijas vēsturi”. Par žanra piederības jautājumu notika vairākas diskusijas, plašākā – 2015. gada oktobrī. Tās dalībnieki pievienojās Gundegas Repšes viedoklim, ka žanrs kļuvis anahronisks. Rakstnieks un literatūrkritiķis Guntis Berelis jau 1998. gadā vēsturisko romānu bija raksturojis kā „bildes iz vēstures, kas uzstīvētas uz visai primitīva sižetiskā karakasa ar noteiktu vērtīborientāciju un stereotipu

¹ Taps 13 jauni vēsturiski romāni 2013.

² 13 rakstnieki apņemas 2013.

noturību³. Tomēr mūsdienu Rietumeiropas literatūrzinātne ļauj vēsturiskajam romānam lielu brīvību. Žeroms de Grūts (*Jerome de Groot*) monogrāfijā *The Historical Novel (Vēsturiskais romāns, 2010)* norāda, ka vēsturiskā romāna uzdevums mūsdienās ir rekonstruēt vēsturi, t. i., savā fantāzijā to pārrādīt no jauna, turklāt būtiska nozīme ir autora pašreizējai identitātei, jo īpaši nacionālajai identitātei un vēsturisku materiālu izmantojumam (dienasgrāmatām, periodiskiem izdevumiem u. tml.); bet pašā romānā primārs ir tēls, kurā skaidri jaušams tā radītāja rakstnieka pašpārliecinātais skatījums, tai skaitā pieļaujot tradicionālo stereotipu laušanu, pat dezorientējot lasītāju, izaicinot, atgādinot par pasaules nestabilitāti un neizprotamību.⁴ Jaunie sērijā tapušie latviešu romāni šādai žanra izpratnei visnotaļ atbilst. Tos vieno, pirmkārt, iepriekš nebijis skatījums uz atsevišķām vēstures epizodēm, ja ne gluži provokācija. Tā var būt vēsturnieku aprobēta, bet vēl plaši, tai skaitā literāros tekstos, neizskanējusi versija. Otrkārt, visu romānu centrā ir indivīds un viņa iekšējā pasaule, vēstures grieži ir fons un nereti – katalizators robežsituācijām. Treškārt, un tas ir svarīgi, domājot par šo tekstu recepciju, visi romāni nostiprina mūsdienīgas vēstures interpretācijas, revidējot sociālās atmiņas izkropļojumus.

Rakstā sīkāk tiks apskatīti seši sērijas romāni, kuros tēloti notikumi pirmajās četrās 20. gadsimta desmitgadēs: 1905. gada revolūcija (Osvalds Zebris, *Gaiļu kalna ēnā, 2014*), Pirmā pasaules kara sākums (Guntis Berelis, *Vārdiem nebija vietas, 2015*), Latvijas valsts dibināšana (Pauls Bankovskis, *18, 2014*), Kārļa Ulmaņa diktatūras laiks (Inga Gaile, *Stikli, 2016*), padomju okupācija 1940./1941. gadā (Gundega Repše, *Bogone, 2016*), 1939. gads un Otrā pasaules kara sākums (Māris Bērziņš, *Svina garša, 2015*).

Mūsdienu Latvijas teritorijā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ izsenis ir eksistējusi kultūru dažādība, multikulturālisma aizmetņi saistāmi ar ļoti seniem laikiem. 12. un 13. gadsimtā Baltijā ienāk vācieši, 16. gadsimtā aizsākas pakāpenisks kolonizācijas process, vāciešiem saglabājot savu dominējošo lomu līdz pat

20. gadsimta sākumam neatkarīgi no Baltijas zemju politiskās piederības dažādos laikos. 16. gadsimta otrajā pusē šajā teritorijā ienāk Polijas–Lietuvas karaspēks, 17. gadsimtā Rīga un Vidzeme pieder Zviedrijai. 15. un 16. gadsimtā Baltijā ienāk ebreji un čigāni, 17. gadsimta beigās no Krievijas – vecticībnieki. 19. gadsimtā, iekļaujot Baltiju Krievijas impērijas sastāvā, krievi politiski un juridiski kļūst par politisko eliti, ekonomiskajā un kultūras dzīvē dominējošā loma joprojām ir Baltijas vāciešiem. Pieaug latviešu nacionālās atmodas kustība. Latvijas valsts izveidošana 1918. gada 18. novembrī, kā norāda Egils Levits, ir „ilgstoši apspiestās latviešu nācijas kulturālās, sociālās un visbeidzot politiskās emancipācijas rezultāts”⁵. Rakstot par Latvijas vēsturi, nav iespējams izvairīties no latviešu un citu tautu savstarpējo attiecību tēlojuma, šis aspekts, ja arī ne centrāls, tomēr kā laikmeta kontekstus raksturojošs saglabājas 20. gadsimta pirmajā pusē.

Visi seši vēsturisko romānu autori ir dziļi saistīti ar padomju okupācijas laikā, starpnacionālo attiecību jautājums ir klātesošs arī viņu pašu pieredzē. Jautājums par latviešu kā valstsnācijas attiecībām ar etniskajām minoritātēm ir diskusiju degpunktā joprojām, akcentējot tādus jēdzienus kā „iekļaujoša atvērtība”, „ētisks pienākums” un „atbalsts”⁶. Latvijas lokālās debates sasaucas ar notikumiem Rietumeiropā, publiskajā telpā stimulējot kopumā tolerantu un iecietīgu attieksmi pret cittautiešiem. Jaunajā vēsturisko romānu sērijā tautības pieminējums palīdz uztvert laikmeta ainu, precīzē skatījumu uz varoni un konkrēto situāciju un dod liecību arī par rakstnieka paša attieksmi pret Latvijas vēsturi.

Vispārīgs ieskats sērijas romānos

Osvalds Zebris (1975) ir ieguvis maģistra grādu uzņēmējdarbībā un strādājis mārketinga komunikācijas jomā, bet galvenokārt darbojies žurnālistikā. 2010. gadā publicēts viņa pirmais stāstu krājums, kas ieguvis gada balvu literatūrā kā spilgtākā debija. *Gaiļu kalna ēnā* ir otrais O. Zebra romāns, kopumā trešā grāmata.

³ Berelis 1998, 169.

⁴ Groot 2010, 140–141.

⁵ Levits 2013, 19.

⁶ Turpat, 29–30.

Jaunajā sērijā šis ir pirmais publicētais darbs. Tas vēsta par 1905. un 1906. gada notikumiem Baltijā, galvenokārt Rīgā un Vidzemē. Tekstu papildina zemsvītras piezīmes un atsaucis uz vēstures avotiem arī romāna beigās. Tomēr intervijā Dacei Sparānei-Freimanei O. Zebris, jautāts par 1905. gada revolūciju, atzīst: „Manuprāt, tur liela loma bija arī spēkiem no malas, tā varētu būt atsevišķa pētījuma vērtā tēma – kurš, kā un kāpēc mudināja sabiedrību protestēt aktīvā veidā.”⁷ O. Zebra norāde, ka revolūcijas cēloņi un gaita vēl jāpēta, jaušama arī tekstā – tajā revolūcija pārsvarā rādīta kā piedzēruša pūļa ārdīšanās, tikpat kā neiezīmējot tās dziļākos cēloņus. Vienā epizodē un garāmejot pieminēta vācu muiža: „šī vācu varmācīgās virskundzības ligzda, šis kaunpilnais senču sviedru pieminekļis”⁸. Frāze skan kā no padomju laika mācību grāmatas un rada aizdomas par ironiju. Jāatzīst, ka ironija ir grāmatas spēks, spožums un vājums vienlaikus, bieži vien atstājot lasītāju neizpratnē par paša autora nostāju un attieksmi kā pret vēsturi, tā pret saviem varoņiem.

Attieksmē pret revolūciju O. Zebris atbalsta jauno koncepciju par latviešiem kā destruktīvu spēku, kuru vada alkohols. Šis uzskats, izvērstis un noapaļots vēsturnieku diskusijās revolūcijas simtgadē (2005), īpašu popularitāti ieguva ar mākslas vēsturnieka Imanta Lancmaņa rakstiem⁹. Mūsdienām raksturīgi arī piekļūsināt latviešu un vācu attiecību seno koloniālo raksturu, uzsverot vācu klātbūtni kā Baltijas eiropeiskuma garantu. Romānā O. Zebris koncentrējas uz latviešiem. Bet tikai ar latviešiem revolūcijas notikums ir grūti izstāstāms.

Vācu, ebreju un krievu klātbūtne tekstā, ciktāl O. Zebris tēlo katras tautas lomu laikmeta politiskajos notikumos, ir margināla un pat klišejiska. Tā garām ejot pieminēta ebreju sadarbība ar latviešu sociāldemokrātiem un anarhistiem, atdzīvināts mīts par ebreju rituāliem nepieciešamajām bērna asinīm un atgādināts par pārkrievošanas rūgto nastu. Lasīšanai romānu aizraujošu dara atsevišķas ļoti spilgtas, pat oriģinālas epizodes, šķietami nejauši izmestas frāzes, paradoksālas un

negaidīti trāpīgas, piemēram, tautskolotāja Arvīda Gaiļkalna viedoklis: „... mēs nevaram stāties zobš pret zobu, mums zobiņu nepietiks. Plašā Krievzeme apēdīs bez sāls, norīs veselus, pat nepamanīs. Gudrāk jārikojas – jāizmanto viņu vājums, jāgaida, kad atkal sāks plūkties ar kādu no lielajām valstīm, un tad ..”¹⁰.

Literatūrkritiķis, publicists, rakstnieks **Guntis Berelis (1961)** romānā **Vārdiem nebija vietas** rāda Kurzemi laika posmā no 1913. līdz 1916. gadam. Iespējams, šis darbs ir viens no sērijas un arī pēdējā laika latviešu literatūras spilgtākajiem darbiem ar precīzi uzbūvētu sižetu, kompozīciju un oriģinālu, latviešu literatūrā ekstraordināru galveno varoni brutālu ciniķi Rūdolfu Tušu. Uz romāna vāka ir foto ar kinokameru: kinoļaužu klātbūtne iezīmē romāna sižeta sākumu un tā beigās; romāns nav īstenības atspulgs, bet baisa līdžība par ceļu, uz kuru virzījās pasaule pirms simts gadiem un virzās šodien. Lasītājs kā distancēts vērotājs līdžīgi naivajam lietuvietim Kēstumim, pornofilm skatoties, dažbrīd spēj vienīgi murmināt: „Jezau! Jezau!”

G. Berelis atklāj Pirmā pasaules kara priekšvakara kontekstu – vēl nekad iepriekš cilvēka prāts nav svinējis līdžīgu triumfu. Šķiet, vairs nekas nav neiespējams, arī cilvēka iekāres nepazīst robežu: 1913. gada vasarā Ventspilī pirmās mākslas filmas uzņemšanas grupa šaurā lokā skatās franču pornofilmu. Prāta triumfs un morāles normu sairums. Ar atskatu uz 1905. gada revolūciju G. Berelis iezīmē ētisko vērtību sabrukuma sākumu arī Baltijā (aina visnotaļ līdžīga O. Zebra priekšstatam): cilvēks cilvēkam top par zvēru, dienas un stundas rit spraiģā cīņā – aci pret aci, zobu pret zobu. Eiropa grimst karos un bezjēdzīgos upuros: Besarābijā slepkavo ebrejus, Krievu–japāņu karā iet bojā latvieši, Kurzemi pārpludina bēgļu straumes, un pieņemtas spēkā vardarbība. Apokaliptiskas Kurzemes ainavas, baisi monstrozas, garīgi mirušas sievietes, purvi un miroņu nosēti lauki, kam pāri gājušas indīgās gāzes. Nāves dejas motīvs, uz brīdi pazībējis jau romāna sākumā, arvien ir klātesošs ar G. Bereļa oriģinālo un baiso šujmašīnas metaforu. No tās nāvējošajiem dūrieniem nav lemts izbēgt. Romāna galvenais varonis

⁷ Sparāne-Freimane 2014.

⁸ Zebris 2014, 50.

⁹ Sal. Lancmanis 2009.

¹⁰ Zebris 2014, 104.

Tušs to izbauda līdz mielēm, slepkavošana pamazām kļūst par dzīvesveidu un izdzīvošanas jautājumu arī viņam. Rūdolfā Tuša fantāzijā šujmašīnas adatas veiklā cilāšanās kādā brīdī saplūst ar dzimumakta ilūziju, asociatīvi iezīmējot cilvēka sākumu un dūrienā – galu. Romāna finālā durklis – milzīga šujmašīnas adata – tuvojas arī Tuša sejai. Šausminošais G. Bereļa teksts atstāj ilgstošu iespaidu un savij asociāciju pēc asociācijas – no novatorā franču porno gadsimta sākumā uz *Charlie Hebdo* epizodi Parīzē 2015. gada janvārī, romāna tapšanas laikā, no tehnikas triumfa gājiena toreiz uz šodienu, no vērtību zuduma uz visatļautību toreiz un šodien.

Iespējams, tieši šajā romānā skaita ziņā ir sastopama vislielākā tautību dažādība – ebrejs, norvēģis, krievs, leitī, latvietis, baškīrs, tatārs, vācietis, angļis, kazaks, japānis u. c. Tekstā blīvi cita blakus citai sadzīvo kirilica, vācu, franču, latviešu un lietuviešu valoda. Vienlaikus romāna virsraksts atgādina – „vārdiem nebija vietas”. Arī tautībai karā cilvēkam pret cilvēku nav nozīmes. Valoda kā saziņas līdzeklis būvē tiltu uz saprašanos, bet „*pasaulē, kuru bija pametuši cilvēki, arī vārdiem vairs nebija vietas*”¹¹.

Rakstnieks un žurnālists **Pauls Bankovskis (1973)** LU studējis filozofiju. Strādājis galvenokārt publicistikā. 1993. gadā debitējis prozā, viņš sarakstījis vairākus romānus un stāstu krājumus. Romāns **18** vēsta par Pirmo pasaules karu un Latvijas valsts dibināšanu, laiku starp divām lielvarām – Krievijas un Vācijas impēriju. Tas veidots ar diviem paralēliem vēstījumiem – viena balss skan no pagātnes (1917. gada rudens – 1918. gada rudens) un atklāj varoņa izaugsmi no bēguļojoša dezertiera līdz savas valsts patriotam; otra ir mūsdienu latvieša balss. Kritiķis Dainis Leinerts pieļauj iespēju, ka vēstītājs īstenībā varētu būt tikai viens¹². To netieši atzīst arī autors – divu vēstītāju izvēle ir mēģinājums mest tiltu no pagātnes uz šodienu, sastatot to dienu problēmas ar tagadni¹³.

¹¹ Berelis 2015, 225.

¹² Leinerts 2014.

¹³ Kušķe 2014.

P. Bankovska romāna centrā ir tēls, dažā ziņā līdzīgs Grimmelhauzena Simplicissimusam, kas aizklīst līdz Krievijai un atkal atgriežas Baltijā, uzkrājis pieredzi un saglabājis godīgumu un gaišumu. Ceļā sastaptie ļaudis palīdz veidot precīzu latvieša portretu, kā konstatē P. Bankovskis: nekas mums nepieder, mēs nespējam vienoties, mūsu ir gaužām maz, mēs esam nedroši un nepārliecināti, mums pasaule šķiet apdraudējumu pilna, tas viss rada pamatu aizdomām pret svešiem un savējiem; brīvība ir mūsu dabiskajās saknēs, savas valsts nepieciešamību pamato latviešu valoda neatkarīgi no tā, ka mūsu ciltskoku ir veidojušas dažādas tautas.

Arī P. Bankovska Latvijas vēstures tēlojums ir novators: ar vēstītāja vienuļo gājienu bez pastāvīga pieturas punkta Bankovskis norāda, ka 1918. gadā ideja par savu valsti faktiski ir nelielas intelektuāļu grupas izlolota un tās īstenošana ir brīnums.

Vācieši un krievi šajā romānā ir margināli un perifēri un kalpo konteksta raksturojumam. Tie reprezentē lielvaras, kas pakļauj savai kārtībai un likumiem, un šādā tvērumā Bankovska skats ir visnotaļ līdzīgs tam, kādus krievus un vāciešus pazīst pasaules literatūra: vāciešus, piemēram, raksturo tehniskais pārkums un precizitāte. Atšķirībā no O. Zebra, vācu koloniālā politika Baltijā ir konturēta skaidrāk, un līdz ar to arī skaidri nolasāmas latviešu ilgas pēc brīvības.

Inga Gaile (1976) ir studējusi Latvijas Kultūras akadēmijā teātra un TV dramaturģiju un režiju, sākusi literāro darbību un ieguvusi atzinību kā dzejniece. *Stikli* ir I. Gailes pirmais un pagaidām vienīgais romāns. Tā sižets risinās K. Ulmaņa autoritārisma periodā no 1937. līdz 1939. gadam. Romānā I. Gaile pievēršies šķietami marginālai šā laikmeta šķautnei: eigēniskas ideju ienākšanai Latvijas medicīnas sistēmā, tam, ka tās tieši ietekmē attieksmi pret psihiski slimiem cilvēkiem – kā potenciāli nederīgiem nācijas vairošanās procesā. Romāna centrā ir seksuāli aktīvās Magdas un psihiatriskās slimnīcas jaunā ārsta Kārļa Vilka mīlestība. I. Gailes sākotnējā iecere romānu veidot kā Magdas monologu nav īstenojusies, abiem galvenajiem varoņiem ar laiku autore piekārtojusi virkni citu personāžu – slimnīcas ārstus, māsas, kā arī abu radniekus – vecākus,

vecvecākus un paziņas, katru ar savu dzīves stāstu. Tie ļauj sniegt plašāku ieskatu laikmetā un arī Latvijas vēsturē. Starp radiem ir arī Baltijas vāciete, psihiatra Kārļa Vilka vecmāmiņa – Johanna fon Krīdenere. Kā jau norādījis Jāns Undusks (*Jaan Undusk*), laulībām Baltijas vācu un latviešu vai igauņu starpā vienmēr piemīt sociāls patoss¹⁴. Parasti vēl bez mīlestības laulātajam no zemāka sociāla slāņa būtiska nozīme ir iespējai izglītoties. Šos abus aspektus, no kuriem otro īsti realizē Johannas mazdēls, ietver arī I. Gaile savā romānā. Viņa Johannu veido spilgti cilvēcisku, neuzkrītoši Johannas raksturam pievienojot vispārzināmo Baltijas vācu virsslāņa augstprātību: „*Johaidī ir tas vārds latviešu valodā, kas viņai patīk. Citi vārdi viņai nepatīk un viņa tos nelieto. Jo mums ir kultūras valoda, kurā runāt.*”¹⁵ Johannu cilvēcisku dara kūsājošs temperaments („*viņa bija apņēmīga kā bullis un viņai bija milzu enerģija*”¹⁶), kaislība uz Kasparu, pārtikušu latviešu zemnieku, un atbalsts jauktajās vācu un latviešu laulībās dzimušajam mazdēlam. Tiktāl Johannas dzīvesstāsts vēl iekļaujas tradicionālajā Baltijas modelī, tomēr Gaile iziet ārpus tā – Johanna panāk latviešu uzvārda ierakstu baronu dzimtā: „... *pie paša [Krievijas] imperatora viņa panāk, ka Krīdenere uzvārdam pievieno Vilks – vecmamma aizsāk Krīdenere-Vilku līniju*”¹⁷. Jāatzīst, kaut arī laiki mainījušies, tas ir maz ticams stāsts.

Johanna fon Krīdenere-Vilks ne tikai noder Latvijas multikulturālās vides raksturojumam, bet palīdz – un tas ir būtiski – atklāt latviešu intelektuāļu ienākšanu Eiropas kultūrā. Viņa ir kā tilts no Latvijas uz pasauli – ar vecmāmiņas atbalstu Kārlis Vilks studē Minhenē un jūtas vienlīdz brīvi Eiropas vācvalodīgajā un Latvijas telpā, un viņš tāds nav vienīgais. Romāns arī kopumā latviešus rāda kā pašapzinīgu tautu, kas izglītību ieguvusi un stažējusies Eiropā un ASV, kam Latvijā pieder pienotavas un ko pārstāv veiksmīgi pilsētu un pagastu līderi, mācītāji, medmāsas un tautsaimnieki, izglītoti, turīgi un kulturāli ļaudis.

¹⁴ Undusk 2007, 195.

¹⁵ Gaile 2016, 19.

¹⁶ Turpat, 22.

¹⁷ Turpat, 20.

No sešiem romāniem vēl tikai vienā atklāta Baltijas vācu un latviešu tuvināšanās – romānā *Svina garša* protagonista Matīsa pātēvs ir Volfgangs Vengers, Baltijas vācietis, kas piedalījies brīvības cīņās latviešu pusē. Volfgangs pārstāv vācbaltiešu vidusslāni, tā lēna integrācija latviešu sabiedrībā starpkaru periodā jau vairs izbrīnu neraisa.

Kārļa Vilka un Magdas mīlestības fonā pulsē laikmets – K. Ulmaņa diktatūra, nacisma ideju triumfs un ebreju vajāšanas Vācijā. Margināli un klišejiski I. Gaile garāmejojot piemin K. Ulmani, „rausi”, „ar baltmaizes kukulim līdzīgu seju”, „Lielo Sējēju”, kas ļauj Latvijas „darba bitēm” novākt „zelta ražu”, „zelta vārpas” u. tml. Tikpat margināls, nojaušot tuvīnās laikmeta pārmaiņas, ir kāds vārdā nenosaukts zobārsts ebrejs, kas gatavojas izceļošanai.

Gundega Repše (1960) romānā *Bogene* atklāj notikumus Latvijā no 1940. gada sākuma līdz 1941. gada jūnijam, visu uzmanību veltot vienas latviešu dzimtas liktenim. Romāna centrā – rakstnieces sižetiem tipiski – ir vairāku paaudžu sievietes. Latviju Otrā pasaules kara priekšvakarā G. Repše rāda kā ekonomiski spēcīgu, izglītotu un pārtikušu. Izlēmīgās, stiprās un neatkarīgās latviešu sievietes raksturo augsts izglītības līmenis, aizraušanās ar literatūru un mūziku. Uz šāda fona Latvijas valsts bojāeja iegūst vēl dziļāku dramatisku akcentu.

Nacionālās minoritātes G. Repšes tekstā ir perifēras – Baltijas vācieši 1939. gadā ir izceļojuši, kāds Ventspils skolotājs Himmelsmits pavīd vien garāmejojot. Pirmskara Latvija ir latviska. Savukārt krievi romānā veido vienotu bālu, draudīgu, agresīvu spēku – okupācijas varu. Tie ir epizodiski, visbiežāk bezvārda tēli, iezīmēti ar pāris spilgtām detaļām, kas signalizē par aprobežotību, vardarbību un ļaunumu. Repše raksta tieši: „*Krievs ir briesmīgs*”¹⁸, „*Visur, kur vien sper kāju, lien kauns un pazemojums*”¹⁹, „*Krievi vienmēr melo*”²⁰. Situācijas, kurās viņi parādās, ir stereotipiskas, pat klišeiskas. Naidīgu spēku, iznīcinošu ļaunumu bez sejas tekstā apliecina arī kursivētais krievu valodas ietvērums ar

¹⁸ Repše 2016, 165.

¹⁹ Turpat, 158.

²⁰ Turpat, 40.

latīņu burtiem. Šurp atnākušie *vaņkas, krievēļi, babaji*, retāk – krievi, ir citas, ne krievu kultūras valodas lietotāji.

Rakstnieks un dramaturgs **Māris Bērziņš (1962)** pēc izglītības ir ekonomists. Viņa pirmais romāns izdots 2003. gadā, četrus gadus vēlāk – stāstu krājums *Gūtenmorgens*, absurda tradīcijā ar labu devu ironijas un dziļi cilvēciskiem titulvaroņa vaibstiem. Romāns *Svina garša* jau saņēmis vairākas prēmijas, kā arī piedzīvojis iestudējumu uz Latvijas Nacionālā teātra skatuves. Kopā ar P. Bankovska darbu *18* tas ir visvairāk pārdotais sērijas romāns. *Svina garša* atklāj vēstures griežu laiku Rīgā no 1939. līdz 1941. gadam – pēdējo neatkarīgās Latvijas dzīves posmu, padomju un tai sekojošo vācu okupāciju. Galvenais varonis Matīss Birkāns romāna sākumā ir 24 gadus vecs un cieš no iedzimta defekta. Lai to likvidētu, Matīss tiek apgraižīts. Tas izrādās liktenīgi vācu laikā – Matīss kā ebrejs tiek nogādāts geto un vēlāk tiek nošauts Rumbulas mežā. Matīss ir krāsotājs, un romāns uzbur lielisku Pārdaugavas un arī plašāk – Rīgas pilsētas dzīves panorāmu, kurai piederīgi arī viņa draugi un mīlestības. M. Bērziņš savu varoni izvadā cauri visiem šo pāris gadu lielajiem notikumiem – bieži kā nejaušu vērotāju un nejaušu sakritību upuri. Pilsētas dzīves un laikmeta panorāma neiztiek arī bez dažādu nacionalitāšu klātbūtnes, un tā ir plaša un vispusīga – poļi, ebreji, krievi, vācieši un arī zviedri, starpkaru periodu raksturo atvērtība un tuvināšanās, arī dažādu nacionalitāšu starpā. Matīsa patēvs ir Baltijas vācietis, viņa drauga patēvs – ebrejs, Matīsa kaimiņos mitinās poļi. Rīgas kultūrvidi raksturo ebreju veikali, garīgo dzīvi – arī krievu literatūra un vācu opera, pēdējām aktualizējoties padomju un vācu okupāciju laikā. Vides raksturojumam M. Bērziņš izvēlas trāpīgus citvalodu elementus, rusicismus, ģermānismus, atsevišķas angļu un latīņu frāzes. Valodu maiņas ļauj ironizēt, un epizodiski – arī iekrāsot situācijas dramatismu: „*Do you speak English? – Jawohl, mein Herr! Scientia est potentia. – Rūdim atbilde nav atvilktnē jāmeklē*”²¹ vai citviet „*Bet ko nu par miera laikiem, ja tagad šeise, joptvaimaķ, harah un maucība kvadrātā un kubā, turklāt*

pieaug ģeometriskā progresijā”²². Tomēr cilvēciskajās attiecībās tautībai nav nozīmes. Tiklab ebrejs, kā latvietis, vācietis un krievs var būt spējīgs uz cildenu rīcību un ziedošanos, kāds cits – uz nodevību un varmācību: varas un ideoloģijas radītās problēmas izvēles priekšā vienmēr noliek cilvēku. Atšķirībā no Bereļa Bērziņš uzsver cilvēcību, naidis un nodevība ir krīzes situācijas radīts izņēmums, tas šit sāpīgi līdz kaulam un bojāejai. Romāns neiztiek bez spīdzināšanas ainām un vardarbības tēlojuma. Noņemot jebkādu slogu tautībai, M. Bērziņš tad pāriet pie formāliem apzīmējumiem – armijas dienesta pakāpes vai amata: „čekijs”, „virsnieks”, „zilcepurainais”, „sarkanarmietis”. Izvairīties no klišejiem laikmeta kontekstu atklāsmēs M. Bērziņam palīdz tieši citējumi no preses un dokumentiem, kas ir daiļrunīgāki par jebkuru fantāzijas radītu tekstu.

Secinājumi

Dažādu tautību tēlojumā visos sešos vēsturiskajos romānos vērojamas vairākas kopīgas tendences: pirmkārt, visu darbu centrā ir latviešu, indivīda un dzimtu, likteņi laikmetu griežos. Visos tekstos, kaut varbūt epizodiski un garāmejojot, pieminēta latviešu piederība Eiropas kultūrai, lielākā daļa romānu varoņu ir labi izglītoti, daudz lasa un nereti arī muzicē, citi – veiksmīgi lauksaimnieki, Latvijas kultūrtelpa neatšķiras no Rietumeiropas, krogā pie alus kausa var pārrunāt jaunākos zinātnes atklājumus un politiskos notikumus. Šādā kontekstā pašsaprotami par varas maiņām nereti signalizē kultūras maiņa – lektūra, teātru, operas un kino repertuārs.

Otrkārt, citas tautības šajos romānos darbojas retāk kā otrā plāna, biežāk – kā perifēri fona tēli. Ja tās tiek izmantotas varas maiņu, politisko notikumu raksturojumam, nereti izmantotas stereotipiskas situācijas un tēlu raksturojums, kas atbilst arī tam priekšstatam, kāds pazīstams Rietumeiropas literatūrā. Kā norāda Manfreds Bellers (*Manfred Beller*), pēc Francijas–Prūsijas kara (1870/1871) priekšstatu par vāciešiem kā „dzejnieku un filozofu tautu” nomaina Vācijas kā industriālas

²¹ Bērziņš 2015, 229.

²² Bērziņš 2015, 228.

un militāras lielvaras tēls²³. Latviešu apziņā šo priekšstatu 20. gadsimta sākumā nostiprina arī pamazām irstošā koloniālā situācija. Krievs Eiropas kultūrā 19. gadsimtā tradicionāli ir saistīts ar atpalcību, ko nosaka vēlā dzimtbūšanas atcelšana, salīdzinoši lēna industrializācija, vāji attīstīta vidusšķira, bet stipra Pareizticīgā baznīca. Rietumu civilizācija ar apbrīnu novērtē krievu izsmalcināto aristokrātiju un kultūras uzplaukumu, kuru aptur 20. gadsimta sākuma notikumi. Ar revolūcijas uzvaru krītas Krievijas starptautiskais prestižs un reputācija, totalitārajam režīmam nostiprinoties, atgriežas arī Krievijas kā despotiskas lielvaras tēls²⁴. Romānos, kuru darbība saistīta ar laika posmu, kas ir relatīvi mierīgs, lielvaru neietekmēts, nav arī nepieciešamības pēc tipizēta lielvaras tēla. Tā trūkst, piemēram, I. Gailes romānā *Stikli*.

Treškārt, gandrīz visos romānos klātesošs ir arī ebrejs kā Baltijas multikulturālās vides

loceklis, gandrīz vienmēr, kā tas latviešu literatūrai kopumā raksturīgi – margināls tēls. Plašāku ieskatu ebreju tradicionālajā kultūrā un arī geto sadzīvē sniedz M. Bērziņš romānā *Svina garša*, veidojot dzīvu un dramatisku nacistiskās okupācijas laiktelpu Rīgā.

Ceturtkārt, visu sešu romānu autorus primāri interesē indivīds un viņa izvēles. Etniskā dažādība visbiežāk tiek izmantota laiktelpas raksturojumam, pārlicinoši atklājot Latviju kā multikulturālu zemi, kurā tās ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ citu tautu klātbūtne ir bijusi neizbēgama.

Sociologs Mārtiņš Kaprāns norāda, ka demokrātiskai valstij ir „jāstiprina sabiedrības vienojoša izpratne par valsts leģitimitātei nozīmīgiem vēsturiskiem periodiem un notikumiem [...] un jāiedzīvina vienojoša mitoloģija par pagātnes notikumiem”²⁵. Romānu sērija *Mēs. Latvija, XX gadsimts* varētu kļūt par vienu no instrumentiem šās funkcijas izpildei.

²³ Beller 2007, 162.

²⁴ Naarden, Leerssen 2007, 229.

²⁵ Kaprāns 2014, 42.

VĒRES

Bankovskis, P. (2014) *18*. Rīga : Dienas Grāmata.

Berelis, G. (2015) *Vārdiem nebija vietas*. Rīga : Dienas Grāmata.

Bērziņš, M. (2015) *Svina garša*. Rīga : Dienas Grāmata.

Gaile, I. (2016) *Stikli*. Rīga : Dienas Grāmata.

Repše, G. (2016) *Bogene*. Rīga : Dienas Grāmata.

Zebriš, O. (2014) *Gaiļu kalna ēnā*. Rīga : Dienas Grāmata.

13 rakstnieki apņemas uzrakstīt romānus par Latviju (2013) *Ir* (31.01.2013.).

Beller, M. (2007) Germans. Beller, M.; Leerssen, J. (eds.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam, New York : Rodopi, 159–169.

Berelis, G. (1998) Divi rakstnieki uz slidenas taciņas. (V. Rūmnieks, A. Migla *Kuršu vikingi*.) *Karogs*, 7, 168–178.

Groot, J. de. (2010) *The Historical Novel*. London, New York : Routledge.

Kaprāns, M. (2014) Latvijas politiskā atmiņa: nacionālās un transnacionālās dimensijas. Daija, P.; Hanovs, D.; Jansone, I. (sast.) *Nācijas hronikas: Latvija 2014: Debates*. Jelgava : Avens un partneri, LU LFMI, 41–61.

Kušķe, B. (2014) Paula Bankovska jaunā romāna centrālais jautājums – kāpēc mums ir vajadzīga sava valsts? Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/literatura/kultura/paula-bankovska-jauna-romana-centralais-jautajums-kapec-mums-ir-a103933/> (20.12.2016.).

Lancmanis, I. (2009) Muižu bojāeja kā krīze un atdzimšana: arhitektu ģimenes Berči darbība Kurzemē. *17. Borisa Vīpera piemiņas lasījumi: Referātu krājums*. Rīga : LMA Mākslas vēstures institūts, 14–15.

Leinerts, D. (2014) Neatliekamā literatūra. Pieejams: http://www.satori.lv/raksts/8335/Dainis_Leinerts/Neatliekama_literatura (20.12.2016.).

- Levits, E. (2013) Latviešu nācija, Latvijas tauta, Latvijas valsts. Jundzis, T.; Zemītis, G. (red.) *Latvieši un Latvija*, III: *Atjaunotā Latvijas valsts*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 11–33.
- Naarden, B.; Leerssen, J. (2007) Russians. Beller, M.; Leerssen, J. (eds.) *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam, New York : Rodopi, 227–228.
- Sparāne-Freimane, D. (2014) Osvalds Zebris. *Gaiļu kalna ēnā*. Sērijas *Mēs. Latvija, XX gadsimts* pirmais romāns. Pieejams: www.dgramata.lv/lasitava/intervijas/osvalds-zebris-gailu-kalna-ena-serijas-mes-latvija-xx-gadsimts-pirmais-romans/ (20.12.2016.).
- Taps 13 jauni vēsturiski romāni par Latviju (2013) *Latvijas Avīze* (13.07.2013.). Pieejams: <http://www.la.lv/taps-13-jauni-vesturiski-romani-par-latviju-2/> (20.12.2016.).
- Undusk, J. (2007) Die Ehe als Utopie: Einführung in ein literarisches Motiv. *Baltische Seminare*, 5, 185–203.

Ieva E. Kalniņa

ANNA (ASJA) LĀCIS *VERSUS* JŪLIJS LĀCIS: SARUNA NESAMIERINĀMAS CITĀDĪBAS VALODĀ

Ieva E. Kalniņa dz. 1957. gadā, literatūrzinātniece. Beigusi Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultāti (1980). Filoloģijas zinātņu kandidāte (1987), filoloģijas doktore (1992). Kopš 1986. gada strādā Literatūras, folkloras un mākslas institūtā (iepriekš Valodas un literatūras institūts). Pētniecisko interešu lokā – literatūras teorija un latviešu dzeja, rakstījusi par 20.–30. gadu un 80.–90. gadu dzeju (*Latviešu literatūras vēsture*, 2. sēj. – 1999, 3. sēj. – 2001), apceres par dzejniekiem J. Sudrabkalnu, L. Zamaiču, R. Skujiņu, V. Strēlerti, A. Dagdu, V. Belševicu, J. Rokpelni, E. Plaudi, P. Brūveri, A. Rancāni, A. Aizpurieti u. c. Sastādījusi krājumus *Latviešu rakstnieku portreti* (1998, 2004, 2007), kolektīvo monogrāfiju *Mūsdienu literatūras teorijas* (2013, kopā ar K. Vērdu), kur rakstījusi par psihoanalītisko literatūras teoriju, Ā. Elksnes Rakstus (1–4, 1996–1997) un V. Strēlertes Rakstus (1–2, 2009–2013), krājumu *Poētika tuvplānā. Viena dzejoļa analīzes antoloģija* (2017).

Raksturvārdi: Anna (Asja) Lācis, Jūlijs Lācis, Ivana Turgeņeva stāsts *Asja*, latviešu kreisā inteligēnce, pirmās Latvijas PSR valdības veidošana, padomju represijas.

Režisores Annas (Asjas) Lācis vārds starptautiski pazīstams saistībā ar vācu režisoriem Bernhardu Raihu (*Bernhard Reich*), Bertoltu Brehtu (*Bertolt Brecht*) un filozofu Valteru Benjaminu (*Walter Benjamin*). 2015. gada 6. un 7. martā Rīgā notika starptautiska konference *Kreisuma ideja kultūrā. Parole – Asja*, kurā viena sesija bija veltīta izcilām personībām, ar kurām bijusi saistīta Anna Lācis.¹ Ārzemju literatūrzinātnieku interese par Asju bija tik liela, ka kanādiešu salīdzināmās literatūrzinātnes pētniece Susana Ingrama (*Susan Ingram*) nolēma turpināt šīs sarežģītās, pretrunīgās personības izziņāšanu, 2016. gada jūlijā Starptautiskās Komparatīvās

literatūras asociācijas kongresā Vīnē izveidojot atsevišķu sekciju.

Latvijā ir pēģta arī Annas Lācis saikne ar latviešu dzejnieku Linardu Laičenu (Ieva Kalniņa). Mazāk rakstīts par žurnālistu, rakstnieku un valstsvīru Jūliju Lāci un viņa lomu Annas Lācis dzīvē. Tieši viņš, abiem jaunībā jūsmojot par Ivana Turgeņeva stāstu *Asja*, deva Annai šo vārdu, ar kuru viņa ir plaši pazīstama ārpus Latvijas robežām, un apprecoties deva arī savu uzvārdu.

Raksta sagatavošanai esmu izmantojusi Literatūras un mūzikas muzejā esošos materiālus (Annas un Jūlija Lāču vēstules, Annas Lācis atmiņas), laikabiedru atmiņas, Annas un Jūlija Lāču meitas Dagmāras Ķimeles grāmatu par māti *Asja: Režisores Annas Lācis dēķainā dzīve* (1996), laikabiedru atmiņas un literatūrzinātnieces Astrīdas Skurbes pētījumu par Jūlija Lāča krimināllietu *Nenotiesātais bet sodītais: Jūlijs Lācis (1892–1941) un viņa tiesas process*, kas balstīts uz Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāliem.

¹ Konferencē nolasītie referāti apkopoti zinātnisko rakstu krājumā *Kultūras krustpunkti*, 8 (2015), sk. Pērkone-Redoviča, Treimane 2015.

Raksturot Annas un Jūlija Lāču sarežģītās attiecības palīdz termins „citādība”, kas atklāj kardināli atšķirīgās abu individualitāšu rakstura īpašības un sniedz izpratni par laulātā pāra nesamierināmo dažādību. Tā izpaudās uzskatos gan par politiku, gan morāli, gan dzimumu lomu, gan mākslu. Viņiem tā arī nekad neizdevās pārvarēt katram savas identitātes robežas un kļūt par „mēs”. Šīs attiecības izgaismo citādu Annu Lācis, cilvēciskā aspektā noceļot viņu no pjedestāla.

Asjas un Jūlija Lāča attiecības var skatīt kā drāmu trīs cēlienos, galvenos varoņus esmu jau nosaukusi raksta sākumā, taču laiku pa laikam šiem diviem pievienojas vēl kāds – trešais un ceturtais, kas pretrunas tikai izceļ, padara asākas, kontrastainākas. Taču, pirms rakstīt par šo attiecību drāmu, kas risinās uz 20. gadsimta kolīziju fona, jāpastāsta par Jūliju Lāci – ne vien starptautiskajai, bet, šķiet, arī Latvijas auditorijai „lielo nezināmo” Asjas Lācis biogrāfijā.

Priekšspēle

Jūlijs Lācis dzimis 1892. gada 25. decembrī Lēdurgā Ādama un Karlīnes Lāču septiņu bērnu ģimenē. Vecāki bija rentnieki un, kā stāsta Asjas un Jūlija meita Dagmāra, smagā darbā „bija iekrājuši tik daudz naudas, ka varēja ienākt Rīgā un pēc kāda laika Čiekurkalnā, Skultes ielā 3 uzcelt paši savu māju”.² Lāču uzceltā māja vēlāk Asjas skatījumā kļūst par tādu kā piedauzības akmeni – sīkburžuāzijas jeb budžu, kā Asja sauca vīra vecākus, un mietpilsonības simbolu. Dagmāras Ķimeles atmiņās lasāms: „Man vienmēr sāpīgi dūrās sirdī, kad Asja „proletāriskā” augstprātībā Jūlija vecākus dēvēja par budžiem, kuri nav pieņēmuši tukšinieci vedeklu. Spriežot pēc visa, abas ģimenes – gan Lāči, gan Liepiņi [Asjas ģimene – šeit un turpmāk iestarpinājumi mani, I. E. K.] – turības ziņā bijušas apmēram vienādas. Sūri grūti strādāja, lai pamazām tiktu uz zaļāka zara un varētu skolot bērnus. Nebija darba, ko vecaistēvs Ādams neprastu. Joprojām redzu viņa sastrādātās rokas – no arkla balsta, no izkaps un cirvja kāta, no citiem neskaitāmiem darbarīkiem

viņa pirksti neatlicami bija sastinguši mūžīgā tvērienā. Tāds bija šis manas mātes nicinātais „budzis”.³

No 1900. gada līdz 1905. gadam Jūlijs Lācis mācās Biķeru draudzes skolā, kas ļauj secināt, ka viņa ģimene Rīgā varētu būt ienākusi pašās 19. gadsimta beigās – ap 1898. vai 1899. gadu, tad pat, kad Asjas ģimene Liepiņi. Par Jūlija Lāča personības tapšanu bērnībā un iespaidiem no apkārtējās vides nav nekādu dokumentāru liecību, taču, spriežot gluži spekulatīvi, jāsecina, ka viņš audzis krietnu ļaužu ģimenē, kuru tikumiskos uzskatus veidojusi zemnieka atbildība par savu darbu, pamatīgums un luteriskā ticības izpratne par morāli, ko maz skārusi modernās pilsētvides ētiskā relativitāte.

Anna Lācis dzimusi 1891. gada 19. oktobrī Ķempju muižā pie Līgatnes, un, kad meitenei bija septiņi gadi, ģimene pārcēlās uz Rīgu, kur tēvs strādā vagonu rūpnīcā, bet māte atver nelielu veikaliņu. Annai tuvāks bijis tēvs, nevis dievbijīgā māte. Dagmāra Ķimele raksta: „Vēlāk, stāstot par sevi, Asja izveidoja padomju gaumei atbilstošu tipisku strādnieku meitenes biogrāfiju. Agri viņa vērojusi un pati izjutusi sociālo nevienlīdzību, kas modinājusi šķirisko apziņu un revolucionārās cīņas sparū.”⁴ Annas Lācis meita piebilst – un to arī atklāj dokumentāras liecības un salīdzinājums ar režisores rakstīto – māte faktus pasniegusi, inscenējot mizanscēnas, kā tas viņai bijis izdevīgi un lai parādītu sevi atbilstīgi iecerētajam paštēlam. Annu Lācis jau no agrīniem gadiem raksturo dumpinieciskums, tieksme pēc neierobežotas brīvības, nerēķinoties ne ar ko, vēlme pārsteigt un šokēt, arī – visai nievīgi izturēties pret sev nepieņemamo.

Divu morālētisko pasaulu – Jūlija Lāča mātes un Asjas – sadursmi spilgti ataino kāds gadījums, ko apraksta Ķimele. Kad Jūlija māte uzzina, ka pie dēla slepus dzīvo kāda sieviete, atverot Jūlija istabas durvis, viņa ierauga gultā kailo Asju un uz brīdi zaudē valodu: „Viņa [Asja] neizskatījās ne uztraukusies, ne pārbijusies, ne arī slēpās zem segas. Gluži otrādi – piecēlās sēdus un izaicinoši vērās ienācējā. Gobas [tā Dagmāra, atvasinot no

² Ķimele, Strautmane 1996, 17.

³ Ķimele, Strautmane 1996, 17.

⁴ Turpat.

vārda „grosamma”, sauca savu vecmāmiņu] neiedomājamo apjukumu var saprast, ja ņem vērā, ka tas bija laiks vēl pirms Pirmā pasaules kara un viņa – Rīgā nupat ienākusi lauciniece. Mazliet atguvusies, Jūlija māte iesaucās, lai gulšņātāja uzmet sev virsū kādu drēbes gabalu. Bet Asja pavisam mierīgi atbildēja: „Ko jūs, vecmodīgs cilvēks, saprotat! Sievietes ķermenis ir skaists!” – „Un jūs te, pie mana dēla, tā dzīvojat?” vecmāte mēģināja izdibināt. – „Ko jūs brīnāties? Tas ir dabiski – jaunam, veselam vīrietim sieviete ir vajadzīga!”⁵ Pēc šā gādījuma radusies plaista tā arī nekad netika pārvarēta: Jūlija māte nespēja, bet Asja negribēja domstarpības izlīdzināt. Asjas uzskatu ētiskā relativitāte vēlāk iedragās arī viņas un Jūlija attiecības, un nebūs iespējams tās salāpīt.

1. cēliens. Kopā – mīlestība

Jūlijs Lācis ar Annu Liepiņu iepazinās deviņpadsmit gadu vecumā, ap 1911. gadu. Viņi abi tajā laikā mācījās Ķeņiņu ģimnāzijā, kas apvienoja divas skolas: Annas Ķeņiņas vadīto meiteņu ģimnāziju un Ata Ķeņiņa reālskolu zēniem.

Literatūras un mūzikas muzeja krājumā glabājas nepabeigtas Annas Lācis atmiņas *Mīlestība*, kurās viņa iecerējusi pastāstīt par četrām savas dzīves mīlestībām. Pirmā no tām – Jūlijs Lācis: „Mana pirmā mīlestība bija ģimnāzistes aizraušanās ar glītu zēnu. Es mācījos Ķeņiņa ģimnāzijā, bet viņš reālskolā. [...] Tad jau meitenes un zēnus nedrīkstēja vienā klasē kopā sēdināt. Satikāties tikai svētku ballēs. Ballēs mani dejot aicināja skaists puisis ar bedrītēm vaigos. Pēc balles pavadīja mani arī uz māju. Pēc stundām viņš bieži mani gaidīja pie lielā lāča [skolas priekšā atradās lāča skulptūra, un, starp citu, Jūlija uzvārda dēļ Asja un draugi viņu nereti sauca par Mišku, atvasinot iesauku no krievu vārda „lācis” pamazināmās formas „miška”] un smaidīdams nāca man pretim: „Mēs ejam uz vienu pusi.””⁶ Krievu valodā tapušajā grāmatā *Krasnaja gvozдика* (*Sarkanā neļķe*) Asja gan ir atturīgāka jūtu paušanā pret Jūliju, priekšplānā

izvirzot savas mātes attieksmi pret jauno paziņu: „No visiem maniem paziņām mammai vislabāk patika reālskolas audzēknis Jūlijs Lācis. Tas bija slaidis, skaists jauneklis ar pelnpeļķiem matiem, lielām pelēkām acīm. Mierīgs, līdzsvarots, arī man viņš patika.”⁷

Jauniešu sarunas ievirzās par grāmatām, Anna ir daudz lasījusi, Jūlijs – krietni mazāk. Viņa uzņemas Jūliju izglītot, kopā lasa. Starp Morisu Māterlinku (*Maurice Maeterlinck*), Staņislavu Pšibiševski (*Stanisław Przybyszewski*), Henriku Ibsenu (*Henrik Ibsen*), Frīdrihu Niči (*Friedrich Nietzsche*) un citiem ir arī Ivana Turgeņeva (*Иван Тургенев; Ivan Turgenev*) *Asja* – stāsts, kurš sarakstīts 1857. gadā un kurā netrūkst autobiogrāfisku momentu. Interesanta būtu stāsta tuvlasījuma (*close reading*) un Asjas un Jūlija attiecību sīkāka analīze, taču raksta apjoms neļauj to veikt. Tādēļ svarīgi atbildēt kaut vai uz diviem jautājumiem. Kādēļ Jūlijs Annu nosauc par Asju? Un otrs jautājums – vai Turgeņeva Asjas un Annas raksturu līdzība jau ietver mājieni uz potenciālajām nesaskaņām Lāču ģimenē?

Ivana Turgeņeva stāsta *Asja* galvenā varone ir kāda muižnieka ārļaulības bērns, kura ar savu pusbrāli Gaguņu ceļo pa Eiropu un kādā Vācijas pilsētiņā satiekas ar stāsta vēstītāju N. N. Asjā jūtama pastāvīga nervu spriedze, kas izpaužas viņas impulsīvajā, brīžiem pat ekscentriskajā un reizēm arī nesaprotamajā uzvedībā. Asja skaudri izjūt savu citādību, viņa jūtas sveša muižnieku vidē un saprot, ka tā viņu nekad nepieņems, – viņa vienmēr būs sveša. Asja tic, ka tikai mīlestība un dvēseliska tuvība spētu sadziedēt viņas psiholoģisko traumu. Viņa ir neordināra, mežonīga, neparedzama, kaislu dabu. Viņa aktīvi meklē savu identitāti un atbildes uz jautājumiem. Pusbrālis Gaguņš viņu raksturo šādi: „Ar viņu man tīrais posts. Viņa ir gatavais pulveris.”⁸ Tāds pats „pulveris” ir arī Anna Liepiņa, neparasta personība, kura jau kopš agras jaunības ir opozīcijā dzīvei, kādu pieņemts dzīvot un kādu citi sagaida, ka viņa dzīvos. Annai patīk izaicināt, šokēt, izcelties ar savu citādumu, pārsteigt. Iespējams, tieši Annas personības neordinaritāte liek Jūlijam saskatīt viņā līdzību ar Asju.

⁵ Ķimele, Strautmane 1996, 18.

⁶ Sk. Lācis.

⁷ Lacis 1984, 27.

⁸ Turgeņevs 1968, 80

Turgeņeva Asja ir romantiska, un attiecību sākumā tādi ir arī Jūlijs un Anna. Atmiņās viņa raksta: „Viņš mani vizināja savā laivā Ķīšezērā. Plūca ūdensrozes, svieda klēpī, skatījās manī un smaidīja ar savām vaigu bedrītēm. Un tā nu es biju ļoti iemīļusies.”⁹

Annai Lācis patīk ārdīt ierasto dzīves kārtību, domājams, viņai patika, ka Jūlijs saceļas pret vecāku aizliegumu precēt viņu un aiziet no vecāku mājām,¹⁰ ka viņš seko viņai uz Sanktpēterburgu un arī iestājas Psihoneiroloģiskajā institūtā, kur viņa jau studē.

Un otrs jautājums – vai šī raksturu līdzība ar Turgeņeva Asju jau ietver nesaskaņu potencialitāti? Un te atkal jāatgriežas pie Turgeņeva stāsta. Gagins par Asju saka: „*Asjai vajadzīgs varonis, neparasts cilvēks vai – skaists gans kalnu aizā.*”¹¹ Gagins ir precīzi pamanījis, ka Asjai ir divi ceļi: karsti un pašreizējā mīlēt varoni, kurš ir saslēgts važās vai cīnās uz barikādēm, – tādām viņa varētu veltīt visu savu dzīvi. Taču viņa varētu iemīlēt arī „skaistu ganu”, kāds ir Turgeņeva stāsta vēstītājs N. N. Reālajai Asjai liktenis ir devis „skaisto ganu”, un viņas raksturs un temperaments jau paredz, ka šāds cilvēks spēj aizraut viņu uz kādu brīdi, vēlāk tas viņu garlaiko un pat kaitina. „Skaistais gans” Jūlijs ir tieši tāds – ar jaunībai raksturīgo romantisko skatījumu uz attiecībām un dzīvi, bet, kā jau teikts, nācis no ģimenes ar stabilām vērtībām, ierastu dzīves kārtību (izglītība, darbs, ģimene, bērni), un, kad jaunības dumpinieckums norimst, viņš vēlas dzīvēt nostabilizēties, veidot saskaņīgu ģimeni. Pēc Asjas uzskatiem – viņš tiecas pēc tā, ko viņa sauc par mietpilsonisku un budzisku un pret ko cīnās visu mūžu.

Taču 1914. gada sākumā viss vēl ir labi, par to liecina Asjas rakstītā vēstule Jūlijam: „Nu Tev ir 22 gadi, un pirmā Tava dzimundiena, kamēr es esmu Tava sieva. [...] Es Tevi

⁹ Sk. Lācis.

¹⁰ „Viņš paziņoja vecākiem, ka, beidzis skolu, mani precēs. Viņam jau māte bija paredzējusi ļoti bagātu līgavu, kuras vecākiem Rīgā piedereja daudz namu. Māte viņam teica: „Ja tu precēsi to melnstrādnieka meiteni, es tevi izdzīšu no mājas.” Viņš atbildēja: „Nopietni no noteikti precēšu.” Tā viņu arī padzina no tēva mājām.” Sk. Lācis.

¹¹ Turgeņevs 1968, 81.

mīlu ar visu savu dvēseli un mīlēšu vienmēr, kamēr dzīvošu. Tu vienmēr vēl esi mans pelēkais mīļais ar matiem kā vijīgas papardes un acīm kā trausli zaļgani ūdensaugi. Es Tevi mīlu, manu zelta puisīt. Un šinī naktī, kad kļūsums tik mūsu viesīs – varbūt vēlies mūzikas skaņas? Nu ļauj man tad mīļus vārdus teikt: mīlu Tevi – jeb neskumsti! Tu vēlies varbūt lilijas, rozes? Ņem manas rokas, tās visas Tavas. Pa divi ziedi viņas Tev ļauj! Un viņa vietā dzer manus skūpstus. Tava Asjenka. Ance.”¹²

Asja un Jūlijs apprecas 1914. gadā, taču nosaukt to par laulības dzīvi var visai nosacīti, jo ļoti daudz laika viņi pavada šķirti. Kad sākas Pirmais pasaules karš, Jūlijs ir studiju praksē Orlā, uz īsu brīdi Asja aizbrauc pie viņa. Starp citu, viņi dzīvo mājā, kurā esot dzīvojuši Turgeņeva romāna *Muižnieku ligzda* varoņu prototipi. Taču dzīve šai pilsētā Asjai šķiet pārlietu garlaicīga, un viņa dodas uz Maskavu, cerot tur iegūt skatuves izglītību. Mācās Fjodora Komisarževska (*Фёдор Комиссаржевский; Fjodor Komisarjevsky*) teātra studijā. Šai laikā Maskavā ir daudz latviešu bēgļu, īpaši daudz arī mūziķu, rakstnieku, aktieru, un Asja iepazīstas ar kreisi noskaņotiem latviešu rakstniekiem, arī Linardu Laicenu. 1918. gadā viņa atgriežas Orlā un pievēršas bērnu bezpajumtnieku estētiskajai audzināšanai, veidojot masu teātra uzvedumus. 1919. gadā piedzimst meita Dagmāra. Liekas, meitas piedzimšanai vajadzētu saliedēt ģimeni, taču tā nenotiek. Asja arvien ir aizņemta darbā un meitai velta ļoti maz laika. Un tas ir jauns nesaskaņu avots. Vēlāk Dagmāra rakstīs: „Asju Jūlijs mīlēja ārkārtīgi, ilgi piedeva neuzticību, egoismu, nesavaldību, bet, cik noprotu, īsti viņš sāka protestēt, tikai pārliecinājies, ka Asja nekad nebūs māte šī vārda ētiskajā nozīmē.”¹³

Starp citu, Orlā Asja iedibina savdabīgu attiecību modeli, kas visai izplatīts kreisi noskaņotu mākslinieku aprindās, resp., dzīvi pa trim, vismaz pa trim. Asja savu ikdienas lietu kārtošānā bez jēlkādas neērtības izjūtas iesaista kā vīru, tā arī mīļāko (Orlā tas ir kāds padomju darbinieks Ivans Jurenš (*Иван Юрень, Юреня?; Ivan Juren', Jurenja*)). Vēlāk viņa

¹² A. Lācis – J. Lācim 1914. g. 13. janv. LMTM, A. Lācis krājums, inv. nr. 279548.

¹³ Ķimele, Strautmane 1996, 21.

tāpat veido attiecības arī ar Linardu Laicenu un Bernhardu Reihu, piesaistot arī Jūliju Lāci. Ieskatam rindas no vēstules Jūlijam, rakstītas 1922. gadā no Berlīnes, kad viņi jau ir šķīrušies un Asja iepazinusies ar Bernhardu Reihu un Linardu Laicenu: „Tikai nauda, nauda. Atsūti man tās 2000 markas, kuras izdevu Dagai. Tija [aktrise Tija Banga] brauks, atsūti ar viņu man drēbes: balto zīda kostīmiņu, balto vasaras kleitu, sarža mētelī (sarkano un cepurīti) un manu manto – samta – raibo ar dzelteno oderi, oderi izņem. Lūdzu, apskati manas drēbes, vai nav kodu saēstas. Iebāz nafilīnu. Sevišķi nešūtās. Brūno kostīmu drēbi, zīdus un to melno ševiotu un melno gāzi, kurš ir Čiekurkalnā. No Dieva puses izdari to, jo tas ir vienīgais, kas man ir „в запасе” [rezervē]. Pasaki par tām drēbēm Laicenam – viņš apskatīs.”¹⁴

Jūlijam rakstītajās vēstulēs viena no galvenajām tēmām ir nauda, kas, Asjai uzturoties Berlīnē, ir nepieciešama, un viņa to nekastrīgi pieprasa no bijušā vīra, liekot, piem., pārdot viņa gredzenu, bet savu vēl pataupīt. Meita Dagmāra, ģimenē saukta par Dagu, paliek otrajā plānā, jo pirmajā ir Asja pati – viņas ambiciozie plāni, ikdienas gaitas, iepazīšanās un pazīstamiem un „derīgiem” cilvēkiem, un, liekas, Asjai pašai šķīta, ka visi cilvēki ir radīti, lai pakalpotu viņai. Vārdos gan tiek apliecināta mīlestība pret meitu, darbos – Daga ir Latvijā, kur tā dzīvo te pie tēva, te to pie-skata L. Laicens: „Priekš manis Daga ir viss. Tu teiksi, kamdēļ tu neesi pie viņas? Miška, Miška, Tu jau zini manu nemiera garu. Esmu aplādēta [nesalāsāms vārds]. Bet tamdēļ Dagu mīlu vēl vairāk – man liekas, viņa būs mans un dzīves prieks.”¹⁵

1920. gadā laulība tika šķirta, Jūlijs nevarēja samierināties ar Annas attieksmi pret meitu – viņā nebija mātes jūtu, viņai svarīgāks bija darbs Orlā, kur ģimene dzīvoja Pirmā pasaules kara laikā kā bēgļi, – tas bija bērnu estētiskais teātris. Ka tās nebija tikai Jūlija iedomas, apliecina pati Dagmāra, mūža nogalē uzrakstot atmiņu grāmatu par savu māti *Asja: Režisores*

Annas Lācis dēkainā dzīve (1997), kas izraisīja veselu apvērsumu latviešu bērniecības atmiņu literatūrā, jo nesaudzīgi sagrāva tradīciju par bērniecību rakstīt saulaini un par māti – cildinoši: „Jūlijs nekādi nespēja samierināties, ka Asja, aizrāvusies ar svešu bērnu audzināšanu, pametusi novārtā pati savējo. Viņš mani vāca un kopa, cik varēdams, bet arī viņam vajadzēja strādāt, kā toreiz bija pieņemts, stundas neskaitot. Visus Jūlija pārmetumus Asja uzskatīja par savas brīvības ierobežošanu un talanta apspiešanu.”¹⁶

Vēl pirms šķiršanās Orlā Jūlijs Asju padzen, kad viņa atzīstas, ka nakti pavadījusi ar Jureņu. Tas laikam Asjas dzīvē ir vienīgais gadījums, kad kāds vīrietis atraida viņu, taču Jūlija sirdī šī nodevība atstāja sāpīgas atmiņas uz visu mūžu: „Kad, jau pieaugusi, sastapu savu tēvu, jutu, ka šis notikums viņā atstājis sāpošu brūci, kas pilnīgi neaizdzija visu mūžu, tomēr viņš par to nerunāja. Kaut ko es varēju noģīst vienīgi no kādas nejaušas frāzes, intonācijas vai pēkšņas pauzes sarunā.”¹⁷

Tiesas lēmums par bērnu Jūlijam ir pilnīgi negaidīts – meita paliek pie mātes. Viņš nebija pat pieļāvis domu, ka tā varētu notikt.

To, cik ļoti Jūliju sāpināja attiecības ar Asju, kuras mezglojās jau krietni pirms laulības šķiršanas, atklāj kāda vēstule paziņai Vijai Paeglei 1922. gada 1. janvārī, acīmredzot V. Paegle rakstījusi J. Lācim par filozofiskajiem dzīves jautājumiem: „Daudz nakšu (ne tagad, gadus desmit atpakaļ) esmu bezmiegā pavadījis, domājot par šiem mūžīgiem jautājumiem – cik lielā atkarībā ir cilvēka laime no viņa materiālās labklājības un no fiziskā skaituma jeb veselības. Pat drusku rakstīju par šo tematu. [...] Saturs īsumā šāds: Viņi abi – Lorens un Rita – mīl viens otru bezgalīgi jau no skolas sola. Studiju gadus tie pavada, ar badu kaudamies, sapņos par skaistu nākamību un laimi, kura „nāks”. Paiet gadi. Lorens – ievērojams izgudrotājs un pārdrošs aviators. Rita – populāra aktrise. Bet tad, demonstrējot savu jauno aparātu, Lorens krīt no debesīm un pār-lauž kājas. Dienas, kuras Rita pavada ar Lorenu, ir priekš viņas moku dienas. Un, kad Rita dabū zināt, ka Lorens būs mūžīgs kroplis, kas

¹⁴ A. Lācis – J. Lācim 1922. g. 28. maijā. LMTM, A. Lācis krājums, inv. nr. 279565.

¹⁵ A. Lācis – J. Lācim 1922. g. 8. maijā LMTM, A. Lācis krājums, inv. nr. 278369.

¹⁶ Ķimele, Strautmane 1996, 23.

¹⁷ Turpat.

varēs staigāt tikai ar kruķiem, – viņa aiziet pie Lorena skolas biedra Viktora. Lorens izlabo savu aparātu, uzlaižas ar to padebešos un apstādina motoru... Tā, Vija, man gribējās tad atrisināt šīs problēmas.”¹⁸

2. cēliens. Šķirti: 20.–30. gadi

Nevar teikt, ka līdz ar šķiršanos katrs no viņiem dzīvotu savu patstāvīgu dzīvi. Vispirms jau viņus saista meita, kura, kā iepriekš teikts, laiku pa laikam dzīvo vai nu pie Jūlija, vai viņa vecākiem, arī kopā ar Linardu Laicenu, kad Asja ir Vācijā. Tāpat, neņemot vērā laulības šķiršanas iemeslu, Asjas nākotnes plānos joprojām ir vieta arī Jūlijam. Tā 20. gadu sākumā viņa Jūlijam raksta no Berlīnes: „Pašlaik esmu ļoti uztraukta. Nupat man bija saruna ar vienu vācu režisoru Reich. [...] Saruna tāda. Var Berlīnē dibināt vācu teātri, kurā spēlētu labākais vācu aktieris Moissi. Tas nozīmē – nams izpārdots mēnešiem ar vienu un to pašu inscenējumu. Māksla un peļņa. Tu būtu tehniskais direktors un uzņēmējs. Bet vajag gandrīz ½ miljonu. [...] Iedomājies, mēs dzīvotu Berlīnē un vēl teātra centrā. [...] Mūsu teātrī būtu labākās zvaigznes, un tas ir galvenais.”¹⁹ Sāpnis kaut kādu iemeslu dēļ nepiepildās.

20. gadu otrajā pusē Asja ir spiesta Latviju atstāt, jo darbojusies kreiso arodbiedrību klubā, veidojot, kā viņa pati raksta, „vajātā teātra” izrādes, un bija kļuvusi Latvijas valstij politiski neuzticama.²⁰ Ar Dagmāru viņa pārceļas uz Maskavu, un saikne ar Jūliju Lāci pārtrūkst.

20. gados Jūlijs Lācis kļūst par vienu no pirmajiem profesionālajiem žurnālistiem, kurš izglītību ieguvis Parīzē. Strādā lielākajā Latvijas laikrakstā *Jaunākās Ziņas*, kļūst par Latvijā populārā žurnāla *Atpūta* redaktoru (1937–1940). Darbu minētajos preses izdevumos vērts pieminēt divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, 1936. gadā *Jaunākās Ziņas* turpinājumos

publicē Jūlija Lāča vienīgo romānu *Mūža meža maldi*, ar kuru viņš palicis latviešu literatūras vēsturē. Tas gūst milzīgu lasītāju atsaucību Latvijā un nosodījumu Brazīlijas latviešu vidū, kuri to uzskata par apmelojošu. Romāns sarakstīts, balstoties uz dokumentāriem materiāliem, – tos viņam pa pastu piegādāja izceļotājs Augusts Krūmiņš, kurš bija sanaidojies ar baptistu kolonijas *Vārpa* priekšnieku.²¹ Tas ir satīriska vēstījums par latviešu baptistiem, kas 20. gadu sākumā izceļoja uz Brazīliju, lai glābtos no pasaules gala. Viņi tur veidoja latviešu kolonijas, atkaroja mūža mežiem zemi un padarīja par auglīgiem tūrumiem. Izveicīgiem darboņiem tas bija izdevīgs „biznesa projekts”, lai nopelnītu naudu. J. Lāča satīra vērsta pret baptistu vadītāju liekulīgo morāli, nezhēlību pret ticības brāļiem un vienkāršo ticīgo lētticību. Jūlija Lāča romānu var salīdzināt ar Selmas Lāgerlēvas (*Selma Lagerlöf*) romānu *Jeruzaleme* (arī *Svētā zeme*, 1901–1902), taču zviedru rakstnieces darba mākslinieciskā vērtība ir krietni augstāka.

Otrkārt, 1933. gadā pēc laikraksta *Jaunākās Ziņas* īpašnieku rīkojuma Jūlijs Lācis literāri apdarina Harija Bogomolova, kāda no Krievijas politpārvaldes izbēguša cilvēka, stāstījumu par mācībām Ļeņingradas politikajā akadēmijā, kur gatavoja diversantus cīņai pret Latvijas valsti, par nokļūšanu čekas cietumā, apstākļiem tajā un aizbēgšanu no nominācijuma vietas.²² Tieši šim pēdējam faktam ir nozīme Jūlija Lāča liktenī pirmās padomju okupācijas laikā, kad viņu, izglītības tautas komisāru, 1941. gada 8. janvārī arestē, apsūdzot pretpadomju aģitācijā. To plašāk komentējis žurnāla *Atpūta* atbildīgais redaktors Jānis Kārklīšs, atstāstot savu pratināšanas epizodi čekā 1941. gadā: „Benjamiņam senioram .. kādreiz piezvana no Politiskās pārvaldes. Lai tūlīt atsūtīt rakstītāju, varot dabūt sarunu ar kādu personu, kas izkļuvusi no čekas gūsta Maskavā un dodoties tālāk uz Rietumiem. Benjamiņš aicina atbildīgo redaktoru. Tā būs sensācija avīzei. Ar reportieri nepietiks, vajadzīgs kāds,

¹⁸ J. Lācis – V. Paegle 1922. g. 1. janv. LMTM, A. Lācis krājums, inv. nr. 279953.

¹⁹ A. Lācis – J. Lācim [1922. 2. apr.]. LMTM, A. Lācis krājums, inv. nr. 279560.

²⁰ Plašāk par A. Lācis režisores darbību 20. gadu otrajā pusē kreiso arodbiedrību ielas teātrī sk. Niedre 1999.

²¹ Plašāk sk. Krūmiņš 1987, 27–36. Rakstniecības un mūzikas muzejā Jūlija Lāča krājumā glabājas arī Augusta Krūmiņa vēstules Jūlijam Lācim.

²² *Jaunākās Ziņas* (1933), 190–214. Stāstījums publicēts arī grāmatā: Bogomolovs 1934.

kas prot plašāk patēlot. Vai Lācis būs? Nē. Šoreiz viņu tomēr nākas atbrīvot. Iegūto materiālu kolēga plaši iztēlo četros vai piecos numuros. Tur netrūkst šausmu un zvērību, bada moku un spīdzināšanas. Saturu nevar noliegt. Pasvītāju [pratinātājam], ka Lācis to nav rakstījis aiz pašierosmes, bet Benjamiņa sūtīts un uzraksfītais neizteic viņa personīgos uzskatus. Bijušais kolēga tai laikā jau ir apcietināts. Manuskripts atrasts *Jaunāko Ziņu* redakcijas nama bēniņos, kur tie pēc iespēšanas bija jāuzglabā desmit gadus.²³

Kāda bija J. Lāča attieksme pret kreisajiem šai laikā? No vienas puses, viņš strādā pilsoniskā laikrakstā, darba uzdevumi liek viņam piedalīties „augstākās sabiedrības” pasākumos, no otras puses, viņam ir draugi un paziņas kreisi noskaņotās inteliģences vidū (piem., Linards Laicens, Emīls Sudmalis, Indriķis Lēmanis u. c.). Arī viņa civilsieva rakstniece Lūcija Zamaiča ir saistīta ar Latvijas Komunistisko partiju – viņa ir sakarniece starp Saeimas Strādnieku un zemnieku frakciju (pazīstama ar L. Laicenu, kurš viņu 20. gadu beigās tuvina tai) un Latvijas Komunistisko partiju, viņas dzīvoklī notiek nelegālas partijas sanāksmes, tiek slēpta ne vien nelegālā literatūra, bet arī cilvēki no policijas.²⁴ Tāpat kreisās idejas J. Lācim ir pazīstamas, taču vai tuvas? Tiešu liecību par viņa uzskatiem neesmu atradusi,²⁵ domājams, ka atsevišķas idejas J. Lācim varēja būt pieņemamas, tomēr kopumā viņš bija demokrāts, nevis šķiru cīņas piekritējs.

Vai Jūlijs Lācis kaut ko aizguva arī no Asjas estētiskajiem uzskatiem? Nē, un tomēr. 1934. gadā izdota viņa luga bērniem *Mazā Daga*, kura neapšaubāmi rakstīta, domājot par meitu, un kurā doti norādījumi mazajiem aktieriem, kas apliecina Asjas teātra izpratnes iespaidu: „Bērniem-tēlotājiem nav jācenšas katrā ziņā tēlojamos dzīvniekus rādīt ārējā izskatā pilnīgi līdzīgus dabīgiem. Teātris tomēr ir teātris, un bērni-skatītāji uztver lugas teatrālību ļoti viegli. [...] Tēlojamā dzīvnieka raksturs sevišķi jāmēģina izcelt ar kustībām,

mīmiku un balsi, tad skatītājs drīz vien saskatīs katrā tēlotājā attiecīgo dzīvnieku.”²⁶ Līdzīgus uzskatus pauž arī Anna Lācis atmiņu grāmatā *Sarkanā nelķe*, stāstot par savu darbu ar bērniem Maskavā 20. gadu otrajā pusē: „... es turpināju meklēt tādas formas darbā ar bērniem, kas piedāvātu viņiem lielāku pastāvību, atklātu viņu spējas, mācītu pastāvīgi darboties”²⁷.

3. cēliens. Šķirti ceļi – līdzīgi likteņi

Padomju Savienībai okupējot Latviju 1940. gada 17. jūnijā, Jūlijs Lācis kļuva par padomju valdības ministru (sākumā – labklājības, vēlāk izglītības). Viņš bija padomju valdības sastāvā, kas 1940. gada augusta sākumā ieradās Maskavā ar „lūgumu” uzņemt Latviju PSRS sastāvā. Bijušajiem laulātajiem satikties neizdevās, jo Anna Lācis tā sauktās Latviešu operācijas laikā, ko veica PSRS Iekšlietu tautas komisariāts (NKVD) un kad tika apcietināti visi latviešu biedrību locekļi (A. Lācis darbojās latviešu teātrī *Skatuve* Maskavā), tika arestēta un kopš 1938. gada atradās nometnē Kazahstānā. Jūlijs Lācis lūdza PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieku Andreju Višinski (*Андрей Вышинский; Andrej Vyshinsky*) pārskatīt Annas Lācis lietu, taču rezultātu šim lūgumam nebija. Tomēr tas liecina par Jūlija attieksmi pret Asju.

1940. gada augustā pēc vairāk nekā desmit gadu atšķirtības Jūlijs Lācis atkal tiekas ar meitu Dagmāru. Dagmāra Ķimele satikšanos viesnīcā *Moskva* apraksta aizkustinošās rindās: „Pirmā nāca Latvijas delegācija [...] un tad ieraudzīju viņu – galvas tiesu garāku par pārējiem... Cik viņš bija skaists! Cik slaidis! Cik elegants! Mans tēvs! Es viņu pazinu uzreiz, man taču bija viņa fotogrāfija, mans lielākais dārgums un svētums. Iekliedzos: „Jūlij!” Metos uz priekšu, viņš mani apkampa, piespieda sev klāt tik cieši, ka mana seja pilnīgi iegrima viņa ziedu pušķī. Tad es sastingu. Es biju debesīs... Biju tēva rokās. Beidzot es biju MĀJĀS.”²⁸

Jūlijs Lācis 1934. gadā izveidoja jaunu ģimeni – apprecēja dzejnieci Rūtu Skujiņu, un viņiem auga divas meitas Lalita un Māra.

²³ Kārklīņš 1990, 219–223.

²⁴ Plašāk sk. Kalniņa 1996, 89–122.

²⁵ Par Jūlija Lāča saistību ar kreisajām aprindām sk. Skurbe 1999, 160–165.

²⁶ Lācis 1934, 3.

²⁷ Lācis 1984, 125.

²⁸ Ķimele, Strautmane 1996, 156.

Kā pilsonisks žurnālists varēja nokļūt padomju valdībā? Būtu kļūdaini domāt, ka promaskaviskās valdības veidošana tika sākta tikai 1940. gada jūnija dienās pēc Latvijas anektēšanas. Vēsturnieks Bonifācijs Daukšts raksta: „Šis „specifiskais darbs” ar padomju pārstāvniecībai tuviem „demokrātiskās un radikālās intelīģences pārstāvjiem” īpaši aktīvās formās notika, sākot no 1939. gada vasaras – toreiz noteikti iezīmējās pavērsiens uz faktisko sabiedroto savērēstību padomju un vācu attiecībās ..”²⁹ Un viens no šā „darba” veicējiem bija PSRS pilnvarotās pārstāvniecības Latvijā pirmais sekretārs Mihails Vetrovs (*Muxauil Bemпов; Mihail Vetrov*), kura „īpašo” interešu lokā (personu noskaņojuma iztaustīšana un vervēšana) bija *Jaunāko Ziņu* aprindas, „t. s. Latvijas otro Ārlietu ministriju, kur blīvējās nozīmīga informācija un liberālu, palaikam arī politiski vaļīgu, pakreisu un egocentrisku uzskatu cilvēki”³⁰. Viņš pārlūkoja arī 1929. gadā izveidoto tuvināšanās biedrību ar SPRS tautām, čekas piesegstruktūru, un, kā raksta Bonifācijs Daukšts, „tieši KTB legālās darbības pajumtē idejiski un politiski izauga aktīvi 1940. gada vasaras staļinizatoru līdzskrējēji, tā sauktās Tautas Saeimas locekļi un nobrieda trešā daļa no Kirhenšteina leļļu valdības sastāva – Pēteris Blaus, Jānis Jagers un .. Augusts Kirhenšteins”³¹. Jūliju Lāci vēsturnieks nenosauc. Viņš Kulturālās tuvināšanās biedrībā iestājas vēlu, neilgi pirms padomju okupācijas. Jautājums – brīvprātīgi vai piespiests – paliek neatbildēts, taču tas liek domāt, ka viņš bija nokļuvis padomju specdienestu uzmanības lokā. Pratināšanas protokolā glabājas J. Lāča rakstiska liecība par to, kā viņš nokļuvis valdības sastāvā, – par to raksta literatūrzinātniece Astrīda Skurbe: „1940. gada 20. jūnijā Vetrovs aicinājis J. Lāci uz pārstāvniecību, kur viņš ticis iepazīstināts ar Maskavas emisāru A. Višinski. Višinskis J. Lācim piedāvā kļūt par jaunās valdības locekli. Sākumā J. Lācis atteicies, jo viņam neesot pieredzes valsts darbā .. Taču

Višinskis bijis neatlaidīgs, viņš teicis (pēc J. Lāča pašrocīgi rakstītā), ka apstākļi prasa, „lai valdībā iesaistītos darba intelīģence, un drošināja mani: „Nebaidieties. Darbā mēs palīdzēsim, bet ministrus nearestē!””³²

Ne bez nozīmes bija arī Jūlija Lāča kā rakstnieka popularitāte, ko viņam sagādāja jau minētais romāns *Mūža meža maldi* – padomju režīmam bija vajadzīgi tautā pazīstami cilvēki, kāds bija arī Jūlijs Lācis, jo radīja ilūziju par notikumu demokrātisko gaitu. Iespējams, arī pats Jūlijs Lācis ticēja šim ilūzijām. Izglītības ministra Jūlija Lāča referents Vilis Stalažs atmiņās raksta: „Jūlijs Lācis bija optimisma pilns un neslēpa savas cerības uz brīvu un auglīgu kultūras vērtību apmaiņu starp šīs lielvalsts daudzajām tautām, kuras nešķir vairs nekādas robežas.”³³ Varbūt dziļi zemapziņā mita arī cerība satikt meitu Dagmāru.

1941. gada 8. janvārī Jūliju Lāci arestē, apsūdzība tiek celta par to, ka viņš redakcionāli apstrādājis laikrakstā *Jaunākās Ziņas* publicētos kontrrevolucionāros rakstus, kuros izplatīti meli par Padomju Savienību, komunistisko kustību un Iekšlietu tautas komisariāta orgānu darbības metodēm.³⁴

1941. gada 15. decembrī Jūlijs Lācis miris Astrahaņas cietumā. Anna Lācis šai laikā ir izsūtījumā Kazahstānā, Dagmāra atgriezusies Latvijā, Latvijā ir arī viņa sieva Rūta un meitas Lalita un Māra, kuras 1944. gada rudenī dosies bēgļu gaitās un nonāks Amerikā. Daudzus gadus vēlāk Lalita par 1941. gada 8. janvāra nakti un sekojošajiem notikumiem uzrakstīs grāmatu *Pēdas*³⁵. Spriedums Jūlija Lāča lietā iznīcināja viņu fiziski un nogrima dziļi arhīvā. Lalitas Muižnieces grāmatā apsūdzība režīmam ir spēcīgāka, jo Jūlijs Lācis tajā turpina dzīvot – kamēr vien būs, kas to lasa.

Jūlijs Lācis deva Annai Lācis vārdu Asja, ar kuru viņa ir pazīstama pasaulē, viņš arī izrādījās pirmais, kurš izprata Asjas raksturu. Bez Jūlija Lāča un Annas Lācis savienības latviešu kultūrā nebūtu Dagmāras Ķimeles un režisores Māras Ķimeles.

²⁹ Daukšts 2015, 78.

³⁰ Turpat, 88.

³¹ Daukšts 2004, 32.

³² Skurbe 1999, 150.

³³ Stalažs 1988, 171.

³⁴ Plašāk par Jūlija Lāča lietas izmeklēšanu sk. Skurbe 1999.

³⁵ Muižniece 1975.

VĒRES

- Bogomolovs, H. (1934) *Mani šausmu piedzīvojumi Padomju Krievijas cietumos*. [B. v.] : autora izdevums.
- Daukšts, B. (2004) Vēsturnieka piezīmes uz Līkuma biogrāfijas malām. *Rīgas Laiks*, 7.
- Daukšts, B. (2015) *Kulturālās tuvināšanās biedrības ar SPRS tautām (1929–1940)*. 2. izd. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Kalniņa, I. (1996) Lūcija Zamaiča. Smilktiņa, B. (sast.) *Latviešu rakstnieku portreti: Tradicionālisti un modernisti*. Rīga : Zinātne, 89–122.
- Kārklīšs, J. (1990) *Latvijas preses karalis: Atmiņas par Jaunāko Ziņu laikiem*. Rīga : Karogs.
- Krūmiņš, A. (1987) Mūža meža maldi: Atmiņas par latviešu koloniju *Vārpa. Jaunā Gaita*, 162, 27–36.
- Ķimele, D.; Strautmane, G. (1996) *Asja: Režisores Annas Lācis dēkainā dzīve*. Rīga : Likteņstāsti.
- Lācis, A. (1984) *Krasnaja gvozdika: Vospominanija*. Rīga : Liesma.
- Lācis, A. [b. g.] *Mana mīlestība*. Literatūras, mūzikas un teātra muzejs (LMTM), A. Lācis krājums, R1/2, inv. nr. 278570.
- Lācis, J. (1934) *Mazā Daga*. Rīga : Valters un Rapa.
- Lācis, J. (1972) *Mūža meža maldi*. Rīga : Liesma.
- Lāgerlēva, S. (1993) *Svētā zeme*. Rīga : Rota.
- Muižniece, L. (1975) *Pēdas*. [B. v.] : Ceļinieks.
- Niedre, O. (1999) *Slepenais karš pret Latviju: komunistiskās partijas darbība 1920.–1940. gadā: arhīvi apsūdz.* Rīga : Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs.
- Pērkone-Redoviča, I.; Treimane, A. (sast.) (2015) *Kultūras krustpunkti*, 8. [Rīga] : Latvijas Kultūras akadēmija.
- Skurbe, A. (1999) Nenotiesātais, bet sodītais...: Jūlijs Lācis (1892–1941) un viņa tiesas process. *Karogs*, 7.
- Stalažs, V. (1988) Mirkļi ar Jūliju Lāci. *Karogs*, 7.
- Turgeņevs, I. (1968) *Asja*. Rīga : Liesma.

Iveta Leitāne

TIESĪBU DISKURSS LATVIEŠU LITERATŪRAS KLASIKĀ. CILVĒKU TIESA, DIEVA TIESA UN DABISKĀS TIESĪBAS

Iveta Leitāne ir Bonnas Universitātes (Vācija) Filozofijas institūta asociētā pētniece. Filozofijas zinātņu doktore (Tībingenes Universitāte Vācijā 1996, nostrifikācija Latvijas Universitātē (LU) 1998). Afiliētā pētniece LU Jūdaikas centrā. Studējusi filozofiju LU, filozofiju, reliģijas zinātni un jūdaistiku Tībingenes Universitātē. Docējusi LU Teoloģijas fakultātē (1998–2007), Katehētikas institūtā Rīgā (1997–1999). Stažējusies ārzemju augstskolās un zinātniskajos institūtos Vācijā, ASV, Francijā, Polijā, Igaunijā, Krievijā un Izraēlā. *Hermann Cohen Gesellschaft* un *European Association of Judaic Studies*, un *Nordic Society of Philosophy of Religion* biedre. Publicējusi darbus par reliģijas filozofijas, tiesību filozofijas, reliģiju vēstures, ebreju filozofijas, zinātņu vēstures, mākslas un folkloras problemātiku Latvijā un ārzemēs. Konferenču sērijas *Literatūra un reliģija* iniciatore (kopā ar Ievu Kalniņu).

Raksturvārdi: dabiskās tiesības, tiesības un literatūra, bibliskie motīvi, cilvēku tiesas, Dieva tiesa.

Literatūras un tiesību saskarsmes un mijiedarbības jautājumi Latvijā vēl netiek novērtēti kā pētniecības priekšmets, un tiek sperti tikai pirmie soļi, kas aktualizē šādu problēmu pētniecības nepieciešamību. Mēģināsim iesaistīties minētās problemātikas aplūkojumā. Uz to mudina gan pati tēmas nozīmība, gan arī sasniegumi tās izpētē literatūrzinātnē kopumā. Tieši tiesību diskursam literatūrā lielā mērā veltīts jau kopš 2002. gada Kalifornijā izdots žurnāls *Law and Literature (Tiesības un literatūra)*, kas cita starpā pēta legālās (tiesību) tēmas dažādu laikmetu literārajos darbos: Safo (*Sappho*), Ovidija (*Publius Ovidius Naso*), Horācija (*Quintus Horatius Flaccus*), Ciceroņa (*Marcus Tullius Cicero*), Viljama Šekspīra (*William Shakespeare*), Viljama Bleika (*William Blake*), Žana Rasina (*Jean Baptiste Racine*), Franca Kafkas (*Franz Kafka*), Hermana Melvila (*Herman Melville*), Bernharda Šlinka (*Bernhard Schlink*), Džordža Eliota (*George*

Eliot), Henrika Ibsena (*Henrik Johan Ibsen*), Bertolta Brehta (*Bertolt Brecht*), Jaroslava Hašeka (*Jaroslav Hašek*), Bena Džonsona (*Ben Jonson*) un pat bērnu literatūras teksti, ieskaitot brāļu Grimmu pasakas vai *Hariju Poteru*, tiek skatīti no tajos investēto legālo ideju viedokļa. Vēl viens iemesls pievērsties šai tēmai ir apstākļi, ka pati dabisko tiesību idejas recepcija Latvijā nav pētīta izsmeltoši.¹

¹ Sistemātisks tēmas izvērsums un pozīciju kritisks apskats veikts citā autore publikācijā. Šeit tiks norādīti tikai atsevišķi mēģinājumi, kas veikti ārpus plašākām autormonogrāfijām. Starpkara posmā šiem jautājumiem pievērsās divi juristi – Lotārs Šulcs un Makss Lazersons. Lotārs Šulcs 1934. gadā publicēja rakstu *Dabisko tiesību evolūcija*, 1936. gadā – *Tiesības kā ētikas minimums* un 1937. gadā – *Dabisko tiesību jēdziens*, kā arī 1939. gadā – rakstu *Tiesību idejas un dabisko tiesību problēma Kanta tiesību teorijā*. Dabiskās tiesības un viņu mācības Konversācijas vārdnīcā skaidrojis Makss Lazersons. 1933. gadā Arveds Švābe Varšavas kongresā prezentēja ziņojumu *Dabiskās tiesības un dzimtbūšanas atcelšana Livonijā* (Švābe 1933).

Stingri ņemot, latviešu valodā līdz šim nav pārliecinoši izdevies pat atveidot atšķirību starp dabisko likumu (*natural law*) un agrīnajā modernajā laikmetā uzsvērtajām dabiskajām tiesībām (*natural rights*), to vietā bieži vien aprobežojoties ar cilvēktiesību jēdziena (*human rights*) lietojumu. Kaut arī dabisko tiesību, resp., cilvēktiesību, ideja latviešu tiesību vēsturē ieņem īpaši svarīgu vietu,² pamatojot suverenitāti viņpus konfesijām un sociālajām kārtām, tās „nogulsnešanās” latviešu literārajās tekstos nav īpaši analizēta. Turklāt ir labi zināms, ka latviešu literatūras klasika intensīvi iesaista tiesiskos motīvus, tiesisko retoriku un tiesāšanās naratīvus. „Tiesas” un „tiesību” pieminējums vairākkārt atkārtojas literāro darbu nosaukumos. Apsīšu Jēkaba *Pie pagasta tiesas* (1885), Aspazijas *Zaudētās tiesības* (1891/93), Kārļa Krūzas trioletas *Tautas tiesa* (1924) vai Jāņa Poruka *Tiesneša līgava* ir tikai daži raksturīgākie piemēri. Legālie jeb tiesiskie motīvi ir nozīmīgi arī tādos darbos kā brāļu Kaudzīšu *Mērnīeku laiki* (1879), Rūdolfā Blaumaņa novelēs (*Nezāle*, 1887) un drāmās (*Indrāni*, 1904). Turklāt pirmie divi no minētajiem darbiem ievērojami apsteidz pārējos izdevumu skaita un tirāžu apjoma ziņā un ir izdoti tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām, 1945. un 1947. gadā. Māras Zālītes luga *Tiesa* (1985) tāpat nav abstrahējama no politiskajām un nacionālajām kolīzijām un pārorientācijām latviešu sabiedrībā pagājušā gadsimta 80. gadu beigās. Kā to skaidrot, mēģināts atbildēt raksta noslēguma daļā.

Esmu izvēlējusies trīs latviešu klasikas tekstus, lai raksturotu „dabisko tiesību” idejas pēdas: Apsīšu Jēkaba stāstu *Pie pagasta tiesas* un Rūdolfā Blaumaņa stāstu *Nezāle* un drāmu *Indrāni*. Pirmais iespaids mudina domāt, ka tiesa bez taisnīguma (= morāles)

1974. gadā Edgars Melķis mēģināja sniegt kopsavilkumu par dabisko tiesību doktrīnu Latvijas politiskajā domā (Melķis 1974). Dabiskās tiesības un to evolūciju aplūkojusi Daiga Iljanova (Iljanova 1997) un Jānis Broks (Broks 1997). Ar dabisko tiesību jautājumu cieši saistīts ir sabiedriskā līguma jēdziens, kura uzdevums ir konstruēt legālu fikciju „autonoms indivīds bez tradīciju saknēm”, lai ar šādas fikcijas palīdzību pamatotu sociālpolitiskā līguma leģitimitāti.

² Piem., Švābe 1933.

un pašas tiesas vai tiesas pārstāvju noziedzīgums (amorāliskums) šķietami ir šo literāri legālo kāzusu kopsaucējs. Kā skaidrot šādu pesimismu, ņemot vērā, ka tiesību idejai latviešu emancipācijas – gan individuālās, gan nacionālās emancipācijas – kontekstā piemīt būtiska pamatojoša funkcija? Dabisko tiesību ideja tomēr kļūst pretrunīga tieši šajā kontekstā. Kāpēc? Dabisko tiesību mācība postulē tiesību saskaņu ar morāli, tiesību atvasināmību no lietas vai cilvēka „iedabas”. Tā balstās uz pieņemumu par individuālo autonomiju un ikviena indivīda brīvību no tradīcijas un šķiet esam apgaismības vērtību iekarojums. Lai tādā valstī, ko šajā laika posmā vēl veido sociālās kārtas, politisko emancipāciju (kurai dabisko tiesību ideja ir primāra) pamatotu kā nacionālo emancipāciju (proti, kā tādu, kas vēlas tradīciju saglabāt, ja ne konstruēt), dabisko tiesību idejas iesaiste izrādās daudz komplikētāka un ātri vien saduras ar iekšējiem konfliktiem: dabiskās tiesības veic tiesisko pamatojumu bez valstiskās suverenitātes prasības. Tas ir tikai viens cēlonis. Otrs ir varas plaša, ko neizlīdzina arī jaunu tiesisko struktūru un kārtības veidošanās Latvijā 19. gadsimta otrajā pusē: tiesa vēl joprojām ir varas komponente un nevis pretspēks varai. Tas izaicina pašu „dabisko tiesību” jēdzienu, kas balstās uz tiesas pretstatīšanu brutālai varai.

Viens no septiņiem Noasa baušļiem, kas jūdaismā kā atklāsmes reliģijā (un tādējādi arī kristietībā, kas šajā ziņā ir jūdaisma mantiniece un līdzgaitniece, bet vispārinot – bibliiskajā bauslībā) apkopo dabisko tiesību jēdzienu Dekalogā, ir prasība pēc neatkarīgu tiesu iedibināšanas. Saskaņā ar Vēstuli romiešiem 2: 15 (šeit un tālāk izmantots internetā vieglāk pieejamais t. s. vecais Bībeles tulkojums) šis dabiskais likums ierakstīts sirdī arī visiem pagāniem. 119. psalma vārdi šajā ziņā ir ļoti skaidri: „Es esmu svešinieks virs zemes, neapslēp man Tavus baušļus! Mana dvēsele nomokās ilgās pēc Taviem likumiem vienumēr.” (Ps. 119: 19–20)³ Šāda likuma došanās saskaņā ar Dieva slavināšanai: „Septiņreiz dienā es Tevi teicu par Tavām taisnajām tiesām.” (Ps. 119: 164)⁴

³ e-BIBELE.

⁴ Turpat.

Iepretim tam minētajos latviešu klasikas tekstos uzkrītošs ir nepatiesu liecību un procedurāli neadekvātu liecinieku un aizbildņu izvēles atspoguļojums. Nepatiesa liecība noslēptas vēstules formā R. Blaumaņa drāmā un viltus, nebrīvi jeb atkarīgi liecinieki vai aizbildņi Apsīšu Jēkaba stāstā to uzskatāmi demonstrē. Tas ir krasā pretstatā ar bibliisko bauslību. Dekalogs uzsver patiesas liecības nepieciešamību. Arī Dtn. 1: 16–17 ir viennozīmīgi saprotams: „Un jūsu tiesnešiem tai laikā es pavēlēju, sacīdams: izklausiņiet lietas jūsu brāļu starpā un spriediet taisnu tiesu starp ikvienu cilvēku, gan ciltsbrāli, gan piemānotāju.”⁵ Līdzīgi skan *Exodus* 23: 7 rinda: „Turies tālu no nepatiesas liecības; nenogalini nevainīgo un taisno, jo Es neattaisnošu vainīgo.”⁶

Vai varētu apgalvot, ka dabisko tiesību jēdziena pēdas latviešu klasiskā laika posmā līdz Pirmajam pasaules karam gan ir atrodamas (kā vēl redzēsim, literārie varoņi spriež, lietojot t. s. dabisko prātu, un tādējādi reāli lieto dabisko tiesību jēdzienu, ar viņiem solidarizējas autors un lasītājs), taču tiesību lietojums attēlots kā nerealizēts vai pārkāpts? Tas rosina domāt, ka tiesiskums var tikt nepilnīgi realizēts un tieši tā realizācijas trūkums provocē uz transgresiju jeb likuma pārkāpšanu. Nav iespējams nepamanīt, ka daudzkārt „pārkāpuma”, „taisnīguma” un „brīvības” tēmas latviešu literatūrā ir cieši savijušās un grūti atšķetināmas.⁷ Vai tas

jāsaprot tā: ja likumības nav, tad pārkāpums ir vienīgā adekvātā reakcija un tikai pārkāpums iedibina taisnību, pamatojot antinomiānismu, kas ir (Dieva) likuma atcēlums noteiktos apstākļos⁸? Vai un kāpēc bibliiskie imperatīvi paliek nerealizēti? Šajā gadījumā svarīgi ir izvairīties no vienkāršojošu shēmu lietojuma. Dabiskās tiesības un bibliiskie imperatīvi atrodas daudzpakāpju attiecībās. Bibliiskie momenti var iekļaut sevī dabisko tiesību prasību, kaut tie nepieciešami iziet jau ārpus tās.⁹ Tāpēc tiesību jēdziens literatūrā varētu atspoguļot tieši šādu komplicētu struktūru. Mana pētnieciskā interese ir šeit meklēt tieši dabisko tiesību un bibliisko tiesību ideju saskarsmes zonas.¹⁰

Taču pievērsīsimies tekstiem, kuri piedāvā tiesāšanās naratīvus. Stāstā *Pie pagasta tiesas* Made, dodoties uz tiesu, ir satraukta, un Jēkabs viņu mierina: „„*Gan nonāksim laikā, Mad, nebīsties nekā. Tiesasvīri paši jau nav vis no ātrajiem. Mēs droši varējām nākt vēl tik no pusdienas, jo kas tad mūs, tukšiniekus, pirmos ņems iztiesāšanā? Tie vien jau ir pirmie, kas tiesasvīriem atveldzina mēles.*” „*Tā jau dzird,*” sieviņa skumji atteica. „*Bet kur tad nu mēs ņemsim, ko dzirdīt tiesasvīrus, mēs, nabadziņi? Mums jau jāpalaižas uz to pašu debesstēvu, kā viņš spriež, tā jāpaliek ar mieru.*”” Mades šaubas rezultējas atzinumā: „„*Tev gan labāk nevajadzēja Pēterīša vest pie tiesas – lai ciestu pati kā dziedama, gan varbūt dieviņš palīdzētu...*””¹¹ Šāda miera kā alternatīvas tiesai ideja izvērstā garākā citātā, kuru šeit ir vērts izcelt tā svarīguma un atslēgvārdu dēļ: „*Miera tie nebija varējuši vai gribējuši atrast bez tiesas palīdzības. [...] Cilvēkam dzīvē var uzbrukt dažādas ķibeles, dažādas ķezas, bet tomēr lielākas nav nevienas par to, kā kad taisnība pazūd vai izkrīt. Gan jau nu pats pazaudētājs kā rūpīgs taisnības mīļotājs tūliņ ķeras pie meklēšanas* [izcēlumi šeit un visā citātā mani – I. L.], *pie atdabūšanas, pie atkarošanas, ja pretinieks to varbūt ar varu piesavinājis; – bet ne tik viegli viņu*

⁵ e-BIBELE.

⁶ Turpat.

⁷ Sal. ar Gundegas Repšes novērojumu: „Okupācijas laika dzejas zemdegās un valodas zemnīcās brīvības alkas gruzd un dun kā taisnīguma alkas, kā nākamības sāpīgi neticīgs sapņojums. Un tā tas jau no latviešu literatūras pirmsākumiem.” (Repše 2008, 2) Autore gan vēlas norobežoties no brīvības reliģiskajām konotācijām: „utilitāriem mērķiem domātas no vācu valodas tulkotas dziesmu grāmatīņas un Bībeli še nepieskaitu” (turpat). Rakstnieci tādējādi interesē tomēr nevis politikas un reliģijas, bet „kultūras nosacīta brīvība” (turpat), un viņa jautā, „kālab par to neraksta visu zinošie literatūrzinātnieki un kritiķi” un „klusē latviešu smīnīgie filozofi” (turpat). Nešauboties, ka „apziņas pašas mērķis ir brīvība” (turpat) un norobežojoties no morāles un reliģijas, viņa pati tiecas ieņemt vidus pozīciju starp metatiesiskumu un antinomiānismu. Tas jāskaidro atsevišķā pētījumā.

⁸ Sal. ar Rom. 3: 8: „Vai tad nedarīsim labāk ļaunu, lai nāk labais, kā daži, mūs zaimodami, apgalvo, ka mēs mācot?” (e-BIBELE)

⁹ Novak 1998.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Apsīšu 1885.

dabūt rokā! No pagasta tiesas kā no pirmās instances sācis **meklēt**, tu vai nu kājām skriedams, elsdams – vai arī braukšus pilnos lēkšos steidzies visā ātrumā pie draudzes tiesas paraudzīt, vai taisnība varbūt te nav sadzenama. Ja tad par laimi še uzej kad arī tik vien pēdas, tad pa šīm pašām pēdām tu viņu dzen līdz aprīņķa tiesai, līdz aprīņķa pilsētai; ja še nedabū dzirdēt sprieduma, kā sirds kāro, tad dodies uz guberņas pilsētu, kurā pa lielākai daļai taisnībai ieradums apslēpties. Kad nu pašam visas tekas pilsētā nav pazīstamas, tad ņem **meklētājus** – advokatus palīgā, lai šie par labām timpām tev palīdz taisnību notvert. Ja tad nu biji tik laimīgs viņu dabūt rokā, tad atkal jauna ķibele: tik tāļu ceļu nostaigājot, taisnība tā pārgrozījiesies, ka tās gandrīz vairs ne pazīt nepazīst. Cik skaista un spoža tā bija priekš pazušanas! Un tagad? Bēda redzēt! Cik nejauka, apgraizīta, apcirpta, sašķobīta, novazāta, nosmuļļāta! Vai tā vairs tā pati taisnība, kuras dēļ tik garu ceļu mērīji? Tīri vai jānosplaujas! Būtu to paredzējis, nebūtu tik garu ceļu nemaz mērījis. Tik cītīgi taisnības **meklētāji**, kā nupat minēts, bija vārnēnieši. Šiem bija vai no paša ļaunā uzsūtīts posts, ka taisnība tiem nedevas un nedevas rokā, lai tu kad viņas dēļ vai kājām papēžus noskrēji. Vārnēniešus ķircinādama, spīdzinādama un zobodama, tā dažam gluži nemanot apslēpās krogā starp pudelēm, kā vecos laikos ķēniņš Zauls «starp traukiem» vai arī starp krodznieka cigaru un papirosu kastītēm... Jā, tik neizdibināmi ir taisnības ceļi, ka tā atstāj savas spīdošās godības namu un, savu taisno stāvu saliekdama un it līku kupru uzmezdama, ielien klusu klusiņām pa zemajām, šaurajām kroga durtiņām pie nabaga mirstīgajiem, kā debess dāvana iekrizdama klēpī tam, kas pratis uzminēt un atrast viņas paslēpto vietu.¹²

Izteikums „paslēptā vieta” ir zīmīgs un satur svarīgas references uz bibliisko tekstu. Saula paslēpšanās starp traukiem Apsīšu Jēkaba stāstā ir atsauce uz 1. Samuēla grāmatu 10: 20–22, kur vēstīts, ka Sauls nav atrodams, iekams Visaugstākais nenorāda uz viņa slēpni, lai ieceltu Saulu par ķēniņu. „Un, kad Samuēls bija savedis kopā visas Israēla ciltis, tad tika

mesti mesli, un tika iezīmēta Benjamīna cilts. Un, kad Benjamīna cilts pēc savām dzimtām bija klāt pienākusi, tad ar meslu tika iezīmēta Matrija dzimta, un tā ar meslu tika izraudzīts Sauls, Kīša dēls. Un tie to meklēja, bet neatrada. Tad tie vēlreiz vaicāja To Kungu: „Vai viņš vēl nāks?” Un Tas Kungs atbildēja: „Redzi, viņš ir paslēpies starp mantu kravām”.¹³ Šī bibliskā vieta seko skaidri paustam pārmetumam, ka Israēla tauta vēlas sev (politisku) valdnieku un tālab ir atmetusi vienīgo īsteno valdnieku Dievu (alūzija uz ķēniņa varas kritiku iepretī vienīgajai Dieva varai ir izteikta bibliskajā tekstā jau iepriekš), un tādējādi eksegēzē tiek vērtēta kā ambivalenta, svārstoties starp dažādiem Saula uzvedības skaidrojumiem (pieticība, izredzētība, piesardzība). Uz Visaugstākā izvēli, par spīti Saula slēpšanās solim, norāda „mešanas jeb iekrišanas klēpī” motīvs (sal. ar Zālamana pamācībām 16: 33).¹⁴ Agrākais šīs vietas burtiskais tulkojums minēja traukus (*el-hakelim*), starp kuriem paslēpies Sauls, bet vēlākais tulkojums atveido *el-hakelim* kā atnākušo izraēliešu ceļinieku mantas.

Apsīšu Jēkabs, visticamāk, izmantoja viņam pieejamā agrākā tulkojuma piedāvāto iespēju (trauki/pudeles) reālo tiesas procesu kritikai vai pat to parodijai. Vēsts ir diezgan skaidra: paļauties var vienīgi uz Dieva tiesu, cilvēku tiesa ir atkarīga no nejaušības. Un, kaut arī tikai retā nejaušība sakrītības gadījumā var izrādīties Dieva izvēlēta līdzīgi Saula ķēniņniecībai, Dieva tiesa ir garantija, ka cilvēku tiesa nevar būt pilnīgi autonoma un var tikt būtiski koriģēta. Tā ir mērķis, ideāls, uz kuru orientēties, un tajā pašā laikā tā pamato konkrētu empīrisku (potenciāli nepilnīgu) tiesas procesu nepieciešamību, tiecoties pēc grūti sasniedzamās atbilstmes bibliskajai taisnības idejai.

Tāpēc ir jāsaģaida, ka šādas atbilstmes meklējumi prasa zināmas elitāras zināšanas jeb ekspertīzi. Vārnēnu pagasta tiesas priekšsēdētājs Blāķis, pārstāvot tiesnešu „elitāro zināšanu” privilēģiju, ko parasti pretstata dabisko tiesību jēdzienam, pārmet Mades aizstāvim Jēkabam: „„Ak tad tu būsi tas zinātājs, kas tiesai likumus mācīs?” Blāķis uzbrēca. „Vai tu zini, ka tiesai vairs nemaz tās

¹² Apsīšu 1885.

¹³ e-BIBELE.

¹⁴ Sk. arī Leitāne 2013.

naudas nav?" „Un kur tad viņa palika?" Jēkabs sabijies ievaicājās. „Viņa jums jau ir rokā," Klucē steidzās Blāķa vietā atbildēt, „to jums varu no protokola grāmatas priekšā lasīt." „Nauda mums jau rokā? Kā tad es no tā nekā nezīnu?" Jēkabs izbrīnojies vaicāja. „Nu, ka tu esi gulējis aizkrāsnē, tad tā nav tiesas vaina," Blāķis bārās, „bet vai tev, otram aizbildnim Plaudim klātesot, visa tēva nauda netika izmaksāta?" Blāķis jautāja Pēterītim. „Kā nu netika? Izmaksāja visu," šis atbildēja. Rozīte palika uzmanīgāks un sāka lietā klausīties ar lielu ziņkāribu. „Kā tad tiesa bez manas ziņas tā varēja darīt?" Jēkabs pārmezdam jautāja, „un kur tad nu atraitne to naudu lai ņem, jo palaidņa puika to būs izšķīdījis?" „Tad prasi Plaudim, kas tāpat aizstāvis, lai viņš par to atbild," Blāķis atteica. „Plaudim? tam žūpam? tam jau godīgi ne krekla nav mugurā, ko tad no tā lai ņem?" „Nu, ņem, ko gribi, bet liec tiesai mieru!" Blāķis teica. „Bet es nepalikšu vis mierā, kamēr visu izteikšu. Ja tāda aplaupīšana būtu notikusi silā, nakts laikā uz ceļa, tad par to nevarētu sacīt ne vārda, bet, kad dienas laikā nabaga atraitni, kam nav gandrīz ne kumosa maizes, ko mutē bāzt, pati tiesa aplaupā (še Made iesāka raudāt), tad tādi vīri nav arī nekas vairāk kā tik zagļi un laupītāji." ¹⁵ Pret tiesneša elitārajām zināšanām šeit stājas dabiskās tiesības, kas paredz noteiktas transparentas regulas, procedūras un principus. Tomēr tām pašām par sevi nepiemīt realizācijas spēja. „Veci, valdi muti!" Blāķis brēca." Jēkaba secinājums „Tie ir zagļi un razbainieki. Tad vilki mežā spriež labāku tiesu" savukārt ierosina Blāķi lietot leģitīmo tiesas neaizskaramības prasību: „Negāni tiesas, veci, mēs tevi ieliksīm cietumā, tu dzirdi, mēs tevi ieliksīm cietumā!" Blāķis pārskaities kļiedza. ¹⁶

Pārkāpts ir tātd Dtn. 1: 17: „Tiesā neuzlūkojiet neviena vaigu, kā mazo, tā lielo uzklusiet, nebīstieties ne no viena, jo tiesa pieder Dievam; bet to lietu, kas jums par grūtu, to nesiet man, es to uzklusīšu." ¹⁷ Tā vietā no attēloto tiesnešu mutēm dzirdam „ciet klusu"

un „liec tiesu mierā". Risinājums nav sasniegts, un tomēr tas tiek anticipēts varenā „dabas" norisē: „Spēcīgie spērieni nāca viens uz otra. Koka tiesas māja līgojās visos pamatos, it kā daba pati dusmotos par varmācību, kas patiesības liecinātāju balsi sprostījusi cietumā... Grūdiens uz grūdienu, it kā tie gribētu sadragāt durvis Jēkaba cietumam..." ¹⁸ Situācijas izvērsums liek atcerēties *Exodus* 9: 27–29: „Un faraons lika ataicināt Mozu un Āronu un tiem sacīja: „Es šoreiz esmu grēkojis; Tas Kungs ir taisns, bet es un mana tauta – mēs esam bezdievīgi. Lūdziet To Kungu, jo pārāk daudz Dievam pārkonu un krusas; tad es jūs atlaidīšu un ilgāk vairs neaizturēšu." Tad Mozus viņam sacīja: „Tiklīdz es izešu ārā no pilsētas, es izstiepsu savas rokas pret To Kungu, un pārkonu mitēsies, un krusas vairs nebūs, lai tu atzītu, ka zeme pieder Tam Kungam." ¹⁹ Rezonansē izskan Apsīšu Jēkaba varones vārdi: „Vēl jau dievs debesīs, kas katram savu tiesu spriež," *Made teica.* ²⁰ Dieva tiesa, tāpat kā Dieva atklāsme un Dieva likumi, nav nekāda dabiska parādība, kristiešiem tas ir notikums vēsturē vai, precīzāk: Dieva tiesa jau ir reālās vēstures beigās, kas šeit jau anticipētas.

Apsīšu Jēkabam tomēr nepieciešams vēl cits risinājums. Pēterītis stāsta *Pie pagasta tiesas* noslēgumā atrod māti mirušu un, „pie mātes izdzisušām miesām nometies, rāda uz Blāķi: „Lūk, ko tu padarīji, mani piemānīdams, tēva naudu novildams! Paturi arī savu blēža maksu!" Blāķis un Stabule cieš klusu, kā liekas, Kaina apziņa tiem liedz runāt pretī... Bez tam visiem vēl draudēja pelnīts tiesas sods. Rozīti vienbalsīgi iecēla par priekšsēdētāju. Ar viņa paskubināšanu tika ievēlēti tādi vīri tiesas amatā, kam rūpa taisnība." ²¹ Zīmīgi, ka bibliiski inspirētās tiesiskās prakses korekciju Apsīšu Jēkabs pamato, izmantojot bibliiskā patriarha un savu vārdu. Ir vērts atgādināt: Dtn. 33: 4 uzsver, ka Mozus likums kā Dieva likums (Tora) ir visas Jēkaba kopienas īpašums.

Rūdolfā Blaumaņa stāsts *Nezāle* uzrāda netaisnīguma situāciju, kuras arhetipu var atpazīt kā tādu, ko Bībelē prāstāv Sodoma

¹⁵ Apsīšu 1885.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ e-BIBELE.

¹⁸ Apsīšu 1885.

¹⁹ e-BIBELE.

²⁰ Apsīšu 1885.

²¹ Turpat.

un Gomora. Sodomas un Gomoras naratīvs implicē prasību pēc svešinieku aizsardzības. Blaumaņa stāsta noslēguma transgresīvais risinājums (atriebība, kas realizēta precīzi tādā pašā formā kā pirmā, kaut formāli netīšā, un tāpēc – saskaņā ar vairumu legālo tradīciju – nesodāmā, slepkavība) savukārt savas „publiskās” anonimitātes dēļ faktiski tuvojas taisnīgai tiesai, liekot atcerēties ne vien *Genesis* 9: 6: „Kas izlej cilvēka asinis, tā asinis caur cilvēkiem tiks izlietas, jo pēc Dieva tēla Viņš cilvēku ir radījis,”²² bet arī atgādinot tirāna slepkavības prasību. Šādā gadījumā tiesas priekšsēdētājs, kas uzurpē varu, var tikt skatīts kā tirāns, kas lauž līgumu, un tādējādi kā tāds, pret kuru darbojas suverēnās tautas „tirāna slepkavības prasība”, ja varam runāt par Žana Žaka Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*) garā koncipētās „suverēnās tautas” reprezentāciju Līzē un Jānī, kuru savstarpējo attiecību pastorālās konotācijas tādā pašā mērā pārsteidzoši atgādina Ž. Ž. Ruso idejas. Tieši svešinieks un bārenis kļūst par Dieva tēla eksponentiem R. Blaumaņa tekstā.

Taču atgriezīsimies pie dabisko tiesību idejas. Arī Jānis stāstā *Nezāle*, tāpat kā Jēkabs Apsīšu Jēkaba stāstā, precīzi lieto „dabisko prātu”, iesūdzot Krikumu tiesā: „„*Vai pie jums nekādas taisnības nevar dabūt, ko?*” *Vispārīga kustība tiesnešu starpā; tiesas priekšsēdētājs, kurš vairāk drīkstēja darīt nekā citi tiesneši, ar dūri sita uz galda, ka tas brīkšķēja vien.* „Pie joda, taisies, ka tiec uz māju, muļķa zēn!” viņš saūtsis brēca. „Citādi tev būs jāiepazīstas ar Biezumnieku!””²³ Varas diskurss pārņem un izstumj tiesisko diskursu, tiesa ir varas atspulgs, tā ir piesavināta, tiesnešiem regulāri lietojot vārdu „mēs” („citādi mēs Tevi ieliksīm cietumā”). Šie vārdos izteiktie draudi ir „eifēmisms tiešai personiskai sadursmei”²⁴, draudi, kas vēlāk arī fiziski realizējas un noved pie zēna reālas nāves. Atbilstošā bibliskā vieta, kas veido Sodomas un Gomoras naratīvu, ir: „... tiem vīriem nedariet nekā, tāpēc ka tie nākuši mana jumta pavēnī”. Bet viņi teica: „Ej nost.” Un tie pretojās: „Šis viens ir atnācis

kā svešinieks, un nu viņš grib tiesāt? Tagad mēs tev vairāk ļauna darīsim kā tiem.” Un tie uzmācās ar varu šim vīram Latam un grasījās durvis atlautz. Bet tie vīri izstiepa savas rokas un ievilka Latu pie sevis namā, un durvis tie aizbultēja. Bet tie, kas atradās nama vārtos, tika sisti ar aklumu, gan mazie, gan lielie, tā ka tie nevarēja vārtus pat atrast.” (*Gen.* 19: 8–11)²⁵

R. Blaumaņa luga *Indrāni* variē kopienas (vācu val. – *Gemeinschaft*) un sabiedrības (vācu val. – *Gesellschaft*) tēmu. Konflikts kopienas iekšienē patiesībā kopienu sagrauj, pārvēršot visus iesaistītos par atomizētas sabiedrības vai korporatīvo grupu locekļiem, kuru vidū īpaši izceļas jaunās ģimenes emancipētā interešu separācija. Jāatzīmē, ka īstena kopiena ir tāda, kas respektē cilvēka personu un tādējādi atzīst dabiskās tiesības²⁶, nevis tāda, ko jau Platons nodēvējis par „zagļu bandu”²⁷ un kuras baisās un reālistiskās manifestācijas tiesnešu personās satrieca jau Jēkabu Apsīšu Jēkaba stāstā. Tiesa attēlota tikai kā emancipējušos grupu jeb kopības formu interešu realizācijas instruments, kaut patiesībā ir integrāla biblisko imperatīvu sastāvdaļa. Šo iespaidu pastiprina arī evaņģēliskais „miera” motīvs. R. Blaumaņa *Indrānos* Indrānu tēvs saka: „*Tad tu piektdien iesi pie tiesas. Izstāsti visu galu no gala, gan tad viņi zinās, kas darāms. Viņi taisnībai neļaus palikt pagaldē. Un tā nauda, kas man dēlam būs jāatmaksā, – tā bagātīgi ienāks par tiem kokiem.* **Edvarts.** *Es jau Kaukēnam saku: ko nu vairs pa kaktiem ložņāsi lūgdamies, kad tā lieta izlaista pasaulē. Kā nu tiesa spriedīs, tā būs.* **Kaukēns.** *Tiesa dos spriedumu, miera nedos.* **Ieva.** *Mums pietiks i ar spriedumu vien.*”²⁸

Politiskā un nacionālā emancipācija atrodas savstarpēja sprieguma attiecībās: abas var tikt kavētas un bremzētas atšķirīgos veidos, turklāt tās arī savstarpēji var kavēt viena otru: nacionālā emancipācija var apdraudēt vai bremzēt politisko vai personīgo emancipāciju, un otrādi. Kolektīvā emancipācija turklāt iespējama ne vien kā nacionāla, bet arī kā

²² e-BIBELE.

²³ Blaumanis 1887.

²⁴ Novak 1998, 59.

²⁵ e-BIBELE.

²⁶ Novak 1998, 58.

²⁷ Valsts 351d, cit. pēc Novak 1998, 59.

²⁸ Blaumanis 1904.

strādnieku šķiras vai sieviešu emancipācija, kas ar nacionāl(politisk)o vai tiesisko emancipāciju arīdzan var atrasties savstarpējas konkurences attiecībās. Zīmīgi, ka visos aplūkotajos tekstos mēs atrodamies homogēnā, iekšēji etniskā vidē, kas tik viegli neļauj iedarbināt „postkoloniālā” protesta fantāzijas, kaut arī neizslēdz tās pilnībā. Nebūt nav nejaušība, ka Mades nāve atmodina tautiešos Kaina jeb brāļa slepkavības apziņu. Svešinieki ir vienīgi bāreņi un mazāk aizsargātie tā paša etnosa pārstāvji, taču ar ievērojamu „simbolisko kapitālu” (P. Burdjē), ko novērtējam darbu autoru viennozīmīgi empātiskajos šo personu raksturojumos. Svarīgi tomēr, ka bārenību, attiecinot uz Pēterīti, Apsīšu Jēkabs ieliek pēdiņās. Viņa „bārenību” var izmantot tiesneši, gūstot sev noteiktu labumu. „Apspiestie” un „mazāk aizsargātie” automātiski nekļūst par „emancipētākajiem” un nobriedušākajiem un bieži darbojas kā varas diskursa neapzināti translētāji, vēršoties pret citiem neaizsargātajiem. Tajā pašā laikā visas iesaistītās personas – gan nosacītie varmākas tiesnešu tērpos un to nejaušie atbalstītāji, gan upuri – kļūst par varas un tiesu kā varas pārstāvēniecības un leģitīmācijas upuriem, kaut katrs no tiem citā nozīmē. Reizē galvenajos tiesas procesu upuros un viņiem simpatizējošās figūrās (kā arī pārtopošajās, līdzīgi Pēterītim Apsīšu Jēkaba stāstā) atpazīstam ne tikai eshatoloģiskās Dieva tiesas gaidītājus, bet

spriestspējīgas personības, kas itin labi zina, kā tieši autentiskai tiesai jānotiek. Šīs zināšanas ir balstītas gan uz „dabisko prātu”, gan Svēto Rakstu zināšanām. Latviešu literārajā klasikā dabisko tiesību ideju pēdas ļauj saskatīt vismaz nedaudz vairāk optimisma, nekā pirmajā brīdī šķiet. Rusoistiskais optimisms (eksemplificēts īpaši R. Blaumaņa *Nezālē*) brīžam uzkrītoši harmonē ar bibliisko legalismu un tā eshatoloģiskajām anticipācijām.

Secinājumi

Latviešu literārā klasika pirmajā skatījuma šķiet paužam izteiktu pesimismu reālo tiesisko procesu novērtējumā, ko pavada galveno varoņu lapidāri izteiktie minējumi par Dieva tiesu, radot iespaidu, ka tiesas (cilvēku tiesas, *human made law*) un Dieva tiesa ir krasi nošķirtas, uzticama ir tikai otrā, un abas lielā mērā viena otru izslēdz, bet empīriskā tiesiskā un eshatoloģiskā (Tiesas) dimensija ir pretstatītas viena otrai. Rakstā mēģināts parādīt, ka, neņemot vērā deficitāros tiesu procesus, kas attēloti latviešu literārajā klasikā, dabisko tiesību pēdas tajā ir atpazīstamas, un cilvēku tiesas saikne ar Dieva tiesu ir uzrādāma, turklāt ne tikai tās eshatoloģiskajā dimensijā. Tās vairs nav striktas alternatīvas, bet iegūst saskares punktus un savienojuma vietas, pamatojot optimismu.

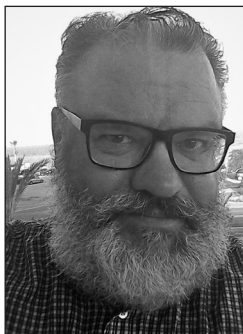
VĒRES

- Apsīšu J. (1885) *Pie pagasta tiesas*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/ApsJ/ApsJ08.htm>. (22.06.2017.).
- Blaumanis, R. (1887) *Nezāle*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/RBI/RBI0113.htm>. (22.06.2017.).
- Blaumanis, R. (1904) *Indrāni*. Drāma piecos cēlienos. Pieejams: <https://www.letonika.lv/literatura/Reader.aspx?r=159> (22.06.2017.).
- Braybrooke, D. (1990) Natural Law Theory: The link between its Descriptive Strength and its Prescriptive Strength. *Canadian Journal of Philosophy*, 16, 389–417.
- Broks, J. (1997) Dabiskā ievirze tiesību teorijā. *Latvijas Policijas akadēmijas raksti*, 4. Pieejams: <http://bibe.ebaznica.lv/> (21.06.2017.).
- Iļjanova, D. (1997) Dabiskās tiesības un to evolūcija. Melķis, E. (red.) *Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Lāzersons, M. (1928) Dabiskās tiesības un viņu mācības. *Konversācijas vārdnīca*, 3.
- Leitāne, I. (2013) Providences un fortūnas jēdzieni Rūdolfa Blaumaņa daiļradē. Kalniņa, I. *Rūdolfs Blaumanis: teksts un konteksts*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 129–146.

- Meļķīsis, E. (1974) Dabisko tiesību doktrīna un politiskā doma Latvijā 18. gs. otrajā pusē. *No politiskās domas attīstības vēstures Latvijā*, 105–119.
- Nielsen, D. (1991) Natural Law and Civilizations: Images of „Nature” Intracivilizational Polarities, and the Emergence of Heterodox ideals. *Sociological Analysis*, 55–76.
- Novak, D. (1998) *Natural law and Judaism*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Rento, J. P. (1994) Natural law and Natural Rights revisited: On (dis)connecting different juridical traditions. *Persona y Derecho*, 30, 277–320.
- Repše, G. (2008) Janvāris. Brīvība. *Diena* (03.04.2008.).
- Šulcs, L. (1934) Dabisko tiesību evolūcija. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 5/6.
- Šulcs, L. (1936) *Tiesības kā ētikas minimums*. Rīga.
- Šulcs, L. (1937) Dabisko tiesību jēdziens. *Jurists*, 1.
- Šulcs, L. (1939) Tiesību idejas un dabisko tiesību problēma Kanta tiesību teorijā. *Latvijas Universitātes akadēmiskās sabiedrisko zinātņu biedrības rakstu krājums*, II. Rīga : Valters un Rapa.
- Švābe, A. (1933) Das Naturrecht und die Aufhebung der Leibeigenschaft in Livland. *Resumes des communications presentee au congres Varsovie*, 1. Warszawa, 331–335.

Ojārs Lāms

STARPKULTŪRU LITERATŪRA. VIĻA LĀCĪŠA ROMĀNS *STROIKA AR SKATU UZ LONDONU*

Ojārs Lāms ir literatūrzinātnieks, klasiskais filologs, *Dr. philol.*, LU profesors salīdzināmajā literatūrzinātnē, tulkojis un apcerējis Longīna *Par cildeno* (2003), rediģējis (kopā ar I. Ķemeri) un apcerējis Aristoteļa *Poētiku*, monogrāfiju *Lāčplēša zvaigznājs* (2008), *Poimintoja Latvian kirjallisuushistoriasta* (somu val. – *Ieskats latviešu literatūras vēsturē*, 2011) autors, grāmatas *Olimpiskās tradīcijas kultūrvēsturiskā tradīcija* (2004) līdzautors, viens no rakstu krājumu *Antiquitas viva*, *Hellēņu dimensija Eiropai*, *Hellēņu mantojums* sastādītājiem, latvistikas pētījumu krājuma *Res Latvienses* galvenais redaktors. Publicējis rakstus par latviešu literatūras vēstures, salīdzināmās literatūrzinātnes un antīkās kultūras recepcijas jautājumiem latviešu, angļu, vācu, somu valodā Latvijā un ārzemēs.

Raksturvārdi: starpkultūru literatūra, migrācija, Londona, romāns, Vilis Lācītis, protagonistis.

Londona un Rīga ir divi galapunkti telpas, domu un izjūtu paradigmai, kas iezīmē polus Viļa Lācīša veidotā es-vēstītāja pasaulei, kura radīta un rādīta autora debijas romānā *Stroika ar skatu uz Londonu* (2010). Romāns kļūva par notikumu latviešu literatūras un, varētu teikt, arī sabiedrības dzīvē, jo piedāvāja padziļinātu ieskatu jaunajā 21. gadsimta latviešu dzīves fenomenā – ekonomiskajā migrācijā. Romāna darbība sākas gadsimtu mijā, kad protagonistis, kas ir arī es-vēstītājs, ekonomisku un eksistenciālu rūpju nomākts, dodas labākas dzīves meklējumos no Latvijas uz Londonu. Romāna vēstījums aptver vairākus gadus. Sižetu veido dažādi vēstītāja piedzīvojumi daudzveidīgajā Londonas pilsētas vidē, sākumā sūri cīnoties par izdzīvošanu, bet vēlāk starpkultūru saskarsmē atrodot izaicinājumus un iespējas, kas ļauj sākt kāpienu pa sociālajām un veiksmes kāpnēm uz augšu, kopumā noejot ceļu no celtniecības palīgstrādnieka līdz universitātes studentam. Romānā apvienoti dažādi žanriski

elementi – tajā var saskatīt piedzīvojumu romāna, audzināšanas romāna pazīmes, to rotā pat kriminālintriga.

Šis raksts veltīts romāna aplūkojumam un izvērtējumam starpkultūru literatūras kontekstā. Romānā spilgti atklāta latviešu jaunekļa sevis un pasaules izjūtas meklējumi 21. gadsimta sākuma ģeopolitiskajā situācijā, kad migrācija latviešiem gūst jaunu jēgu un globalizācijas apsološās izredzes vēl nav nomainījusī visjaunāko laiku bēgļu krīze un terorisma izplatīšanās, kas jau paspējusī satricināt gadsimtu mijas optimistisko skatu uz migrāciju.

Šī raksta sākumdaļā sniegts ieskats starpkultūru literatūras jēdziena vēsturē un ietilpībā, īpaši izceļot Austrumeiropas mūsdienu literatūrai raksturīgo ekonomiskās migrācijas literatūru. Tālākajā pētījumā gaitā uzmanība pievērsta Londonas tēlam gan kā darbības vietai, gan kā iniciācijas uzdevuma līdzībai, gan kā austrumeiropiešu komūnas ietvaram. Rakstā analizētas arī Viļa Lācīša veidotās valodas un kultūras zīmju spēles romāna vēstījumā, kas romānā veido stilistisko savdabību starpkultūru poētikas aspektā, piešķirot tekstam

savu īpatu un nozīmīgu vietu migrācijas romānu tradīcijā.

Jau Viļa Lāčīša romāna nosaukums iezīmē vairāku kultūrtelpu satikšanos, kas raksturīga starpkultūru literatūrai, – latviešu valodas frāzē minēta globālā kultūru satikšanās megapole Londona un lietots arī latviešu proleta slengs, kas funkcionē krieviskotajā Latvijā un kas dzīvs arī mūsdienu migrācijas vidē.

Austrumeiropā pēdējos gados plaši izplaukusi literatūra, kas tapusi, attēlojot globālās migrācijas procesu norises un ietekmes uz indivīdu un nacionālu kopieni. Lielāko etnisko migrantu kopienu jaunā svešuma pieredze nacionālajā literatūrā atspoguļota žanriski daudzveidīgos tekstos, kas, piemēram, lietuviešu literatūrā jau sniedzas vairākos desmitos, bet poļu literatūrā vēl tālāk.¹ Šī literatūras tendence pieslēdzas Rietumos jau gana labi attīstītai un izplatītai literatūras parādībai, kas ieguvusi starpkultūru literatūras nosaukumu un kas tapusi, cenšoties apzināt un atklāt procesus, kuri ietekmē cilvēku pasaules izjūtu un izpratni, kas veidojas modernās migrācijas rezultātā, proti, kad cilvēki vairs nav piederīgi tikai vienai kultūrai, bet vairākām. Kultūrpieredzes konflikti, integrācijas centieni, traumas – tās ir būtiskas dimensijas starpkultūru literatūrai. Latviešu literatūra šajā ziņā ar īpašu dinamiku neizceļas, lai gan emigrējošo latviešu skaits ir gana liels. Latviešu valodā tapuši vien nepilni desmit darbi. Par mākslinieciski veiksmīgākajiem darbiem tēmas risinājumā uzskatāms Laimas Muktupāvelas romāns *Šampinjonu derība* (2002), Andras Manfeldes romāns *Dzimtenīte* (2012), Ludmilas Judinas luģa *Dērbijas vergi* (2015). No citu Austrumeiropas autoru tekstiem latviešu lasītājiem ir pieejams bulgāru autora Aleka Popova (*Алек Попов; Alek Popov*) romāns *Misija Londonā* (Dena Dimiņa tulkojumā latviešu valodā iznācis 2012. gadā).

Šim pētījumam izvēlētais latviešu autora romāns nav pirmais šīs tematikas darbs latviešu literatūrā, bet ir viens no spilgtākajiem, kas atklāj tēmas nozīmīgumu un potences, kā arī iezīmē jaunu skatījumu uz migrējošā latvieša pastāvēšanu starpkultūru telpā.

Viļa Lāčīša tekstā, ja to aplūko caur romāna prizmu, var konstatēt gana daudz

māksliniecisku nepilnību, tomēr lasītāji un kritika acīmredzot diezgan atzinīgi novērtēja svaigumu latviešu 21. gadsimta dzīves jauno pagrieziena tēlojumā, proti – pievēršanos latviešu centieniem rast dzīvei jaunu perspektīvu svešumā, pie tam šādu izvēli tēlojot ne tikai latviešiem tradicionāli dramatiskās tonkārtās, kā tas, piemēram, raksturīgs Laimas Muktupāvelas un Andras Manfeldes darbiem, bet darot to dzīvespriecīgi un humorīgi.

Lai gan autors pats nedod tekstam nekādu žanrisku apzīmējumu, tomēr teksta izvērsta struktūra un dalījums 20 nodaļās, kā arī piezīme sākumā: „*Sakritības ar reāliem cilvēkiem un notikumiem, ja tādas parādās, ir vienīgi tāpēc, ka dažkārt fantāzijā spēj iegaties patiesi atgadījumi, kaut arī tikai daļēji. Draugi un paziņas lai sevi romānā nemeklē, jūs tur nav!*”² liek tekstu uztvert kā romāna paradigmai piederošu. Teksta uztverei un novērtējumam žanriskais aspekts ir gana nozīmīgs, un romāns kā polifoniska un sarežģīta teksta konstrukcijas forma liek un ļauj runāt par attiecīgās tēmas atspoguļojumu nopietnā literārā formātā.

Latvieša nonākšana svešā vidē latviešu literatūrā ir motīvs ar plašu situatīvo paradigmu. Latvietis vairāku kultūru vidē jau redzams latviešu romāna pirmsākumos – Jura Mātera romānā *Sadzīves viļņi*, kas pie lasītājiem dodas 1879. gadā – tajā pašā gadā, kad brāļu Kaudzīšu *Mērnīeku laiki*. Jaunas dramatiskas notis motīva risinājumā ienes 1905. gada trimdinieku un Pirmā pasaules kara bēgļu vēstījumi. Savdabīgu ideoloģisku virstoni latviešu un citu kultūru attiecībās rada latviešu teksti, kas top padomju Krievijā un Padomju Savienībā starpkaru periodā, bet visdinamiskāko un skaudrāko izpausmi latvieša saskarsme ar citu kultūru rod tekstos, kad, bēgot no padomju okupācijas un pametot dzimteni, rodas visu laiku plašākā latviešu diaspora, kas dzīvi svešumā sauc par trimdu un izveido īpašu latviešu literatūras zaru, kas guvis apzīmējumu „trimdas literatūra”. 21. gadsimta sākums ir radījis latviešu migrācijas literatūru.

Lai arī visas šīs literatūras izpausmes, kuru tapšanu nosaka latviešu autoru satikšanās ar citu kultūras vidi, ir veidojušās ļoti dažādu un atšķirīgu vēsturisko un sociālo situāciju rezultātā, tās visas vieno pamatmodelis – divu

¹ Plašāk sk. Laurušaite 2008; Plesske, Rostek 2013.

² Lācītis 2010, 5.

vai vairāku kultūru satikšanās, mijiedarbe, atgrūšanās un tās pārvarēšana, nepieciešamība rast izdzīvošanas un dzīves risinājumus.

Literatūrzinātnē, reaģējot uz šo dažādo kultūru satikšanās fenomenu un dažādiem iespējamiem tekstuāliem risinājumiem, ir radies starpkultūru literatūras jēdziens, kas tiecas veidot plašu paradigmatisku skatu, kurš iekļautu gan tradicionālos jēdzienus „emigrantu literatūra”, „trimdas literatūra”, „migrantu literatūra”, gan arī veidotu plašāku un aptverošāku skatījumu uz kultūru mijiedarbes modeļiem un to atspoguļojumiem tekstos. Visiem minētajiem jēdzieniem arī ir sava savrupa nozīme un vērtība. Noteiktu parādību raksturošanai un izpratnei tie ir skaidri un precīzi, bet vispārīgākam skatījumam un tieši mūsdienu globālajiem procesiem par piemērotāko atzīstams starpkultūru literatūras skatījums, kas paredz visdažādākās vairākām kultūrām pieredzgo pieredzes izpausmju variācijas.

Mūsdienu pasaule šķietami ir atvērta pasaule, kas dod plašas iespējas cilvēkam pārvietoties, savu īsto dzīvi meklējot. Eiropas Savienībā brīvs darba tirgus un brīva pārvietošanās kļuvusi par likumīgi akceptētu normu un vērtību. Tomēr reālā pārvietošanās ir arī ceļš no vienas vēsturiskas pieredzes uz citu, no vienas kultūras telpas uz citu, no stereotipiem uz to laušanu vai uz jauniem stereotipiem. Visi šie procesi ir pamats plaši sazarotajai starpkultūru literatūrai, kuru rada migrācija visās tās formās. Sava īpaša nozīme ir mazkvalificēta darbaspēka klejojumiem, meklējot labāku dzīvi. Šie ceļi gandrīz vienmēr ir sociālas spriedzes iekrāsoti gan izceļošanas zemēs, gan jaunajās mītnes vietās. Mazattīstīti reģioni kļūst vēl depresīvāki, iedzīvotājiem aizplūstot, bet jaunās mītnes zemes kļūst pārapspiedītas un jaunas sociālas spriedzes pilnas.

Arī intelektuāla darba darītājus globālais tirgus un patērētāju sabiedrība ieslēdz vienotā tīklā, liekot dzīties pēc hipodroma zirgam līdzīgas trenētības un veiklības. Latviešu literatūrā, tajā skaitā Viļa Lāciša daiļradē, vairāk atspoguļoti dzimtenes sociālās veiksmes atstumto pieredzes stāsti.

Šajā apcerējumā lietotais jēdziens „starpkultūru literatūra” ir ģenētiski saistīts gan ar emigrācijas un trimdas vēsturiskajām pieredzēm, kas sniedzas atpakaļ līdz pat 19. gadsimta pirmajai pusei, kad emigrācijas un trimdas

kategorijas pasaules izjūtā savijuši atrautībā no dzimtenes strādājošie rakstnieki – Viktors Igo (*Victor Hugo*), Stāla kundze (*Madame de Staël*), Heinrihs Heine (*Heinrich Heine*) u. c. Zīmīgi, ka dāņu literatūrzinātnieks Georgs Brandess (*Georg Brandes*) apcerējumā, ko var uzskatīt par vienu no būtiskākajiem tekstiem 19. gadsimta literatūras teorijā un kura spēcīgs iespaids caur Brandesa iedibināto kategoriju „virziens” ir klātesošs un ietekmīgs literatūras vēstures izpratnē līdz pat mūsu dienām, – darbā *Galvenie virzieni 19. gadsimta literatūrā* (pirmpublicējums dāņu valodā 1871–1890) – kā atsevišķu virzienu nodala arī emigrācijas literatūru. Šajā nošķīrumā ir izmantoti tipoloģiski citi principi, nekā raksturojot romantismu un naturālismu, bet tajā pašā laikā noteikti ir pamatoti svešuma pieredzi raksturot kā īpašu literāru konstrukciju avotu. 20. gadsimta otrajā pusē ceļu uz starpkultūru literatūras izpratni bruģē gan migrantu viesstrādnieku literatūras pētījumi Vācijā, gan postkoloniālās studijas Anglijā un Amerikā, gan arī strukturālais un poststrukturāli dekonstruktīvais skatījums uz teksta veidošanas iespējām. Šis pētījums veikts, apkopojot un sintētiskā veidā balstoties uz Homita Babas (*Homit K. Bhabha*), Kristīnes Maijāras (*Christine Maillard*), Heidi Rēšas (*Heidi Rösch*) un citu atziņām par kultūru un literatūru nevienādību un dažādību, indivīda un vides attiecībām, stereotipiem, hibriditāti un mīmikriju – kategorijām, kas var veicināt piemērošanos un izlīdzināšanos, bet var arī radīt atšķeltību, norobežošanos un bojāeju. Ar dažādu indivīdu, sociālo slāņu un izvēles situāciju atklāsmi teju visu modernās starpkultūru literatūras paradigmu savā debijas romānā atklāj Vilis Lācītis.

Izraudzītā darbības vide Londona ir aprobēta viela starpkultūru literatūrā (romānā gan ir arī telpiskas atkāpes – Īrija un Latvija, Indija dažu perifēru personu gaitās, bet kopumā šīs atkāpes telpiskuma ziņā virza romāna vēstījumu tieši uz Londonu kā iespēju pasaules atklāsmi). Kādreizējā impērijas metropole daudzu tautību bērniem ir bijusi sapņu un cerību vieta. Runājot par starpkultūru literatūru un Londonas nozīmi tajā, iespējams vispārināt poļu sociālantropologa Mihala Garapiha (*Michal Garapich*) atziņu: „Britu pragmatisms un brīvais tirgus rada migrantiem iespēju Britu salas uztvert kā viņu sapņu par patiesu

meritokrātiju piepildījumu. [...] Londona šķiet ļoti pievilcīga [...] neskaitāmo satikšanās iespēju, cilvēcisku attiecību, dzīvesceļa izvēļu, liktenīgu nejaušību un izmaiņu dēļ, kuru skaits ir teju neierobežots. [...] Daudzu poļu migrantu gadījumos var vērot savdabīgu fatālisma un individuālisma sajaukumu, pārliecību, ka veiksmē ir panākumu atslēga, vienlaikus ticot, ka Londonā pietiek ar vēlmi strādāt, lai gūtu cieņu un naudu.”³

Lai gan Viļa Lāciša nolūks ir atklāt tieši latviešu viesstrādnieka ienākšanu Londonā un parādīt dažādos iekļaušanās/neiekļaušanās cēloņus un izpausmes, gana liela nozīme romānā ir arī citu tautību meklētājiem un sapņotājiem, kurus var iedalīt vairākās grupās. Tie ir vēstījošā protagonistu līdzinieki no Austrumeiropas, kas iziet to pašu jaunās dzīves iniciācijas rituālu, bet ar atšķirīgiem pārbaudījumiem un dažādām sekmēm, kā arī otrās vai trešās paaudzes migranti, kas jau kļuvuši par jaunās Londonas daudz kultūru vides organisku sastāvdaļu, kaut gan romānā pilsēta tiek rādīta kā diezgan segregēta pasaule, kurā iekļaušanās nozīmē kļūšanu par piederīgu kādai noteiktai sociālai grupai. Un Londonas iezemieši paliek diezgan tālos lokos no migrantu vides. Šī nēpārvaramā distance spilgti tiek iezīmēta jau pašā romāna sākumā, kad protagonistu uz izceļošanas kuģa klāja uzklausa nejauci sastapas pieredzējuša migranta Pētera ceļavārdus: „Bet vietējie – tie ir vienkārši pidarasi. Tev liekas – angļi, franči, vācieši tur... Tev likās, ka tie visi ir normāli cilvēki, kamēr dzīvoji Padomju Savienībā. Zini, kāpēc? Tāpēc, ka mūsu priekšstats radās no padomju filmām, kurās ārzemniekus tēloja mūsējie aktieri. Nē. Viņam iekšā nekā nav. Viņš ir tukšs cilvēks. Vienkārši bagāti maitas.”⁴ Šī pozīcija romānā paliek neizmainīta. Romāna pasaule ir migrantu Londona.

Autora uzmanības centrā ir latvieša un plašāk – arī Austrumeiropas cilvēka sevis un savas vietas meklējumu ceļi metropoliskajā pilsētā, kas jau izgājusi daudzveidīgu multikulturalizācijas ceļu un kļūst arī par māti vai pamāti etniskām grupām, kuras vēsturiski nemaz nav bijušas britu impērijas ietvarā. Vilim Lācītim raksturīgi – un tas viņu atšķir no

daudziem citiem Austrumeiropas autoriem –, ka viņa varonis īsā laikā pārvar svešatnes radīto stresu un jau no paša vēstījuma sākuma ir gatavs kļūt par organisku globalizācijas daļu. Romānā tēlotās sadzīves grūtības drīzāk ir organiska iniciācija. Zīmīgas ir protagonistu pārdomas, uzsākot otro posmu Londonas dzīvē, kas arī vainagojas ar integrāciju starpkultūru pasaulē. Pirmkārt, varonis jau izjūt saikni ar raibo lielpilsētu. Autors viņa izjūtas pēc atgriešanās raksturo šādi: „*Atgriezoties bija sajūta, ka Londonas pilsēta to vien ir gaidījusi, kad es būšu atpakaļ.*”⁵ Otrkārt, rezignēti un distancēti tiek novērtētas dzimtenes un migrantu attiecības, uzsverot, ka pēdējiem, piedzīvojot mentālas un kulturālas izmaiņas, izdosies rast jaunus, kvalitatīvākus esamības horizontus: „*Ja Latvija būtu šampanieša pudele, mēs būtu kā korķis un dzīve – pudeles kratītāja. Kā vēl viena analogija nāk prātā grupas Noļ „Dziesma par neatbildētu mūlestību uz dzimteni”. Nepietika dzimtenes uz visiem, un apdalītajiem nācās piekopt ārzemniecisku izdzīvošanas cīņas stratēģiju. Kādas tam varētu būt sekas ilgākā termiņā? Ne jau visi paliks ārpus Latvijas, par to var neuztraukties. Taču tie, kas atgriezīsies, redzēs dzīvi no cita leņķa. Un tā būs patiesā globalizācija. Kulturālas un mentālas izmaiņas – nevis uzspiestas no ārpusē, bet gribētas un iekšpusē. Jaunie ar plašāku redzesloku un citu kulturālo pieredzi izēdīs vecos ņerkstētājus, kuri saraušanās procesā brēks: „Par ko mēs asinis lējām? Jaunmodīgās štelles grauj mūsu vērtības!” Paskatīsimies patiesībai sejā, nevis pakaļā: noteikti no tās izlietās asins jūs vismaz kādu litru esat par velti izlējuši. Nezināšanas pēc. Esam dzīvojuši informācijas vakuumā, tas arī viss. Vienkārši nevajag no neinformētības taisīt „mentalitāti”, „identitāti” un tādā garā.”*⁶

No romāna konstrukcijas viedokļa šīs pārdomas ir diezgan neveiklas, jo ir ritmu retardējošas un kā iekšēja refleksija diezgan pļāpīgas, bet idejiskā aspektā, kā starpkultūru situāciju autora izpratnē atklājošas, ļoti nozīmīgas. Tajās arī parādās būtiskā atšķirība starpkultūru vides kā integrētas iespējas atklāsmē – pretēji tradicionālajiem trimdas un emigrācijas naraīviem, kas citādās kultūras pasauli rāda kā

³ Garapich 2010, 69, 72.

⁴ Lācītis 2010, 14.

⁵ Lācītis 2010, 72.

⁶ Turpat, 76.

svešu un neapgūstamu un migrējošā cilvēka likteņus kā nolemtus sašķeltībai un bojāejai.

Londona tādējādi ir ne tikai fiziska darbības telpa, tā ir uzdevums, kas jāatrisina, labirints, kas jāiziet. Vilis Lācītis caur savu varoni pauž pārliecību, ka Londonā vairāk ir iespēju nekā draudu un zaudējumu, kaut gan līdzās veiksmīgajam protagonistam, kas izveido savu ceļu no celtniecības palīgstrādnieka līdz arhitektūras studentam, ir arī gana daudz spilgtu epizodisku tipāžu, kas pazūd Londonā kā skaidras atvarā.

Londona ir sava veida koncentrāts iespējām un izaicinājumiem, kā sava veida lakmuss austrumeiropieša pašapziņai.

Diezgan būtiska romānā ir austrumeiropiešu nosacītā komūna, kas gan sadalās sīkāk pēc etniskā un valodas elementa, tomēr savā starpā jūt arī kādu vispārīgu postsovjetisku solidaritāti, kas gan piedzīvo arī nemitīgus pārbaudījumus pragmatisma un izdevīguma priekšā.

No vienas puses, Londonas telpa un tur reāli notiekošais ir labs materiāls stāstu stāstīšanai, vienlaikus šie stāsti ir laikmeta liecības ar plašāka vispārīguma nozīmi, tāpēc Londona ir sava veida indikators, vide ar savu daudzveidību, kas ir pateicīga, lai tajā izvietotu labirintu, kurš sekmīgas izešanas gadījumā kļūs par iniciāciju, bet nesekmīgas izešanas gadījumā – par slazdu. Ar savu neviennozīmību, mainību, dažādību Londona teicami zīmē mūsdienu cilvēka un pasaules attiecības. Lai arī tā vairs nav gluži tā Londona, par kuru savulaik 18. gadsimta autors Semjuels Džonsons (*Samuel Johnson*) teica: „Kāpēc gan, kungs, jūs neatradīsiet nevienu cilvēku, nu vismaz nevienu intelektuāli noteikti nē, kurš gribētu pamest Londonu. Patiesi, kungs, ja cilvēks ir noguris no Londonas, viņš ir noguris no dzīves, jo Londonā ir viss, ko dzīve var sniegt.”⁷ Mūsdienu Londona noteikti daudz lielākā mērā piedāvā dažādus dzīves modeļus, nekā tas bija S. Džonsona laikā. Viļa Lāciša radītais protagonistis arī iepazīst daudzas iespējas, autoram balansējot uz drāmas un satīras robežas, rādot gan lielas iespējas, gan sīkus nelikumīgus un netikumiskus priecīgus, gan apmaldīšanos politiskās idejās un reliģiskos apsolījumus.

Par Viļa Lāciša tekstu var teikt, ka proletāriskas izdzīvošanas skarbums tajā sasaistīts ar

emigrācijas pieredzes pasniegumu izklaidējošā vēstījuma formā, ko nodrošina raibas komiskas sadzīves ainiņas un vēstītāja ironiskais un pašironiskais skatījums, kas vietumis gan kļūst pamācoši augstprātīgs attiecībā pret dzimtenē palikušajiem, kā bija raksturīgi 19. gadsimta pirmās puses emigrācijas literatūrai. Acīmredzot no noteikta daudzuma disharmonijas elementu neizbēgt, arī apliecinošu starpkultūru pasauli būvējot.

Romāna starpkultūru uztveres aspektā nozīmīgs ir arī autora pseidonīms, kas iezīmē modernā migrantteksta saspēli ar latviešu literatūras tradīciju. Šajā gadījumā tas ir ļoti būtisks teksta recepcijas un prezentācijas aspekts, šavdabīga mārketinga un kultūras zīmju spēle. Šajā pseidonīmā ir vairāki nozīmju slāņi, kas spēcīgi iedarbojas uz latviešu lasītāju apziņu, tādējādi globālajā multikulturālismā iezīmējot arī nacionālās īpatnības līniju. Tajā pašā laikā autors labi apzinās pseidonīma uztveres nacionālo ierobežotību un, tulkojot romānu angļiski, no tā ir atteicies, gan palikdams uzticīgs pseidonīma kā būtiskas teksta sastāvdaļas idejai. Angliski lasoši auditorijai tiek piedāvāta cita lingvistiska un kultūrzīmju spēle, izvēloties pseidonīmu *William B. Foreignerski*⁸. Atgriežoties pie latviskā uzvārda, deminutīvs „lācītis” skan mīlīgi, drīzāk asociējas ar rotaļlietu, nevis tradicionālo deminutīva uzvārdu paradigmu. Tādējādi pseidonīmā uzvārda daļā ir viegluma un rotaļīguma iezīme, ko autors cenšas saglabāt, vēstot arī par sava varoņa ne tām vieglākajām gaitām. Taču uzvārda rotaļīgumu sagrauj vārds Vilis, un tas nenoliedzami rada reminiscenci ar Vili Lāci, ārkārtīgi populāro beletristu pirmskara periodā, kas rakstīja romānus par *self-made* cilvēkiem, apliecinošus izaugsmes un tapšanas darbus, kas iedvesmoja plašas iedzīvotāju masas, taču 1940. gadā padomju okupācijas situācijā, kļuvis par nodevēju – marionešu valdības vadītāju, nelabojami un neatgriezeniski savu reputāciju sabojāja. Varbūt šādā veidā Vilis Lācītis netieši norāda, ka latvieši ir tā kā iestiguši melno karoglenšu ideoloģijā un estētikā. Romāna protagonistis zināmā mērā ir konstruēts līdzīgs Viļa Lāča varoņa tipam, bet daudz bezrūpīgāks, bez skaidri definētas mērķtiecības, vairāk kā fortūnas džentelmenis, lai gan romānā tomēr

⁷ Sk. Boswell.

⁸ Foreignerski 2017.

tas tiek aizvests līdz izšķirīgam lēmumam par tālāko dzīvi.

Starpkultūru dialogs iezīmē arī romāna nosaukumu. Krieviskās izcelsmes žargonisms marķē sociālo vidi un ir arī sava veida parodija par Viļa Lāča mantojumu, kurš paša radīto Džeka Londona stila varoni, pašam autoram kļūstot par padomju kolaboracionistu, pārvērta komunisma cēlājā. Kaut gan ir komiski pārkodēts, tas ienes arī rūgtas intonācijas. Tādā veidā, tieši nepiesaukts un neizmantots, romāna pasaulē ienāk vesels dramatisks laikmets, kas latviešos radījis tādu permanentu skumju un sāpīgas līniju, ko autors ar ironisku vieglumu tiecas dekonstruēt. Tādā ziņā Londonas tēls iegūst arī gluži inversu nozīmi, jo tā ir iespēja tikt prom no ideoloģiskiem slazdiem tēvzemē. Neņemot vērā ironiju par Vili Lāci un skepsi pret kapitālisma pasauli, Viļa Lāčīša vēstītāja-varoņa konstrukcija lielā mērā

balstās uz V. Lāča pirmskara romānu cilvēka koncepciju. Arī Viļa Lāčīša varonis pa sociālajām kāpnēm ir noslīdējis, ļauna likteņa izjokots, un viņš romāna izskaņā atkal kāpj augšup. Tas savā ziņā tomēr ir visnotaļ buržuāzisks veiksmes stāsts. Tomēr starpkultūru estētikas pieņemšana, pasaules daudzveidības akceptēšana nosaka to, ka autors caur savu protagonistu pozicionējas kā brīvības apustuļis, apgaismots indivīds, sistēmās nesaistīts, tomēr no aprobētu dzīves modeļu mīmikrijas izvairīties nav iespējams, un tas arī romānā nenotiek. Fināls ir beletristiski tradicionāls. Par protagonista mērķi kļūst studijas Kembriģā, ko savā dzīvē ir īstenojis arī cilvēks, kurš stāv aiz Viļa Lāčīša vārda, – Aleksandrs Ruģēns (1975), kurš pats savas gaitas Londonā sāka nelegāla ekonomiska imigranta statusā kā palīgstrādnieks uz būvēm, bet turpināja, studējot antropoloģiju Oksfordā.

VĒRES

- Lācītis, V. (2010) *Stroika ar skatu uz Londonu*. Rīga : Mansards.
- Foreignerski, W. B. (2017) *Stroika with a London view*. Kindle Edition. Pieejams: <https://www.amazon.com/Stroika-London-view-William-Foreignerski-ebook/dp/B01N5NCZGM> (21.06.2017.).
- Berelis, G. (2010) Stroika ar skatu uz romānu. (Vilis Lācītis *Stroika ar skatu uz Londonu*.) *Guntis Berelis vērtē: raksti par literatūru* (10.12.2010.). Pieejams: <https://berelis.wordpress.com/2010/12/10/vilis-lacitis-stroika-ar-skatu-uz-londonu/> (16.05.2017.).
- Bhabha, H. K. (ed.) (1990) *Nation and Narration*. London : Routledge.
- Bhabha, H. K. (1994) *Location of Culture*. London : Routledge.
- Boswell, J. *Life of Johnson, 3. Classic Literature Library*. Pieejams: www.classic-literature.co.uk/scottish-authors/james-boswell/life-of-johnson-vol_03/ (21.06.2017.).
- Brandes, G. (1906) *Main Currents in Nineteenth Century Literature, I. The Emigrant Literature*. New York : The Macmillan Company; London : William Heinemann.
- Garapich, M. (2010) Die Nomaden Europas – Polnische Migranten in der Risikogesellschaft. Kaluza, A.; Wierczimok, J. (Hrsg.) *Jahrbuch Polen 2010: Migration*. Wiesbaden : Harrassowitz, 65–77.
- Judina, L. (2015) *Dērbijas vergi*. Luga, bakalaura darbs, LKA. Pieejams: https://academia.lndb.lv/ftp/215/judina_ludmila_20071705.pdf (14.08.2017.).
- Laurušaite, L. (2008) Baltu trimdas romāns – piedāvājums un pieprasījums. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Liepāja : LPA, 172–182.
- Maillard, Ch. (ed.) (2006) *Écritures interculturelles / Interculturelles Schreiben. Recherches germaniques, 3*.
- Manfelde, A. (2012) *Dzimentēte*. [B.v.] : Literatūras kombains.
- Muktupāvela, L. (2002) *Šampinjonu derība*. Rīga : Daugava.
- Plesske, N.; Rostek, J. (2013) Rubble of resurrection: Contextualising London Literature by Polish Migrants to the UK. *The Literary London Journal*, 10, 2. Pieejams: <http://www.literarylondon.org/london-journal/autumn2013/plesskeandrostek.html> (20.06.2017.).
- Popovs, A. (2012) *Misija Londonā*. Rīga : Jāņa Rozes apgāds.
- Rösch, H. (2004) Migrationliterature als neue Weltliterature. *Sprachwissenschaft*, 35, 89–109.

Ieva Kalniņa

BIOGRĀFISKĀ ROMĀNA TIPI MŪSDIENU LATVIEŠU LITERATŪRĀ

Ieva Kalniņa ir latviešu literatūras vēstures pētniece, *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes (LU) Humanitāro zinātņu fakultātes (HZF) profesore. Pašreizējo zinātnisko interešu centrā: latviešu vēsturiskais romāns, literatūra totalitārisma apstākļos, jaunākā proza un drāma, kā arī atsevišķu latviešu rakstnieku dzīve un darbi (R. Blaumanis, J. Ezeriņš, A. Brigadere), par kuriem organizētas konferences un krājumi. Sastāda Harija Gulbja rakstus. Gadskārtējās LU HZF starptautiskās zinātniskās konferences *Literatūra un reliģija* organizētāja un rakstu krājuma *Literatūra un reliģija* sastādītāja (iznāk ik pa diviem gadiem). Monogrāfijas *Variācijas par latviešu drāmas vēsturi: teksts un konteksts* (2013) autore. Publicējusi rakstus par latviešu literatūras vēstures un salīdzinošās literatūrzinātnes jautājumiem latviešu, vācu un krievu valodā Latvijā un ārzemēs.

Raksturvārdi: hibrīdais žanrs, dokumentālais romāns, S. Viese, reālistiskās iztēles romāns, V. Rūmnieks un A. Migla, revizioniskās iztēles romāns, I. Bauere, metabiogrāfija, N. Ikstena.

Ievads

Rakstā uzmanība tiks pievērsta mūsdienu latviešu biogrāfiskajam romānam, tā klasifikācijas iespējām. Latviešu literatūras vēsturē un jaunākajā kritikā šāda pieeja nav izmantota, nav arī bijuši mēģinājumi grupēt biogrāfiskos romānus. Klasifikācijas pamatā izmantota vācu izcelsmes angļu literatūras pētnieka, naratologa Ansgara Ninninga (*Ansgar F. Nünning*) pieeja, viņa darbos¹ skatīts, kā postmodernisms ietekmējis vēsturiskā un biogrāfiskā romāna žanra iezīmes.

Latviešu literatūra ap 2005./2006. gadu uzsāk jaunu pievēršanos vēsturei – biogrāfiskajam, autobiogrāfiskajam romānam un dažāda tipa vēsturiskajiem romāniem. Pirmā atmosfā

biogrāfiskā proza, kurā pēc Ronalda Dobrovenska romāna *Rainis un viņa brāļi* (1999) publicējuma bija zināms pieklusums. Laima Muktupāvela publicē atraktīvo Emīlijas Benjamiņas biogrāfiju *Mīla. Benjamiņa* (2005) un veltījumu brāļiem Kokariem *BrāliBrāli* (2008), Gundega Repše uzraksta romānu vēstulēs *Brālis: Ojārs Vācietis* (2005). Nora Ikstena kopā ar Imantu Ziedoni rada dzejnieka bērnības grāmatu *Nenoteiktā bija* (2006), bet viena pati – darbu *Esamība ar Regīnu* (2011) un romānu par latviešu rakstnieku Dzintaru Sodumu un rakstnieku valodā *Vīrs zilajā lietusmētelītī* (2011), Valdis Rūmnieks un Andrejs Migla – romānus *Čaks* (2010) un *Trīs zvaigznes. Biogrāfisks romāns par K. Zāli* (2013), Inguna Bauere raksta romānus par latviešu kultūras darbinieku sievietēm – *Ede, Pumpura sieva* (2012), *Skolas Līze* (2011) un *Lizete, dzejniekam lemtā* (2009), *Piedod, Karolīne!* (2013) u. c.

Autobiogrāfiskā proza sāk skatīt latviešu kultūrā maz aprakstītus cilvēku pārdzīvojumus smagos vēstures periodos: Valentīna Freimane darbā *Ardievu, Atlantīda!* (2010) izstāsta

¹ Piem., Nünning 1995; Nünning 2012 u. c.

savu un ģimenes likteni holokaustā, bet Māra Zālīte autobiogrāfiskajā romānā *Pieci pirksti* (2013) tēlo izsūtījumu un izsūtīto atgriešanās ceļu, skatot šo laiku ar mazas meitenes acīm.

Beidzamos gados uzplaukumu un vislielāko ievērību guvis vēsturiskais romāns – tādi ir Aivara Kļavja tetraloģija *Viņpus vārtiem* (2005–2012) un Gundegas Repšes inspirētā romānu sērija *Mēs. Latvija, XX gadsimts* ar vairākiem romāniem – Māra Bērziņa romāns *Svina garša* (2015), Gunta Bereļa *Vārdiem nebija vietas* (2015), Ingas Ābeles *Duna* (2017), Gundegas Repšes *Bogene* (2016), Andras Manfeldes *Virsnieku sievas* (2016) u. c.

Biogrāfiskā romāna žanrs

Jaunākajā latviešu romānistikā pēc postmodernisma žanru dekanonizācijas 20. un 21. gadsimta mijā pieaug žanriski stingrāk iezīmēto romāna veidu popularitāte, te var minēt fantāzijas, vēsturiskos, biogrāfiskos romānus un kriminālromānus, pēdējā laikā arī vēsturiski tradicionālie romāni maina žanra iezīmes, veidojot jaunus nosacījumus, kas žanru literatūras cienītājiem tomēr ir atpazīstami.

Biogrāfiskais un vēsturiskais romāns pieder pie tā saucamajiem hibrīdajiem žanriem, kur rakstnieka iztēli, radot personu kā tēlu un viņa dzīvi, ierobežo vēsturiskās un literatūrvēsturiskās lasītāja zināšanas. Vēsturnieks Edgars Andersons, kurš ir uzrakstījis plašu pētījumu *Latviešu vēsturiskie romāni*, uzskata, ka vēsturiskā romāna autors faktu atlasē un interpretācijā ir daudz brīvāks nekā biogrāfiskā romāna autors, jo personas biogrāfija ir kā ietvars, kura rāmjos rakstnieks darbojas².

Tradicionāli ar biogrāfiskā romānu žanru saprot romānu, kurā tēlota reāla cilvēka dzīve, kaut gan izdomātas personas biogrāfija arī ir iespējama. Ierasti biogrāfisko romānu centrā ir publiskas personas, kurām ir nozīme savas darbības jomā vai valsts mērogā. Jaunākajā latviešu literatūrā atrodami romāni par rakstniekiem – Ojāru Vācieti, Dzintaru Sodumu, Aleksandru Čaku, par tēlnieku Kārli Zāli, un ir Jāņa Ūdra romāni par Latvijas valstsvīriem – *Ulmanis. Lielā Kārļa testaments* (2011) un *Meierovics. Trīs Annas* (2014). Literatūras

vēsturē zināmi gadījumi, kad biogrāfiskais romāns rakstīts par ikdienas cilvēka dzīvi, piem., tāds ir Lūcijas Ķuzānes romāns *Malle* (2005) par Liepājas strādnieces Veltas Sproģes (1901–1997) dzīvi, romāna centrā ir notikumi no viņas bērnības līdz Otrā pasaules kara beigām. Romāns atšķiras no mūsdienu latviešu romāniem ne tikai ar ikdienas cilvēka skatu „no apakšas” uz vēstures notikumiem, bet arī ar Malles vērojumu uz pasauli – viņas ģimene pieder pie sociāldemokrātisko un vēlāk komunistisko uzskatu pārstāvjiem, pati viņa atstāj Latvijas Republiku un dodas uz padomju Krieviju kā taisnības valsti. Romāns ne tikai ietver milzīgu kultūrvēsturisko informāciju, bet arī raisa pārdomas, kā ģimene (tēvs, brāļi) spēj atņemt jaunai sievietei spēju kaut nedaudz kritiski domāt.

Biogrāfiskie romāni tēlo personas dzīvi no šūpuļa līdz kapam, piem., Saulcerītes Viešes romāns *Mūžīgie spārni* (2004) par Aspaziju vai V. Rūmnieka un A. Miģlas romāns *Čaks*. Lai arī personas visas dzīves tēlojums tiek uzskatīts par žanra iezīmi, praksē autori mēdz izlaist bērnību vai jaunību, ja tā īsti neietilpst romāna autora koncepcijā, taču personas nāve tiek minēta, jo biogrāfiskā romānā nāves veidu nosaka cilvēka dzīve.

Personas biogrāfija ir cieši saistīta ar sociālo grupu un notikumiem tajā, tā jaunākajā biogrāfiskajā romānā būtisks ir 1940./1941. gads un 1945. gads, kuros izšķiras, kur turpmāk būs personu dzīves vieta – izsūtījums (Kārlis Ulmanis), trimda (Dzintars Sodums) vai okupētā Latvija (Aleksandrs Čaks).

Jau 2000. gadā vācu literatūrzinātnieku krājumā *Fakti un fikcijas (Fakten und Fiktionen)*, kurš veltīts dzejnieku biogrāfijām, tika konstatēts, ka, sākot no 20. gadsimta 70. gadiem, Rietumeiropā pieaug biogrāfisko žanru popularitāte epikā, drāmā un filmā, bet postmodernisma ietekmē tradicionālais žanrs mainās. Ansgars Ninnings min vairākas jaunas iezīmes angļu un amerikāņu biogrāfiskajā romānā, kuras ir sastopamas arī mūsdienu latviešu literatūrā. Te, pirmkārt, varam redzēt, ka mainās vēsturisko materiālu izmantojums biogrāfiskajā romānā no atklātā, sabiedriskā lauka uz privāto sfēru³, tā I. Bauere savos

² Andersons 1987, 117.

³ Nünning 2000, 20.

romānos rāda rakstniekus tikai ģimenes dzīvē vai N. Ikstena romānā *Vīrietis zilajā lietusmētelī* sīki raksturo Tebes pieticīgo dzīvoklīti Itakā.

Romānos, otrkārt, nav vairs tik svarīgi lielie vēsturiskie vēstījumi, bet tas, kā šos vēsturiskos un sociālos notikumus uztver individuāla persona, tādējādi lielie vēstījumi tiek dekonstruēti.⁴ Tā I. Baueres Ede nepamana vīra rakstnieka talantu, viņai maznozīmīga ir eposa *Lāčplēsis* iznākšana, bet Lizete Kārļa Skalbes darbību 1905. gada revolūcijā un sekojošo cietsodu saista tikai ar faktu, ka viņš nav bijis sievai līdzās dzemdībās. Treškārt, mūsdienu biogrāfiskajam romānam vairs nav nozīmīgi secīgi aprakstīt personas dzīvi, bet akcentēt, ka biogrāfija ir autora iztēles radīta, tā ir fikcija, biogrāfiju aizstāj stāstījums par romāna vai kāda tā aspekta rakstīšanu. Biogrāfiskā romāna autors ir līdzdalībnieks dzīvesstāsta radīšanā, komentējot tekstu, diskutējot vai pats piedaloties aprakstītās personas dzīvē.⁵ Tā Nora Ikstena sarakstās ar Tebi, dodas pie viņa uz ASV un pārved dzīvot pie sevis uz Ikšķili. Romāns tiek rakstīts no šeit un tagad skatpunkta.⁶

Biogrāfiskajos romānos, ceturtkārt, nav vairs stingri nodalīti fakti no izdomas, vēsture no leģendām.⁷ Postmodernisma ietekmē biogrāfiskais romāns veido daudz brīvāku vēstījumu, romānos tiek skatīti iepriekš par tabu vai politkorektuma tēmām atzīti jautājumi. Vēsturiskajā un biogrāfiskajā romānā pastiprināti tēloti fizioloģiski procesi, seksuālās un vardarbības ainas, iespējams, tā ir reakcija uz mediju pasauli, jo rakstniekam jāreķinās ar lasītāja redzētajās vai dzirdētajās, bet ne piedzīvotajās katastrofās notulināto uztveri. L. Muktupāvela romānā *Mīla. Benjamiņa* apraksta vienu no pirmajiem striptīza klubiem Rīgā un norāda uz Emīlijas Benjamiņas lezbiskajām tieksmēm un saikni ar Latgali. Savukārt N. Ikstena apraksta Tebes (Dzintara Soduma) slimību, minot arī sīkas detaļas: „*Vakarā meitiņa Tebi pucē. Noskuj bārdu, griež matus un nagus.*”⁸

⁴ Turpat, 20.

⁵ Turpat, 24.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat, 20.

⁸ Ikstena 2011, 143.

Biogrāfiskie romāni ir ļoti atšķirīgi, tos var dažādi grupēt – pēc tēlotām personām, viņu piederības kādai sociālai grupai (rakstnieki, mākslinieki, aktieri), vēsturiskā laika, literārā virziena iezīmēm. Visos biogrāfiskajos romānos personu un viņu dzīves stāsti ir iztēloti, tie ir fikcija, tomēr tradicionālajā romānā priekšplānā ir ievērojamas personas dzīvesstāsts un neitrāls vēstījums visbiežāk ir trešajā personā, vēsturiskie notikumi izstāstīti secīgi un lasītājs tiek orientēts uz pagātni – uz aprakstītās personas dzīves nozīmi, un šis romāns atšķiras no metafikcionālā romāna, kurā uzsverts, ka teksts top tagad. Metafikcionalitāte ir viens no tēlojuma veidiem literārā darbā, kurš dažādos veidos akcentē, ka teksts ir sacerēts, tajā ir refleksijas par romāna sacerēšanu, tiek pārtraukta īstenības ilūzija, akcentējot tagadni un autora nozīmi. Biogrāfiskā romānā, piem., tās ir refleksijas par aprakstītās personas biogrāfijas rakstīšanu un vēstījuma veidošanu, autora tēls kļūst par vienu no romāna personām, ir romāna vēstījuma laika pārrāvumi ar atkāpēm tagadnē, vēsturiskie notikumi vairs nav darba centrā, sastopami atgādinājumi, ka romāns tiek rakstīts tagad, un tā teksts tiek orientēts uz tagadni.⁹

Biogrāfisko romānu klasifikācija

Biogrāfiskais romāns, kurš it kā ir cieši saistīts ar nacionālo literatūru, angļu, amerikāņu, franču, vācu, zviedru literatūrā attīstās līdzīgi, to pēta un analizē dažādos salīdzinošās literatūrzinātnes forumos.¹⁰ Latviešu biogrāfisko romānu ir iespējams tipoloģizēt līdzīgi angļu vai vācu romāniem, izmantojot tieši attieksmi pret metafikcionalitāti. A. Ninnings ierosina biogrāfisko romānu iedalīt četros tipos: dokumentālās iztēles romāni (*dokumentarische fiktionale Biographie*), reālistiskās iztēles romāni (*realistische fiktionale Biographie*), revizionistiskās iztēles romāni (*revisionistische fiktionale Biographie*) un iztēles metabiogrāfijas (*fiktionale und metafiktionale Metabiographie/biographische Metafiktion*).¹¹

⁹ Nünning 2000, 22.

¹⁰ Zimmermann 2000, 9.

¹¹ Nünning 2000, 26.

Dokumentālās ficcijas romāni balstās uz dokumentiem, piezīmēm, rūpīgu daiļrades izpēti. Tipiskākais darbs te ir S. Vieses romāns *Mūžīgie spārni*, tā apakšvirsraksts: *Stāstījums par Aspazijas dzīvi*. Saulcerītes Vieses (1932–2004) interese par Aspaziju un Raiņu bija ilglaicīga, romāns *Mūžīgie spārni* ir vairāk nekā četrdesmit pētniecības gadu rezultāts. Romānam ir apļveida kompozīcija – tas iesākas un beidzas ar Aspazijas bērēm, protams, jebkurš mūsdienu romāns savā izveidē žanra ziņā ir brīvāks par 20. gadsimta vidus darbiem. S. Viese uzsver, ka *Ievads, rakstīts sešdesmit gadus pēc dzejnieces nāves*, un darba ievadā iezīmē biogrāfisko darbu rakstīšanas problēmu: „Mani baida attālumš starp Aspazijas laikmetu un manējo. Vēl vairāk – attālumš starp mani, Otrā pasaules kara bērnu, un jaunaļiem divdesmit pirmā gadsimta cilvēkiem. Starp mums plūst laika palu ūdeņi, aizraudami līdz tradīcijas, gadsimtos koptās tikumiskās vērtības un pat domāšanas veidu.”¹²

Ievadā S. Viese izstāsta leģendu/patiesību par Aspazijas vienkāršā, vācu iestāžu dotā zārka apmaiņu pret ozolkoka zārku, par savu iepazīšanos un aizraušanos ar viņas dzeju un cik viņai kā mazai meitenei bijis sāpīgi, uzzinot par dzejnieces nāvi.

Taču ar pirmo nodaļu sāk ritēt stāstījums par Aspazijas dzīvi no bērņības, pareizāk, jau no viņas vecmāmiņas laika, līdz 1943. gada 10. novembrim, bērņ dienai, ļaujot personām runāt viņu vēstuļu, atmiņu, recenziju balsīs. Ilde Kronta recenzijā *Mūža mīlestības balva* uzskata, ka nosaukums „dokumentāls romāns”¹³ atbilst darba būtībai. Vēstījums rit trešajā personā, tā „intonācija – atklāta un atturīga reizē, cieņas un pašcieņas pilna”¹⁴. Romāna centrā ir personība un vēsturiskie notikumi. S. Viese parāda Aspazijas un Raiņa attiecību daudzslāņainību un daudzpusību, autore necenšas atveidot viņu runu, jo kā gan mūsdienu pētnieks varētu zināt, kā abi dižgari sarunājās. S. Vieses romānā Aspaziju redzam kā izcilu dzejnieci un emocionālu sievieti. Romānā parādīts, kā no dzīves un kultūras, filozofijas apguves veidojas literārie darbi un dzejnieces attieksme

pret pasauli. Aspazijas dzīve un darbi iekļauti Latvijas kultūras kontekstos. Lasītājs skatās no lejas uz augšu, uz pagātņi un abu dižgaru lielumu. Ja S. Viese romānā būtu salikusi parindes, viņas tekstu varētu uztvert par literatūrvēstures pētniecības darbu. 2017. gadā Anita Rožkalne publicē pētījumu par Kārļa Zariņa dzīvi un daiļradi *Burvju aplis*, kurā vairākas nodaļas tuvojas dokumentālajam romānam. Latvijā šos literatūrpētniecības darbus vērtē ļoti augstu, jo gan S. Viese, gan A. Rožkalne saņēmušas dažādas gada balvas (S. Viese 2004. gadā saņēma laikraksta *Diena* gada balvu kultūrā, bet A. Rožkalne 2017. gadā – Literatūras gada balvas speciālbilvu).

Otra tipa darbu – reālistiskās iztēles romānu *Čaks* – sarakstījuši Valdis Rūmnieks un Andrejs Migla, tas aptver laiku no A. Čaka dzimšanas līdz nāvei. Valdis Rūmnieks gadiem ir pētījis A. Čaka dzīvi, dzeju un prozu. Romāna vēstījums ir trešajā personā, un tekstu veido ļoti daudzi dialogi. Vēstījums sadalīts nelielās nodaļās, kuru centrā ir kāds Čaka dzīves notikums, atgadījums, saruna. Katru nodaļu iesāk iepriekšējās nodaļas beidzamais vārds (*mirkļus – Mirkļus, Kas?! – KAS* u. c.): 146. nodaļas beidzamie vārdi: „Kāpēc tieši es?”; 147. nodaļas sākums: „Es Tev saku: mēļi var norīt!”¹⁵

A. Čaks parādīts kā dzīvs cilvēks, kontaktējoties ar laikabiedriem un ģimeni, iezīmēti galvenie literārie darbi, parādīta dzejoļu dzimšana. Tēļi un notikumi veidoti reālistiski. Salīdzinot S. Vieses romānu ar V. Rūmnieka un A. Miglas romānu, redzams, ka faktoloģisko un pētniecisko atziņu novitāte un blīvums ir S. Vieses grāmatas princips, kamēr romāna *Čaks* autori vairāk balstās uz jau zināmu materiālu izmantojumu. Aspazija dažbrīd var būt sīkumaina S. Vieses romānā, bet pat tad viņa savu personības spēku nezaudē. Savukārt, kā recenzijā pamanījusi S. Radzobe, romānā starp dzejnieku Čaku un cilvēku Čaku ir liela šķirtne: „Mūsu priekšā ir prasmīgi uzgleznots un izteiksmīgs muļļas jeb mūļapa tēļs. Viņš nemitīgi sarkst, svīst un slauka sviedrus. Stostās, klūp un krīt, tenterē, skrien virsū

¹² Viese 2004, 8.

¹³ Kronta 2005.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Rūmnieks, Migla 2010, 712.

dažādiem priekšmetiem. Ir korpulents un agrīns plikpauris. Dusmojas uz saviem vecākiem par katru taisnīgu aizrādījumu. Mīl brangi pāēt un garšīgi iedzert. Nesaprot, ko sievietes no viņa varētu gribēt, kad glaužas klāt vai uzmet kautrus ilgstošus skatienus. Ir bailīgs līdz nesamaņai, viņam rādās izsekotāji un spiegi. Viņa nevīrišķīgo būtību paradoksālā kārtā vairo pat vārds Saša, kādā viņu uzrunā ne tikai tuvinieki un laikabiedri, bet arī abi autori. Tik koncentrēts nepatīkamu īpašību kopojs var likties pat šokējošs, bet pilnīgi iespējams, ka tas ir patiess un visai atbilstošs vēsturiskajam prototipam. Un šādā aspektā minētais portrets vērtējams kā sasniegums.¹⁶

Grāmatā pretstats starp A. Čaka dzeju un personību veidots kā vēstījuma princips. Tā, kad A. Čaks 1944. gada oktobrī ir aizbēdzis no Rīgas uz Mellužiem, viņš mokās domās par sievu Anitu, kura dodas emigrācijā, un autori viņam liek bezsakarīgi mēģināt atgriezties Rīgā (ir karš), lai sievu satiktu, bet dzejnieka darbība ir tik haotiska, ka, protams, A. Čaks paliek Lielupes krastā un pats atzīst: „...*Manā dzejā...*” *Saša pēdējiem spēkiem turpināja. „Tikai tur ir patiesība... Viss pārējais ir blēņas, meli un izlikšanās... Netīci nevienam manam vārdam... Patiesība ir tur dzejā... Manā DZEJĀ.*”¹⁷

V. Rūmnieks un A. Migla izseko līdz A. Čaka dzīvei vēsturiskajos notikumos, gan rādot viņa apjukumu Saranskā un saistīšanos tur ar Komunistisko partiju, gan viņa dzīvi Latvijas laikā kontekstā ar rakstniecības procesu, gan A. Čaka situāciju nacistiskās okupācijas laikā, kad viņa darbus nublicē, kad viņš nepieņem režīmu, bet uzraksta savus beidzamos izcilos darbus. Spilgti romānā parādīta pēckara situācija, kad A. Čaka talantu līdz galam mēģina iznīcināt padomju funkcionāri un sīkdzejnieki. Jāatzīst, ka autori ir saudzīgi pret A. Čaku – viņa dzejoļus par Staļinu un padomju cilvēku nublicējot, bet vairāk parādot dzejnieka un sabiedrības bailes no padomju varas.

V. Rūmnieks un A. Migla brīžam, cilvēciskojot A. Čaku un viņa apkārtni, pārceņšas, gan atkārtojot vienus un tos pašus viņa un

J. Sudrabkalna žestus, gan piesaucot Velnu, gan arī pretēji – lai parādītu dzejnieka lielumu, liek nevajadzīgi sarunāties Vījonam ar Bairoņu (vēstījumā ir kursīvā dotas intermēdijas, kurās sarunājas vikonts ar lordu).

Reālistiskās iztēles tipa romāni saglabā principu, ka to centrā ir personība un vēstures notikumi, neitrāls vēstījums, lineārs laika tecējums un tiek akcentēta personības nozīme kultūrā, taču cilvēciskās individualitātes īpašības ir vērtētas kritiski. Pie šīs grupas pieder arī Valža Rūmnieka un Andreja Miglas romāns *Trīs zvaigznes. Biogrāfisks romāns par K. Zāli.*

Savukārt biogrāfiskā revizionistiskās iztēles tipa romāni, pirmkārt, izmanto materiālus, kas ļauj skatīt personas un notikumus kritiski un atšķirīgi no tradīcijas, tātad tiek apgūtas jaunas tēmas; otrkārt, skata tabuizētas un noklusētas tēmas cilvēku biogrāfijās, notiek koncentrācija uz ēnu, skeletiem skapjos utt.; treškārt, mainās vēstījums – tekstā norādīts, ka tas tiek rakstīts tagad, tiek komentēti notikumi, izrādīta skepse par kādām biogrāfijas norisēm, apšaubīti iepriekšējie, simpātijas raišošie teksti.¹⁸

Tipiski revizioniskās iztēles tipa romāni ir Ingūnas Baueres darbi *Lizete, dzejniekam lemtā* un *Ede, Pumpura sieva*. Ierasti latviešu biogrāfiskais romāns skatījis latviešu vīriešu rakstnieku biogrāfijas, te varam minēt Jāņa Kalniņa romānus *Andrejs Pumpurs* (1964), *Auseklis* (1981), *Kalna Kaibēni* (1991), *Rainis* (1977), Jāņa Sarmas romānu *Negantrieks* [par Ausekli] (1956), Antona Stankēviča romānu *No Braku kalna* (1973) u. c. Tikai beidzamos gados parādās romāni par sievietēm, rakstniecēm un sabiedriskām darbiniecēm – S. Vieses dokumentālais romāns *Aspazija*, L. Muktupāvelas romāns *Mīla. Benjamiņa*, Annas Žīgures darbs *Marselīna* (2008) par Elzu Stērsti, Maijas Krekles grāmata *Ilgu putni ar sasietiem spārniem* (par Austru Skujiņu) (2016), jaunākais romāns ir Leldes Stumbres darbs *Maija, Cher Ami!* (2017) par tulkotāju, „franču grupas” dalībnieci Maiju Silmali.

Taču I. Baueres pieceja ir atšķirīga – viņa raksta par Vecpiebalgas kultūras darbinieku sievietēm, pozicionējot viņas kā savas dzīves

¹⁶ Radzobe, 2011.

¹⁷ Rūmnieks, Migla 2010, 658.

¹⁸ Nünning 2000, 27.

upurētājas vīrieša talantam. Tikai pateicoties viņām un uz viņu rēķina Andrejs Pumpurs, Matīss Kaudzīte, Kārlis Skalbe, Atis Kronvalds veidoja karjeru. Konsekventi sievietes ir pragmatiskas, vīrieši sapņotāji, realitātes neizpratēji. I. Bauere piesaka latviešu biogrāfiskajā literatūrā sievietes skatījumu uz kultūras dzīves naratīvu, parādot, ka sieviete un vīrietis vienā laikā to neizjūt līdzīgi, būtībā viņa revidē kolektīvo naratīvu par Vecpiebalgas lomu tautiskās atmodas laikā latviešu kultūrā, piesakot sievietes balsi tajā.

Inguna Bauere romānos visu skata nosacīti pēc tā, ko vidējais lasītājs varētu būt piedzīvojis, un atrod visam vienu vienīgu izskaidrojumu, ir pārliecināta, ka labie darbi atmaksājas, romānos tiek izmantota vienkārša valoda un literāro paņēmieni atkārtotā, ikdienas mīti, tādējādi rakstnieces biogrāfiskie romāni pārstāv izklaides literatūru. Tā romānos ne A. Pumpurs, ne K. Skalbe nespēj savām sievietēm nodrošināt labu, materiāli pārtikušu vidusmēra dzīvi, tādēļ viņas cieš. Ede ir greizsirdīga uz Līzi Rātminderi un uzskata, ka A. Pumpurs Līzi mīl un tieši viņa ir Spīdola. K. Skalbem tiešām, izejot no lielākās daļas lasītāju uzskatiem, nevajadzēja piedalīties revolūcijā un sēdēt cietumā, bet finansiāli nodrošināt ģimeni. Romānā *Lizete, dzejniekam lemtā* labi redzams autorei ideāls, tas ir K. Skalbes znots Roberts: „*Man iesilst sirds, raugoties uz znotu. Mēs viņa aizvējā varam justies pasargāti un droši. Katra cilvēka stiprākā pils ir viņa ģimene.*”¹⁹

Tie ir Lizetes vārdi, bet dažādos veidos Roberta slavinājumi atkārtojas gan Lizetes, gan autorei tekstā, K. Skalbi Lizete neslavē, jo ģimenē viņa bijusi stiprā un mūžam neapmierinātā pils.

Viens no I. Baueres konstantiem paņēmieniem, kā parādīt vīrieša nesaprātību, bet sievietes pragmatismu un dziļo aizvainojumu, ir rādīt situācijas, kur sieviete sabojā vīrieša prieku. Lizetei Skalbei vajag līdz sīkumiem iedzelt, ja vīram labs garastāvoklis: „*Tu tūliņ sadedzināsi grīdu!*”, „*Saulrieti – un cik tas maksās!*”. Romānam ir divas versijas, 2009. gada izdevumā šo rindu nav, un tā arī ir mūsdienu izklaides literatūras iezīme: izdot dažādas

¹⁹ Bauere 2009, 190.

viena darba versijas, domājot par piedāvājumu lasītājam. Savukārt Ede pēc katra bērna piedzimšanas pirmajā sarunā piemin Līzi Rātminderi, pārmetot, ka A. Pumpurs domā par viņu, turklāt arī trešās personas stāstījumā par Edes domām tiek vēlreiz uzsvērts, ko tad citu viņš varētu domāt.²⁰ Ikdienas mīts – veca mīlestība nerūs – romānā realizēts ļoti tieši.

Romānos ir izmantoti klīšejiski priekšstati, nodeldēti apzīmējumi „dedzīgais jauneklis Antons Salums”, „vecais labais Blaumanis”, „meitu ģēģeris Pumpurs”. Romānos ir daudzi pseidoētiski pārsapņiem: „*Nekas nestāv uz vietas, viss pārveidojas*”²¹, „*Cerība – lūk, ko cilvēks nedrīkstēja pazaudēt nekādās likstās!*”²², „*Svece izdegusi ātri, un neviens tā īsti nav pamanījis, pa kuru laiku. Gluži tāpat, kā, viegli dūmodams atmiņas un atstādams to smaržu, izdeg un izgaist, cilvēka mūžs.*”²³

Raksturīgi biogrāfiskā revizionistiskās iztēles tipa romānam I. Bauere dažādi komentē tekstu, pārraujot laika tecējumu: „*Tomēr nekā. Nāve nevienam nav parādā un tāpēc vien, ka zaudējumu jau bijis neizmērojami daudz, nepasargā no jauniem*”²⁴ vai „*Labi, ka mēs toreiz vēl nespējām pat iedomāties, kas sagaida latviešu tautu. Laimīgā neziņa ļauj rītos pamosities un vakarā apgulties, pateicoties Dievam par katru nodzīvotu dienu.*”²⁵ Taču arī revizioniskās iztēles romānos vēstījuma priekšplānā ir personu biogrāfija, tikai šoreiz ne rakstnieku, bet viņu sievu. Inguna Bauere parāda, kas ar viņām notiek pēc vīra nāves, tā Ede paliek bez iztikas līdzekļiem, jo A. Pumpurs mirst pirms virsnieka pensijas saņemšanas, bet Lizete turpina tulkot, par viņu rūpējas meitas ģimene.

Inguna Bauere latviešu biogrāfiskajā prozā ir atradusi jaunu pieeju – femīno – skatījumā uz latviešu kultūru. Viņas uzmanības centrā ir Piebalga, pamazām viņa ir labi izpētījusi tās vēsturi, un romānos tā ienāk organiski kā pamatīgs kultūrvēsturiskais slānis. Protams, būs lasītāji, kuriem izklaides literatūras iezīmes viņas romānos būs nepieņemamas, bet jāatceras,

²⁰ Bauere 2011, 108.

²¹ Turpat, 222.

²² Turpat, 61.

²³ Bauere 2013, 207.

²⁴ Bauere 2011, 317.

²⁵ Bauere 2009, 150.

ka ne katru lasītāju aizrauj skrupulozas dokumentālas biogrāfijas.

Jaunākajā literatūrā ir sastopama arī metabiogrāfija – Noras Ikstenas romāns *Vīrs zilajā lietusmēteliņā*. Metabiogrāfijā vairs nav svarīgi izstāstīt personas dzīvesstāstu, bet izgaismot tikai dažus tā aspektus. Romāna autors ir kā pagātnes un tagadnes savienotājs. Romānā ir metaficcionālas refleksijas par rakstnieka dzīves atstāstu un sevi, stāstījums par sevi kā biogrāfiju rakstošu cilvēku, stāstījumā ir orientācija uz tagadni, biogrāfa darbību.²⁶ Romāna galvenie tēli ir Meitiņa, jauna autore, kas sāk saraksti ar Džeimsa Džoisa romāna *Uliss* tulkotāju latviešu valodā. Meitiņai vēstulēs viņš parakstās kā Tebe. Latviešu lasītājs zina, ka romāna tulkotājs ir Dzintars Sodums un ka Nora Ikstena viņu atved atpakaļ uz Latviju. Bet romānā viņi ir Tebe un Meitiņa, tā norādot, ka mēs iepazīstam Noras Ikstenas radītus tēlus. Romāna priekšplānā nav Dzintara Soduma secīgi izstāstīts dzīvesstāsts, bet jaunas rakstnieces pieaugšana (tātad romāns vērsts uz nākotni) un veca rakstnieka aiziešanas stāsts. Līdz pārbrūkšanai uz dzimteni par abu dzīvi stāsta vēstules, pamatā tās ir sarunas par rakstīšanu, valodu, tulkošanu, rakstnieka dzīvesveidu, pēc tam tās ir Meitiņas pārdomas, vērojumi un Tebes zīmītes. Tekstā ir dažādas paralēles ar Dž. Džoisa romānu *Uliss* Dz. Soduma tulkojumā: Tebes mīlestība pret sievu asociatīvi salīdzināta ar Leopolda Blūma mīlestību pret Molliju; kad Tebe nonāk Rīgas slimnīcā, citēta Povera saruna par nāvi ar Blūmu; pārdomājot, kur dzīvos Tebe, apspēlēta Blūma saruna ar Džonu Vailzu par to, kas ir tauta. Romānā ir pārspriedumi un citējumi par precīzas Dž. Džoisa izteiksmes meklējumiem, piem.: „Ar katru vārdu ir ko noņemt. Kā, piemēram, no katoļu viedokļa (*Džoisam tas bija svarīgi*) pateikt angļu vārdu *retreat* – *sirdsapziņas izmeklēšana? Atvilkties pārdomās? Izklaušināt sevi? Taujāt dvēselei? Kas šajā procesā notiek? Kā to dara? Kur to dara? Un kā ir ar angļu dust? Vebsterā teikts:*

²⁶ Nünning 2000, 30–31

kaut kas nevērtīgs. Tātad pīšļi, jo saka – es esmu tikai pīslis.”²⁷ Dažādas nejaušības, zīmes ir saistītas ar Dž. Džoisa romānu: Dz. Sodums dzīvo Itakā (*Ulisa* struktūrā izmantots Homēra eposs *Odiseja*), pēc tam netālu no tās, Spense-rā, Meitiņa savā pirmajā jauno rakstnieku skolā ASV satiek austriešu rakstnieku Stefanu (*Ulisa* – jauns literāts Stefans Dedals), bet pirmo reizi viņai rakstīt romānu par Tebes un savām attiecībām iesaka kāda ģiēte Dublinā (*Ulisa* darbības vieta). Romāna Meitiņas skatupunkts fokusējas uz Tebi un viņa istabu, grāmatām, zīmītēm, apģērbu, ķermeni, Tebe ir svarīga romāna daļa, tas ir romāns par viņu, bet arī par rakstnieka dzīvošanu valodā un par izvēli, ko nosaka ne tikai nejaušība, bet arī paša griba – būt rakstniekam.

Secinājumi

Mūsdienu biogrāfiskais romāns ir daudzveidīgs, to iespējams klasificēt starp dokumentalitāti un metafikciju, tātad, pētot tieši romāna vēstījumu, struktūru un attieksmi pret biogrāfiju, tos var iedalīt četrās grupās: dokumentālās iztēles romāni, reālistiskās iztēles romāni, revizionistiskās iztēles romāni un iztēles metabiogrāfijas. Latviešu lasītājam tuvāki ir tradicionālie biogrāfiskie romāni, kuru centrā ir dokumentāls, reālistisks vai revizionisks vēstījums, jo metabiogrāfijas ir reta parādība biogrāfiskajā romānā (N. Ikstenas romāns *Vīrs zilajā lietusmēteliņā*, G. Repšes *Brālis. Ojārs Vāciētis*).

Daļa latviešu biogrāfisko romānu pārstāv izkļaides kultūru (I. Bauere u. c.) – tā ir liecība, ka ievērojamu cilvēku biogrāfijas interesē dažādu sociālo grupu lasītājus.

Novatoriska ir femīnā tendence jaunākajā biogrāfiskajā romānā, gan publicējot darbus, kuru centrā ir sievietē, gan tekstus, kuros redzams sievietes skatījums uz ievērojamas personas dzīvi un vēsturi, tādējādi mainot kolektīvos naratīvus un piesakot sievietes balsi tajā.

²⁷ Ikstena 2011, 64

VĒRES

- Andersons, E. (1987) Latviešu vēsturiskie romāni. *Ceļa Zīmes*, 63, 117–136.
- Bauere, I. (2009) *Lizete, dzejniekam lemtā*. Rīga : Lauku Avīze.
- Bauere, I. (2013) *Lizete, dzejniekam lemtā*. Rīga : Lauku Avīze.
- Bauere, I. (2011) *Ede, Pumpura sieva*. Rīga : Zvaigzne ABC.
- Ikstena, N. (2011) *Vīrs zilajā lietusmēteliī*. Rīga : Dienas Grāmata.
- Kronta, I. (2005) Mūža mīlestības balva. *Jaunā Gaita*, 242. Pieejams: http://jaunagaita.net/jg242/JG242_Kronta-par-Viesi.htm (21.04.2017.).
- Nünning, A. (2012) Narrative und selbstreflexive Strategien (post-) moderner fiktionalen Metabiographen. Braun, P.; Stiegler, B. (Hrsg.) *Literatur als Lebensgeschichte Biographisches Erzählen von der Moderne bis zur Gegenwart*. Bielefeld : tranckript, 309–348.
- Nünning, A. (2000) Von der fiktionalen Biographie zur biographischen Metafiktionalität. Zimmermann, Cr. V. (Hrsg.) *Fakten un Fiktionen: Strategien fiktionalbiographischer Dichterdarstellungen in Roman, Drama und Film seit 1970*. Tübingen : Gunter Narr, 17–36.
- Nünning, A. (1995) *Von historischer Fiktion zu historiographischer Metafiktion: Theorie, Typologie und Poetik des historischen Romans*. Trier : WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Radzobe, S. (2011) Romāns-komikss par Sašiņu. Pieejams: <http://nra.lv/izklaide/p-s-kultura/40484-romans-komikss-par-sasinu.htm> (12.04.2017.).
- Rūmnieks, V.; Migla, A. (2010) *Čaks*. Rīga : Zvaigzne ABC.
- Viese, S. (2004) *Mūžīgie spārni*. Rīga : Jaunā Daugava.
- Zimmermann, Cr. V. (2000) Einleitung. Zimmermann, Cr. V. (Hrsg.) *Fakten un Fiktionen: Strategien fiktionalbiographischer Dichterdarstellungen in Roman, Drama und Film seit 1970*. Tübingen : Gunter Narr, 1–15.

Mārtiņš Laizāns

VIZUĀLĀ DZEJA LATVIEŠU LITERATŪRĀ

Mārtiņš Laizāns ir *Mg. philol.*, lektors, zinātniskais asistents un studentu kurators LU Humanitāro zinātņu fakultātē, Latvistikas un baltistikas nodaļā, literatūras un kritikas portāla *Ubi Sunt* projekta vadītājs, studē doktora studiju programmā „Literatūrzinātne, folkloristika un māksla”. *International Association for Neo-Latin Studies* (IANLS) un *Renaissance Society of America* (RSA) biedrs. Pētnieciskās intereses saistītas ar antīkās pasaules recepciju latviešu kultūrā un literatūrā, renesanses neolatīniskajiem tekstiem, bizantoloģiju, tulkojumzinātnes jautājumiem. Pašlaik strādā ar Platona *Kratila* latviskojuma redakciju un izstrādā promocijas darbu *Bazilija Plīnija teksti: poētika, rētorika, estētika*.

Raksturvārdi: vizuālā dzeja, latviešu literatūra, eksperimentālā dzeja, figūrdzejolis.

Vizuālās dzejas vispārīgs apraksts un vēsture

Vizuālā dzeja ir paredzēta redzei. Lai gan arī vizuālās dzejas paraugus iespējams lasīt balsī un uztvert ar dzirdi, tomēr akustiskā iedarbība vizuālajā dzejā ir otršķirīga, pat nenozīmīga, tā kā vārdu un zīmju iedarbība uz dzejas uztvērēju tiek panākta ar vizuāliem līdzekļiem. Aizraujošā kārtā vizuālās dzejas paraugi atrisina nereti sastopamo problēmu ar grāmatām, kurās nav attēlu, – dzejolis vienlaikus ir gan teksts, gan attēls, bet dzejoļa radītājs – dzejnieks un tēlotājmākslinieks. Lai gan kopumā vizuālā dzeja raksturojama kā teksta un attēla simbioze, tomēr atsevišķi tās paraugi ir grūti klasificējami, līdz ar to šis dzejmākslas žanrs savā būtībā ir hibrīds veidojums.

Vizuālās dzejas uztvere lielākajā skaitā gadījumu paredz trīs uztveres soļus. Pirmkārt, uztvērējs ierauga tekstgleznas vizuālo

kompozīciju, tās kopveidolu. Nākamais posms vizuālās dzejas uztveršanā ir tekstuāls, kad notiek tekstuālo zīmju atšifrēšana. Vizuālās dzejas gadījumā tas ne vienmēr ir viegls uzdevums, jo tradicionāli Rietumu kultūrā tekstu lasa no kreisās uz labo pusi, bet vizuālajā dzejā šis uztveres kods lielākoties tiek noārdīts – pilnīgākai dzejoļa uztverei tekstu var nākties grozīt vairākos virzienos, lasīt to no augšas uz leju un atpakaļ, pārslēgties no tradicionāla teksta uz spoguļrakstu utt., tādējādi vizuālā un tekstuālā saspēle lasītāju ievēd atšķirīgu semiotisku sistēmu savstarpējas sadures vai sadarbības labirintā. Trešais posms vizuāla dzejoļa uztverē ir abu iepriekšējo dzejoļa īpašību sintēze vienotā veselumā, kurā uztvērējam ir jāprot apvienot vizuālo un tekstuālo, lai nolasītu vai radītu attiecīgā vizuālā dzejoļa nozīmi¹.

Vizuālajai dzejai ir sena vēsture – piemēri saglabājušies jau no senajiem hellēņiem, kuri to sauca par *tekhnopaigneia* (‘mākslinieciska

¹ Bohn 2011, 15–17.

rotaļa') vai *kalligramma* ('skaistzīmējums'). Arī romieši tai devuši savu nosaukumu – *carmina figurata* ('veidoldziesmas'). Vēsturiski vizuālā dzeja piedzīvojusi gan uzplaukuma, gan aizmirstības posmus – hellēnisma laikā tā bijusi iecienīta Aleksandrijas dzejnieku vidū, viduslaikos atstādama radošo apriti, lai renesansē piedzīvotu atkārtotu uzplaukumu, pēc kura sekoja nomiedzis līdz pat modernisma laikmetam², kad vizuālā dzeja sāk piedzīvot īstu renesansi līdz ar Stefana Malarmē (*Stéphane Mallarmé*) un Gijoma Apolinēra (*Guillaume Apollinaire*) darbību (dažas Apolinēra kalligrammas atdzejojis/pārzīmējis latviešu valodā Klāvs Elsbergs³). Mūsdienās vizuālā dzeja sazarojusies vairākos strāvījumus, un katrs no tiem piedāvā izcelt kādu īpašu teksta un attēla kopojošanas aspektu – ir gan konkrētā dzeja (*poésie concrète*), letrisms (*lettrisme* – īpatnējā kārtā latviski to iespējams tulkot kā 'burtniecība'), arī konceptuālists cieši saistīts ar dzejas vizualitātes aspektiem. Par Rietumu pasaules vizuālās dzejas ciltstēvu (kaut vai tādēļ, ka viņa darbi – *Ola*, *Spārni*, *Āva* – saglabāti līdz mūslaikiem) tiek uzskatīts Rodas Simmijs (Συμμίης ὁ Πόδιος, ap 4. gs. p. m. ē.).

Literatūras kritikā vizuālajai dzejai pievērsts maz uzmanības, tā kā arī dzejdari tikai retumis tai pievērsušies nopietni. Vēl pat 1978. gadā franču literatūrkritiķis Fransuā Rigolo (*François Rigolo*) apgalvoja, ka dzejnieki pievērsas vizuālajai dzejai radošas krīzes posmos vai iztēles mazspējas dēļ⁴. Kopš 20. gs. 70. gadiem situācija krietni mainījies, jo vizuālā dzeja ir izkarojusi sev autonoma dzejas/mākslas žanra tiesības, arī literatūras un mākslas kritika pret to izturas nopietnāk. Ir pat izveidots muzejs un arhīvs, kas veltīts vizuālajai dzejai – *Ruth and Marvin Sackner Archive of Concrete and Visual Poetry*⁵. Kā viens iemesls šādai attieksmes maiņai un vizuālās dzejas darbu tapšanas eksplozijai tiek minēta reklāmas industrija, kura rūpējas par to, lai pēc iespējas vieglāk uztveramā veidā mērķauditoriju sasniegtu iespējami lielāks informācijas apjoms. Līdz ar to ziņas tekstuālā

puse tiek pakārtota vizuālajai⁶. Otrs iemesls ir jauno tehnoloģiju izplatība, kuras dominējošā informācijas nodošanas forma gala lietotājam ir vizuāla ar multimediju pavadvēstījumu lielākajā daļā gadījumā.

Latviešu literatūrā vizuālās dzejas paraugu ir samērā maz, uz to norāda arī Janīna Kursīte *Dzejas vārdnīcā*⁷, arī literatūras kritika tiem pievērsusies minimāli (piemēram, Broņislavs Tabūns savā pētījumā par modernisma virzieniem latviešu dzejā norāda uz dažiem vizuālās dzejas piemēriem (Jāņa Baltvilka *Bezdelīgu*⁸) nodaļā par dadaismu, tomēr plašāku un dziļāku analīzi par vizuālo dzeju kā vienu no modernismā atjaunotiem un pārrādītiem dzejas žanriem nesniedz). Vienīgais krājums latviešu literatūrā, kas pilnībā un apzināti veltīts vizuālajai dzejai, ir Leona Brieža *Mariagrammas*.

Vizuālās dzejas piemēri latviešu literatūrā

Vizuālās dzejas sākotnes latviešu dzejā nosacīti var meklēt Jāņa Steika darbos. Uz kopīgā dzejas fona J. Steika dzejiskā izpausme ir neordināra ne tikai epizodisko vizuālo elementu lietojumā, bet arī vārdu un citu teksta vienumu izkārtojuma līmenī. Lai J. Steika dzejā rastu kādu nozīmi, lasītājam ir pamatīgi jānopūlas – to pierāda arī apjomīgais komentāru klāsts viņa dzejas izlasē⁹. Izteiktākais vizuālo elementu izmantojums saskatāms viņa darbā *Latvia's opera* (1921). Ar pakāpeniski savienotiem vizuāliem elementiem tiek izveidots vizuāls simbols, kas, sekojot līdzī dzejas tekstam, nolasāms kā simbols burtu savienojumiem *Latava* vai *Tālava* atkarībā no lasījuma sākumpuses¹⁰.

1969. gada antoloģijā *Dzejas diena* ievietoti trīs Valijas Brutānes radīti konkrētisma dzejoļi – *Gulta*, *Galds un krēsls* un *Koks*¹¹. Svarīgi gan norādīt, ka tie ievietoti sadaļā *Satūra, humors un parodijas*. Visticamāk, autore šāda veida dzejiskas izpausmes neuzskata par

² Bohn 2011, 13.

³ Apolinērs 1985, 113, 115, 122, 123.

⁴ Bohn 2011, 13.

⁵ Pieejams: ww3.rediscov.com/sacknerarchives/.

⁶ Bohn 2011, 14.

⁷ Kursīte 2002, 154.

⁸ Tabūns 2008, 109.

⁹ Steiks 2003, 167–222.

¹⁰ Turpat, 104–116.

¹¹ Brutāne 1969, 187–189.

nopietnām. Par to liecina arī autore izvēlētais epigrāfs pirmajam dzejolim – Andreja Vozņesenska izteikta: „... *bet kāpēc dzejai reizēm nebūt draiskai?*”¹² Paši dzejoļi ir tipiski konkrētisma piemēri – dzejoļu nosaukumi tieši pasaka priekšā, kādu priekšmetu siluetus mēs redzēsīm attēlotus ar tipogrāfiskiem burtiem. Šāda pieceja ir atšķirīga no Žebera, kura virsraksts dzejolim *priekšmets* vēl neļauj nojaust, ka runa būs par degunu vai seju sānskatā¹³. Tomēr V. Brutānes dzejolis *Gulta*, kurā gulta attēlota sānskatā, pieļauj vairākas lasījuma iespējas – kā atsevišķus dzejoļus iespējams izlasīt gan galvgali, gan kājgali, lasot pa vienam vārdam virzienā no augšas uz leju (jāpiemin, ka abi gultas gali izcelti, vizuāli tos trekninot). Tomēr, lasot katru vārsmu virzienā no kreisās uz labo pusi, iekļaujot lasījumā arī pašu guļamzonu, šo dzejoļi var uztvert kā vienu veselumu. Savukārt dzejolī *Galds un krēsls* (1. att.) katrs atainotais priekšmets ir jālasa atsevišķi – katras vārsmas lasījums no kreisās puses uz labo nekādu nozīmes kopsakaru neveido. Turklāt dzejoļa teksts ir izteikti autoloģisks – kur vizuāli ir galda virsa, tur tā tiek pieminēta arī dzejolī, tāpat arī ar galda kāju. Lai panāktu krēsla kāju vizuāli harmonisku proporcionalitāti, vārdi, kas iekļauti krēsla kājā, ir sadalīti balsienos un pārnesti jaunā rindā bez savienotājzīmes, ļaujot spriest, ka vizuālajā dzejā var pastāvēt savi interpunkcijas likumi, kas atšķirīgi no literārajā valodā pieņemtajiem. Paņēmiens nosaukt attiecīgo priekšmeta daļu, kur tā atrodas, vērojama arī dzejolī *Koks* – kur vizuāli atrodas koka galotne, tur arī tā pieminēta, savukārt koka pamatnē pieminēta zeme, kurā tad koks iesakņojies.

Jāpiebilst, ka V. Brutānes *Koks* vizuāli atgādina ne tik daudz koku kā atomsēni. Grūti spriest, vai V. Brutānei bija pazīstams bītiņu hrestomātiskais vizuālais dzejolis *Bumba (Bomb)*¹⁴, kuru 1958. gadā sacerēja Gregorijs Korso (*Gregory Corso*). Lai gan *Koka* tekstā var saskatīt leksiskus mājienu uz ieroču radītu vardarbību („*turot / zaļas / liesmas / šautru / auli / jautru / izšāvušos*”), tomēr nešķiet, ka dzejniece apzināti būtu radījusi šādas sasaucis

¹² Brutāne 1969, 187.

¹³ Žebers 2007, 47.

¹⁴ Korso 2014, 18–19.

GALDS UN KRĒSLS

galda virsai uzgulst domu smagums
cietai plātei pāri augums sagumst

kājai			
apskau			
žami	sēdekli	deldē	mans dibens
taisna	il		uz
stāja	gi		ie
tāpēc	nā		dves
viņa	kas		mu
galda	pe		ce
kāja	rēt		rēt

1. attēls. Valija Brutāne. *Galds un krēsls*

ar atomierociem, drīzāk iecere ir bijusi aprakstīt dabas spēku un spriganumu. Sastatot V. Brutānes un G. Korso dzejoļus, jānorāda uz vizuālās dzejas publicēšanas īpatnībām. Klasiska soneta tekstu iespējams tipogrāfiski apstrādāt dažādos veidos (mainīt burtveidolu vai burtu izmēru, izmantot vienlaidu tekstu citātos, vārsmas nošķirot ar slīpsvītru utt.), teju nekādi neietekmējot paša soneta uztveri, taču vizuālo dzeju citēt vai aprakstīt iespējams tikai 1:1 attiecībā pret oriģinālu gan tekstuāli, gan vizuāli. Tā, piemēram, latviski atdzejotā G. Korso dzejoļa *Bumba* publikācija ir smagi nodarījusi pāri šim dzejolim, jo tas, lai to būtu iespējams ievietot vienā atvērumā, ir ticis sašķelts divās kolonnās, tādējādi iznīcinot dzejoļa vizuālo dimensiju, vienlaikus radot arī grūtības uztvert vizuālās formas nozīmi. Šādā aspektā Klāvam Elsbergam ar Apolinēra kalligrammu pārnesi no franču valodas latviešu valodā, saglabājot vizuālo kodu, ir veicies labāk.

Latviešu dzejnieka Eduarda Aivara (īstajā vārdā Aivara Eipura) dzejoļu krājumos rodami piemēri, kas pieskaitāmi pie vizuālās dzejas, konkrētāk – pie konkrētās dzejas. Tekstuālā un vizuālā savstarpēji nozīmīgā saspēle atrodama beznosaukuma dzejolī¹⁵ krājumā *jā*, kura noslēgums vizuāli atkārtō vārdos izteikto, tādējādi pastiprinot to – „*Man - / - i riets satriec*”. Tā kā „es” akuzatīvforma sadalīta atsevišķās vārsnās un tiek vēstīts, ka liriskais „es” tiek satriekts, tas varētu norādīt uz vien-patības sašķelšanu div-patībā, kā tas ir šajā piemērā. Arī citā beznosaukuma dzejolī¹⁶ tiek izmantotas

¹⁵ Aivars 1996a, 6.

¹⁶ Turpat, 7.

teksta kompozīcijas vizuālās iespējas, trīs teksta vārsmas pārvēršot par trim kolonnām, tādējādi mainot ierasto Rietumu tradīcijas teksta lasīšanas virzienu. Vēl vienā 1996. gadā izdotajā E. Aivara krājumā *Ainava kliez* atrodams viens dzejolis, kurā saskatāms vizuālās dzejas paņēmieni lietojums iespaida radīšanai. Dzejoli bez virsraksta¹⁷ atsevišķu vārdu ievērojams atstatums sasauca ar pašā dzejolī lietotajiem tēliem – „pūķi” un „palais” atrodas viens no otra vairāku teksta rindiņu atstatumā, tādējādi radot ne tikai verbālas, bet arī vizuālas asociācijas ar aprakstīto/attēloto parādību – pūķa laišanu. Šāds paņēmieni ir īpatnējs, jo paši vārdi neveido aprakstītā priekšmeta aprises (kā tas ir V. Brutānes dzejoļos), taču tieši šāds vārdu atstatums teju vai reālistiski ataino pūķa laišanu gaisā vējinā dienā. Šajā gadījumā *ut pictura poiesis* ir nevis salīdzinošā vai pārnestā nozīmē, bet pavisam burtiskā un tiešā – *poiesis pictura est* vai arī otrādi – *pictura poiesis est*, tā kā runa ir par vizuālo dzeju.

Šī dzejnieka krājumā *Es pagāju* arī ievietoti dzejoļi, kas minimāli (taču ne minimāli savā iedarbē) izmanto teksta vizuālās kompozīcijas paņēmienus, tādējādi tos padarot par būtisku nozīmveides faktoru. Vienā dzejolī¹⁸ vārdu izvietojuma grafiskās īpatnības ieņem būtisku lomu tekstā ietvertās nozīmes paušanai (vizuālās dzejas gadījumā noteikti nevar runāt par vizuālās vai tekstuālās daļas prioritāti vai sekundaritāti – abi elementi, lai arī kurš šķistu esam pārsvarā, tomēr uzlūkojami kā viens un nenošķirams elements, līdzīgi kā Leona Brieža mariagrammu gadījumā, kad dzejoļa lasījums balsī būtībā ir jāuztver kā pavisam cits dzejolis, tātad vizuālā dzeja ir dzeja klusumam un klusumā, skatiena un prāta uztverei un apcerei paredzēta). Proti, zeme vizuāli ir novietota virs debesīm, ko attaisno vārsmas pirms zemes pieminējuma – „*Saskatīšanās ar sievieti / Izjauc līdzsvaru starp*”. Savukārt nosacīti dēvējamajā dzejoļa otrajā pantā šādas apvērstības nav, jo griesti ir virs grīdas, lai gan vizuāli tie ir nošķirti tieši tāpat kā zeme un debesis iepriekš. Savukārt dzejolī *Trilleris. Introduction*¹⁹ izmantoti vizuālās kompozīcijas paņēmieni, lai

radītu papildspriedzi tekstā ietvertajam vēstījumam, jo secīga un sintaktiski normēta vārdu atšķeltība ar vairāk nekā vienu ierasto atstarpi rada intrigu, kāda trillerim, visticamāk, piedien. Pēc vārsmas „*Par šīs sievietes garajām kājām vairs nevarēs jūsmot*” seko vārsmā, no kuras viens vārds ir aizvirzīts tālāk no sākuma – „*Pie viņas ķermeņa [...] ir*”, kurām seko atsevišķas vienvārda vārsmas ar atstarpēm starp tām – „*palikusi // tikai // viena*”.

Vizuālās dzejas paraugi sastopami arī Liānas Langa dzejoļos. Krājumā *te debesīs, te ciparnīca*, kurā spēlēšanās ar vizuālajiem elementiem nav noteicošā, ir divi dzejoļi, kas izveidoti krusta formā, turklāt dzejoļa teksts ir ierāmēts krusta kontūrā²⁰. Jāpieņem, ka šajos dzejoļos teksts ir attiecīgi „*uz redzi!*” un „*ar Dievu!*”. Īpatnēji, ka šī dzejoļa katrs otrais vārds, kas novietots uz horizontālās krusta ass, ir atkārtots trīsreiz, tādējādi veidojot gan tematiskas, gan konceptuālas sasauces ar kristietību, kas papildinātas arī ar vizuālu simbolisko atsauci – krustu. Šajā krājumā ievietotais 1979. gadā tapušais dzejolis *Hipnotizētājs dārzs*²¹ arī ir vizuālās dzejas piemērs, jo dzejoļa teksts izkārtots trīs kolonnās – malējās no tām ir dominējošās, bet to savienotājposms ir trešā kolonna, kas sastāv vien no divām vienvārda vārsēm. Šāds vizuālās kompozīcijas paņēmieni rada izaicinājumu dzejoļa lasīšanas kārtības un secības noteikšanai, kas var būt patvaļīga, jo nav drošu orientieru, pēc kuriem noteikt, kura kolonna būtu uzskatāma par dzejoļa sākumu, vai arī, lasot no augšas uz leju, būtu ik pa laikam jāpārlec no kolonnas uz kolonnu – tā kā ik vārsme ir tikai pa vienam vai diviem vārdiem, kurus lineārā sīžetā sakārtot pagrūti, tie drīzāk rada simultānu un paralēlu impresionistisku un imažisku iespaidu.

Latviešu dzejnieks, kas ar vizuālo dzeju nodarbojies sistemātiski, ir Juris Boiko. Viņa vizuālās dzejas paraugi sastopami gan individuālos krājumos, gan kopdarbos ar Hardiju Lediņu. Vienā vizuālajā dzejolī (2. att.) no krājuma *Dziesmas un dzejas*²² vārsmas izkārtotas līmeniskos puslokos cita zem citas. Šāds izkārtojums, iespējams, saistāms ar to, ka divās

¹⁷ Aivars 1997b, 7.

¹⁸ Aivars 2001, 86.

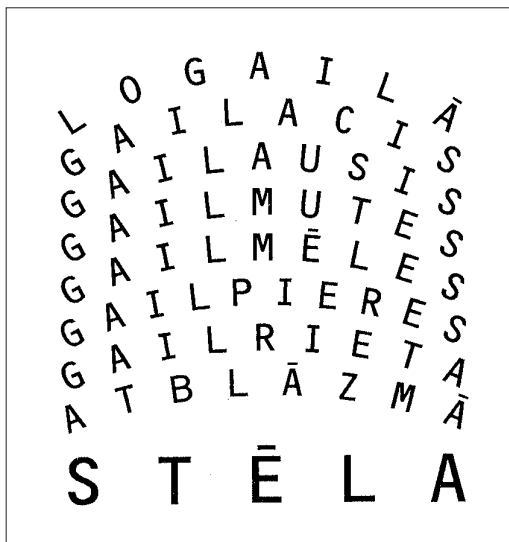
¹⁹ Turpat, 92.

²⁰ Langa 1997, 37–38.

²¹ Turpat, 50.

²² Boiko 2000, 16.

priekšpēdējās vārsnās norādīts uz rieta atblāzmu, līdz ar to mēs katru loku varam uztvert kā saulrietu kādā noteiktā mirklī – lasot dzejoli, piedzīvojam tekstuāli vizuālu saulrietu, līdz atduramies pret pēdējo vārsnu, kas vairs nav puslokā, bet ir taisna un iezīmē gan apvāršņa līniju, gan arī statisku pretstatu procesuālajai dinamikai iepriekšējām ieloka vārsnām. Tekstuālā un vizuālā sasaiste ar saulrietu saskatāma arī teksta daļas *gail* atkārtojumā pirmajās septiņās vārsnās, kas ir kā norāde [saul]rieta atblāzmai, par kuru vēstīts jau minētajās divās priekšpēdējās vārsnās. Līdz ar to J. Boiko šajā dzejolī vai dziesmā izveidojis gan tekstuālu, gan vizuālu vēstījumu.

2. attēls. Juris Boiko. *Dziesmas un dzejas* (16. lpp.)

Arī dzejolī Švitteram²³ vērojams vizuālu elementu izmantojums, lai izceltu un padarītu vieglāk uztveramu dzejoļa tekstuālo pusi. Divas noslēdzošās vārsnas savstarpēji atdala svītra, kuru var uztvert kā spoguļi, jo priekšpēdējā vārsma ar tekstu *BALSSANNA* varētu būt taustāms priekšmets, savukārt pēdējā vārsma ar tekstu *ATBALSSANNA* kā priekšmeta atspulgs, tāvad attēls, turklāt pēdējā vārsnā burti ir sagriezti 180° leņķī attiecībā pret priekšpēdējo vārsnu, tādējādi arī vizuāli radot priekšstatu par priekšmetu un tā attēlu spoguļvirsmā.

²³ Boiko 2000, 21.

Savukārt dzejolī *Sludinājums*²⁴ saskatāmas pastarpināta konkrētisma iezīmes – dzejolis veidots kā sludinājums zvanu lietuvei *Schwenn*, kas papildināts ar zvana formā izkārtotu tekstu no vārdiem *schwenn*. Vārdi izkārtoti, sākot ar vienu pirmajā vārsnā, kas turpmākajās vārsnās izvēršas par diviem un trim vārdiem, un tie savstarpēji attālinās, radot iespaidu, ka attēlots ir nevis zvans, bet skaņas izplatības vilnis no skaņas avota. Citu šī krājuma dzejoli²⁵ var raksturot kā vizuāltekstuālu partitūru. Dzejoli veido četras vārsnas, no kurām pirmā un trešā ir balsieni *ZŪ ZĀ*, bet otrā un ceturtais vārsma – *tī tī tī*, turklāt pirmajā un trešajā vārsnā visi burti ir lielie un ievērojami lielāka burtizmēra nekā otrajā un ceturtajā vārsnā, kurās tekstu veido tikai mazie burti. Šo dzejoli var nosaukt par partitūru tādēļ, ka J. Boiko šo dzejoli ir pārtapinājis arī skaņdarbā kopā ar Hardiju Lediņu (apvienība pazīstama kā *NSRD*). Skaņdarbam pat ir vairākas versijas – 1989. gada *NSRD* albuma *Sarkanie rakordi*²⁶ 4. un 14. kompozīcija, kurās vienīgie vārdi ir „zū zā” / „tī tī tī”, kuri visu laiku tiek atkārtoti.

Runājot par vizuālo dzeju un *NSRD*, noteikti ir jāmin 2005. gadā izdotā apvienības grāmata *ZUN*. Šajā krājumā teksta un vizualitātes paņēmieni saspēle izmantota plaši un mērķtiecīgi. Sākot jau ar dažādiem neierastiem vārdu pāršķēlumiem, izcēlumiem, pārsvītrojumiem un pārnēsumiem, līdz pat dadaiskas manieres teksta izkārtojumam. Dažās krājuma lappusēs teksts vizuāli atgādina vārdu lietu, vētru, haosu un tamlīdzīgas ar redzi uztveramas parādības²⁷. Ar vizuālas kompozīcijas palīdzību tiek ilustrēts pašā tekstā vēstītais – runājot par skaņu *HR* un tās arvien biežāku un skaļāku skanējumu, līdz ar to tiek piepildīts kosmos, vizuāli teju vai visa tekstam atvēlētā lappuse tiek aizņemta ar pakāpeniski pieaugošu *H* un *R* klātbūtni²⁸. Tipoloģiski līdzīgs gadījums sastopams lappusē²⁹, kur taujājums tekstā par bebru, miliču un salaveču saistību

²⁴ Boiko 2000, 50.

²⁵ Turpat, 69.

²⁶ Albumu iespējams noklausīties: pietura.lv/nsrd/?grupa=nsrd&disk=sarkanie_rakordi.

²⁷ Boiko 2005, 55, 129.

²⁸ Turpat, 16.

²⁹ Turpat, 98.

tiek ja ne atbildēts, tad vismaz aprādīts pievienotajā shēmā ar bultām, kurā vizuālās valodas lasītpratējs spēj izsecināt šo būtnu savstarpējo saistību. Šajā krājumā sastopams arī teksta vizualitātes aspekts, kura semantisko nozīmi grūti noteikt³⁰ – skaitļu virknējums, kas iekomponēts lāsveida figurā, lai, visticamāk, ilustrētu milzu vilcienu sarakstu, kurā grūti orientēties, rada grūtības izprast lāses veidola izvēli pat sastatā ar kontekstu, līdz ar to šajā gadījumā to var uzskatīt par pašmērķīgu rotaļu, lai lasītājam dotu atslodzi no teksta, pievēršot viņa uzmanību vizualitātei pašai par sevi. Īpatnējs piemērs ir tekstā ievītie trīs attēli ar pierakstiem nošu burtņīcā³¹, tādējādi tekstu padarot par trīskāršas zīmju sistēmas paraugu – tekstuālu, vizuālu un muzikālu (skaniskums šajā gadījumā var attiekties gan uz tekstuālo, gan muzikālo pusi, savukārt ar redzi tveramais – pat uz visiem trim nosauktajiem aspektiem). Pirmajā attēlā aprakstītais dziedāšanas vingrinājums gan var radīt pārpratumus vizuālā un tekstuālā sadures dēļ, proti, visās skaņu pieraksta pozīcijās, šķiet, ir lietots burts *Ā* (garais *a*), tomēr ceturtnā burta garumzīme sakrīt ar nošu līniju, līdz ar to nav iespējams saprast, vai tas ir garais *a*, tāpat kā visi pārējie, vai tomēr kā izņēmums tas ir īsais *a*. Šāds starpgadījums norāda uz to, cik svarīgi ir korekti pārnest rokrakstus vai mašīnrakstus tipogrāfiski apstrādātā izdevumā, lai nezustu vai netiktu pārveidots kāds dzejoli veidojošs elements. Savukārt abi nākamie attēli piedāvā semantiski līdzsvarotu visu trīs pieminēto aspektu iespēli – otrajā attēlā skaņas attēlotas kāpjošā secībā ar pavadtekstu zem notīm – „*do re mi mans va ro ni*”, turpretim trešajā attēlā, kur notis izvietotas krītoši, pavadteksts zem tām ir – „*si la sol mans mi ro ni*”. Šādi tekstuāla un muzikāla augšupeja tiek semantiski pieskaņota varonim, kas būtu vērtējams kā pozitīvs tēls, savukārt pretējā – lejupejošā – tiek noslēgta ar mironi kā negatīvu parādību.

Pavisam atturīgu un pietātisku grafisko zīmju lietojumu savos dzejoļos izmanto Simona Orinska krājumā *Spoguļsoļi*. Grafiskās zīmes sastopamas tikai četros dzejoļos, kur tās nedominē pār dzejoļu tekstiem, bet ir tikai

bikls papildinājums tiem. Vienā dzejolī³² tas ir vārds „jūsu”, kas ievilkts ovālā, un ar bultas palīdzību norādīts, kur vēl dzejoļa tekstā to var ievietot, tādējādi aizstājot domuzīmi vai radot postmodernu apspēli par literārā redaktora darbu, šāda veida „labojumus” atstājot pašā tekstā. Krājumā izmantots arī banāli mūžīgais aplis³³, kas novietots aiz dzejoļa teksta noslēguma, kam ir šādi vārdi – „*līnija aprausies aplī / pūķis paliks punktā / kur sākas aplis*”. Šis aplis noder vien kā vēlreizējs uzsverums tekstā rodamajām versijām par apļa filosofiskās problemātikas mezglojumiem. Savukārt dzejolī *pravieša jeremijas spoguļsoļi*³⁴ sastopamais grafiskais papildinājums – trīs rokās sadevušies cilvēciņi grafiski vienkāršotā attēlojumā – arī no pašas autore puses ir iekomponēts dzejolī tikai kā piebilde un papildinājums, uz ko norāda zīmējuma ietveršana slīpiekavās, turklāt ar piemētinājumu iekavās – „*viņi kļūst par maziem bērna zīmētiem / cilvēciņiem savienotām rokām*”. Šie atsevišķie piemēri no S. Orinskas dzejas parāda, ka grafikas vai grafisko zīmju lietojums var arī nebūt kādu jaunu dzejisku eksperimentu balsta punkts, bet gan tikai nevainīgi, semantiski maznozīmīgi papildinājumi ierastajai dzejas uztverei ar vārda palīdzību vien.

Arī latviešu dzejnieka Ulda Bērziņa dzejā reizēm vērojama vizuālo elementu būtiska klātbūtne tekstā – kaut vai ar dažādu alfabētu ievijumu latviešu valodā sacerētos dzejoļos (piemēram, latviešu valodas teksts gotiskajos burtveidos, ķīniešu, grieķu, ebreju vārdu vai alfabēta elementu klātbūtne). Tomēr sastopami arī paraugi – *Rekviēms* un *1944: tekstu meklējot*³⁵ –, kuros vizuālā forma vai elementi būtiski papildina dzejoļa tekstuālo semantiku. *Rekviēma* teksts ievietots četrstūrī, kura vidū atstāti trīs lieli ovālveida tukšumi. Ir grūti noteikt, vai šajā dzejolī primaritāte būtu attiecināma uz tekstu un ovāli ir tikai papildinājums tekstam, vai arī otrādi. Visticamāk, nav droši nosakāms kāda aspekta lielāks nozīmīgums; drīzāk ir jārēķinās ar paralēlām lasījuma iespējām – gan vizuālo, ko sākotnēji var uztvert kā caurumus,

³⁰ Boiko 2005, 93.

³¹ Turpat, 117–118.

³² Orinska 2002, 42.

³³ Turpat, 84.

³⁴ Turpat, 31–32.

³⁵ Bērziņš 2004, 326, 560.

tukšumus, mākoņus, pēc tam meklējot izvirzītajām versijām apstiprinājumu tekstā, vai arī, izlasot tekstu, interpretēt šos ovālus kā vizuālas atbilstmes vai papildinājumus tekstā pieminētajam klusumam, tumsai, neesamībai. Tā kā drošticami spriest par kādu saistību tekstuālo un vizuālo elementu starpā šajā gadījumā nav iespējams, tad jāsecina, ka šis vizuālās dzejas paraugs rada plašāku un variatīvāku hermeneitisko telpu dzejoļa nozīmju radišanā. Dzejolis 1944: *tekstu meklējot* vizuālās formas ziņā ir ļoti līdzīgs iepriekš iztīrītajam – četrstūris ar trīs ovāliem vidū, kuri šoreiz ne gluži ir tukši, bet aizpildīti ar interpunkcijas zīmēm, tādējādi nedaudz sašaurinot interpretācijas iespējas, ja sastatām šo dzejoli ar *Rekviēmu*. Jau pats virsraksts veido gana ciešu saikni ar šiem neverbālajiem elementiem – tā ir pildviela brīžos, kad vārdi nedodas rokā, kad ir jāatgaidina vārdu meklēšanas gaita.

Vizuālās dzejas elementi izmantoti arī Žebers (īstajā vārdā Andra Brežes) 2007. gadā izdotajos dzejoļu krājumos *Blaknes* un *Šnabji*. Tā kā krājumus ilustrējis pats autors, arī attēli uztverami kā paratekstuāli papildinājumi tekstam, nevis tikai kā mākslinieka versija par lasāmajiem dzejoļiem, kā tas būtu gadījumā, ja dzejkopu mākslinieks būtu izdevēja pieaicināts, nevis pats dzejoļu autors. Žebers izmanto ļoti minimālistiskus, pat ikoniskus attēlošanas paņēmienus, lai apvienojumā ar tekstu radītu vizuālas poēmas. Piemēram, ceļa zīme³⁶, kura brīdina gājēju par slidenu ietvi, ir pārveidota no sarkana trijstūra par melnu, tādējādi nav iespējams drošticami apgalvot, ka attēlotais būtu aizliegums. Ceļa zīmi pavada paraksts *Uzmanību, dzejnieks!*, tātad notiek spēlēšanās ar ierasto šīs ceļa zīmes nozīmi. Šajā gadījumā attēls ir ļoti būtisks, lai varētu izprast šo vizuālo dzejoli, tā kā viens pats uzraksts *Uzmanību, dzejnieks!* neļautu skatītājam/lasītājam saprast kontekstu, kādu apspēlē Žebers. Šāda spēlēšanās ar ceļa zīmēm ir iecienīts paņmiens šajā krājumā, kur ierastas ceļa zīmes tiek ironiski un poētiski, pat sirreāli ievietotas no ikdienas atšķirīgās situācijās, piemēram, „*Dzejnieks apsteidz pats savas kājas ar roku kustību palīdzību*”³⁷ un „*Dzejnieks ar kāju*

nospiež zibeni”³⁸. Žebers veido ne tikai atsevišķas vienkadra interpretācijas par noteiktām ceļa zīmēm, bet izveido arī divas īsas poēmas, kurās ir apspēlētas veselas četras ceļa zīmes un/vai vizuāli simboli, kas sastopami uz preču iepakojumiem vai darba drošības noteikumos. Poēmā *Sēnes* noslēdzošais attēls ir starptautiski lietots simbols avārijas apstāšanās izraisīšanai, ko Žebers interpretējis kā attēlu tam, ka „*Dzejnieks spiež atpakaļ zemē sēnes*”³⁹. Krājumā *Blaknes* sastopams arī konkrētisma paraugs (3. att.), kas gan ir metalīmeņa konkrētās dzejas piemērs, jo paša dzejoļa nosaukums ir *priekšmets*⁴⁰, un konkrētā dzeja tiecas ar teksta palīdzību vizuāli veidot aprakstītā priekšmeta kontūras vai siluetu. Tā kā aprakstītais priekšmets ir *priekšmets*, tad dzejoļa vizuālās kompozīcijas atslēga, lai varētu secināt, ka tas ir pie konkrētisma pieskaitāms dzejolis, jāmeklē pašā tekstā, kur ir runa par degunu, un dzejoļa vizuālais veidols arī ir izzīmēts kā cilvēka ģimīšis sānskatā, kurā izceļas deguns, līdz ar to pats dzejoļa teksts arī vizuāli attēlo to, ko apraksta tekstuāli, un sniedz atbildi par

priekšmets

priekšmets
kurš ir šķirts
no sava vārda
kļūst nepazīstams
pat rūpīgi aplūkojot
iedobes un ēnas uz tā
ir neiespējami piekļūt
priekšmeta noslēpumam
tas pievelk un atgrūž reizē
tajā mājā spēks un pārliecība
interesanti ir aplūkot priekšmetu
kuram noņemts vārds
savādi ka cilvēki
ar cepurēm galvās uzreiz
iedeva priekšmetam vārdu
deguns

3. attēls. Žebers. priekšmets

³⁶ Žebers 2007, 87.

³⁷ Turpat, 88.

³⁸ Žebers 2007, 90.

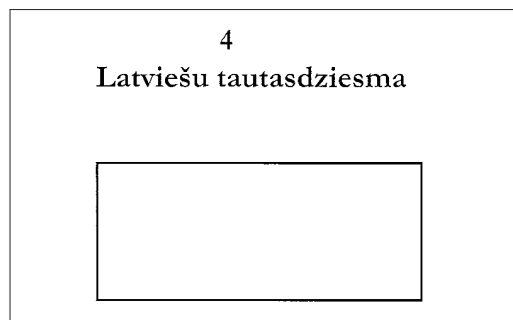
³⁹ Turpat, 95.

⁴⁰ Turpat, 47.

virsrakstā pieteikto, tomēr vēl skaidri nezināmo priekšmetu.

2008. gadā izdotajā Guntara Godiņa dzejas izlasē *CV* sastopami piemēri, kuros vizuālais aspekts ir vai nu līdzvērtīgs tekstuālam, vai arī dominē pār to. Visiem dzejoļiem, kuriem nav nosaukuma, virsrakstā likts *cv cv cv*. Izlases nosaukums, protams, ir aprītē labi pazīstamais saīsinājums vārdkopai *curriculum vitae*, līdz ar to šāda saīsinājuma izmantojums dažu dzejoļu gadījumā veido arī tematisku sasauci ar dzejoļos sastopamo tekstu vai vizualitāti. Piemēram, dzejolis⁴¹, kuram ir klišejiskā smilšu pulksteņa veidols, rada arī tematisku saķeri ar dzejoļa tekstu, kurā iztirzāta dzīve, nāve un bezgalība, tādējādi sagatavojot platformu sasaistei ar jebkura cilvēka „dzīves skrējieniņu”, kas, ņemot vērā dzejoļa vizuālo noformējumu, ir tikai tāda smilšu biršana no sākotnējā dzīves pilnīguma caur piltuvi mūžu noslēdzošajā nebūtības pilnībā. Jāpiemin arī L. Brieža figurālā dziesma *Bez bažu sirdsasinis leju*⁴², kurā arīdžan izmantots smilšu pulksteņa vizuālais motīvs, tekstā ievijot pārvērtību tēmu – viss dzīvē piedzīvotais tiek pārvērsts par dzeju, līdz ar to piltuve šajā gadījumā traktēta kā pārstrādes punkts (*pun intended!*). Arī dzejniece Daiga Lapāne izmantojusi smilšu pulksteņa veidolu vienā no saviem figūrdzejojumiem⁴³. Citā dzejoļī⁴⁴ G. Godiņš pievērsies pašas dzejas un dzejoļa noteiksmes iztirzājumam – dzejolis vēstī par radīšanas procesu un to, kas tad vispār ir dzejolis. Dzejoļa noslēgumā sastopamie pieci punkti (kas atgādina Eināra Pelša *MUŠMIRESKU*⁴⁵) ir radošā procesa rezultāts. Pirms šiem punktiem autors norāda – „*lapā ieliku piecus punktus, / ne rindiņu neuzrakstīju. / Bet arī tas ir dzejolis.*” Šāda nostāja liek pārvērtēt to, ko mēs saprotam ar jēdzieniem „dzeja” vai „dzejolis”, uzsverot arī dzejas mainīgos veidolus un izteiksmes iespējas, kas var tikt paplašinātas no tekstuālām līdz vizuālām vai pat citiem medijiem. Lai gan visai iespējams, ka šādi ārpustekstuāli izmēģinājumi ir tikai ironizēšana, jo dzejolis iesākas

ar vārdiem: „*Neko nevajag vispārināt, / neko poetizēt.*” Kopumā šādi dzejā sastopami izteikumi ļauj izdarīt minējumus, ka G. Godiņa uztverē vizuālu līdzekļu lietojums dzejā drīzāk ir dzejoļa depoetizācija, nevis poēzijas robežu un izteiksmes līdzekļu paplašinājums un jaunu ceļu pavērējs. Arī cikls *Poetica*, ko veido četri dzejoļi⁴⁶, liek drīzāk domāt, ka dzejnieks šādu izkāpšanu ārpus teksta uzskata par formālu rotaļu, nevis dzejas jēgas un nozīmes bagātinātāju. Piemēram, pirmais cikla dzejolis *Sonets ar līnijām* iezīmē klasisku soneta formu, tikai neko vairāk par 14 svītēm mēs šajā dzejoļī nesastopam (līdzīgi ar soneta stiegrojumu rīkojas E. Pelšs savā dzejoļī *p*⁴⁷; arī L. Brieža *Mariagrammās* sastopamas versijas par sonetiem⁴⁸; piemēram, krājuma ievaddzejoļī katra vārsmas sastāv no viena un tā paša burta atkārtojuma, kopumā izveidojot henkaidekatonisku akrostihu – veltījumu savai sievai Marijai Makovejai, līdz ar to pats sonets uztvērējam uzspiež savas vizuāltekstuālās kvalitātes – lielo burtu grīdsegu). Šāds grafiskais sonets mudina domāt par tradicionālo žanru dekonstrukciju, ironizēšanu par tiem, tomēr arī par dzejas lomu kultūrā un cilvēku dzīvē 20. gs. nogalē un 21. gs. sākumā. Arī cikla ceturtais un noslēdzošais dzejolis *Latviešu tautasdziesma* (4. att.) ir latvju dainas minimalizēšana ar grafiskiem paņēmieniem – mēs redzam taisnstūra kontūru, kas aptuveni atbilst izmēram, kādā var ievietot vienu četrindi, taču taisnstūra laukums ir tukšs, veicinot aizdomas par dainu spēka atbūtni un tukšumu

4. attēls. Guntars Godiņš. *Latviešu tautasdziesma*

⁴¹ Godiņš 2008, 104.

⁴² Briedis 2013, 38.

⁴³ Kursīte 2002, 154.

⁴⁴ Godiņš 2008, 114.

⁴⁵ Pelšs 2016a, 22.

⁴⁶ Godiņš 2008, 116–119.

⁴⁷ Pelšs 2016a, 11.

⁴⁸ Briedis 2013, 7, 11, 89.

21. gs. cilvēka ikdienas pasaulē – šāds latviešu tautasdziesmas noformējums vedina uzdot jautājumu, vai dainas vēl vispār spēj kādu modināt, noturēt nomodā, iedvesmot un veicināt izaugsmi, pilnveidi, sirdsdedzi, vai arī dainas savu jau ir paveikušas, līdz ar to būtu uztveramas tikai kā kultūrvēsturisks mantojums un tām visām iespējams piemērot vienu liesti – Godiņa taisnstūri.

Pētera Draguna dzejoļu krājums *Tumšā stundā* arī pieskaitāms pie vizuālās dzejas paraugiem. Lai gan dzejoļu teksts vizuālajā aspektā būtu dēvējams par tradicionālu, dzejoļu novietojums lappusēs, to sastatījums ar krājuma vizuālajiem elementiem (foto) un dzejoļu teksta virziens padara šo krājumu par tipogrāfisku rotaļu. Dzejoļiem ir atšķirīgi burtu izmēri (līdzīgi kā Krišjāņa Zeļģa krājumā *Zvēri*⁴⁹), katrs dzejolis ir vērsts atšķirīgā virzienā, kas lasītājam liek grozīt vai nu galvu, vai grāmatu, vai abas (vēl viena šī krājuma, visticamāk, apzināti ieviesta īpatnība ir lappušu numerācijas trūkums, tādējādi nav iespējams atsaukties uz noteiktām lappusēm, kad tiek minēti piemēri). Dzejoļiem sastopami arī grafiski ierāmējumi – gan vienlaidus svītras, gan punktotas. Lappusēs, kurās ir ievietoti apstrādāti fotoattēli, bieži vien sastopami nošķelti skaitļi, kas ir norādes par jaunu krājuma nodaļu. Vēl viena grafiska īpatnība ir dzejoļu nosaukumi, kuros lielākoties lietotas grafiskas zīmes, piemēram, tradicionāls beznosaukuma dzejoļa virsraksts ***, ne tik ierastais = = =, arī ..., ///, ' ' ', <<<, >>>, ###, ---, -- -- --, kas, kā redzams, ir vienas zīmes trīskārtīgs atkārtojums – arī uz pēdējā vāka ronamais krājuma satura rādītājs sniedz šo trīskārtīgo zīmju sakopojumu krājumā sastopamajā secībā.

Viens latviešu dzejnieks, kurš, lai gan epizodiski, tomēr apzināti un mērķtiecīgi savā dzejā pievērsies vizuālo elementu izcelšanai un lietojumam, ir Einārs Pelšs. Jau krājumā *S* redzama minimāla tipogrāfiska spēle dzejoļu virsrakstos, kas izstīdz cauri visam krājumam – tā kā dzejoļiem nav nosaukumu, tad virsraksta vietā ir no astoņiem komatiem izveidota saulīte, kas norāda uz saspēli ar vienu no tradicionālajiem beznosaukuma dzejoļu apzīmējumiem – trīskāršu zvaigznītes (saulītes) lietojumu. Šajā

⁴⁹ Zeļģis 2016.

krājumā par vizualitātes aspektu piedomāts arī dzejolī⁵⁰, kuru sastāda palindromi (nosacīti vienādi izlasāmas vārsmas, lasot gan no labās uz kreiso, gan no kreisās uz labo pusi), līdz ar to dzejoļa tekstu centrējot, nevis pielīdzinot kādai lappuses malai.

Tomēr pilnasinīgi vizuālie eksperimenti E. Pelša radošajā darbībā fiksējami gan viņa dzejoļu krājumā *Mīlākais tētis pasaulē*, gan tīmeklī publicētajos dzejoļos. Portālā *Satori* publicētajā recenziju krājumā⁵¹, kas gan iekļauts portāla sadaļā *Dzeja*, E. Pelšs lielākoties lieto grafiskas zīmes, kas nav burti, bet, ja nu lieto burtus, tad tie ir atsevišķas vienības, kas neveido ar valodu saistāmus balsienus, kur nu vēl vārdus. Vietām saskatāmi arī emocijzīmju un tā sauktās *single-line art* (vienrindas mākslas) paņēmieni izmantojumi, lai gan neortodoksālā piegājiēnā. Nav pat iespējams droši noteikt, kur sākas vai noslēdzas viens dzejolis (ja nu vienīgi par mērauklu pieņem lielās atstarpes atsevišķu teksta daļu starpā). Teksts atgādina uz klaviatūras aizmiguša kaķa radītu grafisku vēstījumu vai reizēm pat fragmentu no programmēšanas valodas. Par šādu dzejoļu vēstījumu vai jēgu/nozīmi spriest ir teju neiespējami, var tikai izvirzīt interpretācijas, no kurām teju ikviena ir gan pamatojama ar tekstu, gan arī apgāzama, līdz ar to E. Pelša piedāvājums ir dzejas skatītāja un lasītāja ievēšana pašmērķīgas spēles teritorijā. Par vienu potenciāli atpazīstamu priekšmetu, ko veido grafisko zīmju virknes, var uzskatīt furgonu (5. att.), kas attēlots sānskatā (sānskats, šķiet, ir iecienītākais attēlošanas rakurss latviešu vizuālajā dzejā (sal. ar V. Brutānes, Žebera, L. Brieža piemēriem)).

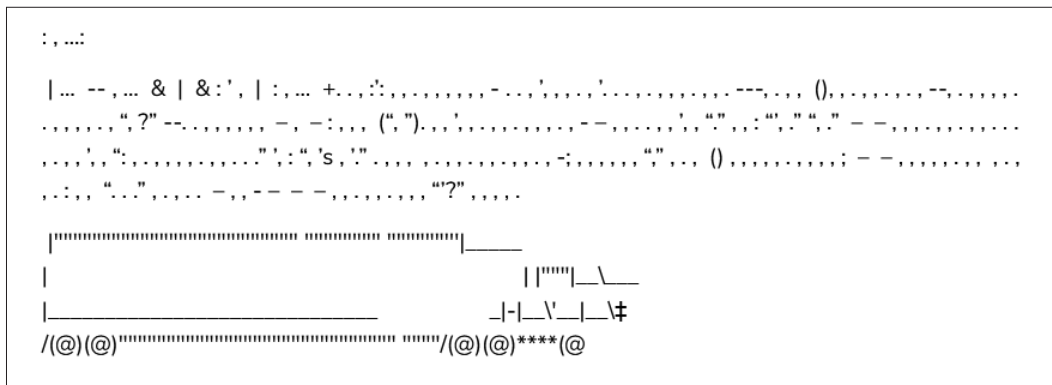
Savukārt krājumā *Mīlākais tētis pasaulē* dzejdaris piedāvā dažāda rakstura vizuālo dzeju vai vizuālo elementu iekļaušanu dzejas tekstā – sākot ar nolasāmu vārdu aizstāšanu ar grafiskām zīmēm („uz visām 4 debess ← ↓ → ↑”⁵²) un burtu izmēra variēšanu, pēdējo dzejoļa vārsmu iesākot ar lielākiem burtiem, kas līdz vārsmas un dzejoļa noslēgumam sarūk arvien mazāki⁵³, līdz pat neburtisku grafisko

⁵⁰ Pelšs 2012, 77.

⁵¹ Pelšs 2016b.

⁵² Pelšs 2016a, 17.

⁵³ Turpat, 18.

5. attēls. Einārs Pelšs. *fragments no*
K O L I E K I

zīmju izmantojumam dzejoļos p^{54} (vizuāli strukturālā versijā par sonetu), *MUŠMIRESKA*⁵⁵ vai *plaukstiņpulkā*⁵⁶. *MUŠMIRESKĀ*, šķiet, ir veidota abstrakcija mušmires cepurītes punktainajam rakstam, dzejolī saglabājot tikai punktējumu (varētu apgalvot, ka E. Pelšs šajā piemērā pievērsies vai radījis *pointilisme concret*), turklāt ierasti tipogrāfiski melnu uz balta fona, bet mušmires cepurīti vai kātiņu atstājot skatītājam līdzradīšanai. *plaukstiņpulkā*, kā arī norāda literatūras kritiķis Artis Ostups⁵⁷, vienādo grafisko zīmju atkārtojums, kur viena šo zīmju vienība ir izcelta, var tikt uztverts kā skaļāka plaukšķināšana vai arī kā atšķirīga plaukšķināšanas maniere uz vispārējā unisona fona, kā savukārt norāda literatūras kritiķis Kārlis Vērdiņš⁵⁸, salīdzinādams šā dzejoļa grafisko kompozīciju ar plaudējošu Dziesmu svētku estrādi.

E. Pelša dzejolis *einārgija* un G. Godiņa *Man ir ko teikt* būtu nostatāmi līdzās un salīdzināmi, tā kā tajos lietotie vizuālie tekstveides paņēmieni un tematika (savas dzejas manifestisks raksturojums) uzskatāmi par līdzīgiem. G. Godiņa dzejolis sastāv gan no alfabētiskām (grieķu) zīmēm, gan dažādiem vizuāliem tēliem no burtveidola *Windings*, kas pieejami ikvienam *Microsoft* teksta apstrādes programmas *Word* vai tai līdzīgu programmu

lietotājam. Visas dzejoļa zīmes izkārtotas vienā secīgā lērumā, neveidojot kādu kopsakarīgu tekstu, tomēr šis dzejolis, uztverts kā vienots veselums, liek nojaust dzejnieka pozīciju, iespējams, ironisku, attiecībā pret dzeju un tās funkciju kultūrā – dzeja ir tikai vārdi, un to virknējumi un nozīme vai jēga tajos ir tikai pašizdomāta ilūzija, līdz ar to nav būtiski, kādi vārdi ir dzejoļos (jēgnesoši vai galēja nonsensa), tā kā dzejas kultūrnozīme mūsdienās varētu būt tikai un vienīgi apkārtējā trokšņa vairojums, nevis dzīvei un mākslai nozīmīgu atziņu kuplīnājums. Turklāt (sen) grieķu alfabēta lietojums vilina domāt, ka laikmetīgā (bet ne tikai) dzeja ir kā sengrieķu valoda viduslaiku Eiropā – *Graecum est, non legitur* (tas ir grieķiski – tas nav izlasāms), ko Godiņš pārveido par – *poetice est, non intelligitur* (tas ir dzejiski – tas nav saprotams). Vienīgais, kas šajā vizuālo komponentu gūzmā sniedz kādu pavedienu, ir katrā vārsnā iekļautais trekninātais un lielais burts latīņu alfabētā, kas viscaur dzejolim izveido teikumu – „*M A N I R K O T E I K T*”⁵⁹, līdz ar to vizuālie komponenti ir tikai pildviela šajā dzejolī nolasāmajam vēstījumam, kas vērš lasītāja domas uz dzeju kā pašattaisnojošu pašizpaušmi, kurā nekādi jēgai nemaz nebūtu jābūt. Šādu pozīciju turklāt stiprina norāde par dzejoļa tapšanas laiku un vietu – 1916. gada 6. februārī Cīrihē – tā ir nepārprotama atsaucē uz dadaisma šūplavietu.

⁵⁴ Pelšs 2016a, 11.

⁵⁵ Turpat, 22.

⁵⁶ Turpat, 26.

⁵⁷ Ostups 2016b.

⁵⁸ Vērdiņš 2016.

⁵⁹ Godiņš 2008, 226.

Vērts piebilst, ka šim dzejolim tapis arī pretdejojolis – Jura Kronberga veltījumdzejolī *Guntaram Cīrihē* krājumā *Bet ja visu laiku...*⁶⁰ dzejnieks lieto G. Godiņa dzejolī sastopamajiem līdzīgus grafiskos paņēmienus un kompozīciju, turklāt sacerēšanas datumu norāda 1916. gada pirmo aprīli, kas liek domāt par šo dzejoli kā dadaiski izklaidējošu rotaļu, nevis nopietnu dzejas vizuālo aspektu meklējumu izpaušmi.

Līdzīgs situācijas raksturojums saskatāms arī E. Pelša dzejolī, tā kā ik vārsmā sastāv no atšķirīgos virzienos vērstām bultiņām vai tām radniecīgiem virzientēliem, kuri kopumā apraksta virsrakstā pieteikto „einārgiju” (kas ir viens no daudzajiem E. Pelša mēteļsomaiņiem (*portmanteau* vārdiem)) – enerģijas vektoru daudzvirzienību un virziena nepārtrauktu mainīgumu. A. Ostups šādu vizuālu dzejas manifestu raksturo kā dzejnieka pašnoteikšanās nestabilitāti, sasaistot šo dzejoli arī ar E. Pelša *p^onetu*, kurā vienīgais lietotais apzīmējums „p^o” būtu skaidrojams kā dzejnieka „p^ofigisms” vai „p^ohujisms” attiecībā pret tradicionālo dzejas mediju – vārdu⁶¹.

Arī paša A. Ostupa jaunākajā izdevumā *Žesti* pamanāma vizualitātes klātbūtne (neņemot vērā fotomateriālus) – viscaur krājuma lappusēm, kurās ir teksts, to no augšas un apakšas ieskauj melns laplauka pildījums. Grūti, protams, noteikt, kā šāda pieeja būtu jāvērtē vai jāizprot, tomēr iespējamas versijas gan par attiecīgas noskaņas un gaistones radīšanu teksta lasīšanas laikā, gan arī paša teksta pamanāmības veicināšanu, lai šis nebūtu kārtējais krājums, kurā parādītos melns teksts uz pilnībā balta fona.

Vizuālo dzejoļu krājums, kuru būtu vērts analizēt vērienīgāk, ir Leona Brieža *Mariagrammas*, kas ir vienīgais latviešu dzejas krājums, kas pilnībā veltīts tikai un vienīgi grafiskās dzejas izpaušmēm. L. Briedis savā krājumā ir lietojis visas visbanālākās un paredzamākās formas un figūras, kādas iesācēji vizuālās dzejas lauciņā vien varētu lietot – tauriņu⁶², sirdi⁶³,

bezgalības simbolu⁶⁴, zvaniņu⁶⁵, lāses⁶⁶, kā arī citas. Šī krājuma dzejoļi sava grafiskā noformējuma dēļ pieprasa ne tikai garīgu, bet arī fizisku piepūli no lasītāja, kā jau tas vizuālajai dzejai tipiski, lai būtu iespējams izsekot dzejoļa tekstam (tādējādi tiek radīta sadure starp tekstu, kas ir vairākvirzienu, un grafiku, kas ir sastingusi forma). Šāds apstākļis reizēm rada sarežģītumus noteikt dzejoļa sākumu – apļveida dzejoli *Plīvīte*⁶⁷ iespējams sākt lasīt ar jebkuru vārsmu, jo teksta vēstījums nevienu vārsmu neizceļ kā pirmo vai beigu punktu, turklāt visās vārsnās ir viena un tā pati atskaņa, līdz ar to lasītājs ir atstāts aleatorikas varā. Pretēji ir dzejolī *Dievgosniņa*⁶⁸, kas veidots pēc līdzīgas apļveida (ziedveida) kompozīcijas, kurā vārsmu saturiskais vēstījums rada noteiktu lineāru sižetu, līdz ar to nav sarežģīti noteikt sākumpunktu, tiklīdz ir iepazīts viss dzejoļa teksts, jo vizuālā forma nekādas norādes par iespējamo sākumu nesniedz.

Kopumā L. Briedis lietojis ļoti vienkāršus vizuālos paņēmienus, kas maz iespējams ar dzejoļa tekstu, tādējādi vizualitāte dzejniekam ir tikai bērnišķīga rotaļa, nevis nopietnu konceptuālu ierosmju veidota teksta un grafikas simbiotiska harmonija. Arī dažādi vizuālie papildelementi (ne tikai teksta izveidotās figūras aprises) drīzāk atstāj amatierisma iespaidu vai aizdomas par šīs dzejas infantilo auditoriju, piemēram, dzejolis *Čigānītis*⁶⁹. Brīžiem dažādi divdimensiju datorgrafikas papildelementi ir pat traucējoši, piemēram, dzejolī *Rudzu nams*⁷⁰. Viens no retajiem gadījumiem, kuros iespējams runāt par kādu vizuālā un tekstuālā veidotu kopīgu nozīmi, ir dzejolis *Zilgmes pile*⁷¹ (6. att.), kurā dzejnieks, šķiet, vienlaikus gan tekstuāli, gan vizuāli ilustrē tautas teicienu „vienādi kā divas ūdens lāses”. Proti, panta veidols ir izveidots kā ūdens lāse, bet viss dzejolis sastāv no septiņām lāsēm, un tajās atkārtojas viens un tas pats teksts – mainās

⁶⁴ Briedis 2013, 24, 92.

⁶⁵ Turpat, 30.

⁶⁶ Turpat, 31.

⁶⁷ Turpat, 13.

⁶⁸ Turpat, 15.

⁶⁹ Turpat, 29.

⁷⁰ Turpat, 36.

⁷¹ Turpat, 31.

⁶⁰ Kronbergs 2016, 61.

⁶¹ Ostups 2016b.

⁶² Briedis 2013, 16.

⁶³ Turpat, 21, 37.

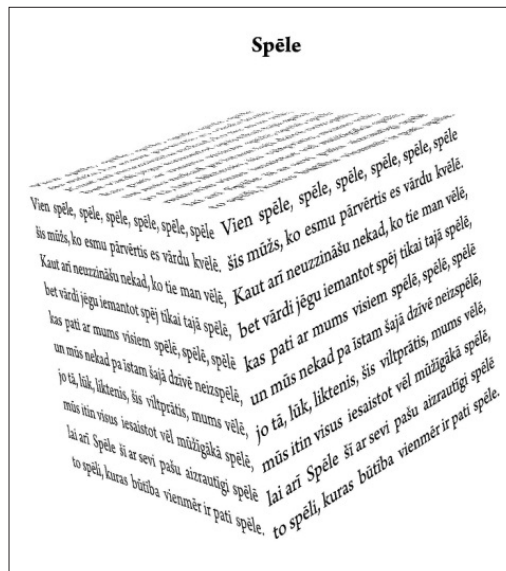
6. attēls. Leons Briedis. *Zilgmes pile*

tikai lašu izmērs, tādējādi radot iespaidu par trīsdimensionalitāti un vizuālu perspektīvu.

Šāds paņēmieni – trīsdimensionālu telpas ilūzijas radīšana divdimensionālu plaknē – ir viens no biežāk lietotajiem šajā krājumā⁷². Tomēr šis paņēmieni arī ir vienīgais vizuālais komponents šajos dzejoļos, kas nekādu papildnozīmi vai saspēli ar dzejoļa tekstu nerada. Līdz ar to par visu krājumu drīzāk rodas iespaids, ka L. Briedis ir vēlējis kādus savus tekstuālos dzejoļus ievietot dažādās figūrās, bet tas arī viss. Tādējādi dzejoli *Spēle*⁷³ (7. att.) iespējams uztvert kā dzejnieka vizuālās dzejas manifestu, kurā teksts norāda, ka šāda dzeja, vismaz L. Briedim, ir – „*Vien spēle, spēle, spēle, spēle, spēle, spēle, spēle, spēle.*”

⁷² Briedis 2013, 31, 44, 79.

⁷³ Turpat, 79.

7. attēls. Leons Briedis. *Spēle*

Šajā krājumā par konceptuāli visattaisnojamāko un pamatotāko pieeju teksta un vizualitātes kopojuma aspektā jāatzīst dzejolis *Alter ego*⁷⁴, kurā ar pavisam vienkāršu dizaina paņēmieni – teksta ievietošanu spoguļrakstā – tiek panākta teksta (gan virsraksta, gan dzejoļa) un vizuālās kompozīcijas saspēle, veidojot vienotu nozīmes veselumu. Kā īpatnība, kurai grūti rast skaidrojumu, ja vien L. Briedis nav vēlējis uzsvērt semiosfērisko paradoksalitāti saattiecinājumā ar jutekliski tveramo īstenību, ir dzejolī *Šūpulis*⁷⁵ sastopamie teksta virzieni – lai gan ar tekstu izzīmētais gulbis slīd pār ūdeni (= spoguļvirsmu), atspulga teksts nav apvērsts otrādi kā paša gulbja aprises. Savukārt dzejolis *Ceļajūtis*⁷⁶ sastatā ar lielāko daļu šī krājuma dzejoļu rada patīkamas nepretenciozitātes iespaidu, tā kā ar vizuāliem paņēmieniem (katrs pants ir minimizēta lidmašīnas kontūra, kuras kopumā attēlo lidmašīnas pacelšanos četru kadru secībā) ir radīts tekstuālam vēstījumam paralēls sižets par ceļošanas, dzimtenes un mūžības tematiku.

Arita Strode-Kļaviņa recenzijā par *Mariagrammām* tās nosaukumā norāda tieši uz

⁷⁴ Briedis 2013, 62.

⁷⁵ Turpat, 82.

⁷⁶ Turpat, 73.

grūtībām sekot līdzī lasīšanas virzienam, nosaucot savu recenziju par *Kaklamežģi*⁷⁷. Kopumā nākas piekrist recenzentes viedoklim: „Diemžēl arī nākamajos pārdesmit dzejoļos grūti sameklēt ko poētiski, mākslinieciski un saturiski augstvērtīgu, novatorisku vai vienkārši skaistu. Un nākamajos. Un aiznākamajos...” Jāpiekrīt arī recenzentes viedoklim par krājuma ieceri: „*Mariagrammu* ideja, protams, ir lieliska, vienīgi pie izpildījuma būtu derējies piestrādāt rūpīgāk.” Nevar nepiekrīt arī citam vērtētājas spriedumam: „Daudzviet jūtams, ka dzejnieks mākslīgi „pieaudzējis” vārdus, lai pagarinātu dzejas rindas tur, kur tas nepieciešams konkrētā zīmējuma precīzai izveidošanai, bet saturiski šāds paņēmiens rada vien liekvārdību.” Tomēr jāpiekrīt arī recenzijas noslēgumā izteiktajam viedoklim par šādu dzejnieka drosmi: „*Mariagrammas* vērtējamais kā būtisks impulss grafiskās dzejas turpmākai attīstībai un popularizēšanai Latvijā, un Leons Briedis noteikti ir pelnījis atzinību kā drosmīgais „pirmā kucēna slīcinātājs” un labāko krājuma dzejoļu, kas vizuāli un tekstuāli sader visveiksmīgāk, iekļaušanu jaunākajās literatūras mācību grāmatās.”

Ipatnēji, ka L. Brieža tematika *Mariagrammās* lielākoties ir folkloriska, bieži vien

pat ievērojot dainu versifikācijas likumības⁷⁸. Tas liek domāt, ka L. Briedis, iespējams, ir vēlējis latvju dainām un folkloras motīviem piešķirt ja ne gluži jaunu, tad cita veida dzīvīgumu, iekļaujot šādus tautiskus un mītiskus motīvus vizuālās dzejas paraugos.

Secinājumi

Latviešu literatūrā vizuālās dzejas paraugu ir samērā maz, turklāt tie kopīgajā literatūras straumē ieplūst epizodiski. Kā var spriest no aplūkotojumiem piemēriem un kritikas, lielākoties vizuālā dzeja tiek uztverta kā blakusstrāva „lielajai un nopietnajai” tekstuālajai dzejai, vizuālo dzeju uzlūkojot tikai kā maznozīmīgu rotaļu, laika kavēkli. Vienīgi pēdējo piecu gadu laikā ir vērojama pastiprināta pievēršanās vizuālajai dzejai, turklāt arī literatūras kritikas pārstāvju attieksmes maiņa (vai vispār attieksmes parādīšanās, pievēršot uzmanību arī dzeju krājumiem, kuros parādās vizuālās dzejas paraugi) vizuālās dzejas vērtējumā – no negatīvas uz pozitīvu. Tomēr kopumā jāsecina, ka vairums latviešu dzejnieku un literatūrkritiķu nemaz tā īsti nav gatavi pievērsties bimedialai vai pat multimediālai dzejai kā nopietnam literārās izpausmes veidam.

⁷⁷ Strode-Kļaviņa 2013.

⁷⁸ Briedis 2013, 15, 19 u. c.

VĒRES

Aivars, E. (1996a) *Ainava kliez*. Rīga : Raka.

Aivars, E. (1996b) *Jā*. Rīga : Raka.

Aivars, E. (2001) *Es pagāju*. Rīga : Preses nams.

Apolinērs, G. (1985) *Gājiens*. Atdz. Elsbergs, K. Rīga : Liesma.

Bērziņš, U. (2004) *Dzeja*. Rīga : Atēna.

Bohn, W. (2011) *Reading visual poetry*. New Jersey : Fairleigh Dickinson University Press.

Boiko, J. (2000) *Dziesmas un dzejas*. Rīga : Preses nams.

Boiko, J.; Lediņš, H. (2005) *ZUN*. Rīga : Jumava.

Briedis, L. (2013) *Mariagrammas*. Rīga : Neputns.

Brutāne, V. (1969) Gulta. Galds un Krēsls. Koks. Ļūdēns, V. (sast.) *Dzejas diena*. Rīga : Liesma, 187–189.

Draguns, P. (2012) *Tumšā stundā*. Rīga : Neputns.

Godiņš, G. (2008) *CV*. Rīga : Jāņa Rozes apgāds.

Korso, G. (2014) Bumba. *Latvju Teksti*, 3. Rīga : Latvijas Literatūras centrs, 18–19.

- Kronbergs, J. (2016) *Bet ja visu laiku...* Rīga : Dienas Grāmata.
- Kursīte, J. (2002) Figūrvārsmas. Konkrētā dzeja. *Dzejas vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 154, 213–214.
- Langa, L. (1997) *te debesis, te ciparnīca*. Rīga : Daugava.
- Ostups, A. (2016a) *Žesti*. Rīga : Neputns.
- Ostups, A. (2016b) *Paragrāfi par Pelša jaunāko dzeju*. *Satori* (18.08.2016.). Pieejams: www.satori.lv/article/paragrafi-par-pelsa-jaunako-dzeju (27.05.2017.).
- Pelšs, E. (2012) *S*. Rīga : Iespēju grāmata.
- Pelšs, E. (2016a) *Mīļākais tētis pasaulē*. Ozolnieki : Literature without borders.
- Pelšs, E. (2016b) *K O L I E K I*. *Satori* (25.08.2016.). Pieejams: www.satori.lv/article/k-o-l-i-e-k-i (27.05.2017.).
- Steiks, J. (2003) *Izlase*. Rīga : Zinātne.
- Strode-Kļaviņa, A. (2013) *Kaklamežģis*. *Ubi Sunt* (18.06.2013.). Pieejams: www.ubisunt.lu.lv/zinas/t/21502/ (27.05.2017.).
- Tabūns, B. (2008) *Modernisma virzieni latviešu literatūrā*. Rīga : Zinātne.
- Vērdiņš, K. (2016) *Einārs Dzejnārs*. *Diena* (25.05.2016.). Pieejams: www.diena.lv/raksts/kd/recenzijas/gramatas-milakais-tetis-pasaule-recenzija-einars-dzejnars-14141957 (27.05.2017.).
- Žebers (2007) *Blaknes*. Rīga : Neputns.

Jūlija Dibovska

LITERĀRĀ KINEMATOGRĀFISKUMA PROBLĒMAS ALBERTA BELA PROZĀ

Jūlija Dibovska dz. 1987. gadā, filoloģijas bakalaura un maģistra grādu ieguvusi Latvijas Universitātes (LU) Humanitāro zinātņu fakultātē, pētījusi naturālisma elementus Andreja Upīša darbos un Andreja Upīša darbu ekranizācijas. Pašlaik gatavo promocijas darbu par tēmu *Literārā kinematogrāfiskuma elementi Alberta Bela darbos* (darba zinātniskā vadītāja – LU profesore Ieva Kalniņa). 2012. gadā dibinājusi akadēmiskās attīstības projektu – LU literāro tekstu vietni *Ubi Sunt*. Vada grāmatu projektus izdevniecībā, nodarbojas ar literatūrkritiku.

Raksturvārdi: literārais kinematogrāfiskums, kino, Alberts Bels, proza, romāns, padomju literatūra, latviešu literatūra.

Kino kā jauns kultūras medijs savas tapšanas laikā – 20. gs. sākumā – kļuva par literatūras uzkrāto vērtību pārmantotāju un uzturētāju. Tas ir, kino, tāpat kā literatūra vai teātris, izmantoja un joprojām izmanto noteiktu sižetu, visbiežāk fiksējot to savām vajadzībām ērtā formātā – piem., verbāli – tekstā, kas kino gadījumā dēvējams par scenāriju (teātrī tā ir luga, operā – librets utt.). Taču kino strauji pieaugošā popularitāte jau 20. gs. pirmajā pusē šķietami apdraudēja ne tikai cilvēka apziņu un fantāziju, par ko 1936. gadā runā filozofs Valters Benjamins (*Walter Benjamin*)¹, bet arī konkrētas darbības jomas, piem., literatūras formālos mākslinieciskos pasaules attēlojuma „sasniegumus”. Respektējot Jurija Lotmana (*Юрий Лотман; Jurij Lotman*) domu

par kino un literatūru kā divām atšķirīgām „komunikatīvām sistēmām”², kino attiecības ar literatūru var skatīt kā salīdzinoši jaunas komunikatīvās sistēmas draudus izjaukt ierastās komunikācijas formas. Par kino kā jaunu komunikatīvo pieredzi runā arī kultūras teorētiķis Žils Delēzs (*Gilles Deleuze*) savā leģendārajā grāmatā *Kino 1. Attēls–kustība*³.

21. gs. literatūras pētniekiem ir iespēja atskatīties uz 20. gs. literāro mantojumu un tā attiecībām ar nu jau tikai nedaudz vairāk par 100 gadiem „seno” kinomākslu, kas iezīmē arī tehnoloģiju straujās attīstības ietekmi uz ierastajām komunikatīvajām sistēmām. Viena no jaunās komunikatīvās pieredzes iespējamajām sekām ir kinematogrāfā aprobētu, masu kultūrā pazīstamu un tomēr kinomākslai specifisku naratīva veidošanas paņēmieni un elementu ienākšana literārā tekstā jeb literārais kinematogrāfiskums. Termina „literārais kinematogrāfiskums” leģitimitāte joprojām ir

¹ Benjamin 2007, 166.

² Lotman 2015.

³ Deleuze 1983.

problemātiska, taču problēmjaudātumus ir iespēja ilustrēt un skaidrot arī ar piemēriem no latviešu literatūras. Viens no autoriem, kura daiļradē literārā kinematogrāfiskuma elementi var tikt novēroti gan kā konsekvents paņēmieni kopums, gan literārā eksperimenta pazīmes, ir Alberts Bels (īstajā vārdā Jānis Cīrulis, dz. 1938. gadā).

Kopumā jāšķir trīs galvenie literārā kinematogrāfiskuma problēmjaudātumi:

- literārā kinematogrāfiskuma robežas,
- literārā kinematogrāfiskuma elementu nozīme tekstā,
- literārais kinematogrāfiskums kā kino mākslas ietekmes sekas.

Literārā kinematogrāfiskuma robežas

Kas ir literārais kinematogrāfiskums? Saknes terminam „literārais kinematogrāfiskums” meklējamas Krievijas literatūrzinātnieces Irinas Martjanovas (*Ирина Мартянова; Irina Mart'janova*) darbā *Krievu teksta kinolaikmets: literārā kinematogrāfiskuma paradokss* (2001)⁴. Viens no I. Martjanovas svarīgākajiem atzinumiem, kas var palīdzēt ieraudzīt arī A. Bela prozai nozīmīgas un raksturīgas šķautnes – noteikt literārā kinematogrāfiskuma termina un izpratnes robežas –, nepieciešams tādēļ, lai „interpretētu literatūras un kino attiecības, aprakstītu žanriskās izcelsmes konstantes mūsdienu tekstos un parādītu masu vai elitārās kultūras attīstības tendences”⁵. Šādas masu kultūras un sabiedrības, kā arī literatūras attiecības tiek risinātas arī A. Bela prozā.

Par definīcijas atskaites punktu ņemot tieši I. Martjanovas monogrāfiju, kurā uzskaitītais literārā kinematogrāfiskuma pazīmju klāsts ir visplašākais no zinātniskajā literatūrā sastopamajiem, Rietumu pētnieku vidū izceļami ir tie, kuru darbos literārā kinematogrāfiskuma izpratne ir definēta līdzīgi vai ļoti tuvu: Liverpoolas Universitātes profesors Deivids Sīds (*David Seed*) raksta par ASV autoru *cinematic fictions* (no angļu val. – kinematogrāfiska daiļliteratūra)⁶, savukārt Vladimira Nabokova (*Владимир Набоков; Vladimir Nabokov*)

daiļrades pētniece Ph.D. Barbara Villija (*Barbara Willie*) izmantojusi terminu *cinematics* (kinematogrāfiskums)⁷. Ņemot vērā šo un citu pētnieku iestrādes, ir iespējama šāda literārā kinematogrāfiskuma definīcija:

Literārais kinematogrāfiskums ir īpatnību kopums, kas atspoguļo kino naratīva veidošanas principus vai kino sižetus un tēlu grupas literatūrā.

Atkarībā no literārā kinematogrāfiskuma elementu nozīmes un funkcijām, tos var iedalīt funkcionālos un strukturālos:

- **funkcionālie**: gan realitātē pastāvoši, gan autora iztēlē dzimuši un kino pasaulei piederīgi tēli, kā arī alūzijas un reminiscences uz filmām, kino profesionālismu un termini; šie elementi var pildīt individuālas funkcijas atkarībā no konteksta (visa teksta/sižeta kopumā vai tā lielākas daļas), kurā ievietoti;
- **strukturālie**: literārā kinoscenārija vai režisora scenārija elementi vai to stilizācija literārā tekstā, kas var būt arī grafiski un kompozicionāli sintaktiski marķēti; šie elementi ir tipizēti, pilda funkcijas, kuras var aprakstīt arī neatkarīgi no visa sižeta gaitas.

Ir svarīgi, ka teksta atbilstību apzīmējumam „kinematogrāfisks” nenosaka tikai abu šo elementu veidu klātbūtne. Visdrošāk ir skatīt literāro kinematogrāfiskumu kā elementu kopumu, kura vienības var attiekties gan uz visu tekstu kopumā, gan arī uz atsevišķām tā daļām. Taču literārā kinematogrāfiskuma elementu konstatācija visbiežāk ir saistāma ar literārā teksta autora apzinātu vēlmi lietot, ieviest un marķēt šos elementus, tādējādi piešķirot tiem noteiktas funkcijas un nozīmi.

Literārā kinematogrāfiskuma elementu nozīme tekstā

Funkcionālie literārā kinematogrāfiskuma elementi – starp dekorāciju un simbolu

Funkcionālo literārā kinematogrāfiskuma elementu vidū ir minami vārdi ar sakni „kino” – ne tikai „kino” kā konkrēta kinofilma

⁴ Mart'janova 2001.

⁵ Turpat, 9.

⁶ Seed 2009.

⁷ Wyllie 2002.

vai industrija, bet arī kinoteātris. Tāpat jāņem vērā, ka sižeta veidošanai noderīgi ir kinomākslai piederīgu profesiju pārstāvju tēli (scenāristi, režisori, aktieri utt.), kino skatīšanās vai radīšanas procesa elementi (ekrāns, kinokamera, objektīvs – jo specifiskāk ir aprakstīts kino inventāra darbības princips, jo tuvāks tas ir strukturālajiem literārā kinematogrāfiskuma elementiem). Īpaši jāizceļ reminiscences un alūzijas, kā arī kino ekfrāze – kino medija atspoguļojums verbālajā mākslā (*cinematic ekphrasis*)⁸ (jeb reāla vai iztēlota un/vai deformēta kinodarba verbāls pārstāsts). Pildot dažādas sižetam vairāk vai mazāk lietderīgas funkcijas, visi šie elementi ir sastopami A. Bela prozā, kas tapusi laikā no 1963. līdz 2005. gadam (3 stāstu krājumi un 15 romāni). Funkcionālo un līdz ar tiem arī strukturālo literārā kinematogrāfiskuma elementu nozīmes problēmu analīze ļauj konstatēt noteiktu literārā kinematogrāfiskuma paradigmu un tās izmaiņas autora daiļradē.

Kino un pieredze. Funkcionālajiem literārā kinematogrāfiskuma elementiem A. Bels pievēršas jau savā pirmajā publicētājā romānā *Izmeklētājs* (1967). Atklājot konkrēta varoņa – mākslinieka un viņa darba – būtību sarunā ar izmeklētāju, A. Bels vēstītāja skatā izmanto filmas tēlu kā dažādu paaudžu, dažādu indivīdu vēstures, atmiņu un realitātes apjaušanas pieredzi: „Skatoties vienu un to pašu **filmu**, mēs redzam dažādus kadrus. Pareizāk sakot, kadri ir vienādi, bet mēs dažādi tos uztveram. Mēs abi skatījāmies vienu **filmu**. [...] Tēvs neklusēja. Vai nu viņš gribēja sevī kaut ko noslēpt, vai arī **filmas demonstrācijas laikā bija aizvēris acis** .. [šeit un turpmāk izcēlumi mani – J. D.]”⁹ Kino ne tikai ir metafora kolektīvajai atmiņai, bet arī pavisam konkrēts atmiņas konstruēšanas līdzeklis – laikā, kad ir pieņemama tikai oficiālā vēstures versija, par šādu būtisku avotu kļūst propaganda, no kuras romāna vēstītājs izsmēļ detaļas, lai būvētu atbildes uz saviem jautājumiem par karu: „*Nezin vai uz lauka bija kartupeļu vagas vai kviešu stabiņi. Es reiz redzēju vienu **kinožurnālu par karu, tur uz lauka dega kviešu stabiņi.***”¹⁰

⁸ Barbetti 2011.

⁹ Bels 1988, 408.

¹⁰ Turpat, 418.

Kino un dzīvesveids. A. Bela prozas cilvēks 70. gados joprojām atrodas kinopropagandas iespaidā, kas nu ir pāraugusi neiedomājamā mietpilsonībā. Romāna *Būris* (1972) galvenais varonis Edmunds Bērzs pirms apziņšanās, ka ir ieslodzīts (fiziskā un mentālā) būrī, „*skatījās visas **filmas par karu, vienalga, vai tās bija patiesas vai nepatiesas***”¹¹. Sievas redzējumā Edmunds Bērzs vislabprātāk būtu dzīvojis „*mazā istabiņā siltu paklāju izklātā, uz mīlīgi plata dīvāna, siltumā pie televizora, radio, magnetofona, pie grāmatām, platēm un magnetofona lentēm. **Pie kinofilmām, ko viņš pats būtu uzņēmis. Un nebūtu viņam jāmazgājas, nebūtu jādzen bārda** ..*”¹². It kā liela darba rezultāts – paša uzņemta filma –, tomēr A. Bela romānā tā kļūst par simbolu galējai mietpilsonībai, kas slēpjas ne tikai ērta dzīvokļa robežās, bet arī mierīga, svešu ideju neizaicināta prāta robežās.

Kino un realitāte. Romānā *Poligons* (1977), kura darbība galvenokārt risinās rezerves karavīru poligonā, kino ir viena no retajām izklaides iespējām militārajā vidē, un īpatnēji, ka ikdienas reālijas autors saplūcina ar kino māksliniecisko fikciju. Proti, netiek strikti marķēta robeža, kur beidzas poligona vide un kur sākas kinofilmā attēlotie kara apstākļi, kas realizēti salīdzinoši reti latviešu literatūrā izmantotā kino ekfrāzes veidā: „*No rīta pēc brokastīm kareivji gāja uz mācībām, [...] vakarā skatījās **kino**. Lauka vidū starp diviem stabiem kā bura nostiepts baloja **ekrāna audekls, un reiz seansa laikā sākās sniegputenis, un jauns karavīrs sniegputenī metās pret ienaidnieka dzota ambrazūru, ar augumu aizsedza lūku un mira**. [...] Trīsdesmit gadu attālums šķīra pulku no cilvēkiem, kas mira uz ekrāna sniegputenī.*”¹³ Kino gan joprojām nezaudē savu pagātnes liecības spēku.

Kino un ikdiena. Kino kā reālija, aiz kuras slēpjas attiecības kolektīva vai divu indivīdu līmenī, visspilgtāk parādās A. Bela 80. gados tapušajos romānos, kur vēsturiskā atmiņa vairs neatrodas idejiskā centrā. Romānā *Saknes* (1982) tā ir aina, kurā padomju kinoteātros pieejamais kino tiek skatīts ar

¹¹ Bels 1972, 30.

¹² Turpat, 31.

¹³ Bels 1977, 13.

diezgan labdabīgu ironiju, kā izklaide manipulejamai sabiedrībai un kā netīšas nepatīkšanas sabiedrības ārpusniekam – malumedniekam, kas nokļūst pilsētā un sastopas ar kino skatītāju pūli: „Skatītāji tad arī iegāza Bukubendi. Viņš brauca cauri pūlim. Mašīnas ceļā gadījās kašķīgi pilsoņi un pilsones, sāka kliegt, ka šī esot vienvirziena iela. [...] Iela bija šaura, un publika vēl aizvien gāzās ārā no **kinoteātra**. Laikam rādīts kāds **detektīvgabals**, tādās reizēs ļaudis zāli pamet īpaši satracināti un pirmajos brīžos izturas neiecietīgi pret sabiedriskās kārtības pārkāpējiem. Vēlāk pilsoniskuma uzplūds atkal noplok ..”¹⁴ Savukārt romānā *Slēptuve* (1986) kino kā izklaide ir rādītājs laulāto attiecību atsvešinājumam, bet kino tēla vietā varēja būt arī jebkuras citas mākslas veids, kas mazina šī literāri kinematogrāfiskā elementa funkcionalitāti: „Bet pagaidām vienīgā izraušanās notika svētdienās, kad Ojārs pameta mājas, lai paklejotu pa ielu, lai aizietu uz kādu ķinīti. Ka arī Zanei vajadzētu aiziet uz kādu ķinīti, to Ojārs neiedomājās.”¹⁵

Kino un konteksts. Kino lauku vidē romānā *Sitiens ar teļādu* (1987) parādās deformētas ekfrāzes veidā. Te ir iesaistīta franču režisora Kristiāna Žaka (*Christian Jaque*) piedzīvojumu filma *Fanfāns Tulpe* (1952): „Pamanījies dievināto būtni, viņš taustījās pēc sēdekļa. Sagrābājis svabada vietu, apsēdās. Bet, kā jau tas neveiksminiekiem gadās, arī otrs sola gals izrādījās brīvs, un dēlis uzlidoja gaisā, aizķerdams kinoprojekcijas aparātu. Lente aprāvās pašā interesantākajā vietā. *Fanfāna Tulpes* zobens iestrēdza karietes jumtā.”¹⁶ Romānā attēlotā kinofilma sastingst, apstādinot tās varoņa darbību ļoti zīmīgā ainā – pirms mirkļa Francijas karaļa pulkā rekrutēts karēivis Fanfāns ceļā uz kazarmām atbrīvo karaļmeitas karieti no laupītājiem. Filmas ainai var saskatīt paralēli romāna sižetā, kur arī tiek risināts romantisks motīvs, tomēr A. Bela romāna varonis no mīļotās lauku meitenes atsakās. Savukārt filmas sižeta atstāstu A. Bels sagroza, jo faktiskās filmas sākumā neeksistē aina, kurā Fanfāna zobens iesprūstu karietes jumtā. Fanfāna varoņdarbu raksturo tieši tas,

ka viņš pieveic laupītājus bez jebkādas aizķeršanās. Šo filmas sagrozīto ekfrāzi romānā it kā rada galvenā varoņa neveiklība – uzņemtais sola gals, kas aizķer kinoaparātu, tādējādi sapludinot reālītātes un ilūzijas pasauli, veidojot jaunas iluzoras paralēles, kas acīmredzami domātas, lai padarītu aprakstīto situāciju vēl komiskāku.

Kino un tā cilvēki. Šī literārā kinematogrāfiskuma elementu klāsta problemātika visplašāk skarta romānā *Saucēja balss* (1973), kur viens no A. Bela varoņiem, vārdā Zilbiksis, iespējams, simbolizē kino sintētisko būtību: „... iespēju sapludināt mākslas [tēlniecību, glezniecību, mūziku u. c. – J. D.] viņš lieti demonstrēja savā lielajā istabā, kas vienlaikus viņam bija arī darbnīca.”¹⁷ A. Bels tiecas iemiesot tēlā vai varonī kādu parādību, ko apliecina arī Zilbikša līdzinieks romānā *Poligons* – scenārists Piņģerots, kas, tāpat kā kino, ir „staigājoša kultūrzīmju krātuve”: „Viņš prata dziedāt, meistarīgi atdarinot slavenos La Scala tenorus, prata stāstīt nebūt ne sliktāk par Konanu-Doilu, pārzināja baudas un netikumus plaši kā Bokačo, mācēja izlikties laipns kā Taleirans, kad sirdī vārījās vislielākās dusmas, bija skaudīgs kā Saljeri, **talantīgs kā Antonioni** [itāļu kinorežisors Mikelandželo Antonioni – J. D.], aktīvs kā dons Žuans, noslēpumains kā majors Proņins (vai Džeims Bonds, ja vēlaties) ..”¹⁸ Nedz Zilbikša, nedz Piņģerota loma romānos gan netiek izvērsta, tikai apstiprinot to funkcionālo atrašanos starp sava laika simbolu un romāna vides dekorāciju.

Kino un fikcija. Zīmīgs ir funkcionāls literārā kinematogrāfiskuma elements agrīnajā stāstā *Spēks ūsās* (krājumā *Spēles ar nažiem*, 1966). A. Bels attēlo varoni, kurš kolekcijonē slaveno cilvēku makus un portfeļus. Īpaši stāsta varonis izceļ „Augstākās Padomes deputāta Bartevice kabatas portfeli un slavenās **kinoaktrises Vilmas Rinetas naudas maciņu ar viņas monogrammu**”¹⁹. Taču deputāta iespējamais prototips ir stāsta uzrakstīšanas laikā reāli eksistējošs politiķis Leonards Bartkevičs, taču minētā aktrise visdrīzāk ir tikai literārs

¹⁴ Bels 1982, 216.

¹⁵ Bels 1986, 83–84.

¹⁶ Bels 1987, 191.

¹⁷ Bels 2004, 121–122.

¹⁸ Bels 1977, 64.

¹⁹ Bels 1966, 78.

tēls bez nosakāma prototipa. Ieviešot realitātē sastopama deputāta un neeksistējošas kinozvaigznes tēlu, autors it kā ironizē par socrealisma prasību pēc mākslas, kas balstīta uz īstenību, pievienojot arī saistošu detaļu savam laikam pikantā stāstā.

Kino un runas brīvība. Visbeidzot pie literārā kinematogrāfiskuma funkcionālajiem elementiem ir minamas arī epizodes no A. Bela romāna *Melnā zīme* (1995), kas uzskatāms par autobiogrāfisku un viens no pirmajiem rakstnieka daiļradē iemieso 90. gados jaunatgūto brīvību runāt par Latvijas vēstures problēmām. Puisis, vārdā Jānis, mēģina stāties kinorežisoru institūtā Maskavā: „*Viņš gribēja mācīties par kinorežisoru. Kurš neskatās kino vai nav skatījies? Ar kinobacili Jānis saindējās jau pamatskolā, kad Tautas namā rādīja trofeju filmas. [...] Pēc lielās sajūsmas, ko uzstā Fanfans Tulpe ar Džinu Lolobridžidu un Žerāru Filipu, ne mazāku prieku skatītājos rādīja Karnevāla nakts ar Ludmilu Gurčenko.*”²⁰ Atšķirībā no sava varoņa A. Bels atrod ceļu uz kino pasauli scenāristu kursus. Savukārt romānā puīša kinematogrāfiskums ik pa laikam liek sevi manīt ar dekoratīviem funkcionāliem tēliem: „uz dzīvi raudzījās caur savdabīgu objektīvu”²¹; „burvju ekrāns bija nodzisis”²²; „māte cerēja, ka dēls uzņems lielo mākslas filmu par viņas dzīvi”²³, tiek arī ieskicētas filmas, kas varētu būt tapušas padomju laikā – piem., sarkastisks kinožurnāls par okupācijas izraisītu masveida ieceļošanu Latvijā. Raksturīgi, ka kino ekfrāzi šajā romānā autors izmanto visai deklaratīvu uzskatu paušanai, neatstājot vietu zemtekstam nedz literārā kinematogrāfiskuma, nedz kādos citos prozas darba elementos. Līdz ar 90. gadiem eksperimenti ar formu un mākslinieciski meklējumi vairs neietilpa rakstnieka risināto problēmu klāstā, ko atspoguļo arī literārā kinematogrāfiskuma elementu funkcijas.

Strukturālie literārā kinematogrāfiskuma elementi

Par strukturāliem literārā kinematogrāfiskuma elementiem uzskatāmas tādas kino filmas scenārijam raksturīgas parādības kā marķēta plānu, ainu un skatpunktu maiņa, kas tiek acīmredzami „montēta”, kā arī vietas, personāža un darbības konstatācija, bieži vien neatklājot darbojošos personu iekšējos pārdzīvojumus tiešā veidā (kā scenārijā).

Montāža literārajā tekstā pilda šādas funkcijas: rada un savieno redzamos un dzirdamos tēlus, palīdz sniegt eksplīcītu un implīcītu vērtējumu, dinamizē māksliniecisko telpu, attēlo māksliniecisko laiku, ietekmē teksta uztvērēju, iekļaujot viņu teksta radīšanā. Labs piemērs šim literārā kinematogrāfiskuma iezīmēm ir vienā no A. Bela agrīnajiem darbiem – autobiogrāfiskajā stāstā²⁴ *Ķieģelis* (krājumā „*Es pats*” *līdzenumā*, 1968). Galvenais varonis mēģina iestāties Maskavas kinematogrāfistu institūtā, kinorežisoru fakultātē, kārtu iestājeksāmenus, tomēr izredzēto studentu sarakstā neiekļūst. Kinematogrāfistu institūts un loma, kas jānospēlē, te ir būtiski tēli, tomēr tos papildina strukturālie literārā kinematogrāfiskuma elementi: īpašais vēstītāja (galvenā varoņa) pasaules un ikdienas redzējuma kinematogrāfiskums, iespējams, saasinās eksāmena dēļ, un kļūst redzama prātā risinātā „plānu maiņa”: „*Pretī nāk kāds vīrs. [Tālais plāns – šeit un turpmāk piezīmes manas – J. D.] Viņam bezgalīgām līnijām izvagota seja. [Tuvplāns.] Liekas, visas kaislību vētras tur plosījušās. Pavadu vīru ar skatienu. [Vidējais plāns.]*”²⁵

Kinematogrāfiska teksta tips tiek veidots ar **novērojamā/nenovērojamā**, dzirdamā/nedzirdamā montāžu, to savienošānu vertikālās montāžas formā (S. Eizenšteina termins). Tā rodas arī sarežģītākas montāžas kombinācijas, piem., virknējums novērojamais/dzirdamais un novērojamais/nedzirdamais.²⁶ Pat agrīnajā stāstā *Ķieģelis* A. Bels piešķir kinematogrāfiskajam varonim īpašas novērošanas spējas: „*Cik institūta ēkai ir logu? Par logiem jāzina. Var pajautāt kāds no eksaminācijas*

²⁰ Bels 1996, 58.

²¹ Turpat, 60.

²² Turpat, 62.

²³ Turpat, 64.

²⁴ Saruna ar A. Belu 2015. gada 4. septembrī Rīgā.

²⁵ Bels 1968, 130.

²⁶ Mart'janova 2001, 14–16.

komisijas locekļiem, lai pārbaudītu novērošanas spējas.”²⁷ Šajā stāstā funkcionālie literārā kinematogrāfiskuma elementi (galvenā varoņa interese par kino, kinoinstitūts, režisora eksāmens utt.) darbojas saskaņā ar strukturālajiem elementiem, taču tas A. Bela prozā negadās bieži.

Viens no piemēriem, kur novērošanas situācijā fiksēti dzirdamā/nedzirdamā un redzamā/neredzamā elementi, ir romānā *Būris*. Šajā situācijā varonis ir ieslēgts būrī meža vidū, tāpēc nereti tver apkārtni ar pastiprinātu uzmanību – gluži kā ieslēgta kinokamera: „Trīs vīri pazuda krūmos, pat viņu sejas Bērzs tā arī nepaguva saskatīt. Tumsā švikstēja zari. .. tomēr apkārtni nevarēja pārskatīt, traucēja gravas augstie, kokiem apaugušie krasti. .. tālāk gravā burbuļoja strautiņš; to nevarēja redzēt, bet ūdens skaidro čalu labi dzirdēja.”²⁸

Raksturīgi, ka romānā *Saucēja balss*, kura pamatā ir nemitīga novērošanas un slepenības spēle, jo galvenie varoņi ir nomaskējie revolucionārs un viņu meklējošais slepenpolicists, vēstītājs tver notiekošo ar kameras aci un „montē” novēroto grafiski marķētās rindās: „Stiklinieks izgāja cauri gaitenim, sargādamies pieskarties mēteļiem uz drēbju pakaramā, nonāca virtuvē un izkravāja amata kastī. [...] Maza meitenīte, tērpusies rozā kleitiņā, kā sārta malduguntiņa aizskrēja pa gaiteni garām virtuves durvīm. Bija dzirdama saruna.”²⁹

Problemātiska ir strukturālo literārā kinematogrāfiskuma elementu grafiskā marķējuma paradigma A. Bela prozā – romānos *Būris* un *Saucēja balss* montētās ainas, kas ietvertas relatīvi lakoniskos, vienkāršos nepaplašinātos teikumos, atrodas atsevišķās rindkopās, taču vēlākajos darbos šim marķējumam nepakļaujas arī ļoti kinematogrāfiski „montētas” epizodes. Piem., autobiogrāfiskajā romānā *Melnā zīme*, kur galvenais varonis filmas tēlainībā un grafiski nemarkētā kadru montāžā redz visu savu mūžu, guļot uz operāciju galdā: „Kārtis fasējot, notikumi nokļūst cieši līdzās. Jānis ir zīdainis un sēž lielā pītā grozā pie ūdens pumpja kūtī, kamēr māte un tante dzirdina

govis. Skolnieks ar mugursomu plecos slēpo pāri gravai. Jānis karavīra formā brauc pa stepi studbekera kravas kastē. Apvāršņa vietā studbekera augstie borti, komandiera seja stūrī spīd kā rietošs mēness. Jānis ir līgavainis, skūpstas Zentu .. Slāņainajā rēggleznā figūras dzīvoja un kustējās kā telpiskā filmā.”³⁰

Iespējams, atsacīšanās no grafiski marķētas montāžas, veidojot „filmas” par galveno varoni un no galvenā varoņa skatpunkta, tika veikta, lai saglabātu vēstījuma veselumu. Turklāt šis veselums ir nepieciešams arī galvenā varoņa individuālā skata akcentēšanai, kas gluži kā režisora Dzigas Vertova (*Дзига Бепмов; Dziga Vertov*) 1919. gada manifestā postulē: „Es esmu kino-acs. Es esmu mehāniska acs, Es, mašīna, rādu jums pasauli, ko tikai es varu redzēt.”³¹ Romānā *Latviešu labirints* (1998) šo veselumu iespaido arī galvenā varoņa Alekša Mierlauka meditācijas prakse, kas paredz „iziešanu” no sava ķermeņa: „*Aleksis redzēja sevi skrienam. Domās viņš pacēlās aizvien augstāk virs skrejoša ķermeņa, redzēja prieku ieloku ap līci, saskatīja pašu līci lēni griežamies kā milzīgu pūsmēnesi, ieraudzīja sīko Rīgas labirintu dziļi lejā pie Daugavas sudraba dzīslas.*”³² Šajā gadījumā redzēto ainu montāža „sarežģī un nojauc „reālistiskos” laika attēlojuma principus darbā”³³, demonstrējot, ka laiks ir vienlaicīgi notiekošo kustību kopums un ka šķietami laika atdalīti notikumi un tēli (piem., ķermenis un gars) var nokļūt blakus viens otram.

Literārā kinematogrāfiskuma funkcionālie elementi, veidojot tematiskos problēmjuatājumu pārus „kino un pieredze/dzīvesveids/realitāte/ikdienu/konteksts/cilvēki/fikcija, un runas brīvība”, ļauj detalizēti skatīt arī svarīgas Alberta Bela prozas šķautnes, kas saistītas ar laikmeta, indivīda un sabiedrības attiecībām ar tehnoloģijām un idejām. Savukārt strukturālie literārā kinematogrāfiskuma elementi ļauj ieskatīties autora prozas poētikas detaļās, kas gan apliecina saikni ar vēstures virzību, gan arī autora prozas iekšēja līdzsvara meklējumus.

²⁷ Bels 1968, 130.

²⁸ Bels 1972, 144–148.

²⁹ Bels 2004, 6.

³⁰ Bels 1996, 12.

³¹ Vertov 1984, 17.

³² Bels 1998, 128.

³³ Kukulin 2015, 67.

Literārais kinematogrāfiskums kā kinomākslas ietekmes sekas

Literārā kinematogrāfiskuma definīcija neparedz viennozīmīgu atbildi uz jautājumu, vai un kādā veidā (tieši vai netieši, kurā laikā un kādos apstākļos) kino ir ietekmējis konkrētu literāro darbu, jo šāds konstatējums bieži vien ir neiespējams. Turklāt ietekme var nākt ne tikai no kino, bet arī netieši – no literārā kinematogrāfiskuma elementus saturoša darba. Šādu ietekmi, piem., ir atzinis krievu rakstnieks Aleksandrs Solžeņicins (*Александр Солженицин; Aleksandr Solženicin*): romānu sērijā *Sarkanaais ritenis* autors ir attīstījis hipermontāžas principu, kuru aizguvis no Džona Dospasosa (*John Dos Passos*) darba *1919*, ko bija lasījis Lubjankas iekšējā cietumā 1945. gadā.³⁴

Problēmas, kas rodas, meklējot literārā kinematogrāfiskuma pazīmes konkrētos darbos, jau tikušas loģiski formulētas Andrē Bazēna (*André Bazin*) darbā *Kas ir kino?* (1967): kino ietekmju rezultātus grūti konstatēt tāpēc, ka tie ir vienas kultūras izpausmes.³⁵ Čārlzs Eidsviks (*Charles Eidsvik*) monogrāfijā *Kino un literatūra* (1971) raksta: „Ikviena pretenzija skatīt rakstnieka darbu kā „kinematogrāfisku” kalpo par pierādījumu, ka kino ir pirmām kārtām ietekmējis pašu pētnieku, ja ne rakstnieku.”³⁶ Uz literārā kinematogrāfiskuma problemātiskumu norādījis arī Roberts Ričardsons (*Robert Richardson*) darbā *Literatūra un filma* (1969), atzīstot, ka kino „ir literatūras atzars – tādas literatūras, kas jau pirms kino parādīšanās ir ieguvusi dažus neparastus un tīri vizuālus efektus”³⁷, un atzīstot arī, ka kino ir būtiski mainījis literatūru. Bez šaubām – atpazīstot kinematogrāfiskuma elementus literatūrā, lasītājs galvenokārt balstās uz savu vizuālās kultūras pieredzi³⁸ jeb to, ko spēj izteikt kā vizuālu vārdos. Bet šīs attiecības ir attiecināmas arī uz rakstnieku, kurš izsaka savu kino pieredzi literatūrā.

Ir dabiski pieņemt, ka literārā kinematogrāfiskuma elementi var tikt konstatēti galvenokārt to rakstnieku darbos, kas profesionāli ir/bijuši saistīti ar kino industriju vai arī atzīst/atzinuši sevi par kinomākslas piekritējiem. Tam noder ieskats šo autoru biogrāfijā – piem., kinematogrāfiskās prozas autors V. Nabokovs ir darbojies Holivudā³⁹, Džeimss Džoiss (*James Joyce*) atzīts par aizrautīgu kino skatītāju⁴⁰ utt. Vai viens no šiem autoriem ir arī A. Bels, kura daiļradē, sākot no agrīnā posma līdz pat 21. gs. romāniem, ir atrodami literārā kinematogrāfiskuma elementi?

A. Bela radošās darbības sākuma posmā, 60.–70. gados, notiek tehnoloģiju uzplaukums: attīstās kibernetika,⁴¹ kino un citas vizuālās kultūras sāk ietekmēt literatūru vizuālās kultūras izplatības laukā (par šo paralēli var lasīt arī Latvijas humanitāro zinātņu aktuālākajos pētījumos⁴²). A. Bela radošajā biogrāfijā līdzās literārai darbībai ir arī tieša saskarsme ar kino pasauli. Rakstnieks atzīst, ka ir bijis kaislīgs kino skatītājs jau no pašas bērnības.⁴³ Turklāt 1966.–1969. gadā viņš ir studējis Augstākajos scenāristuursos Maskavā, kur studiju procesā ir arī iepazinies ar Andreju Tarkovski (*Андрей Тарковский; Andrej Tarkovskij*) un kur viņam ir bijusi iespēja redzēt ļoti daudzas, toreiz tipiskam padomju cilvēkam nepieejamas Rietumu filmas: Mikelandželo Antonioni (*Michelangelo Antonioni*), Federiko Fellīni (*Federico Fellini*), Akiras Kurosavas (*Akira Kurosawa*) u. c. režisoru darbus. Kursu noslēgumā A. Bels ir izstrādājis arī diplomdarbu – kinoscenāriju *Pagrabs*, kura struktūru var salīdzināt ar romāna *Latviešu labirints* literāro kinematogrāfiskumu.

³⁴ Solženicin 2001, 215–216.

³⁵ Bazin 1967, 61–65.

³⁶ Eidsvik 1971, 72.

³⁷ Richardson 1969, 15.

³⁸ Mirzoeff 2015, 15.

³⁹ Abd-Elrahman 2010, 220.

⁴⁰ Wyllie 2002.

⁴¹ Kolmogorov 1961.

⁴² Būtisks ieguldījums vizuālās kultūras izpētē ir 2013. gadā tapušais Ilzes Brēmeres promocijas darbs *Tēlotājmākslas objekta verbālā reprezentācija XX gadsimta latviešu dzejā* (LU).

⁴³ Saruna ar Albertu Belu 2015. gada 4. septembrī Rīgā.

<i>Latviešu labirints</i> (1998)	<i>Pagrabs</i> (1974)
<p>„<i>Ir sestdienas novakars. Liepu ieskautais pagalmis ir rāms un kluss. Pa amatnieka mājas virtuves logu iespīd saule. Lēni slīdot lejup, zelta rats skar Senču sila egļu galotnes. Saules stari ir iesarkani, dažbrīd pavīd arī dzeltenas švīkas.</i></p> <p><i>Stari gulstas uz virtuves galda. Vaskadrāna blāvi mirdz.</i></p> <p><i>Uz galda uzlikti dažādi makšķerēšanas rīki. Spole, svina atsvariņi, āķi, pludiņi un auklas.</i></p> <p><i>Tēvs kārto somu, lai dotos uz vakara copi.</i></p> <p><i>„Es arī gribu līdzi!” lūdzas mazais Aleksītis.”⁴⁴</i></p>	<p>„<i>Pagraba griesti, sienas izverd putekļu mākoņus, ietinot visu necaurredzamā miglā.</i></p> <p><i>Raustās „sikspārņa” liesma.</i></p> <p><i>Zvans pie griestiem zvana pilnā spēkā.</i></p> <p><i>Kliedzieni.</i></p> <p><i>Spokaina kustība.</i></p> <p><i>Augšā dārdot sagrūst māja.</i></p> <p><i>Tad viss lēnām aprimst, tikai putekļu mākoņi virmo pagrabā. Zvans zvana arvien lēnāk, rāmāk, klusāk, līdz skaņas izdziest klusās trīsās.</i></p> <p><i>Cauri putekļiem kā rēgi pieceļas cilvēku stāvi.”⁴⁵</i></p>

Nekļuvis par diplomētu kinoscenāristu, A. Bels turpina strādāt ar kino tekstiem un 1973. gadā pēc paša romāna *Saucēja balss* motīviem uzraksta kinoscenāriju *Uzbrukums prefektūrai* (Rīgas kinostudija), ko režisors Oļģerts Dunkers jau pēc gada ekranizē (*Uzbrukums slepenpolicijai*). 1993. gadā A. Bels ir konsultējis režisoru Ansi Epneru, kurš strādāja pie filmas *Būris* pēc rakstnieka romāna motīviem.^{44, 45}

Kino ietiekšanās literatūras laukā notiek nemitīgi, dažreiz pieņemot visai īpatnējas formas, kas var arī nebūt ilglaičīgas. Piem., neilgi pirms A. Bela ienākšanas prozā Eiropā rodas t. s. jaunais franču romāns, kura pamatā ir kinoscenārija kā pastāvīga teksta publikācija un izdošana līdzās filmas iznākšanai uz ekrāniem. Viens no šī žanra radītājiem ir Alēns Robs-Grijē (*Alain Robbe-Grillet*), kuru A. Bels uzskata par vienu no saviem radošajiem iedvesmotājiem⁴⁶, viņš savos romānos veido literārā kinematogrāfiskuma strukturālos elementus: „*Dzīvokļa durvis palika pusatvērtas; zaldāts tās pagrūž, iziet caur neapgaismotu priekštelpu un apsēžas pie galda, kamēr sieva ielej viņam vīnu. Viņš dzer klusējot, nelieliem malkiem, un, katru reizi iedzerot, liek glāzi uz rūtainās vaskadrānas. Tā viņš atkārtoti reizi pa reizei, pēc tam visa vaskadrāna viņa priekšā izskatās apaļiem plekiem klāta, bet šie pleki ne vienmēr ir noslēgtiem lokiem ..*”⁴⁷ Šis citāts

⁴⁴ Bels 1998.

⁴⁵ Bels 1974, 75.

⁴⁶ Saruna ar Albertu Belu 2015. gada 4. septembrī Rīgā.

⁴⁷ Rob-Grije 1999.

no A. Roba-Grijē darba apliecina, ka ne tikai grafiski marķēti literārā kinematogrāfiskuma elementi nav etalons, bet ka arī A. Bela ietekmes varēja rasties, lasot kinematogrāfiski uzrakstītu ārzemju literatūru.

Literārā kinematogrāfiskuma elementi to funkcionālā un/vai strukturālā formā ir atrodamā lielākajā daļā A. Bela darbu. Šo elementu lietojums iezīmē divas pamatfunkcijas – rakstnieka individuālo stilu un konsekventi lietotu paņēmieni klāstu, kā arī eksperimentus ar poētiku, sava rakstības stila meklējumus. Izšķirot trīs galvenos literārā kinematogrāfiskuma problēmjaucējumus (parādības un termina robežas, nozīme tekstā un autora biogrāfijas ietekme), ir iespējams konstatēt latviešu rakstniekam svarīgus, literārā kinematogrāfiskuma akcentētus tematiskos lokus: sabiedrība, masu kultūra, vēsture, atmiņa, brīvība u. c. Šos tematiskos lokus galvenokārt var atrast funkcionālo literāri kinematogrāfisko elementu klāstā, taču strukturālie literārā kinematogrāfiskuma elementi ir implicīti un kalpo rakstnieka un teksta attiecību risinājumam – tie visdrīzāk ir nepieciešami poētikas atjaunošanai, teksta idejiskās puses un tēlainības akcentēšanai. Literārā kinematogrāfiskuma elementu lietojuma paradigma mainās arī ģeopolitisko izmaiņu iespaidā – līdz ar cenzūras pazušānu autora darbos centrālajā vietā izvirzās ne literārie eksperimenti, bet gan idejiskums. Savukārt literāri kinematogrāfisko elementu ienākšana prozā var būt ne tikai tiešas kino pieredzes vai masu kultūras, bet arī citu kinematogrāfisku literāro darbu ietekmēta.

VĒRES

- Abd-Elrahman, M. (2010) *The Cinematic Vision in Some American Narrative Prose Fiction*. VDM Publishing.
- Barbetti, C. (2011) *Ekphrastic Medieval Visions: A New Discussion in Interarts Theory*. Palgrave Macmillan.
- Bazin, A. (1967) In Defence of Mixed Cinema. *What is Cinema*. Barkeley.
- Bels, A. (1966) Spēks ūsās. *Spēles ar nažiem*. Rīga : Liesma.
- Bels, A. (1968) Ķieģelis. „*Es pats*” *līdzenumā*. Rīga : Liesma.
- Bels, A. (1972) *Būris*. Rīga : Liesma.
- Bels, A. (1974) *Pagrabs. Karogs*.
- Bels, A. (1977) *Poligons*. Rīga : Liesma.
- Bels, A. (1982) *Saknes*. Rīga : Liesma.
- Bels, A. (1986) *Slēptuve*. Rīga : Liesma.
- Bels, A. (1987) Sitiens ar teļādu. *Cilvēki laivās*. Rīga : Liesma.
- Bels, A. (1988) Izmeklētājs. *Cilvēki pilsētās*. Rīga : Liesma.
- Bels, A. (1996) *Melnā zīme*. Rīga : Preses nams.
- Bels, A. (1998) *Latviešu labirints*. Rīga : Daugava.
- Bels, A. (2004) *Saucēja balss*. Rīga : Jumava.
- Benjamin, W. (2007) The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction (1936) *Illuminations*. New York : Harcourt, Brace & World.
- Deleuze, G. (1983) *L'Image-mouvement: Cinéma I*. Paris : Les Éditions de Minuit.
- Eidsvik, C. (1971) *Cinema and Literature*. University of Illinois.
- Kolmogorov, A. N. (1961) Avtomaty i žizn' (izloženie N. G. Ryčkovej). *Tehnika – molodeži*, 10, 16–19.
- Kukulin, I. (2015) *Mašiny zašumevšego vremeni: Kak sovetskij montaž stal metodom neoficial'noj kul'tury*. Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie.
- Lotman, J. (2015) *Struktura hudožestvennogo teksta*. Pieejams: http://on4a.narod.ru/lotman_struktura_teksta_web.pdf (01.08.2015.).
- Mart'janova, I. (2001) *Kinovek russkogo teksta: paradoks literaturnoj kinematografičnosti*. Sankt-Peterburg: SAGA.
- Mirzoeff, N. (2015) *How to See the World*. Pelican.
- Richardson, R. (1969) *Literature and Film*. Bloomington, London.
- Rob-Grije, A. (1999) *V labirinte*. Moskva : Azbuka. Pieejams: http://royallib.com/book/robgrije_alen/v_labirinte.html (09.09.2015.).
- Seed, D. (2009) *Cinematic Fictions: The Impact of the Cinema on the American Novel up to the Second World War*. Liverpool : University Press.
- Solženicin, A. (2001) Teleinterv'ju na literaturnye temy s N. A. Struve. Pariž, mart 1976 g. *Sobranie sochinenij v 9 tomah*, 7. Moskva : Terra-Knižnyj klub.
- Vertov, D. (1984) The Council of Three. *Kino-eye*. University of California Press.
- Wyllie, B. (2002) Experiments in Perspective: Cinematics in Nabokov's Russian Fiction. *New Zealand Slavonic Journal*, 277–288.

Aija Priedīte

PAGĀTNE ŠODIENĀ JEB ŠODIENA PAGĀTNĒ. MANS LAIKABIEDRES SKATĪJUMS

Aija Priedīte ir studējusi latviešu un vācu valodu, literatūru un kultūru, studijas nobeidzot (1987) ar Stokholmas Universitātes doktora disertāciju *Als die Bäume sprechen konnten. Zur Funktion des Bildes in Kārļa Skalbes Märchen. Ein Beitrag zum europäischen Kunstmärchen (Kad koki runāja. Literāro gleznu lietojums Kārļa Skalbes pasakās. Pienesums Eiropas literārajām pasakām)*. Pēc tam piedalījies *Münsteraner Modell* projektā (latviešu valodas intensīva mācību kursa izstrāde un pasniegšana Vācijas augstskolu studentiem) un pasniegusi latviešu valodu kultūras kontekstā Hamburgas un Stokholmas Universitātē, kā arī Latviešu valodas apguves valsts aģentūrā (LVAVA) Latvijā. Pēdējo gadu pētījumi bijuši saistīti ar tēmu „latviešu zemnieks literatūrā un dzīvē”, pievēršot īpašu uzmanību sociālai uzvedībai un vērtībām pagasta pārvaldē, migrācijā un dzimumattiecībās.

Raksturvārdi: repatriācija, padomju propagandas stratēģija un izmantotie instrumenti, bēgļi, VDK un kultūras sakari.

Kad Latvijā ap 2014. gadu sāka runāt, ka ir vajadzīgs repatriācijas likums, mani pārņēma dīvainas izjūtas. Atmiņā nāca senā bērnība, bēgļu nometne Dienvidvācijas pil-sētiņā Ansbahā. Toreiz biju maza meitene un nesapratu nedz vārda „repatriācija” nozīmi, nedz šī jēdziena saistību ar mums, nometnes iedzīvotājiem, taču vēl šodien varu izjust to baiļu un satraukuma vilni, kādu izraisīja šis vārds nometnes iedzīvotājos, un vēl šodien atceros, kā vecāmamma kādu dienu ienāca mūsu istabā un, sasizdama rokas, teica tādā „kapu intonācijā”: „Ārprāts, pat vecais Finkenšteins pierunāts braukt atpakaļ.”

Disertācija par repatriācijas stratēģiju

2014.–2016. gadā pie visbiežāk lietotajiem vārdiem Latvijas medijos noteikti pierder vārdi „repatriācija”, „diaspora”, „bēgļi”,

„imigranti”, „emigranti”, un tieši 2014. gada oktobrī Stokholmas Universitātē Lilita Zaļkalne aizstāvēja savu doktora disertāciju¹. Varētu šķist, ka pētījums ir par tīri vai aizvēsturiskiem laikiem, taču nē, pētījums ir kļuvis ļoti aktuāls, analizētā tā laika argumentācija, stratēģija un propaganda ir ļoti viegli pārnesama uz šodien. Disertācija ir uzrakstīta angļu valodā un ir nopērkama grāmatas formātā, kā arī brīvi pieejama internetā² un kopā ar literatūras sarakstu aptver 262 lpp.

Pētījuma vēsturiskais fons, mērķi un starpdisciplināritāte

Disertācija sākas ar koncentrētu aprakstu par situāciju Latvijā pēc Otrā pasaules kara, par bēgļu plūsmām uz Rietumiem un to iemesliem, kā arī par Padomju Savienības (Padomju Latvijas) mēģinājumiem bēgļu barus aicināt

¹ Zalkalns 2014.

² Pieejams: <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:749334/FULLTEXT02.pdf> (07.08.2017.).

atpakaļ uz dzimteni. Ievads arī spilgti rāda, ka bēgļi ir bēguši prom no draudošām briesmām un ka aicinājumi braukt atpakaļ patiesībā veicina vēlmi doties vēl tālāk svešumā, no Eiropas uz citiem tāliem kontinentiem.

Pētījumā paredzēts aprakstīt un izanalizēt Padomju Latvijas repatriācijas kampaņu no 1955. līdz 1958. gadam un to, kādas atsauksmes šī kampaņa guva latviešu trimdinieku presē, izmantojot padomju propagandas avīzi *Par atgriešanos Dzimtenē (PaDz)* un tā paša perioda trimdas (emigrācijas)³ presi. Par disertācijas mērķi autore izvirza mēģinājumu atrast atbildes uz šādiem jautājumiem:

- kāda stratēģija un taktika tika izmantota, lai sasniegtu izvirzītos mērķus;
- kādas metodes tika izmantotas, lai panāktu vēlamo reakciju no trimdinieku puses;
- kā latviešu trimdinieki atsaucās uz šo kampaņu;
- kā reaģēja latviešu trimdas prese.⁴

L. Zaļkalnes pētījums ir interesants no vairākiem skatpunktiem. Pirmkārt, tas rāda 21. gadsimta humanitāro zinātņu starpdisciplināritāti. Pētījums uzrakstīts Baltu, somu un vācu valodas katedrā, taču tas aptver gan vēsturi un politiku, gan socioloģiju un psiholoģiju, kā arī komunikācijas zinātni. Otrkārt, tas aplūko īsu un konkrētu laika posmu, 1955.–1958. gada notikumus, taču aprakstītās tā laika metodes, stratēģija un taktika nav daudz mainījušās līdz mūsu dienām, vienīgi kļuvušas izsmalcinātākas un ietekmīgākas, pateicoties komunikācijas līdzekļu tehniskajai attīstībai. Treškārt, šis pētījums pievēršas līdz šim maz pētītam laukam, proti, Otrā pasaules kara bēgļiem un tam, kā tie kļūst par labi integrētiem jaunās mītnes zemes līdzpilsoņiem, nezaudējot savu sākotnējo etnisko identitāti, arī viņu cīņai ar padomju dzimtenes „garo roku”, kas mēģina viņus ar „maigu” varu satvert, saturēt un atvilkt atpakaļ. Ceturtkārt, bagātīgās norādes ar piemēriem ļauj ne tikai pārbaudīt pētījuma apgalvojumus, bet arī rosina jaunas pētnieciskas tēmas un jomas. Uzslavas vērtā ir norādēm izmantotā parindes forma, kas varbūt mazliet

saraibina tekstu, taču lasītājam ļauj vienmērīgi, līdztekus tekstam sekot avotiem un skaidrojumiem.

Pētījuma ievads un izmantotās metodes

L. Zaļkalnes ievads ar visu norādīto avotu literatūru rāda, ka Austrumeiropas bēgļi, ieskaitot latviešus, starptautiskajā pēckara politikā bija **objekti**, kuri pēc kara beigām jāved atpakaļ uz turieni, no kurienes bēguši vai spaidu kārtā aizvesti, Rietumu valdībām ticot Padomju Savienības propagandas solījumiem, ka ar viņiem nekas ļauns nenotikšot⁵. Tas, ka viņi palika Rietumos un netika aizsūtīti atpakaļ, notika nevis nepārprotamas tā laika Rietumu politikas, bet gan drīzāk pašu neatlaidīgas pretestības un dažādu nejausību sakrītības dēļ. Tikai aukstā kara laikā Rietumvalstīs izveidojās politiska izpratne, kāpēc liela daļa „Padomju Savienības bēgļu” ne par kādu cenu negribēja atgriezties savā dzimtenē. Turpinājumā L. Zaļkalne pievērš uzmanību dažādām propagandas un aģitācijas teorijām un to praksei Padomju Savienības valsts iekārtas un pārvaldes nostiprināšanai, kā arī tam, kā tās tika izmantotas sakariem ar ārvalstīm.

Propagandas analīzei viņa izmanto gan čekas praksē plaši izplatītās leģendas⁶, gan arī Gerta Džoveta (*Garth Jowett*) un Viktorijas Odonellas (*Victoria O'Donnell*)⁷ metodē minētos desmit punktus:

- 1) propagandas kampaņas ideoloģija un iegansts,
- 2) konteksts, kādā parādās šī propaganda,
- 3) propagandista identifikācija,
- 4) propagandas organizēšanas struktūra,

⁵ Zalkalns 2014, 26–32.

⁶ Turpat, 40–41. To, ka „leģendu metode” Krievijā tiek aktīvi izmantota arī mūsdienās, rāda 2016. gada janvāra un februāra mijā saceltais trācis vācu medijos par t. s. Berlīnes Ļizu (sal. *Latvijas Avīze*, 05.02.2016.), it kā Berlīnē bēgļu izvaroto krievu meiteni Ļizu: Vācijā stāvoklis esot kļuvis haotisks un bīstams, jo varas iestādes netiek galā ar lielajām sīriešu u. c. tautu bēgļu masām, kas apdraud vietējos iedzīvotājus. Patiesībā notikums ir safabricsēts pēc „leģendu metodes” un tiek diendienā apvīts ar tādām pašām subleģendām, lai iedzīvotājos sētu nedrošību.

⁷ Turpat, 41.

³ L. Zaļkalne tekstā lieto vārdu *émigré*, savukārt šai rakstā to konsekventi tulkošu ar vārdu „trimdinieks”.

⁴ Zalkalns 2014, 16.

- 5) mērķauditorija,
- 6) plašsaziņas mediju izmantošanas paņēmieni,
- 7) īpaši paņēmieni, lai panāktu maksimālo efektu,
- 8) auditorijas reakcija uz dažādajiem paņēmieniem,
- 9) pretpropaganda, ja tāda ir,
- 10) iedarbība un izvērtēšana.

Interesants un diezgan kutelīgs jautājums šādā propagandas analizē ir arī izmantotā terminoloģija. Rietumu latviešu lasītājus pārsteidz L. Zaļkalnes izvēle Rietumos dzīvojošos bēgļus saukt par emigrantiem. Paši bēgļi sevi ir konsekventi saukuši par trimdiniekiem (eksilantiem) līdz pat Latvijas atjaunotajai neatkarībai un ir cīnījušies pret apzīmējumu „emigranti”. Šis jautājums bija jo īpaši nopietns tādēļ, ka Padomju Latvijas institūcijas bēgļus/trimdiniekus tikpat konsekventi sauca par emigrantiem, reizēm pat lietoja dažādus nievājošus epitetus vai apzīmējumus. L. Zaļkalne šo termina izvēli pamato ar starptautisko likumu skaidrojumu⁸ un definīciju, ka visi, kuri ir pārvietojušies brīvprātīgi no pirmās valsts, uz kuru tie ir aizbēguši vai ar varu pārvietoti, ir saucami par emigrantiem. Lasītājiem būtu ievērojami vieglāk uztvert tekstu un nerastos lieki jautājumi, ja Zaļkalnes lietoto jēdzienu skaidrojumi, kas atrodami viņas darba 50.–53. lpp., būtu ievietoti ievadnodaļas sākumā.

Bēgļu problēma pēc Otrā pasaules kara

Otrajā nodaļā autore sniedz plašu ieskatu problēmās pēc Otrā pasaules kara, kuras radīja lielais bēgļu un pārvietoto personu (gūstekņu un spaidu darba strādnieku) skaits un sabiedroto dažādā izpratne par šo personu piederību, tiesībām un nākotni. Šie pārvietoto personu miljoni, kas vairumā atradās četrās uzvarētāju/sabiedroto zonās kara pilnīgi izpostītajā Vācijā, bija visiem milzīgs apgrūtinājums. Pirmkārt, tīri praktiski – kur viņus likt un kā pabarot; otrkārt, ekonomiski – kur ņemt naudu un cik ilgi tāda būs vajadzīga; treškārt, politiski – liels cilvēku skaits ar nezināmiem un neprognozējamiem politiskiem uzskatiem.

⁸ Zalkalns 2014, 50.

Piedevām drīz vien radās arī domstarpības starp pašiem sabiedrotajiem, padomju varu vienā pusē un trim pārējām lielvarām (amerikāņiem, angļiem un francūžiem) otrā pusē. Padomju Savienības varas iestādes uzskatīja, pirmkārt, ka visi, kas cēlušies no padomju varas iekarotām un tai piederošām valstīm, ir padomju pilsoņi un tādēļ repatriējami uz savām izcelsmes valstīm. Otrkārt, pēc Padomju Savienības likumu izpratnes (krimināllikuma 58. pants) ne tikai tie, kas bija sadarbojušies ar ienaidnieku, bet arī tie, kas krituši ienaidnieka gūstā un ar varu aizvesti darbā, uzskatāmi par noziedzniekiem un tādēļ ir sodāmi.

Sabiedrotie, protams, domāja, ka visas šīs personas ar nepacietību gaida iespēju atgriezties savā etniskajā dzimtenē un vienīgā problēma ir šo lietu iespējami gludi un ātri nokārtot. Taču nākamo šķērslī masveida repatriācijai radīja, pirmkārt, apstākļi, ka liela daļa to pilsoņu, kurus padomju vara uzskatīja par padomju pilsoņiem, sevi nekādā ziņā par tādiem neuzskatīja un, otrkārt, protestēt pret repatriāciju viņiem lika padomju varas kritērijs, ka viņi sodāmi par sadarbošanos vai par nonākšanu pie ienaidnieka ar varu. 1945. gada 30. oktobrī Rietumu sabiedrotie beidzot definēja, ka padomju pilsoņi ir tikai tie, kas dzimuši vai dzīvojuši padomju teritorijā pirms 1939. gada 1. septembra⁹.

No padomju valdības puses bija nepieļaujami, ka viņu uztverē padomju pilsoņi „klejot” pa Rietumiem, vēl nepieļaujamāk, ka šie elementi kļuva politiski aktīvi, darbojās pret padomju ideoloģiju un izplatīja šausmu stāstus par padomju politisko orgānu represīvajām metodēm. Tādēļ bija vajadzīga visos sīkumos izstrādāta stratēģija, kā vilināt atpakaļ šīs aizklīdušās un paklīdušās avis un, ja tas neizdotos, tad Rietumiem parādīt, ka tās ir noziedzīgi un degradējušies elementi.

Leģendu metode un pirmā leģenda

Šīs stratēģijas pamatā ļoti noderīga bija „leģendu metode”. Pirmā leģenda bija Komitejas *Par atgriešanos Dzimtenē* (turpmāk – Komiteja) dibināšanas leģenda, kura tika publicēta un izplatīta Rietumos ar *PaDz* pirmo

⁹ Zalkalns 2014, 60.

numuru. Leģenda stāsta, ka bijušie Padomju Savienības kara gūstekņi un repatrianti griezušies pie padomju valdības ar priekšlikumu nodibināt komiteju, kas veicinātu padomju pilsoņu repatriāciju uz dzimteni. Padomju valdība esot devusi pozitīvu atbildi, un tad bijušie kara gūstekņi un repatrianti 1955. gada sākumā nodibinājuši vienu no Padomju Savienības daudzajām brīvprātīgo sabiedriskajām organizācijām, proti, Komiteju.

Par Komitejas ģeogrāfiskās atrašanās vietu izvēlēta Austrumberlīne, kur valdot patiesa brīvība un demokrātija, nevis Rietumvācija, kur valdot amerikāņu policijas režīms. Komiteju finansējot ar bijušo gūstekņu un repatriantu ziedojumiem, Rietumu simpatizantiem un centrālo un vietējo valdību atbalstu¹⁰. Komitejas oficiālais uzdevums ir publicēt *PaDz*, veidot radoraidījumus un palīdzēt potenciāliem repatriantiem atgriezties. No ārpuses nevainīgā brīvprātīgo dibinātā Komiteja patiesībā bija Valsts drošības komitejas (VDK) filiāle, kas cīnījās ar pretpadomju propagandu¹¹.

Laikraksts *Par atgriešanos Dzimtenē*

Austrumberlīnes Komitejas izdots laikraksts *PaDz* tiek izplatīts tikai Rietumu ārzemēs. Tā teksti sacerēti krievu valodā un uzrunā visus ārzemēs dzīvojošos šķietamos padomju pilsoņus, nešķirojot pēc tautības; pēc tam avīze tiek tulkota attiecīgajā valodā, arī latviski. Ir zināmi vairāki gadījumi, kad *PaDz* latviešiem Austrālijā, ASV un citur piesūtīta krievu valodā¹².

Tikai tad, kad Austrumberlīnes komandai uz laiku¹³ pievienojas žurnālists un rakstnieks Ādolfs Talcis no Padomju Latvijas, notiek pārmaiņas. Ā. Talcis saprot, ka šādi krievu padomju propagandas teksti neuzrunā latviešus viņpus robežai. Viņš cīnās par latvisku, nevis krievu autoru sarakstītu un tulkotu *PaDz*. Ā. Talcis, atrazdamies Berlīnē, arī cītīgi meklēja un vāca latviešu trimdinieku adreses, tās nekavējoties izmantojot, lai informētu

trimdiniekus par Austrumberlīnes Komitejas darbu, tiem piesūtītu *PaDz* un aģitētu par iespējām atgriezties Latvijā.¹⁴

Atgriezies Padomju Latvijā 1956. gada vidū, Ā. Talcis ir panācis, ka *PaDz* latviešu izdevumam ir savi teksti, un Rīgā tiek nodibināta avīzes redaklēģija. Savu laiku Berlīnē viņš izmantoja ne tikai, lai pārveidotu *PaDz*, bet arī lai izspiegotu trimdas latviešus. Ā. Talcis pievērsa nopietnu uzmanību un vāca informāciju, kas notiek ar trimdas latviešiem, par viņu centriem, nometnēm, darba vienībām, par to, ko un kur latvieši strādāja un nodarbojās kultūrā, par viņu noskaņojumu¹⁵. Viņš arī cītīgi meklēja un vāca latviešu trimdinieku adreses, tās nekavējoties izmantojot, lai informētu trimdiniekus par Austrumberlīnes Komitejas darbu un par iespējām atgriezties Latvijā.¹⁶ Pats Ā. Talcis atmiņās par lielu sava darba panākumu uzskata, ka ASV latviešu trimdas laikrakstā *Laiks* parādījies raksts par viņa repatriācijas aktivitātēm, šādi informējot latviešus visā pasaulē par repatriācijas iespējām.¹⁷

Visi Austrumberlīnes pasākumi notika VDK (čekas) aizsegā, tādēļ Ā. Talcim, kad viņš bija atgriezies Latvijā un nodibinājis *PaDz* vietējo redakciju, tā bija jānostiprina padomju sistēmā. Padomju Latvijas VDK šefs Jānis Vēvers un oficiozās avīzes *Cīņa* galvenais redaktors Pāvels Pizāns ziņo kompartijas Centrālkomitejai (CK), ka trimdas latviešu organizācijas aģitē pret repatriāciju, un CK nolemj, ka *PaDz* redakcija tiks pakļauta *Cīņas* redakcijai, palielinot *Cīņas* budžetu par 6000 rubļiem mēnesī un piesaistot rakstītājus no literārās, mākslinieku un zinātnieku elites¹⁸. Lai gan laikraksta redakcija atradās Rīgā, kur tas arī tika iespiests, Latvijā tas nebija pieejams, to pa tiešo no spiestuves nogādāja lidostā un transportēja uz Austrumberlīni, no kurienes tas tika izplatīts Rietumos¹⁹.

¹⁰ Zalkalns 2014, 137–138.

¹¹ Turpat, 86.

¹² Turpat, 170.

¹³ No 1955. gada rudens līdz 1956. gada vidum. Turpat, 96, 98.

¹⁴ Zalkalns 2014, 100.

¹⁵ Turpat, 99.

¹⁶ Turpat, 100.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Turpat, 101.

¹⁹ Turpat, 102.

Kā izmaiņas padomju likumos (1955. gada amnestijas dekrēts) tika saskaņotas ar repatriācijas stratēģiju

Komitejas publikācijas – *PaDz* un radio raidījumi – bija rūpīgi jāsaskaņo ar Padomju Savienības krimināllikuma 58. pantu un 1955. gada amnestijas dekrētu²⁰. Lai panāktu ticamību par izmaiņām padomju nostājā pret trimdiniekiem, bija jāstrādā ar viņu vēsturisko atmiņu. Šim nolūkam tika izveidots dzīvesstāstu modelis ar dažiem mainīgiem komponentiem atkarībā no mērķgrupas (parastais noziedzīgais trimdinieks, leģionārs, darba vai sargu rotu pārstāvis, trimdas spiegs). Stāsta pamatmodelis izskatījās apmēram šādi, tā variētais lietojums ir universāls un sastopams visos 218 *PaDz* numuros:

- cilvēks ir nonācis ārzemēs kā kara gūsteknis, aizvests spaidu darbos vai evakuēts;
- ārzemēs šī cilvēka grūtā dzīves pieredze rada nopietnas grūtības, viņš ir uzticams padomju patriots un ilgojas pēc dzimtenes;
- atgriežoties dzimtenē, viņš netiek sodīts;
- viņš apvienojas ar ģimeni, turpina izglītību;
- gūst profesionālus panākumus, tiek apbalvots ar medaļām un godalgām, iegūst augstu posteni darbā.²¹

Šajā stāsta modeli iekļaujas gan Komitejas dibinātāji²², gan arī ar nelieliem grozījumiem pārējās uzrunātās mērķgrupas²³. Šo modeli papildina stāsts par jaunajām trimdas vadošajām personām – tas konstruēts pēc šādas shēmas:

- dzimtenes vācu okupācijas laikā pievienojas ienaidniekam;
- atkāpjas kopā ar ienaidnieku un nonāk ārzemēs;
- seko savu jauno kungu norādījumiem – Rietumu slepenajiem dienestiem;

- izplata pretpadomju propagandu starp parastajiem trimdiniekiem un attur viņus no repatriēšanās;
 - dzīvo uz pārējo smagi strādājošo trimdinieku rēķina, zog sabiedrības un privātu naudu, izplata melus un dzīvo izvirtīgi.²⁴
- Nikitas Hrusčova (*Хрущев; Nikita Hrushhiov*) 1956. gadā iesāktā Josifa Staļina (*Иосиф Сталин; Iosif Stalin*) kulta un laika pārvērtēšana²⁵ sagādāja pretrunas Komitejas līdzšinējā stratēģijā. Atkal bija „jāgroza” vēsturiskā atmiņa, repatriācijas programmas pieņēmums, ka ikkatrs trimdinieks ir noziedznieks, vairs nederēja. Jaunā trimdinieka stāsta modelis:

- parastais trimdinieks ir nonācis ārzemēs kara laikā (gūsteknis, aizvests spaidu darbos, evakuēts utt.);
- trimdas vadošo personu meli viņu iespaido tā, ka viņš/viņa paliek ārzemēs un netic dzimtenes labajiem nodomiem;
- trimdinieku iesaista pretpadomju organizācijās, un viņš/viņa izplata pretpadomju propagandu;
- trimdiniekam apnicis dzīvot nabadzībā, pastāvīgā trimdas vadošo personu apspiestībā un aģitācijā pret dzimteni, un viņš saņemams un nolemj repatriēties;
- šo lēmumu bloķē trimdas vadība un ārvalstu valdības;
- trimdinieks kontaktējas ar Komiteju vai padomju vēstniecību;
- dzimtene viņu sagaida atplestām rokām;
- trimdinieks repatriējas pie savas ģimenes un uz veco dzīvesvietu;
- dzimtene sniedz trimdiniekam kompensāciju par gūstekņa gadiem un virsniekiem atdod viņu iepriekšējo dienesta pakāpi;
- dzimtene viņam sagādā pilnvērtīgu dzīvi – mājokli, izglītību un jēgpilnu darbu.

Latvijā par Komitejas darbu un *PaDz*, atskaitot VDK, neviens nezināja, tas tika rūpīgi slēpts²⁶. Tieši šis fakts radīja jaunas komplikācijas, jo, ja tagad, klausot jaunajam uzaicinājumam, ierodas tūkstošiem repatriantu, kā rīkoties ar vēsturisko atmiņu iekšzemē? Tātad par grozīto nostāju, ka „noziedzīgais trimdinieks”

²⁰ Amnestijas dekrēts pasludināja, ka trimdinieki, atgriežoties dzimtenē, netiks sodīti. Zalkalns 2014, 147.

²¹ Turpat, 141.

²² 17 multinacionāli (viens latvietis) kādreizējie kara gūstekņi un spaida darbos uz Vācijas aizvestie, kas atgriezušies Padomju Savienībā, ieņem dažādus atbildīgus amatus. Turpat, 88–89.

²³ Turpat, 144–154.

²⁴ Zalkalns 2014, 155.

²⁵ Turpat, 157.

²⁶ Turpat, 102.

ir pārtapis par „godīgu pilsoni”, bija jāizziņo arī iekšzemes presē²⁷.

Komitejas darba un *PaDz* izdevuma recepcija trimdā

Kā trimda uztvēra Komitejas darbu un *PaDz* izdevumu, kas tika piesūtīts par velti bez jebkāda abonementa? L. Zaļkalne izmanto tā laika trimdas presi (apmēram 300 rakstu par šo tēmu), pieņemot, ka prese atspoguļo tā laika caurmēra trimdinieka nostāju. 300 rakstu septiņos laikrakstos trīs gadu laikā nozīmē, ka trimdas žurnālisti šai tēmai sekoja, bet tai nepievērsa pārāk saspringtu uzmanību²⁸.

Trimdas prese ļoti ātri reaģēja uz Komitejas un *PaDz*²⁹ parādīšanos. Jau 1955. gada 5. maijā laikrakstā *Latvju Ziņas*³⁰ parādījās pirmie brīdinājumi par jaunajām padomju aktivitātēm³¹. L. Zaļkalne, analizējot trimdas presi, nāk pie slēdziena, ka jau no repatriācijas kampaņas paša sākuma trimdas vadībai ir skaidri Komitejas un repatriācijas kampaņas aplēptie mērķi, proti, saskaldīt trimdu, atņemt trimdinieku pretpadomju kustībai politisko leģitimitāti, pārņemt trimdas organizācijas, tās pakļaujot propadomju organizācijām³².

Trimdas prese apmēram mēneša laikā izveidoja savu „antistāstu” Komitejai un tās aktivitātēm:

- Komiteja ir VDK organizācija, kam uzdots veikt savu postošo, netīro darbu Rietumos;
- Komitejas atklātais mērķis ir ievilināt trimdiniekus repatriēties dzīvei Sibīrijā vai darba nometnēs Gulagā;
- Komitejas slepenais mērķis ir iznīcināt trimdas sabiedrību.³³

Trimdas presē izkristalizējas trīs galvenās tēmas:

- padomju mierīgās līdzāspastāvēšanas ārpolitika,

- piespiedu repatriācijas drauds,
- „adrešu” lieta.³⁴

Pirmais punkts ir radījis trimdiniekiem rūpes visu padomju laiku un lielai pasaules daļai vēl arī šodien, proti, ka Padomju Savienība/Krievija „iežūžina” Rietumus ar mieru vēstošiem un miermīlīgiem vārdiem, lai gan aiz šiem vārdiem slēpjas pilnīgi citi, agresīvi nodomi. Trimdinieki jutās savu mītņu zemju valdību ārpolitikas un iedzīvotāju nesaprasti un savā ziņā nodoti, jo Latvija vairs neeksistēja ģeogrāfijas kartēs un līdz ar to bija izskausta no Rietumu ļaužu atmiņas, kaut gan vairākas valstis³⁵ nebija akceptējušas *de jure*, ka Latvija ir inkorporēta Padomju Savienībā.

Otrais punkts par piespiedu repatriāciju uzliesmoja, tikko³⁶ Padomju Savienība kļuva aktīva Apvienoto Nāciju Organizācijā (ANO) vai divpusējās sarunās ar Rietumu valdībām, vai arī, kad VFR kanclers Konrāds Adenauers (*Konrad Adenauer*) brauca uz Maskavu, lai vienotos par vācu gūstekņu izdošanu VFR. Bailēm pamats bija, jo Zviedrijas precedents ar izdotajiem leģionāriem³⁷ 1946. gada janvārī nebija aizmirsts. Tas arī bija viens no iemesliem, kādēļ trimdinieki iespējami ātri pieņēma mītnes zemes pilsonību, mītnes zemes pase bija sava veida drošības garants. Toties Vācijas trimdiniekiem izsniedza „bezdzimtenes ārzemnieka”³⁸ pases, kas salīdzināmas ar Latvijas nepilsoņu pasēm, jo Vācijā pilsonību varēja iegūt tikai pēc īpašiem kritērijiem.

Bija vairāki gadījumi (ne tikai latviešu organizācijās), kad tika nozagti adrešu saraksti un kartotēkas.³⁹ Komitejas un padomju vēstniecību darbinieki ļoti interesējās par trimdinieku kontaktiem, Ā. Talča piemērs jau minēts iepriekš. Rezultātā šiem cilvēkiem tika piesūtīta *PaDz* un cita propaganda un aicinājums repatriēties.

Trimda *PaDz* neņēma īsti nopietni, pārāk klaja bija ierastā padomju propaganda,

²⁷ Zalkalns 2014, 159–160.

²⁸ Turpat, 161–162.

²⁹ Pirmais *PaDz* numurs iznāca 1955. gada 1. aprīlī.

³⁰ Laikraksts *Latvju Ziņas* iznāca no 1944. līdz 1955. gadam Zviedrijā, Stokholmā.

³¹ Zalkalns 2014, 163.

³² Turpat.

³³ Turpat, 164.

³⁴ Zalkalns 2014, 165.

³⁵ ASV, Lielbritānija, VFR u. c.

³⁶ Zalkalns 2014, 166.

³⁷ Pieejams: <http://www.historia.lv/biblioteka/skirk-lis/baltiesu-karaviru-izdosana-no-zviedrijas-psrs-1946gjanvari> (08.08.2017.).

³⁸ Heimatloser Ausländer (vācu val.).

³⁹ Zalkalns 2014, 166–167.

pieredzēta no pirmās padomju okupācijas. Trimdas izdevumu autori mēģināja atklāt un aprakstīt nepareizības *PaDz* rakstos un intervijās⁴⁰. Taču nepatiku sabiedrībā radīja apstākļi, ka čekas darbiniekiem bija attiecīgā cilvēka adrese un tie piesūtīja nevēlamu propagandu un aicinājumus. Saņēmējs jutās izsekots, šantazēts. Nepatīkami bija arī, ka līdz ar Ā. Talča atgriešanos Rīgā *PaDz* aizvien biežāk komentēja trimdas organizāciju sēdes un pasākumus, uzbruka trimdas vadošajām personām, citēja fragmentus no trimdinieku privātās korespondences ar radiem un draugiem Padomju Latvijā, un tas rādīja, ka čekas pagarinātā roka sekoja visam, kas notika trimdā.⁴¹

Trimdinieki vairākkārt lūdza savu mītņu zemju valdības, lai apstādina šādu propagandas uzbūvēšanu, taču institūcijas aizbildinājās, ka viņu valstī nepastāv cenzūra, lai atlasītu nevēlamos sūtījumus.⁴² Turklāt nosūtītāju adreses bieži bija fiktīvas, reizēm pat uzdodot cita trimdinieka adresi kā sūtītāju.

Trimdas vadība nevarēja vienoties, ko īsti darīt ar šo propagandu. Sākumā šķita, ka labākais veids ir sūtīt to atpakaļ, vēlāk, kad propagandas materiāli gan daudzuma, gan biežuma ziņā kļuva pārāk apjomīgi, vairums tos vienkārši meta miskastē.⁴³

Trimdas prese nelikās īpaši zinīs par *PaDz* repatriantu stāstiem. Ja tie tika komentēti, tad bieži ar ironiju un sekojot noteiktai stāstījuma shēmai: trimdinieks ir iekritis Komitejas slazdos un repatriējies spaidu kārtā; viņam ir piesolīta pilnvērtīga dzīve kopā ar ģimeni Padomju Latvijā; taču pēc padomju robežas šķērsošanas viņu apsūdz kādā izdomātā kriminālnoziedzumā (spiegošana, uzturēšanās ārzemēs, kalpošana ienaidniekam); trimdinieks tiek nosūtīts uz kādu vergu nometni, kur to sagaida droša nāve vai izsūtījums trimdā uz Sibīriju⁴⁴.

Kad komentēti konkrēti zināmi repatrianti, viņi dēvēti par garīgi vai fiziski neveseliem vai ar kādām citām novirzēm no sabiedrībā

pieņemtās normas⁴⁵. Taču neparasti liela uzmanība tika pievērsta Leona Reitera un viņa kundzes repatriācijai 1958. gadā⁴⁶. Viņu repatriācija trimdas sabiedrībai nebija pieņemama, tā tika nosodīta kā trimdas nodevība, klejoja baumas, ka viņi aizvesti ar varu⁴⁷.

Repatriācijas programmas iznākums un beigas

50. gadu beigās padomju varai Latvijā bija jāatzīst, ka visai apjomīgajai repatriācijas programmai, stratēģijai un propagandas kampaņai bija minimāla atdeve. Šādi trimdiniekus sasniegt nevarēja, tie darbojās tālāk savās organizācijās un kultūras jomās, tās pat nostiprinot globālā sadarbībā, un neticēja Padomju Latvijas solījumiem un aicinājumiem.

L. Zaļkalne analizē un mēģina atrast kopsaucējus, kādēļ šī milzīgā akcija bija tik neveiksmīga: no 125 000 latviešu trimdinieku atpakaļ aizbrauca apmēram 100⁴⁸.

Manuprāt, iemesli, kādēļ otrais repatriācijas vilnis neizdevās, ir izsakāmi dažos vārdos – trimdiniekiem vēl bija ļoti dzīva vēsturiskā atmiņa. Un šajā vēsturiskajā atmiņā ietilpa asiņainā Latvijas valsts neatkarības iegūšana, prieks un laime dzīvot un strādāt neatkarīgajā Latvijā, pirmās padomju okupācijas pieredze, piedzīvojot teroru, melus, divkosību, dzīves izpostīšanu, deportācijas – to nevarēja aizmirst, šī vēsturiskā atmiņa trimdiniekus padarīja imūnus pret Komitejas un *PaDz* stāstiem, solījumiem, draudiem un vilinājumiem. Trimdinieki tagad dzīvoja jaunās un vecās demokrātijās, un šī pieredze viņos nostiprināja sajūtu, ka Padomju Savienības valsts modelī viņi neparko negrib dzīvot, arī mīļotajā Latvijā ne.

Pārmaiņas propagandas stratēģijā – jeb tie paši vēži, tikai citā kultūrē

1958. gada 8. janvārī Padomju Savienības kompartijas CK izdeva dekrētu par jaunu propagandas stratēģiju, sākot ar to, ka 1958. gada maijā *PaDz* tika mainīts nosaukums uz

⁴⁰ Zalkalns 2014, 171–172.

⁴¹ Turpat, 172–173.

⁴² Turpat, 179.

⁴³ Turpat, 181–185.

⁴⁴ Turpat, 185–190.

⁴⁵ Zalkalns 2014, 189–190.

⁴⁶ Vairāk nekā 40 rakstu. Turpat, 191.

⁴⁷ Turpat, 190–192.

⁴⁸ Turpat, 193.

Dzimtenes Balss. Otrs solis bija, ka vairāk jāizmanto individuāli aicinājumi atgriezties nekā masu repatriācija, ka jāiesaista vietējā kultūras elite propagandas darbā, jāaicina latviešu trimdinieku kultūras un zinātnes personības apciemot Padomju Latviju un jāsūta Padomju Latvijas delegācijas draudzības vizītēs uz ārzemēm, jāizveido iniciatoru grupa Rīgā, kas nodarbotos ar repatriācijas un kultūras apmaiņas jautājumiem Austrumberlīnes Komitejas vietā⁴⁹.

Arī Berlīnē notika izmaiņas. 1959. gadā Komitejas nosaukums tika mainīts, tagad tā bija Komiteja repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs⁵⁰. Rīgā, kā VDK bija paredzējusi, 1961. gada maijā tika nodibināta Komiteja Latvijas nodaļa⁵¹. 1963. gadā Komitejas garais nosaukums tika nomainīts pret īsāku – Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs (turpmāk – KKS). 1964. gada 10. septembrī to pārveidoja par sabiedrisku organizāciju ar nosaukumu Latvijas kultūras sakaru komiteja ar tautiešiem ārzemēs, bet tā saglabāja savu apslēpto darbību⁵².

Ar 1960. gadu tika uzsākta pilnīgi jauna stratēģija:

- atmaskot reakcionāras trimdas vadošās personas,
- paplašināt kontaktus ar progresīvām trimdas grupām,
- kompromitēt un iznīcināt trimdas nacionālās organizācijas un centrus.

1961. gadā repatriācijas kampaņa tika apstādināta un sākās kultūras sakaru veicināšana.

KKS uzsāk savu darbību (Evas Eglājas-Kristsones pētījums⁵³)

Ar KKS nodibināšanu sākas Evas Eglājas-Kristsones pētniecības lauks. Vienalga, kā šī Komiteja tika nosaukta⁵⁴, tās mērķis bija iznīcināt pretkomunistisko trimdu, šim nolūkam izmantojot Padomju Latvijas kultūras un zinātnes eliti. Tas bija ļoti viltīgs solis, jo, kā

E. Eglāja-Kristsones raksta, lai gan rakstnieki un dzejnieki Latvijā bija pakļauti dažādām ideoloģiskām vadlīnijām un politiskās kontroles iestādēm, tomēr rakstnieku un dzejnieku autoritāte tautā bija neapstrīdama. „Ar rakstnieku ietekmi varai bija jārēķinās, savukārt arī rakstniekiem bija jārēķinās ar varas iespējām ierobežot, pārtraukt vai aizliegt varai neērtāko rakstnieku darbus, pakļaut rakstniekus VDK manipulācijām. Atsevišķos gadījumos tika izmantota rakstnieku iebiedēšana ar represiju draudiem, piemēram, dzejnieka Knuta Skujenieka notiesāšana un ieslodzījums kā brīdinājums, ar ko visiem jārēķinās.”⁵⁵

Tātad, ja gribi sasniegt savu lasītāju bez konfliktiem ar varas orgāniem, pašcenzūra ir neizbēgama, ko E. Eglāja-Kristsones arī uzsver, citējot Zigmundu Skujiņu: „... man nenāk ne prātā slēpt, ka vienmēr esmu centies rakstīt savus darbus tā, lai tie „izietu cauri”, nokļūtu pie lasītājiem. Tas taču būtu idiots, ne galdnieks, kas taisītu, teiksim, skapjus, nerēķinoties ar priekšā stāvošo durvju plašumu un augstumu”⁵⁶.

Eglājas-Kristsones pētījuma metode un mērķis

E. Eglāja-Kristsones savam pētījumam izmanto pilnīgi citu zinātnisko metodi. Metodes centrā viņa liek divu pētnieku idejas: Frederika Džeimsona (*Frederic Jameson*)⁵⁷ situāciju vēsturi un Stīvena Grīnblata (*Stephen Greenblatt*)⁵⁸ jauno vēsturiskumu. Arī šis pētījums ir starpdisciplinārs, kur satek kopā vēsture, socioloģija, politoloģija, psiholoģija, sociālantropoloģija un literatūra, veidojot dzīvu literatūrzinātni, sasaistot pagātņi ar tagadni un tagadni ar pagātņi autorei redzējumā. Tas nozīmē, ka, neņemot vērā pētījuma zinātniski distancēto neitralitāti, tajā manāma autorei klātbūtne.

Par pētījuma mērķi E. Eglāja-Kristsones raksta: „... pētīt, raksturot un izvērtēt latviešu literātu ieinteresētību un centienus pārvarēt dzelzs priekšvara politiskos, ģeogrāfiskos un

⁴⁹ Zalkalns 2014, 104.

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ Turpat.

⁵² Turpat, 105.

⁵³ Eglāja-Kristsones 2013.

⁵⁴ Zalkalns 2014, 221.

⁵⁵ Eglāja-Kristsones 2013, 11.

⁵⁶ Turpat, 12.

⁵⁷ Turpat, 18.

⁵⁸ Turpat, 19.

psiholoģiskos šķēršļus Aukstā kara apstākļos, kā arī analizēt latviešu padomju un trimdas literātu sakaru lomu Aukstā kara iznākumā – PSRS sabrukumā un Latvijas valsts atjaunošanā⁵⁹.

Vienu apakšnodaļu viņa veltī Rietumu intelektuāļu strāvojumiem un interesei par kultūras norisēm Padomju Savienībā, kā arī tam, kā Padomju Savienība izmantoja kultūru savā miera politikā, un PSRS un ASV kultūras apmaiņas politikai, kur abas puses piedalījās diezgan divkosīgā spēlē.⁶⁰

KKS mērķi un darbība

Pēc neveiksmīgās repatriācijas programmas 1955.–1958. gadā pagāja vairāki gadi, kamēr KKS, vairākkārt transformējoties, 1964. gada 10. septembrī atrada pareizo nosaukumu – Latvijas kultūras sakaru komiteja ar tautiešiem ārzemēs – un darbības stratēģiju: trimdas izspiegošanu, šķelšanu un dezinformācijas izplatīšanu.⁶¹ Oficiāli tā skaitījās sabiedriska organizācija, taču īstenībā tā bija VDK filiāle, tās kandidāti tika rūpīgi vērtīti un atlasīti⁶². 1965. gadā nodibināja KKS Literatūras sekciju, kurā iesaistījās vai tika iesaistīti vairums latviešu literātu ar vārdu.

KKS darbības metodes raksturo „burkāns un pātaga” ar vienu vienīgu mērķi – garīgi iznīcināt trimdu. E. Eglāja-Kristsons raksta: „KKS pieeja lielā mērā saistāma ar vēlmi pierādīt, ka nav vienotas latviešu kultūras; ir viena kultūra trimdā, kas ir buržuāziska, nacionālistiska, ierobežota, novecojusi un neefektīva, un cita kultūra Padomju Latvijā, kas ir daudz labāka – sociālistiska un valsts atbalstīta.”⁶³ Šis KKS mērķis patiesībā nozīmē: deformēt vēsturisko atmiņu par latviešu kultūru. Stratēģija ir šāda, citējot 340 lappušu apjomīgās grāmatas autori: „Viena no KKS metodēm bija aprakstīt trimdas viesus kā spieģus un provokatorus.”⁶⁴ Tas, protams, neveicināja trimdas pārstāvju vēlmi sadarboties ar

KKS. Taču cita metode guva atsaucību trimdā, bet, cik zināms, bez KKS iecerētajām sekām: „Cita metode – draudzīgs iedrošinājums sadarboties ar KKS un kļūt par viesiem ar komitejas gādību, tādējādi gan nekavējoties kļūstot arī par objektu VDK vervēšanas interesēm.”⁶⁵ Nākamais citāts rāda, ka ikkatru sasaistīšanos ar KKS tā rūpīgi dokumentēja un izmantoja nākamajām darbībām: „Būtiska kultūras sakaru sastāvdaļa ir komunikācija, pirmkārt, korespondence. Kopš 60. gadu beigām KKS bija ļoti plašs sarakstes tīkls ar visām trimdas zemēm, par ko liecina RMM Krājumā esoša „Tēvzemes” kolekcija. KKS amatpersonas, cits paviršāk, cits intensīvāk un personiskāk, rakstījuši vēstules, to mērķis ir panākt vēlamo rezultātu – ietekmēt trimdinieku viedokli un rīcību. Katram sarakstes partnerim ir iekārto-ta atsevišķa mape, dažkārt saglabājušās KKS priekšsēdētāja norādes vai komentāri uz aploksnēm, vēstulēm vai atsevišķām lapiņām.”⁶⁶

Balstoties uz KKS saņemtajām vēstulēm un abu pušu preses publikācijām, E. Eglāja-Kristsons secina: „Taču jau no iepriekš aprakstītajiem piemēriem galvenie trimdas un Latvijas latviešu saskarsmes vaibsti iezīmējas – diskusijas, provokatīvi jautājumi no trimdinieku puses, mēģinājumi ievērot pārstāvētā režīma rāmjus un saglabāt komitejas „draudzīguma politiku” no Latvijas pārstāvju puses. KKS iniciatīvas radīja sadursmes, kas robežojās ar „raganu medībām” trimdas sabiedrībā.”⁶⁷

Trimdas attieksme pret KKS

Autore trimdas situācijas rakstura iezīmes sadala divos blokos:

- 1) „politisko cīnītāju tips, kas vairāk ticēja VDK varenībai un profesionalitātei, bet mazāk – padomju sistēmā radītas mākslas un kultūras spējai būt pārākai un ietekmīgākai par specdienestu manipulācijām ar sabiedrību”⁶⁸;
- 2) „„kultūras cilvēku” tips, kas uzskatīja, ka pastāv viena latviešu kultūra, kas ir augstāka par politiku un dzelzs priekškaru.

⁵⁹ Eglāja-Kristsons 2013, 21.

⁶⁰ Turpat, 22–34.

⁶¹ Zalkalns 2014, 105.

⁶² Eglāja-Kristsons 2013, 41–42.

⁶³ Turpat, 44.

⁶⁴ Turpat.

⁶⁵ Eglāja-Kristsons 2013, 45.

⁶⁶ Turpat, 45–46.

⁶⁷ Turpat, 57.

⁶⁸ Turpat, 67.

Šā domāšanas tipa krasākie aizstāvji nepievērta politikai uzmanību, vismaz ārēji, un atteicās redzēt politiskas manipulācijas. Lielākā daļa šā tipa kultūras cilvēku trimdā reāli apzinājās politikas un specdienestu klātbūtni kultūras sakaros, taču saredzēja dzimtenes rakstnieku un kultūras darbinieku vidū sabiedrotos vai vismaz ar atzīstamu radošo potenciālu un kvalitāti apveltītas personības.⁶⁹

Stingri antikomunistiskā nostāja trimdai bija vajadzīga kā ierocis cīņā par neatkarīgu Latviju. VDK viltīgais un mulsinošais gājieni ar sabiedriskas organizācijas nodibināšanu un kultūras kontaktiem, no vienas puses, un trimdas organizāciju darbības apsmiešana un to vadības apzūkāšana *Dzimtenes Balsī*, kā arī pašas trimdas ievietošana fašistiski nacistiskā gultnē un trimdas spēju nonicināšana nest tālāk latviešu kultūru, piem., Andreja Upīša *Bezsaules noriets*⁷⁰, no otras puses, mulsināja un musināja trimdas sabiedrību – ar tādiem taču nevar sadarboties. Patiesu triecienu un ilggadīgas sekas sagādāja arī KKS paspārnē sarakstītā brošūra *Kas ir Daugavas Vanagi*⁷¹ (1963. gadā angļiski un vāciski), kas ar puspatiesībām un meliem nomelnoja gan latviešu leģionārus, gan Daugavas Vanagu organizāciju, un tā rezultātā vairākiem latviešiem bija jāiesaistās tiesu procesos, lai pierādītu savu nevainību.⁷²

⁶⁹ Eglāja-Kristsone 2013, 68.

⁷⁰ Upīts 1967.

⁷¹ Avotiņš et al. 1962. J. Dzirkalis ir Paula Ducmaņa pseidonīms, un Andrievs Ezergailis uzskata, ka P. Ducmanis sarakstījis visu brošūru.

⁷² Sk. arī Zaļkalne 2006: „Reiz pamats atzinīgi konstatēt, ka beidzot parādījusies grāmata, kas cenšas atspēkot Padomju Latvijā iespiestās brošūras *Kas ir Daugavas Vanagi?* (Rīgā: Latvijas Valsts izdevniecība, 1962) melīgos apgalvojumus un glumās aplinkus puspatiesības par Daugavas Vanagu organizāciju un tās biedriem, par latviešu leģionu un, tālākā skatījumā, par Latviju un latviešiem kopumā. Tā ir vēsturnieka Andrieva Ezergaiļa sarakstītā *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia. Daugavas Vanagi: Who Are They? – Revisited* (Rīgā: Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja fonds, 2005. 215 lpp.)”

Apmaiņas pievienotā vērtība

E. Eglāja-Kristsone skata KKS darbību arī caur prizmu, ko viņa apzīmē kā „Apmaiņas pievienotā vērtība”.⁷³ Protams, Latvijas literāti, braucot KKS uzdevumā uz Rietumiem, nonāca divdabīgā situācijā. Līdztekus KKS oficiālajai nostājai viņiem bija acis un ausis vaļā uztvert to, kas nebija paredzēts KKS uzdevumā, un privātās sarunas deva vēl savu. Autore min vairākus piemērus, kur Latvijas literāti ieguvuši jaunas idejas no kolēģiem Rietumos.

Viens no interesantākajiem piemēriem ir par Jāņa Petera grāmatu *Raimonds Pauls. Versijas, vīzijas, dokumenti*, kurā J. Peters apraksta savus un R. Paula ceļojumus ASV un citur. Turpinājumā E. Eglāja-Kristsone: „... ar autora zināšanām par trimdas kultūru piesardzīgi tika iepazīstināts arī lasītājs Padomju Latvijā, no tās iegūdamas nacionālajai pašapziņai tīkamu informāciju par latviešu kultūras un zinātnes sasniegumiem trimdā. Arī grāmatā atrodamais kompetentais, pozitīvais Latvijas brīvvalsts kultūras attēlojums pirms 1940. gada okupācijas ir vismaz daļēji saistāms ar uzziņas iespējām un atziņām, ko sniedza autora kontakti ar latviešu inteliģenci Rietumos. Grāmata tika ar panākumiem izdota krievu valodā, un tās lasītāji [...] lasīja par to, ka latviešiem ir prominēnta un cienījama emigrācija ar sasniegumiem Rietumu zinātnē...⁷⁴. Toties ukraiņu valodas tulkojumu apturēja cenzūra, jo J. Peters grāmatā nebija ievērojis principu par vienu kultūru Padomju Latvijā un citu Rietumu trimdā. Ukraiņu valodā grāmata iznāca 2005. gadā.⁷⁵

Pārlasot Andreja Upīša grāmatu *Bezsaules noriets*⁷⁶ (4000 eks.) KKS kontekstā un sīkājot tekstu caur „pievienotās vērtības režģi”, jāteic, ka, neņemot vērā A. Upīša bezgaumīgo lamāšanos un atkārtosanos, Padomju Latvijas lasītājiem (KKS literātiem vai tiem pietuvinātiem kolēģiem, draugiem) tur ir (gribēta vai negribēta) vērtīga informācija. Latvijas literāti taču prata lasīt starp rindiņām, un, ja A. Upīts

⁷³ Eglāja-Kristsone 2013, 82.

⁷⁴ Turpat, 84.

⁷⁵ Turpat, 84–85.

⁷⁶ Upīts 1967.

tā ārdās un visu redz tikai caur vienu prizmu, tad taču tur ir kaut kas interesants. Tiem izvirtuļiem un deģenerātiem trimdā ir izdevniecības, ir žurnāli, prese, pat enciklopēdiju viņi izdod. Lasāmi pirmskara latviešu literātu vārdi – Arveds Švābe, Alfreds Dziļums, Anšlavs Eglītis, Valdemārs Kārklīšs, Jānis Rudzītis u. c. – tād latviešu kultūra dzīvo tālāk trimdā. Rodas jautājums, vai A. Upīts patiešām domāja to, ko viņš rakstīja: tas bija naida pilns vulkāna izvirdums pār trimdu un tās centieniem saglabāt latviešu kultūru. Vai arī tie bija mesli „orgāniem” un mājiens kolēģiem lasīt starp rindām. Ko viņš vairs varēja zaudēt 90 gadu vecumā.

Kultūras sakaru divdabīgums

Uz katru, kas sadarbojās ar KKS – Rietumos, tāpat kā Padomju Latvijā, – krita kolaboracionisma ēna. Taču vēlme sazināties ar kolēģiem Latvijā un tos satikt Rietumos daudziem bija svarīgāka nekā trimdas nosodījums. Latvijas literātiem bija izvēle – ar KKS svētību braukt uz Rietumiem vai nebraukt nemaz. Šo trimdas sabiedrības un KKS iesaistīto literātu divdabīgumu, manuprāt, ļoti labi raksturo E. Eglājas-Kristsones izmeklētais citāts no vēstules, ko Guntis Zariņš raksta Ināram Brēdricham⁷⁷: „Man liekas, ka mēs nekādā gadījumā nedrīkstam aizmirst vienu lietu: ja beigs eksistēt mūsu labā spārna prese un totalitārie uzskati, tad nebūs vajadzīgi „kultūras sakari”, un līdz ar to vienīgais logs, ko krievi atvēruši, – būs aizsists. Tev rakstu tik atklāti, jo ceru (daļēji zinu), ka Tu manus izteicienus nedarīsi zināmus plašām aprindām .. Manī nav rūgtuma [...] pret tiem, kuri man uzbrūk, jo bez šiem uzbrukumiem nebūtu iespējas Latvijā brīvi kustēties.”⁷⁸

Pavisam slepenā Svešuma Balss

Bez jau pieminētā pamfleta *Kas ir Daugavas Vanagi*, VDK ar *Dzimtenes Balss* un KKS darbinieku palīdzību izdeva vairākus laikrakstus, brošūras un žurnālus ar dezinformējošu

saturu. Tie, tāpat kā *PaDz*, nebija pieejami Latvijas lasītājiem, tāpat kā *PaDz* pēctece *Dzimtenes Balss* līdz 1965. gadam. Sākot ar 1965. gadu, laikrakstu *Dzimtenes Balss* varēja nopirkt arī Latvijā, taču trimdas latvieši kopā ar *Dzimtenes Balsi* saņēma pielikumu *Svešuma Balss*, kas nebija pieejams Latvijā. Šim izdevumam ir vērts pievērst īpašu uzmanību, vēl jo īpaši tādēļ, ka tas nav atrodams Nacionālās bibliotēkas periodikas fondā.

Pirmā *Svešuma Balss* numura anonīmajā ievadā teikts, ka šis pielikums izveidots kā „auglīgas sadarbības rezultāts”, ka tā redaktori un līdzstrādnieki dzīvo dažādās Rietumu valstīs, ka tas pilnībā sagatavots Rietumos, bet iespiests Latvijā. Tālāk tiek ziņots, ka starp laikraksta sastādītājiem un līdzstrādniekiem vidutāja lomu pilda KKS literatūras sekcija Ojāra Vācieša vadībā.⁷⁹

Pirmie *Svešuma Balss* numuri ir pilni ar jūsmīgām vēstulēm no visas pasaules, kur apmetušies latvieši, rakstītāju vārdi nepazīstami. E. Eglāja-Kristsons raksta: „Te vietā piebilst, ka vēstuļu autoru šifrēšana izrādījās visnotaļ neauglīga nodarbe, jo paši rakstītāji jau labi sen kā aizmirsuši savus daudzos pseidonīmus.”⁸⁰

O. Vācieša, kā arī citu redaktoru, piem., Ilgoņa Bērsona⁸¹, Z. Skujiņa⁸², loma ir fiktīva, tālāk citēju autori: „Ojāra Vācieša reālais darba lauks un iesaistības pakāpe „Svešuma Balss” tapšanā nav noskaidrojama, vien izteiktas versijas, gan I. Lešinska, gan J. Anerauda apstiprinātas, ka šim laikrakstam bijis nepieciešams vien O. Vācieša kā pazīstamas personības vārds. Līdzīgi varētu būt arī ar pārējiem „redaktoriem”, ko apliecina arī „Dzimtenes Balss” un „Svešuma Balss” žurnālista (informants vēlējies palikt anonīms) sniegtā informācija, ka pielikums tika gatavots ļoti šaurā lokā, no rakstītājiem tika saņemti pasūtījumraksti, avīzes maketu un gatavo numuru visbiežāk rakstu autoriem nerādīja un tas nebija pieejams. Kā galvenais „Svešuma Balss”

⁷⁷ Inārs Brēdrichs, trimdas latviešu dzejnieks Sidnejā, Austrālijā.

⁷⁸ Eglāja-Kristsons 2013, 88.

⁷⁹ Eglāja-Kristsons 2013, 100–101.

⁸⁰ Turpat, 101.

⁸¹ Turpat, 103.

⁸² Turpat, 110.

sastādītājs un kūrētājs visbiežāk minēts KKS darbinieks, arī rakstnieks Jānis Anerauds.⁸³

Lai gan laikraksta lappuses galvenokārt piepilda autori, kas slēpjas aiz ļoti tautiskiem pseidonīmiem (Mārtiņš Dzilna, Atis Kurzemnieks, Mintauts Salenieks⁸⁴ u. c.), tajā tiek publicēti arī trimdas rakstnieki, kuru darbi atlasīti pēc noteiktiem kritērijiem, tēmām, taču: „Tikai dažu nosaukto autoru darbi publicēti [...] pēc pašu autoru vēlēšanās...”⁸⁵ „Par vairākumu autoru ir skaidrs, ka viņu darbu publicēšana „Svešuma Balsī” ir patvaļīga, nesaskaņota. Lielākoties ir iespējams izsekot pat publicēšanas ceļam, piemēram, [...] pārņemta no žurnāla „Jaunā Gaita”...”⁸⁶

Trimdas literatūras pieejamība un publiskais tēls Latvijā

Grāmatā aplūkots arī „trimdas literatūras publiskais tēls Latvijā”. Šī apceres daļa rāda, ka kompetence spriest bija un to arī darīja šaurā lokā tikai KKS aprindās. Pirmkārt, viņiem šī literatūra un trimdas prese bija pieejama, kamēr pārējos Latvijas adresātus reti sasniedza trimdas literatūras sūtījumi. Tie nonāca VDK orgānos ar to filiālēm, specfondos vai tika iznīcināti. Trimdas literatūra tiek apspriesta vienīgi pielikumā *Svešuma Balss*, taču šie spriedumi un komentāri nebija pieejami Latvijas iedzīvotājiem⁸⁷. Tie nedaudzie norādījumi uz trimdas literatūru, kas parādījās Padomju Latvijas presē, izcēlās ar nievājošu attieksmi, ka tā ir „diletantiska”, „ko nav vērts pat publicēt”, „vāja, melīga, iznīkstoša”⁸⁸ utt.

Autore analizē, kādas bija diskusijas par trimdas literatūras pieejamību Latvijas interesentiem. Piem., 50. gadu beigās, atkušņa un kultūras ministra Voldemāra Kalpiņa laikā, žurnālā *Zvaigzne* parādījās daži fragmenti no Anšlava Eglīša krājuma *Neierastā Amerika*, bet tūdaļ pārtrūka. Iemesls ir teksta interpretācijas pretrunīgums. Vieni A. Eglīša tekstus

uzlūkoja par tādiem, kas rāda, ka Amerika nav nekāda paradīze, pēc kuras ilgoties, otri tekstos saskatīja amerikāņu dzīvesveida propagandu⁸⁹.

Interesants trimdas literatūras recepcijas piemērs ir A. Upīts un mana hipotēze, kas jau aplūkota iepriekš. Viņam pavisam legāli bija pieejams plašs trimdas literatūras klāsts⁹⁰, arī A. Eglīša romāns *Ilze* (1959). A. Upīts savu trimdas literatūras epopeju *Bezsaules noriets* nobeidz ar dusmu izvirdumu pār Anšlavu Eglīti un šo romānu: „... gluži lubenieciskā veidā iztēlotas dīpīša mātes elles mokas mūsu tagadējā Rīgā un satiecības ar tās vadītājam iestādēm. It neko Anšlavs nezina un negrib zināt par šejienes iekārtu, cilvēkiem un to patieso dzīvi. Kādēļ viņam tas vajadzīgs, ja Daugavas Vanagu avīzes četrpadsmit piecpadsmit gadu laikā visu vajadzīgo kārtām apgaismojušas. No turienes Anšlavs paņem to pretīgāko, kas vajadzīgs „brīvās pasaules” letiņu dzimtenes un Rīgas izziņai „okupācijas jūgā”. Katru godu un kaunu pazaudējis, viņš pūlas sev pašam iegalvot un ar darvotu otu izmālēt visu to smieklīgi glupjāko un tāpēc nekrietnāko par badā mirstošo, čekistu apsēsto, kanibāliskās iekārtas pārvaldīto Rīgu un Latviju.”⁹¹

Šis noslēgums ir īpaši interesants tādēļ, ka romāns *Ilze* nav nekāds parasts dēku romāns, bet balstās uz A. Eglīša sievasmātes stāstīto. Viņa bija viena no tām nedaudzajām māmuļām, kuru Ņ. Hruščova atkušņa laikā izlaida uz Rietumiem. Viņas un vēl vienas Kalifornijas latviešu ģimenes Rīgas māmuļa bija A. Eglīša romāna avots, tāpat autentisks.

Sešdesmitajos gados notiek arī diskusiju sarakste starp literatūrzinātnieku Rolfu Ekmani (ASV) un KKS darbinieku Leonīdu Rimjanu. R. Ekmanis ir provokatīvs un ierosina Latvijā publicēt trimdas jauno literatūru, atgādinot, ka trimdas presē ik pa laikam tiek publicēti Latvijā rakstītie literārie darbi. Viņš arī pārmet to, ka Rietumos var lasīt visu, kas publicēts Padomju Savienībā un Latvijā, taču Latvijā nav pieejama Rietumu prese un literatūra.⁹²

⁸³ Eglāja-Kristsone 2013, 103.

⁸⁴ Šo pseidonīmu lietojis Imants Lešinskis. Turpat, 110.

⁸⁵ Turpat, 105.

⁸⁶ Turpat.

⁸⁷ Turpat, 114.

⁸⁸ Turpat.

⁸⁹ Eglāja-Kristsone 2013, 117–119.

⁹⁰ Turpat, 124.

⁹¹ Upīts 1967, 226.

⁹² Eglāja-Kristsone 2013, 126–128.

Padomju Latvijas literatūra trimdā

Padomju Latvijas literatūras recepcija trimdā ir skatāma ļoti plašā diapazonā, sākot ar tiem, kas uzskatīja, ka ikkatrs Latvijā drukātais vārds ir politiski piesārņots, un beidzot ar tiem, „kas paredz sadarbību un kontaktus ar dzimtenes rakstniekiem, māksliniekiem, kuri nebija disidenti, bet kuriem bija autoritāte tautā”⁹³. Gunars Grava *alias* Gunars Andrejs Irbe, kura teiktajam cauri spīd racionāla sociologa domāšana, nevis politizēts nacionālisms, formulē: „Latviešu dzejas nākotnes cerības nevar balstīties vienīgi emigrācijā, kaut arī pēdējai uzlikti savi pienākumi un iespējas. Gluži vienkārši – tas tā nevar būt tāpēc, ka latviešu tautas vairākums un arī latviešu jaunās paaudzes vairākums ir šodien Latvijā – un vienmēr ir lielāka varbūtība, ka lielākā daļa dos arī lielāko izlasi.”⁹⁴

Turpinājumā vēl daži citāti, kas raksturo sadarbības nostāju viņpus un šaipus dzelzs priekšvara. Piem., Ivars Ivaskis domā, ka jāsaprot – dzīve nav apstājusies, bet gājusi uz priekšu pēckara Baltijā: „Šeit nav runa par koeksistences politikas ieteikšanu, bet gan par veselīga saprāta atziņām.”⁹⁵ Gunars Irbe pēta rakstniekiem izvirzītos uzdevumus padomju sistēmā, izmantojot laikrakstu *Literatūra un Māksla*, un nonāk pie statistiski pamatotas atziņas, ka galvenais uzdevums ir „cīnīties par [...] galīgu komunisma (socialisma) uzvaru”⁹⁶, un kā pēdējais (divdesmitais) uzdevums izkristalizējies „konkurēt ar labāko pasaules literatūru”⁹⁷. Un vēlreiz R. Ekmanis: „Esmu viens no tiem, kas aizstāv garīgas koeksistences uzturēšanu starp visiem latviešiem, lai arī kur tie neatrastos. Protams, tai jābūt īstai, nevilgotai koeksistencei un ne tik vienpusīgai, kā tas tiek bazunēts „Dzimtenes Balsī””⁹⁸ Toties L. Rimjans kādā vēstulē R. Ekmanim raksta, ka „ideoloģiskos jautājumos kompromisu nav un nebūs”⁹⁹.

⁹³ Eglāja-Kristsone 2013, 134.

⁹⁴ Turpat, 136.

⁹⁵ Turpat, 139.

⁹⁶ Turpat, 139–140.

⁹⁷ Turpat, 140.

⁹⁸ Turpat.

⁹⁹ Turpat, 141.

Padomju Latvijas literatūra diezgan plašos apmēros nonāca Rietumos ar radinieku vai draugu sūtījumiem vai ar KKS starpniecību. Latvijas literatūru darbi tika arī regulāri pārpublicēti trimdas preses izdevumos, un apgāds *Tilts* ASV izdeva daudzus Latvijas prozas autoru darbus, sākot ar 1969. gadu.¹⁰⁰

Padomju Latvijas literatūru vērtējumus trimdas presē E. Eglāja-Kristsone trāpīgi un kodolīgi apkopo trīs grupās: „(1) tie, kas savas apceres rakstīja, ievērodami politisko realitāti; (2) tie, kas literatūru vienādoja ar ideoloģiju, nemēģinādami skatīt mākslinieciskās kvalitātes; (3) tie, kas pat šķietami politizētajā spēja saskatīt būtisko, patiešām iekonturēja Latvijas dzejniekus reālajā laikā un dažkārt pat saistīja ar Rietumu dzejas pieredzi.”¹⁰¹

Cilvēkstāsti

Trešo daļu no grāmatas, vairāk nekā 100 lappuses, aizņem nodaļa *Cilvēkstāsti*, tātad pašu „dzelzsgriezēju” teiktais, ko autore raksturo šādi: „Cilvēkstāsti veido individuālās un kolektīvās sociālās atmiņas slāni, kas tiek asociēti ar trimdas un Latvijas latviešu saskarsmes problemātiku un KKS lomas izvērtējumu.”¹⁰² Šai grāmatas daļai E. Eglāja-Kristsone izmantojusi KKS dokumentus un citur saglabātas vēstules un piezīmes, kā arī KKS izdevumu un trimdas presē sniegtos aprakstus un intervijas. Īpaši jāuzsver trimdas žurnāls *Jaunā Gaita*, kur atrodamas apjomīgas intervijas ar daudziem trimdiniekiem bija svarīgi fiziski apmeklēt Latviju un Latvijas latviešus, rakstniekiem vēl klāt nāca vēlme satikt amata brāļus un māsas un varbūt pat publicēties Latvijā. Bez kontakta ar padomju iestādēm nevarēja tikt pat pie vīzas. Jautājums ir, cik tuvos kontaktos rakstnieks gribēja iesaistīties ar VDK pagarināto roku – KKS – un tai piesaistīto kultūras elīti. Autores atlasītie trimdas rakstnieku piemēri pārstāv visas pakāpes. Visus vieno

¹⁰⁰ Eglāja-Kristsone 2013, 143.

¹⁰¹ Turpat, 146.

¹⁰² Turpat, 162.

interese par literāro dzīvi Latvijā un vēlme nešķirt trimdas un Padomju Latvijas literatūru.

Tā kā trimdas un Padomju Latvijas attiecībās, manuprāt, svarīga loma ir vēsturiskajai atmiņai, esmu atļāvusies aplūkot E. Eglājas-Kristsones atlasītos kultūras darbiniekus, tos sadalot noteiktās vecuma grupās.

Pirmajā vecuma grupā ietilpst trimdinieki Mārtiņš Zīverts (1903–1999), Valentīns Pelēcis (1908–1999) un Velta Toma (1912–1999) un no Padomju Latvijas puses Arvīds Grigulis (1906–1989). Šajā grupā visi dzimuši pirms Pirmā pasaules kara, piedzīvojuši Latvijas neatkarības iegūšanu un pirmo neatkarību, visas trīs okupācijas, kur viņiem ceļi šķīrās. Visi, atskaitot A. Griguli, piedzīvojuši arī Latvijas neatkarības atgūšanu. Visi četri publicējušies jau starpkaru posmā.

Rakstnieki/dzejnieki visumā ir diezgan lieli egocentriķi, grib savus darbus publicēt un uz publicēto darbu kritiku reaģē jūtīgi, lai neteiktu – klīrīgi. 1973. gadā žurnāla *Jaunā Gaita* intervijā uz jautājumu, kādas iespējas ir teātrim trimdā, Mārtiņš Zīverts atbild: „Nav nekādu. Teātris ir trīsvienība: ansamblis, skatuve un pietiekami liela publika. Trimdā neviena no šiem faktoriem mums nav. Sporādiskas izrādes, kaut arī dažreiz diezgan labas, vēl nav teātris.”¹⁰³

Tajā pašā intervijā M. Zīvertam tiek jautāts: „Vēl viens jautājums, kas pēdējos gados visvairāk diskutēts: Vai vēlams latviešu trimdas māksliniekiem apmeklēt Latviju?” Uz ko viņš atbild: „Domāju, ka ne tikai mākslas darbiniekiem, bet katram latvietim, kas jūt iekšēju vajadzību apmeklēt dzimto zemi, tas noteikti jādara. Ir tikai jautājums, kā to darīt. Ja kaut uz īsāku laiku atgriežamies savās vecajās mājās, tur jāieiet tieši pa durvīm, nevis jālūko ielīst pa kādu pakaļpuses lodziņu. Diemžēl daudziem šis pazemojošais ceļš liciens pieņemams. Tas ir tā sauktās „kultūras sakaru biedrības” ceļš. [...] Latvijā var iebraukt katrs, kas nokārtojis formalitātes – ar „sakaru biedrību” nekādos sakaros nav jāstājas. Un to arī nevienam nevajadzētu darīt, kamēr šī biedrība nebūs atzinusi, ka cinišms ar godīgu sadarbību nav savienojams.”¹⁰⁴

¹⁰³ *Jaunā Gaita* (1973), 95.

¹⁰⁴ Turpat.

M. Zīverta nostāja ir ļoti skaidra. E. Eglāja-Kristsonē apraksta arī, kā M. Zīvertu, tāpat kā Jāni Jaunsudrabiņu, vervēja repatriēties, no kā viņš atteicās¹⁰⁵. Toties Velta Toma izmantoja visu KKS plašo piedāvājumu, ceļa apmaksu, brīvu uzturēšanos Latvijā, sarīkojumus, dažādas privilēģijas un publicēšanās iespējas.¹⁰⁶ Taču nedomāju, ka KKS izdevās viņu savertēt kā ziņotāju. 1970. gada žurnāla *Jaunā Gaita* intervijā uz jautājumu „Vai rakstnieks, kas dod atļauju publicēt savus darbus Latvijā, var sevi vēl uzskatīt par trimdinieku?”, V. Toma atbild: „Vai es drīkstu jautāt pretim: vai rakstnieks, kas aizliedz publicēt savus darbus Latvijā, drīkst sevi saukt par latvieti? [...] Es esmu bēgļe, ne emigrante ..”¹⁰⁷

V. Pelēcis cītīgi sarakstījās ar KKS darbiniekiem J. Aneraudu un O. Vācieti. V. Pelēcis atbalsta Latvijas apmeklētājus, bet pats nesteidzas ar braukšanu.¹⁰⁸ E. Eglāja-Kristsonē raksta: „Tātad V. Pelēcis labi saprot, ka sakari ir propagandas daļa, tomēr grib sekot literārajiem procesiem Latvijā un izjūt pieaugošu vēlmi paviesoties dzimtajā Alūksnes pusē.”¹⁰⁹ 1970. gadā V. Pelēcis beidzot apmeklēja Latviju par saviem līdzekļiem un atgriezās ar rūgtumu sirdī, ka nav drīkstējis apmeklēt Alūksnes pusi.¹¹⁰

A. Griguļa brauciens uz Rietumiem 1971. gadā nekāds šedevrs nebija. Lasot šo grāmatas sadaļu, ik brīdī rodas jautājums, ko līdi tajā trimdā?! Daži citāti no šīs sadaļas – A. Griguļa atbildes uz trimdinieku jautājumiem: „Es esmu tikai atvaļinājumā ar tūristu grupu. Grupā bija viena vieta rezervēta Latvijai. [...] Manā grāmatā „Kad vējš un lietus sitas logā” viss balstīts uz dokumentiem un liecībām. [...] Tas nav tiesa, ka Monikas Zariņas grāmatu nevarēja Rīgā nopirkt. Es pats viņu nopirku. [...] Nezinu nevienu no turienes, kurš nevarētu braukt uz ārzemēm ciemā. Atļaujas piešķir visiem .. Domāt var visu, un runāt arī var visu. Nē, Ļeņinu kritizēt nevar. Jā,

¹⁰⁵ Eglāja-Kristsonē 2013, 223.

¹⁰⁶ Turpat, 199–220.

¹⁰⁷ Turpat, 202; *Jaunā Gaita* (1970), 78.

¹⁰⁸ Eglāja-Kristsonē 2013, 234–235.

¹⁰⁹ Turpat, 236.

¹¹⁰ Turpat, 236–237.

Stalīnu var ..”¹¹¹ Un izvilkumi no kādas runas: „Latviešu emigrantu vidū ir daudz talantīgu cilvēku, bet daudzi nepieņem Padomju Latviju tādu, kāda tā mums ir šodien. Es domāju, ka mums vajadzētu mēģināt viņus pārliecināt. [...] Kas grib būt ar mums kopā līdz galam, – tikai ar tiem mums var būt pa ceļam.”¹¹²

Pārējos cilvēkstāstu pārstāvjus gribu sadalīt „leģionāru paaudzē” un tajos, kas karu un trešo okupāciju piedzīvojuši kā bērni. Pirmos raksturo tas, ka karš un okupācijas izpostīja viņu dzīves sapņus, viņus iemetot pilnīgi jaunā, svešā vidē, savukārt otrās grupas pārstāvju vēsturisko atmiņu veido bērnības atmiņas un apkārtējās vides atmiņas.

Pie pirmās grupas pieder Guntis Zariņš (1926–1965), Valdis Krāslavietis (1920–1994), Gunārs Saliņš (1924–2002) un Jānis Anerauds (1924–2010), pie otrās grupas: Monika Zariņa (1932–2008), Ivars Lindbergs (1932–2008), Olafs Stumbrs (1931–1996), Imants Ziedonis (1933–2013), Māris Čaklais (1940–2003) un Jānis Peters (1939).

Stāsts par Moniku un Gunti Zariņu no Anglijas, diemžēl ar traģiskām beigām, iezīmēja divdabīgo kontaktu izveidi starp trimdas un Padomju Latvijas kultūras darbiniekiem. Viņu stāsts bija savā veidā simptomātisks tās paaudzes trimdas rakstniekiem, kuras dzīvi bija izsitis no sliedēm karš, bēgļu gaitas un sociālās un kulturālās īpatnības mītnes zemē.

M. Zariņa dzimusi 1932. gadā, atstāja Latviju 1944. gadā, tātad 12 gadu vecumā, dzīvoja Vācijas bēgļu nometnēs līdz 1949. gadam, kad pārcēlās uz Lielbritāniju. G. Zariņš dzimis 1926. gadā, bijis leģionā, amerikāņu gūstā, pirms nonāca Lielbritānijā 1952. gadā.

G. Zariņš rakstīja prozu, iesaistījās trimdas presē, M. Zariņa rakstīja dzeju un arī iesaistījās trimdas dzejnieku aprindās. Guntis bija radošs fantasts, depresīvs. Abiem latvietība vai drīzāk latviskā identitāte ir eksistenciāls jautājums, dzīvojot Lielbritānijā. Guntim klāt nāk vēl kara piedzīvojumi. Trimdā etablētu rakstnieku un rakstītāju ar vārdu no Latvijas laikiem bija papilnam, Monikas un Gunta Zariņu paaudzei sava vieta un vārds trimdas kultūras dzīvē bija smagi jāizcīna, jo īpaši, ja viņu

radītie gara darbi nāca ar jaunām idejām un formām. M. Zariņa, kā daudzi citi trimdinieki, pārdzīvoja, ka viņas dēli vispār netic Latvijas eksistencei un, iekļaujoties angļu skolā, vairs negrib runāt latviski.

Uz šī fona KKS piedāvājums apmeklēt Latviju uz KKS rēķina nāk kā Dieva dāvana. M. Zariņa 1964. gadā pieņēma piedāvājumu pavadīt abus dēlus uz brīvdienu nometni Latvijā un pašai iepazīties ar Padomju Latvijas kultūras dzīvi. Monikai tas bija liels emocionāls piedzīvojums, taču, kā izskan intervijā ar Gunaru Irbi¹¹³, viņai nebija ilūzijas par brīvību Padomju Latvijā Rietumu izpratnē.

G. Zariņš ar KKS svētību Latviju apmeklēja 1965. gadā. Viņam bija grandiozi plāni¹¹⁴, kā veidot literāru sadarbību starp trimdas un Padomju Latvijas literātiem. Par savu rakstnieka lomu¹¹⁵ viņš vairākkārt uzsver, ka tā ir apolītiska. Manuprāt, vislabāk G. Zariņa nostāju var raksturot tā, ka viņš KKS, t. i., kultūras sakarus, uztvēra naivi burtiski – kultūras sakari nozīmē kultūras sakarus, bez politiskiem kontekstiem un stratēģijām. Ka tā tas nav, viņam bija liela vilšanās. Vai nu šī vilšanās, vai G. Zariņa depresīvais un nenosvērtais raksturs vai kas cits bija par iemeslu tam, ka 1965. gada septembrī viņš izdarīja pašnāvību.

Arī pārējie nodaļā aplūkoto rakstnieki meklēja sev garīgo mājvietu ar KKS palīdzību vai bez tās. Pie „leģionāru paaudzes” pie-skaitāms arī J. Anerauds.¹¹⁶ I. Lešinskis viņam neveltī īpaši glaimojošus vārdus, taču trimdinieku acīs viņš bijis laipns un izpalīdzīgs un uzturējis ļoti plašu korespondenci ar daudzām trimdas slavenībām.¹¹⁷

E. Eglājas-Kristsones atlasītie M. Zariņas paaudzes Latvijas dzejnieki – I. Ziedonis, J. Peters un M. Čaklais – KKS bija noderīgi tādēļ, ka viņi ir labi dzejnieki, kuri arī trimdiniekiem šķiet atraktīvi un būtu piemēroti

¹¹¹ Eglāja-Kristsons 2013, 247.

¹¹² Turpat, 249.

¹¹³ Pieejams: http://jaunagaita.net/jg51/JG51_G&M-Zarins.htm#INTERVIJA (08.08.2017.).

¹¹⁴ Eglāja-Kristsons 2013, 179–191.

¹¹⁵ Zariņš 1965.

¹¹⁶ Sk. tuvāku informāciju par J. Aneraudu I. Lešinska grāmatas *Kalpības gadi* 26. nodaļā „Mīļais Jānis” (Anerauds). Pieejams: <http://tencinuserunas.wordpress.com/2010/04/20/imants-lešinskis-kalpibas-gadi> (25.03.2017.).

¹¹⁷ Eglāja-Kristsons 2013, 250–260.

trimdnieku „smadzeņu mazgāšanai”. Taču visi trīs visupirms pārvaldīja dzejas divdabību vismalkākajā līmenī, visi trīs piederēja pie citas, pašapzinīgākas paaudzes, un viņu darbība KKS patiesībā izveidojās par īstu „dzelzsgriešanu”.

Noslēgums

Tagad, kad Latvija atkal ir neatkarīga vairāk nekā 25 gadus, kad eiropieši, ieskaitot latviešus, brīvi pārvietojas visā pasaulē, lasa, raksta, klausās, skatās, ko grib, ir varbūt grūti iedomāties, ko latvietība nozīmēja aukstā kara laika trimdniekam. Katrai prievītei un pastaļai bija dziļa emocionāla simbolika, latviska identitāte. Tādēļ Latvija bija magnēts, kas pievilka, neņemot vērā politiskos uzskatus. Ko nozīmēja trimda Latvijas latviešiem, kuri, pēc A. Griguļa domām, drīkstēja braukt, kur grib, teikt un domāt, ko grib, tikai Ļeņinu kritizēt nedrīkst?

Nenoliedzami, kultūras sakariem bija dzelzsgriezēju efekts, jo 2017. gadā mēs katru latviešu literatūras puzles gabaliņu, vienalga, kur un kad tas uzrakstīts, varam ielikt savā vietā **latviešu literatūras** puzlē.

Noslēdzot šo rakstu, jāpaskaidro, ka tas nav domāts kā recenzija. Šajā rakstā vēlējos iepazīstināt lasītājus ar diviem ļoti nozīmīgiem pētījumiem par mūsu neseno vēsturi un varbūt ierosināt kādam jaunam pētniekam pievērsties

šeit aizskartām pētniecības tēmām. Gribu vēlreiz pievērst lasītāja uzmanību abu pētījumu fokusam – kā darbojas valsts orgānu sistemātiskas faktu sagrozīšanas mehānismi, kas ir smagi un iznīcinoši ieroči karā ar Rietumu un demokrātijas vērtībām.

Tā kā pirmā raksta daļa bija veltīta repatriācijai, postnoslēgumā arī par repatriāciju – šoreiz dzīves ironijas kontekstā. Viens otrs no trimdas rakstniekiem nopietni pārdomāja repatriācijas jautājumu, tā arī V. Toma 70. gados. Šeit daži izvilkumi no E. Eglājas-Kristsones atlasītās J. Anerauda atbildes vēstules V. Tomai par repatriācijas iespējām: „Un tagad par Tavu sapni, par Tavu sāpi, par ceļu atpakaļ uz mājām. Mīļā Velta, ja Tu zinātu, kā es Tevi saprotu, Tavu vēlēšanos, Tavu interesi – būt atkal mājās, savā zemē, savas tautas vidū. [...] Ko lai es Tev saku? Mēs jau par to runājām, kad Tu biji Rīgā. Ja vēl tūlīt pirmajos pēckara gados tas bija tik viegli izdarāms, tad tagad – tā ir nepārtraukta problēmu virkne. [...] Veltiņ, pavisam godīgi un atklāti – atbraukt viesos un pastāvīgi dzīvot – ir divas dažādas lietas. [...] Kad Tu atbrauc ciemos, katrs cenšas Tev veltīt uzmanību un Tavā labā kaut ko paveikt. Bet, kad Tu dzīvosi šeit, kur visi, kur katram ir sava rūpe, sava raize, savs darbs, savas bēdas un prieki, tad, ja tā varētu sacīt – arī Tu būsi līdzīga starp līdzīgiem ..”¹¹⁸

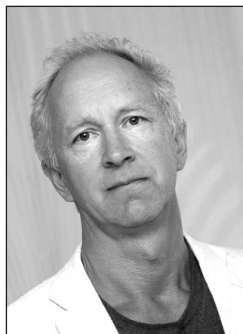
¹¹⁸ Eglāja-Kristsons 2013, 207–209.

VĒRES

- Avotiņš, E.; Dzirkalis, J.; Pētersons, V. (1962) *Kas ir Daugavas Vanagi*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.
- Eglāja-Kristsons, E. (2013) *Dzelzsgriezēji: Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti*. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Upīts, A. (1967) *Bezsaules noriets*. Rīga : Liesma.
- Zalkalns, L. (2014) *Back to Motherland: Repatriation and Latvian Émigrés 1955–1958*. Stockholm Studies in Baltic Languages, 8. Stockholm : Stockholm University.
- Zaļkalne, L. (2006) Ezergailis un VDK dezinformācija. *Jaunā Gaita*, 245. Pieejams: http://jaunagaita.net/jg245/JG245_Zalkalne.htm (08.08.2017.)
- Zariņš, G. (1965) Kādēļ es rakstu. *Jaunā Gaita*, 51. Pieejams: <http://jaunagaita.net/jg51/index.html> (08.08.2017.).

Andrejs Veisbergs

GRĀMATU TULKOJUMI VARAS MAINŪ GADOS (1939–1946)

Andrejs Veisbergs ir habilitētais filoloģijas doktors (1993), Latvijas Universitātes (LU) Humanitāro zinātņu (agrāk – Moderno valodu) fakultātes profesors (kopš 1994), Tulkošanas katedras vadītājs. Kopš 2000. gada LU Valodniecības profesoru padomes priekšsēdētājs un kopš 2004. gada Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs. Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis. Vairāk nekā 360 zinātnisko publikāciju autors, sarakstījis monogrāfijas *Latvian Idioms*, *Latvian and English Wordformation*, *Konferenču tulkošana* (2016), *The Swings and Turns in the Latvian Translation Scene* (2016), *Jaunā latviešu–angļu vārdnīca* (2016). Eiropas Komisijas akreditētais tulks (kopš 1997), tulkojis Dalailamas, Bila Klintona, Džordža Buša, Bana Kimuna u. c. vizītes un runas.

Raksturvārdi: tulkojums, latviešu valoda, krievu valoda, vācu valoda, avotvaloda, izdevējs, tulkotāja redzamība.

Grāmatu tulkošanas politika okupācijas varu maiņu gados mainījās neticami ātri. Neatkarības laikā bija izveidojusies attīstīta tulkošanas tradīcija ar arvien plašāku avotvalodu loku, dažādu līmeņu un kvalitātes tulkojumliteratūru. Padomju vara nacionalizēja izdevniecības, ideoloģizēja grāmatizdošanas sistēmu un ieviesa cenzūru. Krievu valoda kļuva par galveno avotvalodu, citas tika atbīdītas perifērijā. Pēc vācu karaspēka ienākšanas izdevēji atguva savus apgādus. Vācu un Ziemeļvalstu literatūra veidoja vairumu izdoto grāmatu, dominējot klasikai, ceļojumu literatūrai un biogrāfijām. Vācu laikā izdots pārsteidzoši maz ideoloģiskas literatūras tulkojumu. Padomju varai atgriežoties, vairums tulkotāju emigrēja uz Rietumiem. Padomju sistēma vēl konsekventāk īstenoja 1940. gadā iesāktu sovjetizāciju un krievu valodas dominanci. Latviešu tulkotāji gan piemērojās laika ideoloģiskajiem diktātiem, gan pretojās.

Ievads

Latviešu nacionālā identitāte, literārā polislisistēma un rakstu valoda ir lielā mērā veidojusies tulkojumu rezultātā. Ne velti kritiski periodi latviešu tautas un valodas vēsturē ir datēti ar tulkojumiem – Bībeles tulkojums kā nopietnas rakstu valodas sākumi, Alunāna *Dziesmiņas* kā Pirmās atmodas sākums, Raiņa *Fausta* tulkojums kā modernās latviešu valodas sākums. Daiļliteratūras tulkojumi salīdzinājumā ar oriģinālliteratūru vienmēr ir bijuši vairākumā. Tie ir bijuši centrāli rakstu valodas veidošanas laikā 16.–18. gs. Šai laikā rakstīt latviski nozīmēja tulkot latviski¹. Tulkotāji veidoja, kodificēja, slīpēja rakstu valodu, izmantojot atšķirīgas tulkojuma pieejas. Dažādas iesaistītās puses – tulkojuma *agenti*², tā laika vara, izdevēji, tulkotāji, kritiķi bija dažādos un mainīgos uzskatos tulkojumu nostājas jautājumā. Reliģiskos tulkojumos tika izmantota rigoroza uzticības metode.

¹ Daija 2013, 17.

² Milton 2009.

Sekulāros tulkojumos praktizēja lokalizāciju, adaptēšanu, piemērojot tekstu zemnieku auditorijai. Tulkotājs šai ziņā ir ļoti aktīvs un bieži vien pozicionējas kā autors. Vācu valoda kā avotvaloda un arī vācu literārā tradīcija bija dominējošā. 19. gs. notika pakāpeniska pāreja no adaptācijas un domestikācijas uz svešādošanu (*foreignization*) un uzticības metodi. Arvien lielāku nozīmi tulkojumi ieguva kā valodas attīstīšanas un emancipācijas līdzeklis. Sekulārie tulkojumi bieži palīdz attīstīt nacionālās literārās tradīcijas un pat nāciju izveidi³. Līdz ar tulkojumiem notika kultūrpārnese („kultūrtrēģerisms” pozitīvā nozīmē). Daudzi nacionālās identitātes elementi latviešiem ir veidojušies saskarē ar citām kultūrām, pārņemot un modificējot vēlamo⁴. Šai procesā var izšķirt *defektīvo* nostāju pret svešo (absorbējot visu atšķirīgo un trūkstošo) un *defensīvo* nostāju (aizsargājoties un svešo pieņemot, to pārveidojot)⁵. Kopumā tas veido savdabīgu un bagātu tulkojumu kopainavu.

Neatkarības periods (1918–1940)

Nodibinoties Latvijas valstij, šie procesi ieguva pavisam citu mērogu un dziļumu. Izdevējdarbība 20 neatkarības gadu laikā bija plaša un dažāda. Latvija ieņēma pat otro vietu Eiropā aiz Dānijas, rēķinot grāmatu skaitu uz vienu iedzīvotāju. Tulkojumu jomā paplašinājās valodu un literatūru aptvērums. Vācu valoda kopumā saglabāja galvenās tulkojumvalodas un starpniekvalodas pozīcijas (kas bija nemainīgi pastāvējusi kopš 17. gs.), taču 30. gadu beigās to apsteidza angļu valoda (kas 1935. gadā tika ieviesta kā pirmā svešvaloda skolās). Nākamajās pozīcijās sekoja krievu un franču valoda, 30. gados strauji pieauga interese par skandināvu literatūru. Tulkojumu izvēle bija tulkotāju un izdevēju rokās, un to vadīja gan mākslinieciskas, gan komerciālas intereses. Parādoties *lata grāmatām*, 20. gadu otrajā pusē strauji pieauga tirāžas un visai kvalitatīva literatūra kļuva pieejama plašām aprindām. Latvijā sākās lasīšanas drudzis. Grāmatu tirgus bija liberāls – pirmscenzūra tika atcelta pēc neatkarības iegūšanas un tika ieviesta uz

īsu brīdi pēc autoritārā režīma nodibināšanas. Ekstrēmistiskā literatūra bija aizliegta, bet tika nelegāli ievesta no PSRS un Vācijas. Pēccenzūra pievērsās galvenokārt morāles jautājumiem, piem., 1934. gadā tika aizliegts Deivida Herberta Lorensa (*D. H. Lawrence*) romāns *Lēdijas Čaterlejas mīļākais*. Kad 1937. gadā apgāds *Grāmatu draugs* gatavojās publicēt Ēriha Marijas Remarka (*Erich Maria Remarque*) romānu *Trīs draugi*, Latvijas Ārlietu ministrija vēlējās tā izdošanu apturēt, jo Vācijas sūtnis Latvijā bija iesniedzis protestu, tā kā autors tika uzskatīts par nevēlamu Vācijā. Tomēr tika panākts kompromiss – grāmatu izdeva, bet palūdza nereklamēt avīzēs⁶.

Tulkotās grāmatas aptver ļoti plašu spektru, no lubu literatūras līdz izciliem klasikas un modernisma tulkojumiem, arī tulkojumu kvalitāte bija ļoti dažāda⁷. Tirāžas bija samērā nelielas, piem., 1938. gadā vidējā tirāža bija 2793, šai gadā kopumā izdota 1601 grāmata⁸. Tulkojumu procents bija visai svārstīgs, 1938. gadā tas bija 17,8%. Taču, ja skatām grāmatu apjomu, tad proporcija mainās, piem., romānu kategorijā tulkojumu skaits vienmēr ievērojami pārsniedza oriģināldarbus.

Daudzi nopietni tulkotāji bija pazīstami latviešu rakstnieki un dzejnieki (Jānis Ezeriņš, Elīna Zālīte, Andrejs Upīts, Edvarts Virza, Vilis Plūdons), specializēto literatūru bieži tulkoja nozares eksperti (Arveds Švābe, Kārlis Straubergs; piem., Pauls Galenieks, kas rediģēja 6000 lappušu garo Alfrēda Brēma (*Alfred Brehm*) *Dzīvnieku valsti* (Rīga : Grāmatu draugs [1927–1928, 1935–1936])). Tomēr pakāpeniski veidojās profesionālu tulkotāju draudze ar savām avotvalodām, piem., Valdemārs Kārklīšs iztulkoja vairāk nekā 70 grāmatu no vācu, angļu un krievu valodas, Roberts Kroders pārtulkoja ap 80 grāmatu, Emīls Feldmanis tulkojis ap 100 grāmatu no vācu un angļu valodas, tai skaitā daudzus Edgara Vollesa (*Edgar Wallace*) kriminālromānus.

Kopumā gan avottekstu izvēles, gan tulkojumu kvalitāte aug, lētā lubu literatūra, kas bija ļoti izplatīta 20. gadu sākumā, pakāpeniski izzuda, to aizstāja neskaitāmi kriminālromāni

³ Chernetsky 2011, 34; Kumar 2013.

⁴ Veisbergs 2012.

⁵ Robyns 1994.

⁶ Rudzītis 1997, 117.

⁷ Veisbergs 2014a; Veisbergs 2014b.

⁸ Karulis 1967, 143.

(E. Volless), sentimentālie (Hedviga Kurts-Mālere (*Hedwig Courths-Mahler*)) un glamūra romāni. Ar lata grāmatām ieplūda modernās literatūras vēji. Pēc autoritārā režīma nodibināšanās mediji un valdošā doma virzījās nopietnākas literatūras un klasisko vērtību virzienā.

Tulkotāja redzamība laika gaitā pieauga, tā bija atkarīga no darba statusa – kvalitatīvo izdevumu tulkotāju vārdi bija grāmatās redzami. Lubu literatūras izdevumos tulkotājs parasti vispār netika minēts.

Tulkokumkritika galvenokārt kritizēja lubu literatūru, sodījās par tulkojumu lielo skaitu un visai pavirši pievērsās latviešu valodas kvalitātei. Kopumā skaidri redzama kritikas defensīvā nostāja – jātulko tikai augstas kvalitātes darbi, kamēr izdevēji un tulkotāji atbalstīja defektīvo nostāju – jātulko viss, kas varētu interesēt lasītāju, jāizplata jaunās tendences un paraugi, kas latviešiem nav pazīstami.

Baigais gads

Latvijas okupācija un padomju sistēmas normu ieviešana notika ļoti strauji un tikpat strauji skāra grāmatniecību. Padomju vara tika deklarēta 1940. gada 21. jūlijā, nākamajā dienā tika nacionalizēti apgādi. 5. augustā Latviju iekļāva PSRS, nākamajā dienā tika izveidota Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvalde (VAPP), un izdošana kļuva par valsts monopolu⁹. Tika nacionalizēti 134 apgādi¹⁰. 10. augustā tika izveidots padomju cenzūras *Glavlit*a Latvijas PSR variants – Latvijas Galvenā literatūras pārvalde (LGLP)¹¹, 3. septembrī tika ieviesta PSRS raksturīgā priekšcenzūra¹² trijos līmeņos: manuskripta, salikuma un pirmspārdošanas¹³. Baigajā gadā ap 90 izdevēju, autoru un tulkotāju tika izsūtīti uz Sibīriju vai nogalināti (Jānis Roze, Roberts Kroders, Aleksandrs Grīns, Rihards Valdess), vai izdarīja pašnāvību (Jānis Rapa)¹⁴.

Sākās ideoloģiski nepieņemamo grāmatu liegumi, izņemšana un iznīcināšana. Tā skāra reliģiskās, „buržuāziskās”, valsts vēstures un

politikas grāmatas. Pēc dažādiem aprēķiniem kopumā iznīcināja no 0,5 līdz 1,5 miljoniem grāmatu¹⁵. Vācu laika laikraksti ziņoja par 740 954 grāmatām, starp tām pārcentīgie un neizglītītie jaunās varas kalpi aizliedza Dantes (*Dante Alighieri*) *Dievišķo komēdiju*, acīmredzot saistībā ar Dieva vārdu¹⁶. Tirgus mehānismi vairs nebija spēkā, publicētos darbus noteica ideoloģiski apsvērumi, valsts subsidēja to, ko kompartija uzskatīja par vajadzīgu¹⁷. Marksisma-ļeņinisma, ateistiskā literatūra un jūsmīgi padomju dzīvesveida apraksti tika publicēti lielās tirāžās un pārdoti par lētām cenām. Ideoloģizācija skāra arī tulkojumus.

Ideoloģiskie darbi veidoja trešdaļu visas iespiedprodukcijas¹⁸. 1940. gadā tika publicēti divi Vladimira Iljiča Ļeņina (*Владимир Ильич Ленин; Vladimir Lenin*) darbi, 1941. gadā jau 10, Josifam Staļinam (*Иосиф Сталин; Iosif Stalin*) tika 15 grāmatas. *VKP(b) vēsture* (1941) tika izdota 50 000 tirāžā. Kompartija norādīja, ka jaunajā sabiedrībā grāmatām ir jābūt „cauraustām ar ļeņinisma-staļinisma ideoloģiju”¹⁹. Krievu valoda burtiski momentā kļuva par galveno avotvalodu, daiļliteratūrā dominēja padomju rakstnieki: tika izdoti pieci Maksima Gorkija (*Максим Горький; Maksim Gor'kij*), trīs Vladimira Majakovska (*Владимир Маяковский; Vladimir Majakovskij*), divi Aleksandra Fadejeva (*Александр Фадеев; Aleksandr Fadeev*) darbi, viņa *Sagrāve* bija pārtulkota PSRS. Mihaila Šolohova (*Михаил Шолохов; Mihail Sholohov*) *Klusā Dona* tika iespiesta masu metienā. Padomju lugas tika tulkotas teātru vajadzībām, arī krievu klasiķi bija akceptēti. Līdzīgi procesi notika Igaunijā – krievu valoda un literatūra pēkšņi ieņēma literārās polisistēmas centru²⁰. Par padomju grāmatu tematisko ievirzi daiļrunīgi liecina nosaukumi: *Krievu tagadnes pasakas, Stāsti par pirmo čekistu, Sastapšanās ar biedru Staļinu, Mazais čapajietis, Bērni par Staļinu, Stāsti par Ļeņinu, Iljiča bērniības un skolas gadi, Komisāra dienas grāmata, Kā gāja bojā*

⁹ Briedis 2010, 49.

¹⁰ Zelmenis 2007, 21.

¹¹ Valdības Vēstnesis 1940.

¹² Strods 2010, 11.

¹³ Tēvija 1941, 22.

¹⁴ Unāms 1969, 22.

¹⁵ Zelmenis 2007, 33–34; Strods 2010, 180.

¹⁶ Tēvija 1941, 21.

¹⁷ Zelmenis 2007, 23.

¹⁸ Zanders 2013, 341.

¹⁹ Latvijas Komunistiskās partijas 1940, 3.

²⁰ Monticelli 2011, 191.

Sergejs Lazo, Traktoristes, Pavļiks Morozovs, KPFSR Kriminālprocesa kodekss.

Vācu valoda gandrīz pazuda kā avotvaloda: šajā laikā izdotas tikai divas vācu autoru grāmatas – vienas autors bija Maskavā dzīvojošais komunistu Villijs Brēdels (*Willi Bredel*), kurš pēc kara kļuva par Austrumvācijas dižvīru. Otra bija Johana Volfanga fon Gētes (*Johann Wolfgang von Goethe*) *Fausta* pārpublicācija, kas vairāk saistīta ar „lielā proletariāta rakstnieka”, *Fausta* tulkotāja Raiņa atceri. Šī nostāja ir interesenta, jo nacistiskā Vācija būtībā šajā laikā bija PSRS sabiedrotā. Cīņu valodu un valstu literatūra saruka līdz minimumam: mazāk par 15 Rietumu progresīvo autoru darbu: Anrī Barbisa (*Henri Barbusse*) *Uguns*, Džona Steinbeka (*John Steinbeck*) *Dusmu augļi* un Eteles Voiničas (*Ethel Voynich*) *Dundurs*. Apstājās lieli projekti – Konversācijas vārdnīca, Viljama Šekspīra (*William Shakespeare*) Kopotie raksti u. c. Kopumā Baigajā gadā publicētas 1100 grāmatas, kas ir apmēram divas trešdaļas no pirmskara gada vidējā apjoma. Vidējā tirāža pieauga līdz 7250²¹, tā bija divreiz lielāka nekā neatkarības laikā. To veidoja politliteratūras un jauno skolas grāmatu lielās tirāžas.

Pāreja uz jaunajām skolas grāmatām sākās ar krievu grāmatu tulkojumiem pat tādās jomās, kas nebija saistītas ar PSRS, piem., svešvalodu mācību grāmatas, pasaules ģeogrāfijas grāmatas u. c. Grāmatas latviešu skolēniem, ko 1941. gadā izdeva VAPP, parasti pārstrādāja iepriekšējo Latvijas mācību grāmatu autori: Konstantīna Pogodilova (*Константин Михайлович Погодилов*) un Igora Rahmanova (*Игорь Владимирович Рахманов*) vācu valodas mācību grāmatu 10. klasei – M. Šmits.

J. Godjiņņika un M. Kuzņeca angļu valodas mācību vidusskolai un nepilnai vidusskolai latviskoja Eiženija Turkina, Germogena Ivanova (*Гермоген Иванович Иванов*) mācību grāmatu nepilnas un pilnas vidusskolas 6. klasei *Pasaules daļu un galveno valstu ģeografija (bez PSRS)* tulkoja T. Priede un M. Bērziņa.

Tulkotāja redzamība strauji samazinājās, īpaši politiskās un tehniskās jomas grāmatās (VAPP, 1941): Valentīna Loseva *Pētera Samarina slava* un *Mūsu pieredze: komjauniešu*

āģitatoru piezīmes. Tā paša izdevēja ceļvedi padomju rakstniekiem – M. Gorkija runu un rakstu kopojumā *Par literatūru: apceres un runas 1928–1935* (1941) norādīts, ka to tulkojis anonīms „LPSR Rakstnieku sav-bas tulkotāju kolektīvs”.

Tā kā sovjetizācijas plāni paredzēja ātru un masveida padomju literatūras tulkošanu, pieprasījums pēc tulkotājiem no krievu valodas bija liels. Tulkošanas joma dažreiz pat kļuva par patvērumu politiski neuzticamiem cilvēkiem, kas tika piesaistīti kā līgumdarbinieki²². Pārsteidzoši, ka arī prominenti latviešu rakstnieki un tulkotāji, vai nu baiļu, vai vajadzības spiesti, ķērās pie politiski iekrāsota un literāri bezvērtīga materiāla tulkošanas. Tā smalkais un ēteriskais Jānis Sudrabkalns tulkoja Alekseja Tolstoja (*Алексей Толстой; Aleksej Tolstoj*) grāmatu par Caricinas kauju, kurā pēc leģendas svarīgs bija Staļins (Tolstojs, A. [1941] *Maize*. Rīga : VAPP). Viņš tulkoja arī *Lielā Ferganas kanāla racēju vēstuli Josifam Visarionovičam Staļinam* (dzejā izteikuši uzbeku dzejnieki Gafurs Gulams (*Gafur Guljam*) un Čamids Alimdžans (*Chamid Alimdžan*)) ([1940] Rīga : VAPP). Izsmalcinātā eseiste Zenta Mauriņa tulkoja M. Gorkija biogrāfiju (Roskins, A. [1941] *Maksims Gorkijs*. Rīga : VAPP). Aleksandrs Čaks tulkoja padomju glezniecības vēsturi (Roms, A. [1940] *Padomju glezniecība 1917–1940*. Rīga : VAPP). Valdemārs Kārklīšs, kurš bija specializējies Rietumu literatūras tulkošanā, ķērās pie prototipiskā krievu dumpinieka apraksta (Čapiņins, A. (1940) *Stepans Razins*. Rīga : VAPP). Miķelis Goppers, bijušais elitārā apgāda *Zelta ābele* vadītājs, tulkoja lugu par padomju darbinieku Sergeju Kirovu (*Сергей Киров; Sergej Kirov*) (Golubeva, A. (1940) *Sergejs Kostrikovs*. Rīga: VAPP). Augusts Mežsēts, kas bija specializējies franču literatūrā, tagad tulkoja romānu par padomju kolhozu dzīvi (Panferovs, F. (1941) *Brusku kolhozs*. Rīga : VAPP). Parādījās arī jauni tulkotāji, kas specializējās krievu valodā: M. Jēgere, Antonija Dobeļe, L. Ratermane, Jānis Ozols.

Tulkojumkritika bija ļoti ierobežota, „buržuāziskie” kritiķi pie vārda vairs netika laisti, jauno trūka, un nebija jau arī daudz, ko teikt.

²¹ Karulis 1967, 195.

²² Treiguts-Tāle 1996, 341; Zelče 2017, 144.

Drīz pēc varas sagrābšanas jaunais literatūras kurators Jānis Niedre (kas bija arī pirmais Latvijas *Glavļa* priekšnieks) skaidroja, ka cilvēkiem tagad būs jāapgūst marksisms-ļeņinisms un ka to var panākt, tikai tulkojot. Ar to jau nodarbojas avīzes, „bet darbā ir vērojami trūkumi, nevīžība un paviršība. Tulkojumos jāievēro vispirms sociālais moments. Pareizi varēs tulkot tikai tas, kas pilnīgi iejuties tulkojamā autora ideoloģijā. Katrs tulkotājs apzinīgi vai neapzinīgi parādīs savus šķiras uzskatus”²³. Tiesa, neilgi pirms vācu ienākšanas viņam nācās atzīt: „Izskatot tulkojumus, jākonstatē, ka daudzi Rakstnieku savienības biedri padomju tautu un cittautu klasiķu darbu tulkojumu rediģēšanā piegājuši stipri formāli.”²⁴ Šai teikumā ir visas jaunā režīma pamatiezīmes – tas ir bezpersonisks, tiek minēta nepieciešamība rediģēt klasiķus, un atzīts entuziasma trūkums. Vienīgi Rūdolfis Egle publicēja dažus nopietnus darbus²⁵, izvairoties no vulgāro padomju tēžu sludināšanas.

Tulkošanas nostāja šai periodā pāriet uz specifisku valsts uzspiestu defektīvo nostāju – padomju un krievu literatūras un kultūras pacelšanu neredzētos augstumos, pārējā noliegšanu.

Vācu okupācijas periods

Vācu okupācija bija strauja – divas nedēļas pēc kara sākuma 1941. gada 22. jūnijā padomju vara Latvijā bija likvidēta. Pēc sarkano vardarbības un deportācijām „700 gadu naidis pret vāciešiem” bija pagaisis, un, par spīti kara šausmām, komunistu un ebreju vajāšanām, vācu ienākšana tika sveikta un jaunā situācija uztverta kā puslīdz normāla stāvokļa atjaunošana. Katrā ziņā vācu vara bija paredzamāka un civilizētāka. Taču agrīnās cerības uz savas valsts atjaunošanu sabruka visai ātri, iestājās vilšanās, nepatika pret vācu augstprātību, ko pastiprināja karalaika problēmas un trūkums. Dažādajām vācu varas iestādēm bija visai atšķirīgi plāni par latviešu tautas nākotni, lai gan pat maigākie nevēstīja neko īpaši labu. Turklāt arī individuāliem funkcionāriem bija dažādi personīgie ieskati (vācbaltieši,

Vācijas vācieši, armijas un partijas pārstāvji)²⁶. Okupēto Austrumzemju ministriju (*Ostministerium*) pat dēvēja par haosa ministriju (*Chaostministerium*)²⁷. Lai gan kara gaitā nostājas tika mīkstinātas vai mainītas, vācu varas iestādes centās stingri kontrolēt procesus. Ar kultūras jomu gan vācieši īpaši nenodarbojās, tikai centās slāpēt latviešu nacionālismu. Blakus vācu varas iestādēm bija Latvijas pašpārvalde ar diviem departamentiem, kas nodarbojās ar kultūras jautājumiem. Pašpārvalde gan sadarbojās²⁸, gan pretojās vācu iestādēm, gan iemācījās izspēlēt vienas vācu iestādes pret citām²⁹. Kultūras jomā izveidojās zināms konsenss, ko veidoja latviešu vēlmes, vācu prakses imitācija un spontāni vietējo darboņu lēmumi³⁰.

Līdzīgi padomju varai, arī vācu režīms sāka ar bibliotēku tīrīšanu, grāmatu saraksti tika sastādīti septembrī un izsūtīti bibliotēkām un grāmatveikaliem³¹. Process ievilkās, nevēlamie darbi tika mainīti un koriģēti³². Kopumā tika iznīcināti 750 000 grāmatu³³. Tomēr daudzās jomās salīdzinājumā ar Baigo gadu valdīja relatīva brīvība – teātru repertuārs bija visai dažāds un bez mesliem nacistiem³⁴. Arī tēlotājmākslā valdīja relatīva tolerance ar atsevišķām nodevām varai³⁵. Atšķirībā no citām jomām kultūrā valdīja relatīvi toleranta politika³⁶. Uzsvars bija uz Eiropas kultūru, ko, protams, reprezentēja vācu kultūra.

Drīz pēc vācu okupācijas sākās denacionalizācija, kas skāra arī tipogrāfijas. Sākās sarunas par apgādu atjaunošanu, taču latvieši nespēja vienoties, vai atjaunot iepriekšējos, vai saglabāt tikai VAPP. Latviešu izdevēji demonstrēja pirmskara sasniegumus atbildīgajam vācietim Šteinertam (*Verantwortlicher*

²³ Padomju Latvija 1940.

²⁴ Cīņa 1941.

²⁵ Egle 1941a; Egle 1941b.

²⁶ Marnitz 1991; Kangeris 2007, 87–91; Plath 2017.

²⁷ Bassler 2003, 79.

²⁸ Biezais 1992.

²⁹ Unāms 1969, 72.

³⁰ Handrack 1981, 82.

³¹ Liste 1941.

³² Zellis 2012, 134.

³³ Strods 2010, 180.

³⁴ Kalna 2014, 93.

³⁵ Kalnačs 2005, 54.

³⁶ Lumans 2006, 201.

für das Verlagswesen im Ostministerium)³⁷, kas bija ļoti iespaidots³⁸. Drīz izdevēji sāka saņemt licences un rudenī atjaunoja darbību. Kopumā licences saņēma ap 30 apgādu, no kuriem 19 bija aktīvi³⁹. Apgādi specializējās, piem., *Latvju grāmata* publicēja 260 dažādas skolu grāmatas⁴⁰. Padomju skolu grāmatas tika nomainītas, to vietā nāca pirmskara grāmatas vai latviešu autoru jaunizdevumi, piem., tradicionālajā Latvijas ģeogrāfijas grāmatā parādījās dažas papildlapas ar informāciju par Lielvāciju.

Vācu okupācijas laikā tika publicētas 1500 grāmatas⁴¹ – tas ir kritums uz pusi salīdzinājumā ar pirmskara laikiem. Tirāžas savukārt bija lielākas (dažām grāmatām pat 20–50 000 eksemplāru), ko, iespējams, noteica izdoto grāmatu skaita samazinājums. Vairums beletristikas tekstu bija oriģināldarbi. Tika izdotas daudzas vārdnīcas, tai skaitā nopietni juridiskās, tautsaimniecības, grāmatrūpniecības terminoloģijas darbi, arī pirmā oficiālā *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca* u. c. Karalaika aktīvo grāmatizdošanu, domājams, nosacīja vairāki faktori – patēriņa preču trūkums un lieka nauda, komandantstunda, kad vakaros bija jābūt mājās, eksistenciālā dzīvības un nāves situācija⁴². Grāmatu izdošana bija ļoti ienesīga nodarbe.

Cenzūra, protams, pastāvēja, un to realizēja ģenerālkomisariāta (*Generalkommissariat*) cenzori. Taču, līdzīgi Vācijai, cenzūras sistēma bija visai nesakārtota⁴³, tur valdīja subjektīvi viedokļi, piem., paradoksāli, ka tieši vācu birokrātijas nesaskaņu dēļ neizdevās publicēt Gētes Kopotos rakstus. Pirmscenzūra bija nomināla, vara paļāvās uz izdevējiem, kam vajadzēja saprast, kas ir pieņemams. Vācu ierēdņi 1943. gadā pat piedāvāja atcelt cenzūru tulkojumiem no vācu valodas, taču latviešu pašpārvalde nespēja vienoties par tehniskiem un valodnieciskiem jautājumiem. Tulkojumos dominēja klasika un neitrāli darbi. Mutiskie

norādījumi noteica, ka grāmatām jābūt „tādām, kas nebojā labās attiecības starp vāciešiem un latviešiem, nerunā pretim Vācijas kara mērķiem un nekādā veidā nediskreditē vācu tautu vispār”⁴⁴. Līdzīgi Igaunijai, literatūrā dominēja „pozitīva attieksme, pacietība un smags darbs”⁴⁵. Atšķirībā no Vācijas Latvijā netika izdota sēnalu literatūra. Atklāti ideoloģisku grāmatu bija ļoti maz, propaganda vairāk dominēja presē, kino, plakātos. Šāda nostāja atbilda kultūrnormalitātes sajūtai, kas valdīja Vācijā⁴⁶. Daži nevēlamie autori, kuri bija „sasmērējušies” padomju gadā, varēja nodarboties ar tulkošanu, piem., Rūdolfs Egle (kas pēc vācu ienākšanas bija pavadīja 5 mēnešus cietumā) izveidoja krājumu *Vācu romānu meistari* ([1944] Rīga : Kadiļa apgāds).

Tulkojumu proporcija grāmatu kopapjomā saglabājās pirmskara līmenī, tirāžas pieauga no 2000 līdz 5000 un dažreiz pat 10 000 un vairāk. Grāmatas tika arī pārpublicētas. Vācu literatūra veidoja ap 70% no avottekstiem. To var uzlūkot gan kā ideoloģisko imperatīvu, gan ērtumu (karalaika apstākļos vieglāk nokārtojama autortiesību jautājums; autortiesības tika strikti ievērotas). Šajā laikā publicēti tikai pāris krievu tulkojumu un viens no angļu valodas – Džozefa Kronina (*Joseph Cronin*) *Zvaigznes raugās lejup*. Dž. Kronins tika uzskatīts par antiplutokrātu un tika izdots Vācijā arī karalaikā. Interesanti, ka šī grāmata tika pārpublicēta tūlīt pēc Rīgas krišanas padomju rokās.

Pēc vācu literatūras apjoma ziņā sekoja Ziemeļvalstu un igauņu grāmatas. Tulkojumi no citām valodām bija retāki – Žila Verna (*Jules Verne*) *Kapteiņa Granta bērni* ([1943] Rīga : Zelta ābele), Migela de Servantesa (*Miguel de Cervantes*) *Parauga romāni* ([1943] Rīga : K. Rasiņš), *Italiešu prōzas antoloģija* ([1942/1943] Rīga : Latvju grāmata), Homēra (Ὅμηρος; *Homer*) *Odiseja* ([1943] Rīga : Latvju grāmata), arī Aishiļa (Ἀισχύλος; *Eshil*) *Agamemnon* ([1943] Rīga : Gulbis). Interesants ir Fransa Emila Sillanpē (*Frans Emil Sillanpää*) gadījums. Autors pirms kara saņēma Nobela prēmiju un bija

³⁷ Garke-Rothbart 2009, 161.

³⁸ Rudzītis 1997, 155.

³⁹ Zanders 1999, 115; Zanders 2013, 342.

⁴⁰ Zanders 2013, 341.

⁴¹ Turpat, 342.

⁴² Veisbergs 2016a.

⁴³ Sturge 2002.

⁴⁴ Unāms 1969, 130.

⁴⁵ Möldre 2005, 3.

⁴⁶ Schaeffer 1981.

populārs Latvijā (trīs tulkojumi), taču pirmskara spriedzē bija uzrakstījis Ziemassvētku vēstuli diktatoriem *Joulukirje diktaattoreille*, aicinot uz mieru. Tas noveda pie autora grāmatu aizlieguma Vācijā. Taču Latvijā E. Sillanpē grāmata tika pārpublicēta 1943. gadā. Divas grāmatas iznāca vācu–japāņu bilingvam Noharam (*W. Komakichi von Nohara*), kas strādāja par Japānas preses atašeju Berlīnē un rakstīja vācu valodā.

Pretstatā padomju praksei vairums tulkojumu bija apolītiski, izteikti ideoloģisku grāmatu nav pat desmit, netika izdota ne *Mein Kampf*, ne Ādolfa Hitlera (*Adolf Hitler*) runas, tikai viena vadoņa biogrāfija (Bouhler, Philipp (1942) *Adolfs Hitlers: Tautas kustības tapšana*. Rīga : Kreišmanis). Ir pāris antisemitisku brošūru (Kahle, G. (1943) *Cilvēces vampīrs*. Rīga : Pelle; Kahle, G. (1944) *Pasaules ugunsgrēka pēdās*. Rīga : Taurētājs). Antisemitisma apcirkņos ieskaitāms Vilhelma Haufa (*Wilhelm Hauff*) *Žids Zīss* ([1941] Rīga : Latvju grāmata). Antisemitiskās literatūras brošūras vairumā rakstīja Jānis Dāvis, tās, iespējams, bija slēpti tulkojumi vai kompilācijas.

Dažas grāmatas vērtējamās kā pretangļu un preatamerikāņu propagandas izdevumi. Piem., britu parlamenta locekļa un Vinstona Čērčila (*Winston Churchill*) kara kabineta locekļa dēla Džona Emerija (*John Amery*) grāmata (Emerijs (*Amery*), Džons (1943, 1944) *Anglija un Eiropa*. Rīga : Kontinents (divi izdevumi)). Emerijs jaunākais bija antikomunists, kurš pārcēlās uz Vāciju un pēc kara tika sodīts ar nāvi. Arī Heinca Haltera (*Heinz Halter*) *Ņujorkas polips: Tamani Hola* [Tammany Hall] *vēsture* ([1944] Rīga : Kontinents) iederas šai sadaļā.

Grāmatu apolītiskums un izdevēju atmiņas liecina, ka tulkojamo darbu izvēle ir bijusi visai brīva. Tas sakrīt ar pētnieku secinājumiem, ka fašisma apstākļos Itālijā un Vācijā tulkojumi netika institucionāli ierobežoti un šīs valstis bija līderes tulkojumu jomā⁴⁷. Latvijas izdevumu statistika gan rāda nedaudz atšķirīgu ainu – lai gan ideoloģisku darbu tulkojumu skaits tik tiešām bija niecīgs, avotvalodu izvēle un grāmatu tematika liecina par nopietnu pašierobežošanas/atturību,

ja ne nerakstītu padomu klātesamību. Piem., dokumentālo un biogrāfisko darbu klāstā daudz grāmatu veltītas vācu komponistiem – Volfgangam Amadejam Mocartam (*Wolfgang Amadeus Mozart*), Georgam Frīdriham Hendelim (*Georg Friedrich Händel*), Ludvigam van Bēthovenam (*Ludwig van Beethoven*) (grūti iedomāties drošāku tematiku visām iesaistītajām pusēm), tika izdotas arī ceļojumu grāmatas. Dažās dokumentālajās grāmatās par vācu pilotiem, autobraucējiem, izgudrotājiem, zemūdeņu kapteiņiem u. c. var saskatīt ideoloģisku pieskaņu.

Tulkotāji atguva augstu redzamību titullapā gan daiļliteratūrā, gan cita veida izdevumos⁴⁸. Dažās tulkotajās grāmatās bija tulkotāju vai speciālistu ievadi. Tulkotāju paratekstuālā klātbūtne piezīmēs ir visai reta, piezīmes sniedz galvenokārt lingvistiskus skaidrojumus, piem., E. T. A. Hofmaņa (*E. T. A. Hoffmann*) grāmatā *Runča Mura dzīves uzskati* ([1943] Rīga : Zelta ābele). Tulkojumos dominē uzticības tradīcija. Tulkojumu kvalitāte ir atšķirīga – klasika un nopietnie darbi ir labi pārtulkoti, dokumentālā literatūra dažreiz šķiet tulkota steigā. Tulkojumiem bieži pievienotas vadošu latviešu mākslinieku augstas kvalitātes ilustrācijas. Jāatzīmē arī apgāda *Zelta ābele* latviešu klasikas tulkojumi vācu valodā (Rūdolfš Blaumanis, Kārlis Skalbe, Anna Brigadere, Jānis Poruks, Vilis Plūdons) un ļoti kvalitatīvs izdevums par Latvijas grāmatniecības vēsturi 1942. gada Leipciģas grāmatu gadatirgum: *Das Lettische Buch* ([1942] Rīga : Zelta ābele). Padomju armijai tuvojoties Rīgai, grāmatizdošana apsīka, un daudzi projekti sabruka, piem., profesora Jāņa Bokaldera almanahs *Pasaules gada grāmata*⁴⁹ tika iespiests, bet pazuda kara vētrās.

„Drošu” darbu tulkošana, izvairīšanās no politiskām tēmām bija norma⁵⁰. Pēc padomju represiju gada un kara apstākļos tulkotājiem un izdevējiem tas šķita pieņemami. Karalaika askētisms un trūcība, autortiesību problēma un iespiedpapīra trūkums dabiski ierobežoja izdevniecības darbu, bet šai laikā tika publicēti augstas kvalitātes tulkojumi. Tulkojumpsolitika pieņēma savdabīgu defensīvās un defektīvās

⁴⁷ Rundle 2011, 36–37.

⁴⁸ Veisbergs 2014a, 109.

⁴⁹ Rudzītis 1997, 157.

⁵⁰ Sturge 2002.

nostājas sajaukumu, liekot lielu uzsvāru uz vācu darbiem.

Otrā padomju okupācija

1944. gada oktobrī padomju armija ieņēma Rīgu un varēja atsākties nedz laikā, nedz spēkā neierobežota sovjetizācija – tika iznīcināti 16 miljoni grāmatu⁵¹. Pamatprincipi bija likvidēt visu, kas drukāts fašisma laikā: „Lai atrastu Gēti vai Šilleru, nav ne laika, ne spēka.”⁵² Iznīcināti tika arī visi salikumi un klišejas⁵³. Apgādi un spiestuves tika atkal nacionalizēti, VAPP atjaunots (vēlāk pārveidots par Latvijas Valsts izdevniecību – LVI). Jau novembrī Jānis Niedre (atkal literatūras kurators un VAPP vadītāja vietnieks) ziņoja, ka Rīgā iespiesta pirmā grāmata pēc „atbrīvošanas” – J. Staļina runas par Lielo tēvijas karu – „izcilākā mūsdienu grāmata visu citu grāmatu starpā”⁵⁴. Nepilnu gadu vēlāk rakstā, kas veltīts literatūras tulkojumiem, J. Niedre uzsvēra, ka „galvenā vērtība literāros tulkojumos jāpievērš tulkojumiem no krievu valodas kā jaunu vērtību, lielu atziņu un ideoloģiskas mērķtieces vispusīgākai un dziļākai iedzīvināšanai mūsu literatūrā”. Atzīstot, ka tulkojumu kvalitāte ir vāja un „ideoloģiski nozīmīgie padomju rakstnieku darbi tiek pilnīgi izķēmoti, bet lasītājos radīts greizs priekšstats par padomju dzīves tiešāmību”, J. Niedre vērsās pret „nejēgām tulkojumiem un nevīžām redaktoriem”⁵⁵.

Šī nostāja atspoguļojās skaitļos: no 79 grāmatām, kas publicētas 1944. gada nogalē, puse bija tulkojumi, no tiem 95% no krievu valodas. No 334 grāmatām, kas publicētas 1945. gadā, 132 bija tulkojumi (40%) un 122 no krievu valodas (92%). Nākamā gada skaitļi bija līdzīgi – 528 grāmatas, 214 tulkojumi (41%), 202 no krievu valodas (94%). Vienveidība bija sākusies.

Jau 1944. gadā no krievu valodas tiek pārtulkotas vairākas mācību grāmatas (Šestakovs, A. V. (red.) (1944) Īss PSRS vēstures kurss: Mācības grāmata pamatskolas 3. un 4. klasei. Tulk. E. Rūtentāle. Rīga : VAPP);

⁵¹ Strods 2010, 180.

⁵² Turpat, 145.

⁵³ Turpat, 296.

⁵⁴ Niedre 1944.

⁵⁵ Niedre 1945.

ģeogrāfijas grāmatas, atkārtoti izdota iepriekšminētā angļu valodas mācību grāmata. 1945. gadā seko citas vēstures un ģeogrāfijas, algebras, ģeometrijas, fizikas grāmatas (Sokolovs, I. [1945] *Fizikas kurss: Mācības grāmata vidusskolai*. Rīga : VAPP), tā unificējot Latvijas izglītības sistēmu ar PSRS.

Pēckara gados, ja neskaita daudzus Kārļa Marksa (*Karl Marx*) un Frīdriha Engelsa (*Friedrich Engels*) darbu tulkojumus, Rietumu literatūras ir gaužām maz: Džeimss Oldridžs (*James Aldridge*), Martins Andersens-Nekse (*Martin Andersen-Nexø*), Jaroslavs Hašeks (*Jaroslav Hašek*), Šolems Aleihems (*שׁוֹלֵם אֵלֵיחֵם; Sholem Aleichem*), divas Džona Prīstlija (*John Priestley*) grāmatas. Kuriozs ir iepriekšminētais Dž. Kronina darba atkārtots izdevums, kas ir identisks vācu laika izdevumam, nomainīts tikai tipogrāfijas ielas nosaukums. Tādējādi jaunā tulkošanas ainava bija galīgi tendencioza. Krievu valodas dominance iespaidās pat labi zināmu Rietumeiropas darbu tulkojumos – tie tagad tulkoti ar krievu valodas starpniecību (Blaitona, E. (1946) *Slavvenais pīlēns Tims*. No krievu val. tulk. Silabriēde, Ārija. Rīga : LVI) vai no pārstrādātiem krievu valodas izdevumiem (Defo, D. (1946) *Robinsons Kruzo*. Pēc Korneja Čukovska jaunā atstāstījuma tulk. Mārēns, Ed. Rīga : LVI).

Vairums profesionālo tulkotāju un izdevēju bija emigrējuši uz Rietumiem (V. Kārklīšs, Lizete Skalbe, Jānis Veselis, Arveds Švābe, Zenta Mauriņa, Konstantīns Raudive, Kārlis Dziļleja, Arturs Krodērs, Helmars Rudzītis, Miķelis Goppers u. c.), kur daļa atsāka tulkošanu un grāmatizdošanu jau 1945. gadā. Viņu vietā nāca jauni, politiski uzticami padomju tulkotāju kadri – Anna Bauga, Mirdza Ķempe, Ādolfs Talcis, Anna Sakse, Valdis Lukss, Jūlijs Vanags, kuri vai nu karalaikā bija evakuējušies uz PSRS, vai citādi parādījuši savu lojalitāti režīmam (Pāvils Vīlīps, Andrejs Šmidre u. c.). No vecās skolas darbiniekiem ar tulkošanu nodarbojās Rūdolfs Egle, Andrejs Upīts, Elija Kliene, Elīna Zālīte. A. Upīts gan galvenokārt atkārtoti izdeva vecos tulkojumus, R. Egle nomira 1947. gadā, E. Klienei un E. Zālītei nācās kādu laiku tulkot krievu darbus, pirms viņas varēja atgriezties pie Ziemeļvalstu literatūras. 1951. gadā t. s. franču grupa (franču literatūras tulkoņi un interesenti) tika arestēti

kā padomju varas ienaidnieki un izsūtīti uz Sibīriju.

Pēc jaunās okupācijas tulkotāju vārdi atkal bieži pazūd no titullapas vai tiek pārcelti uz tehnisko pasi grāmatas beigās. Tulkojumkritika pirmajos pēckara gados ir minimāla, ja neskaita J. Niedres partejiskos izvirdumus. Izņēmums atkal ir R. Egles teorētiskie pētījumi, kur autors uzmanīgi lavierē, mēģinot izvairīties no ideoloģiskiem štampiem un banalitātēm.

Šī perioda tulkojumi atspoguļo ārkārtīgi defektīvu nostāju, pilnībā pakļaujot to padomju un krievu domināncei, izolējot latviešu kultūru no Rietumu pasaules. Tikai pēc Staļina nāves tulkošanas ainavā parādījās zināma normalitātes iezīmes.

Nobeigums

Latvijas neatkarības laika daudzpusīgo tulkojumainavu burtiski dažu nedēļu laikā pēc padomju okupācijas nomainīja valsts kontrolēta, ideoloģiski noteikta un ierobežota padomju

tulkojumpolitika. Apgādu nacionalizācija, cenzūra, tulkoto grāmatu avotu un satura kontrole bija visaptveroša. Krievu valoda strauji ieņēma dominējošo lomu. Tulkojumi atgriezās pie zināmas normalitātes vācu okupācijas laikā. Lai gan ideoloģiskās piedevas bija minimālas, vācu un Ziemeļvalstu literatūras dominānce bija visai izteikta. Otrās padomju okupācijas ideoloģiskais vulgārisms un izolacionisms pirmajos pēckara gados bija vēl briesmīgāks nekā Baigajā gadā. Tas normalizējās tikai pēc Staļina nāves. Politiskās situācijas metamorfoses tieši atspoguļojās tulkojumainavā: notika straujas avotvalodu maiņas, straujas tulkojumu jomu proporciju izmaiņas, orientācijas⁵⁶, nostājas un tulkotāja redzamības svārstības. Tulkotāji piemērojās pārmaiņām, sadarbojās un pretojās režīmiem. Okupāciju laikā tulkojumu joma dažreiz bija politiski neuzticamu cilvēku patvēruma.

⁵⁶ Veisbergs 2016b.

VĒRES

- Bassler, G. P. (2000) *Alfred Valdmanis and the Politics of Survival*. Toronto : University of Toronto Press.
- Bassler, G. P. (2003) The collaborationist agenda in Latvia 1941–1943. *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia*, 23: *The Baltic Countries under Occupation, Soviet and Nazi Rule 1939–1991*. Stockholm : Stockholm University, 77–84.
- Biezais, H. (1992) *Latvija kāškrusta varā: sveši kungi – pašu ļaudis*. East Lansing, Michigan : Gauja.
- Briedis, R. (2010) *Teksta cenzūras īsais kurss: prozas tekstus un cenzūra padomju gados Latvijā*. Rīga : LU LFMI.
- Chernetsky, V. (2011) Nation and translation. Baer, B. J. (ed.) *Contexts, Subtexts and Pretexts*. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 33–53.
- Cīņa* (15.06.1941.).
- Daija, P. (2013) *Apgaismība un kultūrpārnesē: Latviešu laicīgās literatūras tapšana*. Rīga : LFMI.
- Egle, R. (1941a) Tulkotā literatūra. *Karogs*, 3, 382–388.
- Egle, R. (1941b) Atdarinājums, atdzejojums, tulkojums. *Karogs*, 4, 518–523.
- Garke-Rothbart, T. (2009) *Für unseren Betrieb lebensnotwendig...: Georg von Holtzbrinck als Verlagsunternehmer im Dritten Reich*. Berlin : Walter de Gruyter.
- Handrack, H. D. (1981) *Das Reichskommissariat Ostland: die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung 1941–1944*. Hannover-Münden : Gauke Verlag.
- Jaunmuktāne, G. (2006) Avoti par a/s *Valters un Rapa* lomu latviešu grāmatniecības un nacionālās kultūras attīstībā. *LZA Vēstis*, 60, 60–81.
- Kalna, B. (2014) *Teātris totalitārisma laika mākslas kontekstā (1940–1945)*. Rīga : LU LFMI.
- Kalnačs, J. (2005) *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941–1945*. Rīga : Neputns.
- Kangeris, K. (2007) Baltvācieši Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1945): labi okupācijas varas ‘kalpi’ vai Latvijā nevēlamas vācu tautības grupas piederīgie? *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*, 21: *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 84–121.
- Karulis, K. (1967) *Latviešu grāmata gadsimtu gaitā*. Rīga : Liesma.

- Kumar, R. (2013) *Role of Translation in Nation Building*. New Delhi : Modlingua.
- Latviešu literatūras moku gads. *Tēvija* (24.–25.07.1941.), 21–22.
- Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretāra b. Ž. Spures runa sabiedrisko iestāžu darbinieku arodbiedrības kopsapulcē 20. septembrī (1940) *Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Ziņotājs* (21.09.1940.), 3.
- Liste des aus den lettischen Volksbüchereien un Antiquariaten zurückstellenden Schrifttums / No latviešu tautas bibliotēkām un antikvariātiem izņemamo grāmatu saraksts* (1941) Rīga : Mākslas un kultūras lietu direkcijas Bibliotēku nodaļa.
- Lumans, V. O. (2006) *Latvia in World War II*. Fordham University Press.
- Marnitz, H. (1991) *Nordlicht über der Dūna. Kritische Betrachtungen und Erinnerungen an die deutsche Besatzungszeit in Lettland 1941–1943*. Michelstadt : Neuthor-Verlag.
- Milton, J.; Bandia, P. (eds.) (2009) *Agents of translation*. Amsterdam : John Benjamins.
- Möldre, A. (2005) *Publishing and book distribution in Estonia in 1940–2000*. Abstract. Tallinn : TLU Kirjastus.
- Monticelli, D. (2011) ‘Totalitarian translation’ as a means of forced cultural change: the case of postwar Soviet Estonia. Chalvin, A.; Lange, A.; Monticelli, D. (eds.) *Between Cultures and Texts: Itineraries in Translation History*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 187–200.
- Niedre, J. (1944) Pirmā VAPP’a grāmatai iznākot. *Cīņa* (10.11.1944.).
- Niedre, J. (1945) Literārā tulkojuma problēma. *Karogs*, 1, 9, 930–936.
- Padomju Latvija* (15.08.1940.).
- Plath, T. (2017) German man or Latvian Dvina? National self-perception and identities of Hugo Wittrock and Harry Marnitz in Riga 1941–1943/44. *Journal of Baltic Studies*, 48, 1, 83–98.
- Robyns, C. (1994) Translation and discursive analysis. *Translation and (Re)Production of Culture*. Leuven : CETRA, 57–77.
- Rudzītis, H. (1997) *Manas dzīves dēkas*. Rīga : Zinātne.
- Rundle, C. (2011) History through a translation perspective. Chalvin, A.; Lange, A.; Monticelli, D. (eds.) *Between Cultures and Texts: Itineraries in Translation History*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 33–43.
- Schaefer, H. D. (1981) *Das gespaltene Bewußtsein: Deutsche Kultur und Lebenswirklichkeit 1933–1945*. München, Wien : Carl Hanser.
- Strods, H. (2010) *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990*. Rīga : Jumava.
- Sturge, K. (2002) Censorship of translated fiction in Nazi Germany. Merkle, D. (ed.) *TTR: Études sur le texte et ses transformations, Special Issue: Censorship and Translation in the Modern World*, XV, 153–169.
- Treiguts-Tāle, E. 1996. *Latvieši, karš ir sācies!* Rīga : Zinātne.
- Unāms, Ž. (1969) *Karogs vējā*. Latvju grāmata.
- Valdības Vēstnesis* (10.08.1940.).
- Veisbergs, A. (2012) The Latvian translation scene: paradigms, change and centrality. *Translation Quarterly*, 66, 31–57.
- Veisbergs, A. (2014a) Translation quality, translator visibility, paratexts. Ločmele, G.; Veisbergs, A. (eds.) *Translation, Quality, Costs*. Rīga : The University of Latvia Press, 97–117.
- Veisbergs, A. (2014b) The nation born in translation (Latvian translation scene). *Baltic Journal of English Language, Literature and Culture*, 4, 102–121.
- Veisbergs, A. (2016a) Translation during the German Occupation in Latvia. *Translation und „Drittes Reich”*. Dörte, A.; Richter, J.; Schippel, L. (eds.) Berlin : Frank und Timme, 237–256.
- Veisbergs, A. (2016b) *The Swings and Turns in the Latvian Translation Scene*. Berlin : Lambert Academic Publishers.
- Zanders, V. (1999) Latviešu grāmatniecība nacistu okupācijas laikā. *Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945): Starptautiska konference: Materiālu krājums*. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 113–120.
- Zanders, V. (2013) Nacionālā grāmatniecība gadsimtu ritumā. *Latvieši un Latvija*, 4. Rīga : LZA, 331–354.
- Zelče, V. (2017) Irēne Karule: „Manas mājas ir latviešu valoda”. *Amor vincit omnia: Konstantīns Karulis dzīvē un darbos*. Rīga : Zinātne, 137–161.
- Zellis, K. (2012) *Ilūziju un baiļu mašīnērija*. Rīga : Mansards.
- Zelmenis, G. (2007) Kultūras pārraudzība un cenzūra Latvijā padomju okupācijas apstākļos 1940.–1941. gadā. *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 21: Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 15–44.

Jānis Sīlis

VALODA UN SABIEDRĪBA LATVIJĀ: IESKATS DAŽOS SOCIOLINGVISTISKO PĒTĪJUMU VIRZIENOS UN PĒTNIEKU PRIORITĀTĒS

Jānis Sīlis dz. 1950. gada 19. jūlijā Rīgā. Pēc Latvijas Valsts universitātes (LVU) Svešvalodu fakultātes Angļu valodas un literatūras nodaļas beigšanas (1973) tūlīt sācis strādāt par LVU Svešvalodu katedras docētāju. Neklātienē studējis Latvijas Valsts konservatorijā (1974–1980), iegūstot kordiriģenta un kora priekšmetu pasniedzēja specialitāti. Maskavas Valsts universitātē aizstāvējis filoloģijas zinātņu kandidāta disertāciju *Uzrunas variatīvo formu semiotika angļu un latviešu valodā* (1980), nostrificēts par filoloģijas doktoru (1992). Veicis sociolingvistiskus pētījumus Londonas Universitātē (1982–1983). Latvijas Valsts konservatorijas (vēlāk – Latvijas Mūzikas akadēmijas) docents, valodu un literatūras katedras vadītājs (1986–1991). Pēc atgriešanās Latvijas Universitātē (LU) (1991) – docents, humanitāro zinātņu fakultāšu Svešvalodu katedras vadītājs, Valodu centra direktors. Piedalījies Ventspils Augstskolas (VeA) izveides projektā (1996–1997), VeA Tulkošanas studiju nodaļas vadītājs (1997–2000), Tulkošanas studiju fakultātes dekāns (2001–2011), kopš 2006. gada

VeA profesors, vadošais pētnieks, Latvijas Zinātnes padomes eksperts valodniecības nozarē, Liepājas Universitātes Valodniecības promocijas padomes priekšsēdētājs un LU Valodniecības promocijas padomes loceklis, arī Daugavpils Universitātes Valodniecības promocijas padomes (2005–2010), Valsts valodas komisijas (2002–2008), Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas loceklis (kopš 2010). Vairāku zinātnisku žurnālu un akadēmisko rakstu redkolēģijas loceklis Latvijā un ārvalstīs. Publicējis trīs monogrāfijas un ap 110 zinātnisko rakstu par tulkošanas jautājumiem; no 1974. gada bijis aktīvs tulkotājs un tulks.

Raksturvārdi: valodas politika, valodas situācija, valsts valoda, valodas vide.

Pētījumā par lingvistisko situāciju 21. gadsimta Ziemeļkurzemes pilsētās (Ventspilī, Piltenē un Valdemārpilī, kā arī lielciemā Dundagā) autoram nācās izskatīt Latvijas un ārvalstu sociolingvistu publikācijas no 1978. līdz pat 2015. gadam. Visi pagājušā gada sociolingvistiskie pētījumi būs pieejami tikai 2017. gada nogalē, jo 2016. gadā publicētie darbi vēl nav iekļauti Latvijas valodnieku publikāciju ikgadējā apkopojumā, ko Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta mājaslapā 1997. gadā sāka ievietot Dr. filol. Ilga Migla, bet kopš 2013. gada turpina Mg. hum. Marita Silkāne.

Ina Druvieta publikācijā *Sociolingvistikas priekšvēsture, vēsture un perspektīvas Latvijā*¹ pievēršas pagājušā gadsimta 70. gadu „sociālās lingvistikas bumam PSRS”, šo periodu vēlāk pieminot arī darbā *The Development of Sociolinguistics in the Baltic States*².

Minētā perioda beigu posmā šī raksta autors bija Maskavas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes aspirants (1975–1978) un izstrādāja disertāciju, kuras tēma bija angļu un latviešu uzrunas formu semiotika sociolingvistiskā griezumā. Pirms disertācijas aizstāvēšanas tās aprobācijai tika publicēti

¹ Druvieta 2007b.

² Druvieta 2009.

divi zinātniskie raksti³. Disertācijas⁴ aizstāvēšana notika Maskavas Valsts universitātē 1980. gada februārī, kooptējot padomē divas izcilas Latvijas valodnieces – Ainu Blinkenu un Martu Rudzīti. Tā kā šis pētījums un to atspoguļošās publikācijas tieši neiekļāvās Latvijas valodnieku pētnieciskā darba vidē (varbūt vienīgi pētījuma latviešu daļas materiāls), tad tas saprotamu iemeslu dēļ toreiz netika iekļauts Latvijas sociolingvistisko pētījumu vēsturiskajos apskatos, un tā notika arī ar autora nākamo zinātnisko rakstu Latvijas Valsts universitātes izdotajā tēžu krājumā⁵.

Pēdējo 19 gadu publikāciju sarakstos esmu fiksējis 445 sociolingvistiskas publikācijas, kuru autori ir Latvijas valodnieki. Interesi par valodas situāciju Latvijā izrādījuši arī Apvienotās Karalistes, Izraēlas un Krievijas pētnieki.

Autors savā rakstā aplūkojis vien dažus sociolingvistisko pētījumu galvenos virzienus, ko pārstāv publikācijas šādās jomās: valodas vide, valodas (sociolingvistiskā) situācija jeb valodas funkcionēšanas apstākļu kopums, kā arī valodas politika kā valsts nacionālās politikas sastāvdaļa, kas nosaka Latvijā lietoto valodu statusu un definē, ka latviešu valoda ir vienīgā valsts valoda. Aprakstāmo jomu izvēli motivēja publikāciju kvantums, kvalitatīvu analīzi atstājot detalizētākam pētījumam nākotnē.

1978.–2015. gada periodā klajā laisto darbu jomas sakārtotas dilstošā secībā, iekavās minēts publikāciju un autoru skaits:

- valodas politika (69 publikācijas, 18 autori: Ina Druvieta, Daiga Joma, Dzintra Hirša, Gunta Kļava, Andrejs Veisbergs, Jānis Valdmanis, Ojārs Bušs, Iveta Boge, Vineta Ernstsone, Zaiga Ikere, Kertu Kibermane, Sarma Kļaviņa, Anatolijs Kuzņecovs, Sanita Lazdiņa, Martens Heiko, Jānis Riekstiņš, Dzintra Lele-Rozentāle, Pēteris Vanags);
- valodas situācija (59 publikācijas, 36 autori: Pauls Balodis, Māris Baltiņš, Vineta Ernstsone, Valts Ernštreits, Gunta Kļava, Dite Liepa, Kristīne Motivāne, Inese

Mukha, Jānis Oga, Evija Papule, Jānis Valdmanis, Ina Druvieta, Solvita Pošeiko, Sanita Lazdiņa, Heiko Martens, Aina Blinkena, Dzintra Hirša, Andrejs Veisbergs, Ilona Bukša, Dace Markus, Jūlija Musorina, Dace Strelēvica-Ošiņa, Daiga Joma, Dzintra Hirša, Ilmārs Mežs, Valts Ernštreits, Mirosļavs Jankovjaks, Snorre Karkonens-Svensons, Antra Kļavinska, Gunta Ločmele, Liene Markus-Narvila, Vineta Poriņa, Vilma Šaudiņa, Jānis Sīlis, Elvīra Isajeva, Antoņina Kononova);

- valsts valoda (40 publikācijas, 14 autori: Aina Blinkena, Ina Druvieta, Dzintra Hirša, Jānis Valdmanis, Daiga Joma, Sarma Kļaviņa, Gunta Kļava, Ieva Zuicena, Vineta Ernstsone, Ilmārs Mežs, Andrejs Veisbergs, Jānis Sīlis, Vineta Poriņa, Dite Liepa);
- lingvistiskā attieksme jeb dažādu etnisko, sociālo grupu un indivīdu īpatnības, kā šīs grupas un atsevišķi cilvēki lieto valodu, to attieksme pret valodas politiku konkrētā valstī, šinī gadījumā – Latvijā (38 publikācijas, 4 autores: Daiga Joma, Vineta Ernstsone, Ina Druvieta, Linda Melne);
- valodas vide (32 publikācijas, 13 autori: Linda Lauze, Sanita Lazdiņa, Dite Liepa, Dace Markus, Kristīne Motivāne, Gunta Nešpore, Solvita Pošeiko, Vilma Šaudiņa, Jānis Sīlis, Anna Stafeca, Dace Strelēvica-Ošiņa, Inguna Teilāne, Daiga Straupe-niece);
- divvalodība (30 publikācijas, 10 autori: Ina Druvieta, Vineta Poriņa, Zenta Anspoka, Laimute Balode, Tomass Levandovskis, Dace Markus, Ilona Bukša-Biezā, Baiba Kangere/Metuzāle-Kangere, Astra Skrābane, Jānis Sīlis);
- sociolingvistisko kategoriju pāri: valoda un vecumgrupa (28 publikācijas, 8 autori: Dace Markus, Dace Bērziņa, Irina Degtjarova, Juris Grigorjevs, Laura Tidriķe, Vineta Ernstsone, Laura Freimane, Resija Zauere);
- valodu kontakti (23 publikācijas, 11 autori: Jānis Sīlis, Ina Druvieta, Tatjana Stoikova, Igors Koškins, Vineta Poriņa, Vilma Šaudiņa, Andrejs Veisbergs, Aina

³ Sīlis 1978; Sīlis 1979.

⁴ Sīlis 1980.

⁵ Sīlis 1981.

- Blinkena, Vineta Ernstsone, Daiga Joma, Nataļja Malašonoka);
- uzrunas formu sociolingvistika (21 publikācija, 6 autori: Jānis Sīlis, Linda Lauze, Aina Blinkena, Anda Blūmane, Vineta Ernstsone, Gita Bērziņa);
 - pilsētas valoda (15 publikācijas, 7 autori: Solvīta Pošeiko, Jānis Sīlis, Valda Rudziša, Diāna Neimane, Dita Arāja, Dzintra Lele-Rozentāle, Māra Leitāne);
 - sociolingvistikas teorija (14 publikācijas, 7 autori: Ina Druvieta, Linda Lauze, Vineta Ernstsone, Dite Liepa, Valentīna Siliņa, Jānis Sīlis, Maija Kūle);
 - sarunas analīze (14 publikācijas, 3 autoras: Linda Lauze, Dace Markus, Gunta Roziņa);
 - valodas standartizācija (12 publikācijas, 7 autori: Ina Druvieta, Dace Markus, Dite Liepa, Diāna Pavlovska (tagad – Neimane), Jānis Sīlis, Dace Strelēvica-Ošiņa, Andrejs Veisbergs);
 - daudzvalodība (11 publikācijas, 8 autori: Ina Druvieta, Daiga Joma, Vineta Ernstsone, Sanita Lazdiņa, Martins Heiko, Antra Kļavinska, Miroslavs Jankovjaks, Silvija Pošeiko);
 - leksikas un leksikogrāfijas sociolingvistiskie aspekti (8 publikācijas, 7 autori: Andrejs Veisbergs, Jānis Valdmanis, Jeļena Dorošenko, Gita Bērziņa, Agnese Dubova, Andrejs Vasiļjevs, Vineta Ernstsone);
 - sarunvaloda (7 publikācijas, 2 autoras: Linda Lauze, Vineta Ernstsone);
 - sociolingvistikas vēsture (5 publikācijas, 1 autore: Ina Druvieta);
 - sociolingvistisko kategoriju pāri: valoda un sociālā grupa (5 publikācijas, 2 autoras: Ina Druvieta, Silvija Pavidis);
 - valoda izglītībā (4 publikācijas, 2 autoras: Ina Druvieta, Vineta Ernstsone);
 - terminoloģijas sociolingvistiskie aspekti un sociolingvistikas latviešu termini (4 publikācijas, 3 autori: Māris Baltiņš, Raimonds Apinis, Jānis Sīlis);
 - sociolingvistiskās jomas (4 publikācijas, 3 autoras: Ina Druvieta, Gunta Kļava, Kristīne Motivāne);
 - latviešu valoda Eiropas Savienībā (ES) un pasaulē – sociolingvistisks skatījums (4 publikācijas, 3 autoras: Ina Druvieta, Gunta Kļava, Ilze Mukha);
 - sociolingvistisko kategoriju pāri: valoda un dzimums (3 publikācijas, 3 autori: Ina Druvieta, Jānis Sīlis, Alla Placinska);
 - urbanonīmijas – valodniecības apakšvirziena, kas pēta pilsētu ielu, laukumu, vārtu un arku nosaukumus, semantiskie un sociolingvistiskie aspekti (2 publikācijas, 2 autori: Laimute Balode, Ojārs Bušs).
- Šāds publikāciju kvantitatīvs sakārtojums ir visai vienkāršots, tā mērķis patiesībā ir parādīt autoru interesi par konkrētu jomu, kā arī sociolingvistu profesionālo specializāciju ilgākā pētniecības periodā.
- Tematiski šīs publikāciju jomas var sadalīt divās apjomīgās grupās – rakstos, kuru centrālās problēmas sasaucas ar sabiedrības

Pētījumu jomas, kas saistītas ar valodas situāciju Latvijā un sabiedrības viedokli par to	Pētījumu jomas, kas saistītas ar sociolingvistikas teorētisko jautājumu risināšanu
Valodas situācija un ar to saistītā valodas politika	Sociolingvistikas teorijas vispārējie jautājumi. Sociolingvistikas vēsture Latvijā un citās Baltijas valstīs
Valsts valodas sociolingvistisko funkciju realizācija valodas praksē un iedzīvotāju lingvistiskā attieksme	Sociolingvistisko kategoriju pāri: valoda un sociālā grupa, valoda un etniskā grupa, valoda un dzimums, valoda un vecumgrupa u. c. sociolingvistiskās jomas
Divvalodība un daudzvalodības izpausmes Latvijā. Latvijas pilsētu lingvistiskā ainava (pilsētu valoda)	Sarunas (t. i., sarunu struktūru iespaidojošo sociolingvistisko faktoru) analīze
Valodu kontakti un valoda izglītībā (bilingvālā izglītībā)	Valodas standartizācija. Leksikas un leksikogrāfijas sociolingvistiskie aspekti. Terminoloģijas sociolingvistiskie aspekti un sociolingvistikas latviešu termini
	Urbanonīmijas jeb pilsētvides vietvārdu semantiskie un sociolingvistiskie aspekti

noskaņojumu (valodas politika, valodas situācija, valsts valodas funkcionēšana, iedzīvotāju attieksme pret lielāko Latvijā pārstāvēto valodu lietojumu valodas vidē, divvalodība Latvijā u. c.), un publikācijās, kas vairāk saistītas ar sociolingvistikas akadēmisko aspektu.

Valodas politikas tematu publikācijās var uzskatīt par Latvijas valodas situācijas, valsts valodas jautājumu un valodas vides faktoru loģisku atvasinājumu, meklējot risinājumus latviešu valodas aizsardzībai Latvijas valsts teritorijā. Iespējams, ka visas šo minēto jomu publikācijas varētu pētīt, iekļaujot lielākā tematiskā grupā *Valodas situācija Latvijā*. Tomēr katrai no konkrētajām mazajām tematiskajām grupām ir savas nianse, kuras būtu jāpiemin atsevišķi, neliekot visu „kopējā katlā”.

Sniedzot savu personisko ieskatu jomās, kurās atrodams visbagātākais publikāciju klāsts, autors nolēmis neieklāut pilnas formas atsaucē uz konkrētiem darbiem (tas būtu anotētas bibliogrāfijas uzdevums) – to vietā tiks minēti autori un viņu publikācijās aplūkotās problēmas.

Jautājumi un problēmas, kas skartas publikācijās par valodas politiku

Visražīgākā autore šajā pētījumu jomā bijusi Ina Druvieta ar 33 publikācijām un fundamentālu pētījumu⁶, kas veikts filoloģijas habilitētās doktores grāda iegūšanai – *Latviešu valodas sociolingvistiskā situācija (izpētes metodes un raksturojums: statistika, psiholoģija, politika)*.

Ina Druvieta savās valodas politikai veltītajās publikācijās pētījusi šādas tēmas: lingvistiskās minoritātes Latvijā, kā arī citās Austrumeiropas un Centrāleiropas valstīs; valodu hierarhijas maiņa Latvijā; Latvijas valodas politikas pamatnostādnes ES kontekstā; lingvistiskā integrācija nepilsoņu naturalizācijas procesā; latviešu valoda Eiropas Savienības oficiālās valodas statusā; valodas likumi Latvijā, to sociolingvistiskais un politiskais aspekts; lingvistisko cilvēktiesību problemātika; verbālā agresija elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos, kā arī citus aktuālus sociolingvistiskus jautājumus.

⁶ Druvieta 1996.

Dzintra Hirša (kādreizējā Valsts valodas centra direktore) rakstījusi par migrāciju un valodas politiku, par starptautiskajām institūcijām Latvijā un mūsu valsts valodas politiku. Jānis Valdmanis analizējis valsts valodas politikas stratēģiju Baltijas valstu kontekstā, kā arī salīdzinājis valsts valodas politikas un Eiropas Savienības valodu politikas vadlīnijas. Andrejs Veisbergs sniedzis ieskatu Latvijas valodas politikas un tulkojumu ietekmē uz valodas attīstību, rakstījis par pasaules pieredzi situācijās, kad migrācija ietekmē valodas politiku.

Valodas politikai savās publikācijās pievērsušies Ojārs Bušs, Pēteris Vanags (valodas politika ulmaņlaikos), Dzintra Lele-Rozentāle (valodas variativitāte jeb ikkatra valodas konkrēta izpausme variantos kā sociālās un nacionālās segregācijas līdzeklis 18. gs.), Vineta Ernstsone, Zaiga Ikere, Kertu Kibermane, Sarma Kļaviņa, Sanita Lazdiņa un Heiko Martenss, Anatolijs Kuzņecovs, Jānis Riekstiņš un Iveta Boge.

Jautājumi un problēmas, kas skartas publikācijās par valodas situāciju

Kopš 2004. gada tiek publicēti nozīmīgu pētījumu apkopojumi, kas raksturo valodas situāciju Latvijā periodos no 2004. līdz 2010. gadam (zinātniskā redaktore – Ina Druvieta, atbildīgās redaktore – Gunta Kļava un Inita Vītola), kā arī periodā no 2011. līdz 2015. gadam. Šos apkopojumus veidojuši iespaidīgi autoru kolektīvi: Pauls Balodis, Māris Baltiņš, Vineta Ernstsone, Valts Ernštreits, Gunta Kļava, Dite Liepa, Kristīne Motivāne, Inese Muhka, Jānis Oga, Evija Papule, Jānis Valdmanis, Anna Vulāne.

Kopsavilkumā par pirmo pētījumu Gunta Kļava raksta⁷, ka šajā darbā iespējams iepazīties ar valodas politikas īstenošanas rezultātiem, kā arī ar galvenajām problēmām valodas politikas ieviešanā un latviešu valodas kā valsts valodas konkurētspējas nodrošināšanā. G. Kļava uzskaita arī pētījumā aplūkotās tēmas: „... valodas politika Latvijā un latviešu valoda ES, valodu prasme, lietojums un lingvistiskā vide Latvijā, valsts valodas lietojums sabiedriski nozīmīgākajās sociolingvistiskajās jomās

⁷ Kļava 2012.

(valsts un pašvaldību administrācijā, izglītībā, plašsaziņas līdzekļos un pakalpojumu jomā), latviešu valoda globalizācijas apstākļos”⁸.

Otrajā apkopojumā *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums* (zinātniskā redaktore – Linda Lauze, atbildīgā redaktore – Gunta Kļava) piedalījies ne mazāk kupls autoru pulks: Ina Druvieta, Valts Ernštreits, Latviešu valodas aģentūras darbinieces Kertu Kibermane, Gunta Kļava, Evija Kļave, Indra Lapinska, Dite Liepa, Solvita Pošeiko, Sanda Roze un Inese Šūpule. Pētījumā izvērtēta apjomīga Latvijas un ārvalstu teorētiskā literatūra, raksturota latviešu valodas vieta un loma globālajos sociolingvistiskajos procesos, padziļināti izpētot Eiropas Savienības centrālo institūciju attieksmi pret ES dalībvalstu lingvistisko daudzveidību, varam iepazīties ar viedokļiem par latviešu valodas noturību nākotnē. Īpaša uzmanība pievērsta latviešu valodai diasporā, kurā tai jākonkurē ar konkrētās valsts dominējošajām valodām.

Par dažādiem valodas situācijas aspektiem un to izpausmēm praktiskajā valodas lietojumā izteikušies jau minētie un arī citi autori: Aina Blinkena, Ilona Bukša, Dace Markus un Jūlija Musorina (latviešu valoda kā otrā valoda dažādos novados), Dace Strelēvica-Ošiņa, Ina Druvieta (daži valodas situācijas aspekti, slāvu valodu sociolingvistiskā situācija Latvijā), Dzintra Hirša, Daiga Joma, Vineta Ernstsone, Gunta Kļava, Kristīne Motivāne, Andrejs Veisbergs, Vineta Poriņa, Jānis Sīlis (uzrunas formu sistēmas maiņa no *biedrs/biedre* uz *kungs/kundze* pirmajos atmodas gados), Valts Ernštreits (līvu rakstu valodas funkcionēšana Latvijas valodas situācijā), Miroslavs Jankovjaks (Krāslavas rajona baltkrievu minoritātes valoda).

Latgales lingvistiskās īpatnības pētījusi Antra Kļavinska (etnolingvistiskā situācija Krāslavas rajona Indras pagastā), Solvita Pošeiko, Sanita Lazdiņa un Heiko Martens rakstījuši par tēmu *Latgaliešu valoda Eiropas reģionālo un minoritāšu valodu kontekstā*, Solvita Pošeiko analizējusi valodu funkcionēšanu Jēkabpils un Preiļu rajona privātajā un publiskajā telpā, kā arī valodu situāciju Baltijas valstu un Latgales lingvistiskajā

ainavā. Valodniecībā *lingvistiskā ainava* kā daļēji metaforisks sociolingvistikas termins reiz tika izmantots kā sinonīms terminam *valodas situācija* vai *valodu daudzveidība*, pētot un raksturojot runātās un rakstu valodas vidi atsevišķā pilsētā, valstī vai plašākā teritorijā.

Savu skatījumu uz Latvijas dienvideustrumu izlokšņu sociolingvistisko situāciju paudusi Vilma Šaudiņa. Interesanti, ka šīs grupas sociolingvisti lieto terminoloģiju, kas raksturo viņu uzskatu atšķirības – vieniem ir *latgaliešu valoda*, otriem – *Latvijas dienvideustrumu izlokšnes*.

Jautājumi un problēmas, kas skartas publikācijās par valsts valodu

Viena no redzamākajām publikācijām šajā jomā neapšaubāmi ir Valsts valodas komisijas 2007. gadā klajā laistā *Latviešu valoda 15 neatkarības gadus* (redaktori – Māris Baltniņš, Ina Druvieta un Andrejs Veisbergs). Grāmatā, kas sākas ar Vairas Vīķes-Freibergas priekšvārdu, Latvijas redzamākie sociolingvisti iedziļinājušies latviešu valodas pēdējo divu gadsimtu attīstības vēsturē (Aina Blinkena, Ina Druvieta, Jānis Riekstiņš, Dzintra Hirša un Andrejs Veisbergs), valodas politikas institucionālajos aspektos (Dzintra Hirša, Ina Druvieta un Jānis Valdmanis), valodas situāciju Latvijā aprakstījuši Daiga Joma, Ilmārs Mežs un Vineta Ernstsone, valodu prasmes un lietojuma dinamiku Latvijā analizējuši Vineta Ernstsone un Ilmārs Mežs, pārskatu par lingvistisko attieksmi Latvijas iedzīvotāju sociālajā grupās sniegusi Daiga Joma, par valsts valodas lietojumu izglītības sistēmā viedokļus izteikuši Dace Markus, Daiga Joma, Arvils Šalme un Diāna Laiveniece, latviešu valodas attīstības un standartizācijas problēmās iedziļinājušies Andrejs Veisbergs, Māris Baltniņš, Daina Nītiņa un Ina Druvieta.

Citi autori, kas pievērsušies valsts valodas funkcionēšanas un attīstības problēmu lokam: Sarma Kļaviņa (latviešu lingvistiskā identitāte, cīņa par latviešu valodas statusu 20. gs. 80. gadu beigās), Vineta Poriņa (valsts valodas lietojuma veicināšana), Jānis Sīlis (tulkojumu ietekme uz valsts valodas attīstību, kā arī latviešu terminu atšķirības Latvijas terminologu un ES centrālo iestāžu tulkotāju praksē).

⁸ Kļava 2012, 2.

Par latviešu valodas prasmi un lietojumu pilsētas lingvistiskajā ainavā – Rīgā (arī Rīgas vēsturē), Daugavpilī, Liepājā, Ventspilī, Baltijā, Latvijā un pasaulē rakstījuši Dita Arāja, Māra Leitāne, Dzintra Lele-Rozentāle, Diāna Pavlovska (tagad – Neimane), Silvija Pavidis, Solvita Pošeiko, Jānis Sīlis, Vineta Ernstsone, Daiga Joma, Linda Lauze, Ieva Pakse un Jānis Valdmanis. Urbanonīmijas jeb pilsētvides vietvārdu kopuma semantiskos, sociolingvistiskos un psiholingvistiskos aspektus pētījuši Laimute Balode un Ojārs Bušs.

Jautājumi un problēmas, kas skartas publikācijās par valodas vidi

Šķiet, ka visproduktīvākā rakstītāja šajā jomā līdz šim bijusi Anna Stafecka ar 11 publikācijām. Viņas pētīto tēmu loks ir visai plašs: Sibīrijas latviešu valodas sociolingvistiskais aspekts, dialekts un valoda Latgalē, Latgales rakstu valoda un izloksnes, rokrakstos izplatītās grāmatas Austrumlatvijā, Latgales rokraksta literatūras dialektālā specifika, sociolingvistiskā dialektoloģija, 21. gs. latgalisko izloksņu sociolingvistiskā izpēte.

Citi autori, kuri savās publikācijās risinājuši valodas vides jautājumus: Linda Lauze (valodas vides izpētes teorētiskās problēmas, vides faktora loma latviešu valodas lietojumā), Sanita Lazdiņa (kultūrsociālais konteksts valodas apgūvē), Dite Liepa (sociolingvistikas aspekti latviešu valodas konsultāciju sniegšanā), Dace Markus (latviešu valodas lietojums), Kristīne Motivāne (Eiropas Savienības daudzvalodības politika un migrācijas politika), Gunta Nešpore (sociolingvistiskais ieskaits Krasnojarskas novada latgaliešos un viņu valodā), Solvita Pošeiko (grafiti Baltijas

valstu lingvistiskajā ainavā), Vilma Šaudiņa (Latvijas dienvidaustrumizloksņu etnolingvistiskās attieksmes), Inguna Teilāne (daži sociolingvistiskie aspekti Nīcgales izloksnē), Jānis Sīlis (saukļi un modes vārdi sociālo vērtību konfliktā, izvēle starp avotvalodas vai mērķvalodas sociokulturālo vidi: izšķirošais faktors tulkojuma lingvistiskās stratēģijas un taktikas formulējumā), Daiga Straupeniece (latviešu diasporas dzīvotspēja un ietekmes Lietuvas pierobežā – Sventājas izloksne), Dace Strelēvica-Ošiņa (latviešu valodas lībiskā dialekta pretrunīgā vieta un raksturs).

Valodas vides pētīšanas aspekti 2007. gadā ietverti arī Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiālu krājumā *Mūsdienu valoda mūsdienu sabiedrībā* (redakcijas kolēģija – Ina Druvieta, Dzintra Hirša, Mirosļavs Jančovjaks, Ilga Jansone, Daiga Joma, Regīna Kvašīte).

Šī publikācija ir tās autora pirmais mēģinājums ielūkoties dažās Latvijas sociolingvistisko pētījumu jomās un pastāstīt arī par saviem pirmajiem soļiem, kas šajā valodniecības apakšnozarē tika sperti pirms 30 gadiem, 1975. gada decembra spelgonī svešā un skarbā megapilsētā ar krievu valodā rakstītām pirmajām disertācijas rindkopām uzsākot angļu un latviešu uzrunas formu sistēmas sociolingvistisko izpēti – lielisks piemērs daudzvalodības sociolingvistiskajai praksei lielpilsētas lingvistiskajā ainavā.

Paldies kolēģei Inai Druvieteī par stingro pamatu (Druvieta 2006, 2007a, 2007b, 2008 un 2009), kas palīdzējis raksta autoram uzsākt ceļu arvien dziļāk Latvijas sociolingvistiskajā vēsturē.

VĒRES

Baltiņš, M.; Druvieta, I.; Veisbergs, A. (red.), Valsts valodas komisija (2007) *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*. Rīga : Zinātne.

Druvieta, I. (1996) *Latviešu valodas sociolingvistiskā situācija (izpētes metodes un raksturojums: statistika, psiholoģija, politika): Habilitācijas darba kopsavilkums filoloģijas habilitētā doktora grāda iegūšanai*. Rīga : Latviešu valodas institūts.

Druvieta, I. (2006) The Baltic States. *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. 2nd ed. Berlin/New York : Walter de Gruyter, 1864–1869.

- Druviete, I. (2007a) Sociolingvistikas attīstība Latvijā. *Materialy XXXVI meždunarodnoj filologičeskoj konferencii*, 1: *Sekcija baltistiki: Baltijskie jazyki: psiholingvistika, sociolingvistika, komp'juternaja lingvistika: Tezisy dokladov, 5–6 marta 2007 g., Sankt-Peterburg, Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta*. Sankt-Peterburg : SPbGU, 23–24.
- Druviete, I. (2007b) Sociolingvistikas priekšvēsture, vēsture un perspektīvas Latvijā. *Mūsdienu valoda mūsdienu sabiedrībā: Sociolingvistika un sinhronā valodniecība: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 24–30.
- Druviete, I. (2008) Sociolingvistikas vēsture un perspektīvas pasaulē un Latvijā. *Linguistica Lettica*, 17, 5–20.
- Druviete, I. (2009) The Development of Sociolinguistics in the Baltic States. Ball, M. J. (ed.) *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. Routledge, 402–411.
- Druviete, I.; Hirša, Dz.; Jankovjaks, M.; Jansone, I.; Joma, D.; Kvašīte, R. (red.) (2007) *Mūsdienu valoda mūsdienu sabiedrībā: Sociolingvistika un sinhronā valodniecība: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts.
- Kļava, G. (2012) *Valodas situācija Latvijā 2004–2010: Pētījuma kopsavilkums*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra.
- Lauze, L.; Kļava, G. (red.) (2016) *Valodas situācija Latvijā 2010–2015: Sociolingvistisks pētījums*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra.
- Silis, J. (1978) Forms of Address in English. Akhmanova, O. et al. (eds.) *Specialization: Manual for first year undergraduate students*. Moskva : Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 204–209.
- Silis, Ja. Ja. (1979) *Kategorija avtorskogo nazyvanija personažej kak priem slovesno-hudožestvennogo tvorčestva*. Dep. v INION AN Rossii, dep. nomer 2831. Moskva, 12 s.
- Silis, Ja. Ja. (1980) *Semiotika form anglijskogo i latyškogo obraščeniya: Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskijh nauk*. Moskva : MGU im. M. V. Lomonosova.
- Silis, Ja. Ja. (1981) Semiotika form obraščeniya kak sociolingvističeskaja problema. *Metodologičeskie formy sinteza sovremennogo naučnogo znaniya*. Rīga : LGU, 177–179.

Ilgars Grosvalds

LATVIEŠU SIEVIETES RAKSTNIECĪBĀ (1860–1944)

Ilgars Grosvalds ir inženierzinātņu doktors, valsts emeritētais zinātnieks (2006), P. Valdena prēmijas laureāts (1994), dzimis 1927. gada 21. jūlijā Amerikas Savienoto Valstu Masačūsetsas pavalstī, Lorensas pilsētā netālu no Bostonas, būvuzņēmēja Džona (Jāņa) Grosvalda ģimenē. Studējis Latvijas Valsts universitātes Ķīmijas fakultātē (1946–1949) un Ļeņingradas Industriālajā neklātienes institūtā (1950–1957), kuru beidzis kā ķīmijas tehnologs javu saistvielu nozarē. Strādājis Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātē par vecāko inženieri (1969–1990) un Latvijas ķīmijas vēstures muzeja vadītāju (1985–2014). 1975. gadā aizstāvējis tehnisko zinātņu kandidāta disertāciju, kas 1993. gadā nostrificēta Latvijas inženierzinātņu doktora grādam. Veicis pētījumus par Latvijas zinātnes, ķīmijas tehnoloģijas, javu saistvielu īpašību un korozijas jautājumiem. Darbojies žurnālu *Akadēmiskā Dzīve* (1994–2000), *Tehnikas Apskats* (1994–2006) un *RTU Zinātnisko rakstu* (sērija *Zinātņu un augstskolas vēsture*) redkolēģijā. Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas goda loceklis (1994), Latvijas Kultūras ministrijas Restaurācijas vecmeistars (1998). Nacionālās apvienības goda

biedrs (2016). 90. jubilejā saņēmis Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidenta pateicības rakstu (2017). Publicējis 26 grāmatas un 700 zinātniskus un populārzinātniskus rakstus.

Raksturvārdi: latviešu sievietes, literatūra, tautas atmodas laikmets, Jaunā strāva, pasaules kara priekšvakars, brīvā Latvija.

Latviešu rakstniecība ir plaši atainota dažādās literatūras vēsturēs, tomēr par sieviešu ienākšanu rakstniecībā un viņu radošo darbību ir maz apskatu. Vienīgais plašākais darbs ir Jāņa Ķelpes *Sieviete latvju rakstniecībā* (sk. arī Ausmas Cimdiņas sastādīto, Latvijas Universitātes (LU) Akadēmiskajā apgādā 2008. gadā izdoto enciklopēdiju *100 Latvijas sievietes kultūrā un politikā* – red.). Tajā ievietotas rakstnieču autobiogrāfijas, taču 30. gadu literārās ierosmes ir attēlotas nepilnīgi.

Latviešu nacionālās literatūras sākums iezīmējās ar kapitālisma attīstību Latvijā 19. gs. 60. gados, kad pieauga tautas tiesības un radās pirmā nacionālā inteliģence. Tajā laikā latviešu sievietēm bija nesalīdzināmi grūtāk iegūt izglītību nekā vīriešiem un mazākas iespējas

pieteikt sevi rakstniecībā. Sievietes ienāca literatūrā līdz ar atmodas laikmetu, pieaugot nacionālās pastāvības centieniem.

Jauns posms latvietēm rakstniecībā sākās Jaunās strāvas laikā, kas izauga asās sabiedriskās cīņās un sakrita ar revolūcijas centieniem. Par Jaunās strāvas ideju paudēju dzejā un progresīvā romantisma pārstāvi dramaturģijā kļuva Aspazija, līdzās viņai atsaucību guva latviskākā latviešu rakstniece Anna Brigadere ar sadzīviskajām un pasaku lugām, bet romānu žanrā ienāca Ivande Kaija, attēlojot dzīvi laulības labirintos.

Arī brīvajā Latvijā Aspazija un Anna Brigadere sasniedza jaunas virsotnes. Brigadere atzinību ieguva ar triloģiju *Dievs, daba, darbs*, Aspazija – ar dzeju, lugām un atmiņu tēlojumiem. Dramaturģijā izcēlās Minna Dišlere un Elīna Zālīte. Jāatzīmē Aīdas Niedras stāsti un romāni, Elīnas Zālītes *Agrā rūsa* (1944) un Ilonas Leimanes *Vilkaču mantiniece* (1943).

Atzīstamus panākumus literatūras kritikā guva Paula Jēgere-Freimane, eseju žanrā – Zenta Mauriņa.

Šis apcerējums paver nozīmīgu lappusi mūsu literatūrā: sniedz praktisku un teorētisku ieguldījumu tālākām studijām, jo te vienkopus apkopots bagātīgs materiāls par sievieti literatūrā. Lai labāk izprastu literātes daiļrades ceļu, doti īsi un konspektīvi biogrāfiskie un iespiesto darbu dati, uzsverot nozīmīgākos panākumus.

Viena no pirmajām latviešu rakstniecēm bija tautas atmodas laikmeta līdera Krišjāņa Valdemāra māsa M. Medinska-Valdemāre. Viņas uzskatu izveidē liela nozīme bija ne tikai K. Valdemāram, bet arī draudzībai ar dzejnieku un folkloristu Frici Brīvzemnieku-Treilandu un žurnālistu Āronu Matīsu.

Marija Medinska-Valdemāre dzimusi 1830. gada 5. septembrī Kurzemē, Ārlavas pagasta *Vecjunkuros* saimnieka ģimenē. Mācījusies Neimanas privātskolā Talsos. Bijusi nelielas privātskolas vadītāja Sasmakā, tagadējā Valdemārpilī.

1838. gadā viņa apprecējās ar dzirnavnieku Naumani, bet drīz šķīrās, pēc tam – ar zemkopi Medinsku. Bija K. Valdemāra Tigoles muižas pārvaldniece Novgorodas guberņā (1865–1882). Pārējo mūža daļu nodzīvoja Aksajā Krievijas dienvidos. 1888. gada pavasarī Aksajā, dārzā stādot puķes, viņu pārsteidza nāve.

Lokalizējusi vācu rakstnieka H. Šmita stāstu *Bavāriešu neprātis* ar nosaukumu *Ozols, viņa dzīve un gals* (1882), kur pausti jaunlatviešu uzskati par zemnieku tiesībām un sieviešu izglītību. Oriģinālstāstā *Zemnieks un muižnieks* (1877) tēlota kungu visvarenība zemnieku posta ēnā. Pēc M. Medinskas-Valdemāres nāves 1893. gadā *Saimnieču un zelteņu kalendārā* publicēts nepabeigtais stāsts *Sērdienīte*, kurā risināti izglītības nepieciešamības jautājumi.¹

Nākamā sieviete latviešu rakstniecībā, P. Gaiduļa, nākusi no Vidzemes.

Paula Gaiduļa (īstajā vārdā Paulīne Gailīte) dzimusi 1848. gada 13. decembrī Dzērbenē draudzes skolotāja Jāņa Baloža ģimenē. 1864. gadā beigusi augstāko meiteņu skolu Tērbatā. Vidusskolas laikā iepazinusies ar jaunlatviešu studentiem un viņu idejām.

46 gadus strādājusi par skolotāju dzimtajā pagastā. Pasniegusi vēsturi un ģeogrāfiju. Vēsturi stāstījusi ar lielu pacilātību, mudinot audzēkņus iedziļināties pagātnes notikumos. 1868. gadā apprecējusies ar Cimzes semināra audzēkni – rakstnieku un skolotāju Tomu Gailīti-Gaiduli. Viņš pēc rakstnieces tēva nāves no palīgskolotāja kļuva par Dzērbenes draudzes skolotāju. Kopā ar vīru Paula darbojusies dažādos pasākumos, dziedāja korī, piedalījās teātra spēlēs, veicinot vietējo kultūras dzīvi. Mirusi 1925. gada 3. februārī Rīgā.

Publicējusies periodiskos izdevumos. Pirmais darbs – grieķu teikas *Memnona stabi* tulkojums, iespiests laikrakstā *Draugs un Biedrs* 1868. gada 21. martā. Apcerējums *Graudi par grieķu seno ticību* publicēts laikrakstā *Balss* 1878. gada 2. decembrī. Uzrakstījusi atmiņas par latviešu studentiem Tērbatā *Priekš pāra desmits gadiem*, kas ievietotas laikrakstā *Balss* 1878. gada 23. decembrī. Viņa raksta: „Visam kronis bija Juris Alunāns, ne ārējā izskatā, bet dedzībā, drošībā, cerībā un nepiekusdamā darbībā. Dzirkstele, kas aizdedzināja atdzisušo tautas mīlestību, ir dzirkstījusi iz J. Alunāna dedzīgās sirds.” P. Gaiduļa centās atrast daiļskanīgus latviešu vārdus, piemēram, „dziļās žēlas” – asaras, kas izšķīlas no acīm, „dziesmotājs” – dzejnieks.²

Karoline Kronvalde dzimusi 1836. gada 14. aprīlī Lielgramzdas pagastā ārsta Rolofa ģimenē. Izglītību ieguvusi pašmācības ceļā. 1855. gadā kā eksterne, noliekot eksāmenu Jelgavas ģimnāzijā, ieguvusi mājskolotājas tiesības. Strādājot par mājskolotāju Durbes muižā, 1860. gadā iepazinusies un 1868. gadā apprecējusies ar dedzīgo tautas atmodas laikmeta darbinieku, publicistu un pedagogu Ati Kronvaldu.

No 1868. gada dzīvojusi Tērbatā. 1873. gadā ar vīru pārcēlusies uz Vecpiebalgu. Pēc vīra nāves (1875) dzīvojusi Rīgā, vadījusi Rīgas Latviešu biedrības internātu un pasniegusi valodas stundas. Būdam aizņemta rūpēs par ģimeni, literāram darbam varēja veltīt maz laika: pēc vīra nāves bija jāgādā par četriem bērniem. Mūža nogalē dzīvojusi pie meitas Mildas Sliedes-Kronvaldes Vecpiebalgas draudzes skolā. Mirusi 1913. gada 23. oktobrī Vecpiebalgā.

¹ Brante 1931, 41–42; Zanders 1970.

² Misiņš 1925; Gaiduļa 1936.

Rakstā *Cienīgam garam* K. Kronvalde 1870. gada *Baltijas Vēstneša* 46.–47. numurā atspēkoja apgalvojumu, ka sieviete nejut līdzīgu laika garam. Aizstāvēja domu par sievietes un vīrieša vienlīdzību tiesību, izglītības un morāles jautājumos. Viņa uzsvēra: „Izglītības ziņā vīrieši stāv daudz augstāk par sievieti, jo līdz šim pārāk maz gādāts par sievietes izglītību, sievietēm vēl nav tik daudz skolu un grāmatu kā vīriešiem. Tas nāk no tam, ka vēl nesen latviešos nomāca katru mazāko tieksmi pēc izglītības un tiem nebija iespējas skolās iet. No tam visvairāk cietusi sievietes.”³

Ar latviešu teātra attīstību radās pirmie sieviešu oriģināldarbi – lugas izrādēm. M. Pēkšēna bija pirmā latviešu rakstniece, kas pievērsās teātrim.

Marija Pēkšēna dzimusi 1845. gada 10. oktobrī Valtenbergu (tag. Mazsalacas) pagasta *Kalnmačos* saimnieka ģimenē. Mācījās Valmieras pilsētas skolā. 1869. gadā, strādājot par audzinātāju Vecatē, sarakstījusi lugu *Gertrūde*, kas 1870. gadā Rīgas Latviešu biedrības konkursā ieguva pirmo godalgu. Tajā parādīts jaunas sievietes konflikts ar sabiedrību. Lugu aizliedza izrādīt tautas atmodas laikmeta ideju dēļ, un tikai 1877. gadā to iestudēja Rīgas Latviešu teātrī. Līdzīgas problēmas risinātas lugā *Vienu stāstu*, kas beidzas ar lugas varones Julianas nāvi. Tā izrādīta teātrī 1879. gadā. Rakstniece no 19. gs. 80. gadu sākuma dzīvoja Rīgā pie brāļa – advokāta Jēkaba Pēkšēna. Neviena viņas luga nav publicēta. To saturs iztirzāts bibliotekāra un latviešu zinātniskās bibliogrāfijas pamatlicēja Jāņa Misiņa rakstā.

Marija Pēkšēna mirusi 1903. gada 8. augustā Rīgā.⁴

Jauns pacēlums latviešu sieviešu literatūrā sākās 19. un 20. gadsimta mijā ar Aspaziju un Annu Brigaderi.

Aspazija (īstajā vārdā Elza [Elīza] Rozenberga [Rozenvalde-Pliekšāne]), dzejniece, dramaturģe un sabiedriskā darbiniece, dzimusi 1865. gada 16. martā Zaļenieku pagasta *Daukšās* saimnieku ģimenē. Bībeles rosināta, 6 gadu vecumā sacerēja savu pirmo dzejoli. Mācījās Zaļās muižas pagastskolā, Jelgavas Dorotejas meiteņu skolā un

1874.–1885. gadā – Trīsvienības sieviešu ģimnāzijā Jelgavā. Viņas pirmais raksts publicēts laikrakstā *Baltijas Vēstnesis* 1884. gada 13. augustā. 1886. gadā apprecējās ar M. V. Valteru, viņš *Daukšās* izputināja un aizbēga uz ASV. 1887. gadā Elza kopā ar vecākiem pārcēlās uz Jelgavu, kur strādāja dažādus gadījuma darbus. 1888. gadā Rīgas Latviešu biedrības lugu konkursam iesniedza darbu *Attriebēja*, kas ieguva pirmo vietu. Tajā risināts konflikts starp latvju zemniekiem un muižniekiem. Cenzūra lugu aizliedza izrādīt.

1893. gada oktobrī Aspazija sāka strādāt Rīgas Latviešu teātrī. 1894. gadā tajā izrādīja viņas lugas *Vaidelote* un *Zaudētās tiesības*. *Vaidelotē* attēlota sievietes cīņa par savām tiesībām, bet *Zaudētajās tiesībās* sabiedrības divkosības dēļ sieviete iet bojā.

Iepazīšanās ar *Dienas Lapas* redaktoru Jāni Pliekšānu (J. Raini) dziļi ietekmēja Aspazijas dzīvi un uzskatus. 1895. gadā viņa aizgāja no Rīgas Latviešu teātra un iesaistījās jaunstrāvnieku kustībā. Laikmeta idejas izteiktas dzejoļu krājumos *Sarkanās puķes* (1897) un *Dvēseles krēsla* (1904): „*Es vētras zvanis esmu un zvanu negaisus.*”

Cietumā 1897. gadā Aspazija apprecējās ar J. Raini. Laiku pa laikam 1897.–1903. gadā dzīvoja pie Raiņa trimdā Pleskavā un Slobodskā. 1905. gada revolūcijas sākumā uz Jaunā teātra skatuves izrādīja viņas lugu *Sidraba šķidrants* (1905). Tās darbība norisinājās romantiskā pagātnē.

*Mūža gaisma tam tik mirdz,
Kam no dzīves šķirta sirds,
Dievu ugunī tam kvēlot,
Dzīvi nedzīvot, bet tēlot.*

Lugā izteiktie aicinājumi sakrita ar tautas brīvības un revolūcijas centieniem. Dzejniece bija vienota ar tautu:

*Tu neesi par sevi viens,
Tevi simtām saitēm ar tautu sien,
Kas bija priekš tevis un būs pēc tevis.*

Uzbangojot revolūcijai 1905. gada decembrī, Aspazija ar Raini devās trimdā uz Šveici, kur apmetās Kastaņolā pie Lugano ezera. Trimdā sarakstīti dzejoļu krājumi *Saulainais stūrītis* (1910), *Ziedu klēpis* (1911).

³ Kronvalde 1936; Kronvalde 1870.

⁴ Misiņš 1926; Pēkšēnu 1936.

Tika aizsākts autobiogrāfiskais sacerējums *No atzīšanās koka* (1919).⁵

1920. gada aprīlī Aspazija kopā ar J. Raini, tūkstošiem cilvēku sveikta, atgriezās Latvijā un aktīvi iekļāvās sabiedriski politiskajā dzīvē. 1920. gadā tika ievēlēta Satversmes sapulcē. Iznāca dzejoļu krājumi *Izplestie spārni* (1920), *Trejkrašaina saule* (1926), *Asteru laikā* (1928), *Dvēseles ceļojums* (1933). Viņas dzejas norietu iezīmē krājumi *Kaisītās rozes* (1936) un *Zem vakara zvaigznes* (1942).

Aspazijai piešķirts Triju Zvaigžņu ordenis, Atzinības krusts (1938) un Tēvzemes balva (1939). Kopotie raksti iznākuši 10 sējumos (1920–1924) un 6 sējumos (1931–1940).

Mūža beigās Aspazija dzīvoja Rīgas Jūrmalā Dubultos. Dzīves loks noslēdzies 1943. gada 5. novembrī Rīgā J. Nīmaņa bērnu klīnikā.⁶

Lugas *Aspazija* (1923) darbība norisinās Senās Grieķijas valdnieka Perikla (499.–429. g. p. m. ē.) laikmetā. Tās galvenā varone ir Senhellades Aspazija.

Drāmā *Boass un Rute* (1925), kas veidota pēc Bībeles sižeta, risinātas vīrieša un sievietes attiecības. Tajā pausta doma par tautu: „Jā, mēs esam tautas, kas cer uz zvaigznēm un dzīvo no ilgām.”

Drāmā *Torņa cēlējs* izmantota teika par dzīvu jaunavu, kas iemūrēta baznīcas pamatos. Drāmas varone Made labprātīgi iet bojā, lai varētu pastāvēt viņas iemīļotā cilvēka celtā baznīca.

Lugā *Pūcesspiegēlis*, kas veidota pēc flāmu teikas un Šarla de Kostēra (*Charles de Coster*) grāmatas aspektiem, izcelts nebēdīgā flāmu tautas varoņa cīņas spars iepretim inkvizīcijas tiesai.

Lugā *Zalkša līgava*, kur izmantota teika par zalkti, attēlots, kā Ziedneses nepatika pret zalkti pamazām pārvēršas par mīlestību. Viņš, glābjot mīloto, pārvēršas par cilvēku, kļūst ievainojams un mirst. Viņa novēlējums Ziednesei: „Spīdi kā ziediņš tumšajā zemē!”

Romānā *Rudens lakstīgala* (1933) tvirta Jaunās strāvas laiks, bet romānā *Jānis Ziemeļnieks* – pāragri mirušā dzejnieka dzīves stāsts.

Jaunības atmiņu ainas atspoguļotas autobiogrāfiskajos darbos *Zilā debess* (1924) un *Zelta mākoņi* (1924).

Anna Brigadere, stāstu un lugu rakstniece, dzimusi 1861. gada 1. oktobrī Kalnamuižas (vēlākā Tērvetes) pagasta *Vecbaļās* kalpa ģimenē. Jau agrā bērnībā viņa iepazīna gājēju sūro dzīvi un darba smagumu. Skolas gadi pagāja Kalnamuižas pagastskolā un Auces skolā. Ar tēva nāvi 1874. gadā izbeidzās viņas skolas gaitas. Kopā ar māti A. Brigadere aizgāja dzīvot uz Jelgavu pie māsas Līziņas, bet pēc pāris gadiem kopā ar māsu un tās vīru pārcēlās uz Ventspili, palīdzēja mātai šūšanā, mācījās valodas. 18 gadu vecumā A. Brigadere kopā ar māti nonāca Rīgā, kur strādāja par šuvēju un pārdevēju brāļa Jāņa Brigadera koloniālpreču veikalā. 1885. gadā ieguva mājskolotājas tiesības.

1886. gadā *Baltijas Vēstneša* 200. numurā parādījās A. Brigaderes pirmais stāsts *Slimnīcā*. Plašu popularitāti 1903. gadā ieguva viņas pasaku luga *Sprīdītis*. Tajā izteikta doma – nekur pasaulē nav tik labi kā dzimtenē. Lugā *Princese Gundega un karalis Brusubārda* (1912) cildināts darbs kā visu vērtību mēraukla.

Pirmā pasaules kara laikā 1915. gadā, vāciešiem iebrūkot Kurzemē, rakstniece devās bēgļu gaitās uz Maskavu. Tur sarakstīta poēma *Spēka dēls*, kurā pausts tautas nacionālais gars.⁷

Pēc atgriešanās dzimtenē Anna Brigadere līdz 1922. gadam dzīvoja galvenokārt Rīgā. 25 gadu literārās darbības jubilejā viņai kā tautas balvu piešķīra māju Kalnamuižā Tērvetes krastā, kuru nosauca par *Sprīdīšiem*. Radošā darbā rakstniece te pavadīja katru vasaru.

Annas Brigaderes dzīves loks noslēdzās 1933. gada 25. jūlijā Tērvetē.

Kopoti raksti iznākuši 20 sējumos (1912–1939) un pārsniedz piecus tūkstošus lappušu.

A. Brigadere godam nopelnījusi Tautas rakstnieces nosaukumu. Cēlusies no lauku sētas, kur vislabāk saglabājušās latviskās tradīcijas, pārdzīvodama tautas ciešanas svešas varas laikā un kara gados, viņa patiesi paudusi latvisko garu, dzimtenes mīlestību un patriotismu.

⁵ Asars 1904; Aspazija 1923.

⁶ Viese 1975.

⁷ Ērmanis 1934; Jēgere-Freimane 1936, 401–402.

Bez pasaku lugām *Maija un Paija* (1926) un *Lolitas brīnumputns* sarakstījusi daudzas sadzīves lugas, kurās risinātas morāli psiholoģiskas problēmas: *Hetēras mantojums* (1924), *Sieviešu kari ar Belcebulu* (1928), *Kad sievas spēkojas* (1929) u. c. Romānā *Kvēlojošā lokā* uz kara, revolūcijas un brīvības cīņu fona šķētināti cilvēku likteņi laikmetu maiņās. Brigaderes dzeja palikusi citu darbu paēnā.

A. Brigaderes augstākā daiļrades virsotne ir atmiņu triloģija *Dievs, daba, darbs* (1927), *Skarbos vējos* (1931) un *Akmens sprostā* (1933), kur tēlota kalpu meitenes izaugsme no agras bērnības līdz pusaudzes gadiem. Ikdienišķās dzīves ainās te ietverti izjusti cilvēku un dabas vērojumi. A. Brigadere teikusi: „Pētījiet manus darbus, bet ne manu dzīvi: pirmā vietā stāv mans darbs un pašas dzīve – pēdējā.”⁸

Romānu žanrā izcēlās I. Kaija, risinot sadzīves un laulības jautājumus.

Ivande Kaija, rakstniece, valsts sabiedriskā darbiniece (īstajā vārdā Antoņina Lūkina-Meldere), dzimusi 1876. gada 13. oktobrī Jumpravmuižā tirgotāja ģimenē. Mācījusi Torņakalna elementārskolā un Lomonosova sieviešu ģimnāzijā Rīgā (1887–1893). Studējusi filozofiju un mākslas vēsturi Bernē, Šveicē, Leipcigā, Vācijā, (1900–1901) un Sorbonas Universitātē Parīzē (1910). Apprecējusies ar ārstu F. Lūkinu. Pirmā pasaules kara laikā dzīvojusi Maskavā, Petrogradā un Krimā. 1917. gadā atgriezusies Latvijā.

Aktīvi piedalījies Latvijas valsts veidošanā. Darbojusies Sieviešu palīdzības korpusā. Aicinājusi sievietes ziedot vērtslietas, tā izveidojot Latvijas zelta fondu. Strādājusi Latvijas Ārlietu ministrijā par referenti un laikrakstā *Latvijas Sargs*. 1921. gada 7. aprīlī priekšnesuma laikā Valmierā I. Kaiju ķēra trieka: viņa zaudēja samaņu un kustību spēju.

1927. gadā apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni. Kopoti raksti iznākuši 10 sējumos (1924–1931).⁹

Dzīves ceļš noslēdzies 1942. gada 2. janvārī Jumpravmuižā.

Ivande Kaija literatūrā ienāca 1910. gadā. Ievēribu guva ar romānu *Iedzimtais grēks* (1913), tajā risinātas samilzušās laulības

dzīves problēmas, kurās cietēja ir sieviete. *Sfinksā* (sarakstīta 1913. gadā, grāmatā izdota 1921. gadā) sieviete tēlota kā patstāvīga dzīves vērtētāja un saskaņas meklētāja, bet *Jūgā* – dažādu cilvēku izjūtas laulības dzīves labirintos.

Kultūrvēsturiskajā romānā *Dzintarzeme* (1921) rakstniece pievērsusies baltu pirmtautu dzīvei.

Līdz Pirmā pasaules karam dzejā pieteicās Birznieku Latiņa, Birznieku Sofija, Tirmaliete, Elza Stērste, Zemgaliešu Biruta, Melnupju Marija, Lūcija Zamaiča u. c.¹⁰

Birznieku Latiņas (1864–1951) krājumā *Dzejas* (1896) un **Birznieku Sofijas** (1876–1956) krājumā *Dzejas* dominē dabas un lauku dzīves tēlojumi, bet **Elzas Stērstes** (1885–1976) *Prelūdijās* (1913) – sievietes dvēseles pārdzīvojumi un noskaņas franču un antīkās dzejas ietekmē.

Melnupju Marijas (īstajā vārdā Luize Stumberga, 1870–1927) devums apkopots grāmatā *Liriska un satīriska dzeja* (1912). **Tirmalietei** (īstajā vārdā Minna Dzelzkalne, 1876–1942) iznāca dzejoļu krājums *Aizmirstā sirds* (1927), kur apkopoti pirms kara uzrakstītie dzejoļi, savukārt **Lūcijai Zamaičai** (1893–1965) – *Mana dvēsele* (1917).

Īss un traģisks ir **Zemgaliešu Birutas** (īstajā vārdā Konstance Gracione, 1878–1906) dzīves ceļš. Tas pavīdēja kā krītoša zvaigzne. Neapkopoti palika viņas dzejoļi, kādā no tiem teikts: „Zvaigznīte visspožāki mirdz, pirms dziest, un roze visreibinošāk smaržo, pirms vīst.”⁸

Lielu ievēribu ieguva Minnas Dišleres un Elīnas Zālītes lugas. Tās iestudētas uz lielāko Rīgas teātru skatuvēm. Reprezentētas atsevišķas lugas: Emīlijas Prūsas *Gaisa dārzi* (teātrī 1922, grāmatā 1923), *Dzejnieks sienāzis* (1924), *Baltais jātnieks* (teātrī 1935, grāmatā 1931), **Austras Ozoliņas-Krauzes** un **Marijas Leiko Marija Vaļevska** (teātrī 1934) un Elvīras Kociņas *Lidoņajs* (teātrī 1933).

Minna Dišlere dzimusi 1886. gada 22. augustā Kokneses pagastā vecsaimnieka ģimenē. Mācījusi N. Draudziņas progimnāzijā Rīgā (1899–1901). Beigusi I. Tailovas ģimnāziju (1905). Studējusi Tērbatas Universitātes Juridiskajā fakultātē (1905–1906).

⁸ Ērmanis 1934; Brante 1931, 14–21; Mauriņa 1935.

⁹ Ērmanis 1926; Jēgere-Freimane 1936, 266–275.

¹⁰ Ķelpe 1936, 21–26, 31–53, 89–94, 131–144.

Beigusi Bestuževa Augstāko sieviešu kursu Pēterburgas Universitātes Juridiskajā fakultātē. 1912. gadā apprecējusies ar juristu, vēlāko LU profesoru Kārli Dišleru. 1917.–1920. gadā dzīvojusi Omskā. 1920. gadā sarakstījusi lugas: *Ozolnieku meita* (1929), *Iegātnis* (1930), *Studentes vasara* (1931), *Trakais laiks* (1932), *Bagātā līgava* (1934), *Zigrīdas liktenis* (1935). Tajās rakstniece pievērsusies lauku sadzīves, morāles un ētikas problēmām. Vislielāko atsaucību izpelnījusies viņas komēdija *Studentes vasaras (Kraujēnu mantinieki)*, kur māju īpašniekiem, kas jau ir gados, tās jāatdod jaunākās rokās. Studente Velta aicina uz tēva mājām padzīto vecāko dēlu Pēteri, bet pati dodas uz Rīgu studēt, paņemdama līdzī jaunāko dēlu Valdi.

1941. gada 14. jūnijā rakstniece izsūtīta uz Sibīriju. Atgriezusies Latvijā 1955. gadā. Dzīvojusi Skrīveros, kur mirusi 1976. gada 26. jūnijā.¹¹

Elīna Zālīte dzimusi 1898. gada 19. oktobrī Gaujienas pagasta *Vasos* amatnieku ģimenē. Mācījies Jaunlaicenes Opes (Apes) pamatskolā un Valkas sieviešu ģimnāzijā (1913–1917). Kā eksterne beigusi Puškina ģimnāziju Tērbatā. Bijusi Dailes teātra dramaturģe (1928–1934). 1921. gadā apprecējusies ar šī teātra aktieri Herbertu Zommeru. Pēc kara nodarbojusies ar rakstniecību. Mūžībā aizgājusi 1955. gada 7. aprīlī Rīgā.

Kopotie raksti iznākuši 4 sējumos (1986–1988).

E. Zālītes lugās *Bīstamais vecums* (1927), *Maldu Mildas sapņojums* (1931), *Svešās asinis* (1933), *Mūžīgi vīrišķais* (1938), *Vālodzes dziesma* (1940) ir saistoši, asprātīgi dialogi un raita dinamiska darbība. Lugā *Rudens rozes* (1939) uzsvērta mātes loma pieaugušas meitas dzīvē. Rakstniece risina galvenokārt vīriešu un sieviešu attiecības, atstājot malā sociālās un sabiedriskās problēmas.

E. Zālīte ir populāra dzejniece, viņas vienīgais dzejoļu krājums *Sila ziedi* no 1933. līdz 1940. gadam iznācis piecos atkārtotos izdevumos. Viņas vienkāršā un nemākslotā dzīves uztvere atrada ceļu uz lasītāju sirdīm. Tajā valdīja jaunības deģsmē, mīla un nepiepildītas cerības.

*Mūsu sirdis ir debesis, kur ikkatru dienu,
Labi darbu, upuris, aizdedz zvaigzni vienu.
Spožākā no tām mīlestībai rada,
Kas pa takām tumšākām mūs kā lāpa vada.*

Vai arī:

*Sirds nemiers cilvēku ceļ pāri ikdienai:
kas nepiesiets
Un maizes rūpes apmirdzētu maz vārīgs
romantikas zieds.*

E. Zālītes romānā *Agrā rūsa* (1944) parādītas jaunas pievilcīgas sievietes Elzas Ezernieces alkas pēc labākas dzīves un morālā degradācija, kas beidzas ar noziegumu.

Pēc kara ievēribu guva E. Zālītes librets *Zilo ezeru zeme* ar A. Žilinska mūziku.

Savu dzīves kredo rakstniece izteikusi ar vārdiem „Es ticu, ka pasaulē daudz vairāk laba kā ļauna, tamdēļ mīlu dzīvi, karsti un dziļi.”¹²

Romānu un stāstu žanrā sekmīgi darbojās Emīlija Prūsa, Aida Niedra, L. Zamaiča, E. Kociņa, E. Zālīte, I. Leimane. A. Niedras labākie darbi pieder pie latviešu klasikas redzamākajām virsotnēm. E. Zālīte pazīstama ar romānu *Agrā rūsa*, I. Leimane – ar *Vilkāču mantinieci*, bet E. Prūsa, L. Zamaiča un E. Kociņa – ar saviem romāniem un stāstiem.

Emīlija Prūsa-Dzenīte dzimusi 1878. gada 20. februārī Vietalvas pagasta *Kalna Biseniekos* saimnieka ģimenē. Mācījies Vietalvas pagastskolā, izglītību turpinājusi pašmācības ceļā. Mājskolotājas tiesības ieguvusi 1896. gadā. 1897.–1899. gadā strādājusi par skolotāju N. Draudziņas meiteņu ģimnāzijā un 1899.–1914. gadā Pēterburgā. Precības ar lietuvieti Ādamu Prūsu un saskare ar lietuviešu valodnieku un etnogrāfu Eduardu Volteru viņai radīja interesi par Lietuvas vēsturi. Dzīvojusi Lietuvā – Viļņā un Kauņā (1918–1922), bet no 1922. gada Pļaviņās, kur 1950. gada 19. septembrī noslēdzās viņas mūžs.

Pievērsusies Lietuvas laikmetam ar romānu *Kunigas Kairis* (1936) un drāmu *Baltais jātnieks* (1935). Mīlestības un ģimenes dzīves problēmas risinātas romānos *Pumpuri raisās* (1934), *Tāle aicina* (1936), *Pilsēta pie upes* (1942), stāstos un tēlojumos *Sadzīves burzmā* (1927), *Sūneklī* (1937). Romāna *Gaisma sauca, gaisma ausa* (sarakstīts 40. gados) attēlots tautas atmodas laikmets Vietalvas novadā.

¹¹ Līgotņa 1937; Latviešu rakstniecība biogrāfijās 2003, 149.

¹² Bērziņš 1937.

Lugā *Gaisa dārzi* (teātrī 1922) rādīta aktīva, enerģiska sieviete, kas spēj cīnīties un aizstāvēt savu laimi.¹³

Aīda Niedra (īstajā vārdā Ida Niedra-Salmiņa) dzimusi 1899. gada 23. martā Tirzas pagasta Āžu krogā krodzinieka ģimenē. Mācījusies privātgimnāzijā Madonā (1913–1915). 1919. gadā beigusi Neijas vidusskolu Cēsīs un apprecējusies ar Rīgas miertiesnesi V. Salmiņu. Strādājusi Rīgas miertiesā (1919–1938), pēc tam – tikai rakstniecībā. 1944. gadā emigrējusi uz Vāciju, no turienes 1949. gadā uz ASV. Mirusi 1972. gada 23. novembrī Losandželosas priekšpilsētā Santamonikā, Kalifornijā.

Literatūrā ienākusi ar dzejoļu krājumu *Erosa elēģijas* (1924). 20. gs. 20. un 30. gados izdoti viņas romāni *Sarkanā vāze* (1927), *Cilvēks ar zelta acīm* (1928), *Grēka ābols* (1931), *Piektais bauslis* (1931), *Salna* (1934), *Pie Azandas upes* (1935), *Ciema spīgana* (1935), *Anna Dzilna* (1936, Kultūras fonda balva), *Mūžīgā pasaka* (1937), *Vīndedze* (1937), *Sieva* (1938, Kultūras fonda balva), *Rūžu Kristīne* (1939). 40. gados sarakstījusi romānus *Ugunī* (1940), *Kārdinātāja* (1940), *Azandas ļaudis* (1943) un *Maija Purene* (1944). Stāsti un noveles apkopotī krājumos *Svētais vīns* (1928), *Vanagu ligzda* (1937), *Azandas ļaudis* (1943). Savos romānos rakstniece risina zemnieku dzīves jautājumus, spilgti attēlojot dzimtā novada dabu, iedzīvotājus un to likteņus. Radījusi lepnas, cildenas sievietes tēlu, kura uzticīga savai zemei un tautai.¹⁴

Elvīra Kociņa-Lapiņa dzimusi 1902. gada 5. novembrī Rīgā strādnieku ģimenē. Mācījusies Maskavā Saltikovas ģimnāzijā (1915–1917). Absolvējusi Ļisinas ģimnāziju Rīgā (1922). Studējusi LU Filoloģijas un filozofijas fakultātē. Emigrējusi uz Zviedriju (1944), no turienes devusies uz ASV. Mirusi 1977. gada 24. decembrī Krisentsītijā, Kalifornijā.

Sākot ar 1933. gadu, publicējusies – sarakstījusi romānus *Pēdējā laime* (1937), *Dārzniece* (1940), *Divi likteņi* (1942), *Mantojums* (1948). Savos romānos rakstniece tēlo sievietes, kas iekaro savu vietu dzīvē, viņas tiecas pēc garīgām vērtībām, tās nesaista tukšas

izpriecas, viņas vienmēr ir skaistas, un tajās iemīlas vairāki vīrieši.¹⁵

Ilona Leimane-Pārups dzimusi 1905. gada 5. oktobrī Rīgā namsaimnieka ģimenē. Mācījusies V. Maldoņa ģimnāzijā un Rīgas 3. pilsētas ģimnāzijā. Studējusi LU Tautsaimniecības un juridiskajā fakultātē. Strādājusi laikrakstos un žurnālos. 1932. gadā apprecējusies ar ārstu Indriķi Pārupu. Emigrējusi uz Vāciju (1944). Dzīvojusi Francijā. Mirusi 1989. gada 21. decembrī Parīzē.

I. Leimane literatūrā ienākusi 1929. gadā ar dzejoli *Nav ikdienas* žurnālā *Piesauļe*. Sarakstījusi dzejoļu grāmatas *Sirds* (1935), *Divas gaismas* (1942), mīlestības dzejoļu izlasi *Sauļe un Tu* (1944), stāstu krājumu *Sērmūkšu vīns* (1943).

I. Leimanes romāns *Vilkaču mantiniece* (1943) ar savu latvisko pasaules skatījumu, bagātīgo un senatnīgo latviešu valodu izraisīja sava veida sensāciju. Tajā risināts divu kaimiņu sētu – Dievlodziņu un Vilkaču – senais naid. Dievlodziņu saimnieka dēls Andrejs, redzot peldamies ezerā jauno Vilkaču mantinieci Alīnu, nespēj pretoties viņas valdzinājumam. Pēc kopīgas kaislīgas nakts Andrejs tomēr met viņai sejā vārdus: „Nedomā, ka es tevi tagad ņemšu par sievu!” Alīnas dēlam vajadzēs augt bez tēva. Liktenīgā ugunsgrēkā, kas rodas svelmainā vasaras naktī, Dievlodziņu vecajam saimniekam aklā naidā aizdedzinot biškoka ieskrējušo Vilkaču bišu spietu, nodeg abu saimniecību ēkas, iet bojā arī pats vaininieks, bet abi mīlētāji, pārvarējuši naidu, atrod viens otru. Romāns beidzas ar vārdiem: „*Lielas un smagas lāses sāka krist izkaltušā zemē, kas tik ilgi bija tvīkusi pēc valgmes.*”¹⁶

20. gs. 20. un 30. gados latviešu literatūrā līdzās Elzai Stērstei un Lūcijai Zamaičai ienāca vesela jauno dzejnieču paaudze: Austra Dāle, Biruta Skujeniece, Paulīna Bārda, Alija Baumanē, Elīna Zālīte, Lilija Auza, Marta Grimma, Austra Skujiņa, Rūta Skujiņa, Mirza Bendrupe, Valda Mora, Zinaīda Lazda un Veronika Strēlerte.

Elzas Stērstes (1885–1976) dzejoļu grāmatās *Eizenbijs un Florestāns* (1921) un *Zaļā gredzenā* (1928), *Mezglotie pavedieni* (1934) valda stilizēts klasicismam raksturīgs pasaules

¹³ Prūsa 1924; Brante 1931, 65–79.

¹⁴ Francis 1937; Niedra 1965; Veselis 1956.

¹⁵ Skurbe 1994a.

¹⁶ Skurbe 1994b.

vērojums. Izdotas viņas *Pasakas un noveles* (1934) un garais stāsts *Vilciņš griežas*. Romānā *Andreja Zīles dzīve* beletristiski apskatīta viņas tēva Stērstu Andreja, jurista un literāta, mūža gaitas.¹⁷

Lūcijas Zamaičas (1893–1965) dzejoļu krājumos *L'intérieur* (1920), *Ziemeļu saule* (1921), *Ziemeļu platums* (1923) saista ziemeļu skarbā daba, tās iedzīvotāji, kur ādu teltīs uguns nenodziest ne dienu, ne nakti. Krājumā *Es, Lūcija Zamaiča, un mani vārdi* (1923) uzplaiksnās skepse par pasauli. Dzejoļu grāmata *Zelta atvars* (1924) un *Mīlas kontrabandas* veltītas jūtām un mīlai.

Stāsti *Līvijas dienas grāmata* (1924), Či-gāns un trīs dāmas (1925) un *Ciemā pret tautiešiem* (1925) rakstniecei sagādāja skandaložu slavu. Tajos attēlota pilsoniskā sieviete laulībā un sabiedrībā, parādot tās garīgo tukšumu un tieksmi apmierināt erotiskās dziņas.¹⁸

Austras Dāles (1882–1972), dzejnieka Ata Ķeniņa sievas, vienkāršā un melodiskā, jaunromantiskā lirikā *Ēnu rotaļas* (1922), *Dzīves dziesmas* (1935), *Vēju vēstis* (1937) un *Tālie gaisi* (1944) bez dabas un mīlestības ieskanas arī patriotiski un sociāli motīvi.

Birutas Skujenieces-Dambekalnes (1888–1931), aktrises un dzejnieces, dzeju krājumā *Staru spārni pār dūmakainu upurtrauku* izjūtamās sāpes par dzīvē un mākslā nesasniegto. Darbā neparasti savienojumi un simbolika.¹⁹

Paulīnas Bārdas (1890–1983) lirika *Vientulības prieks* veltīta klusai mīlai un dabas skaistumam. Vairāki sirsnīgi dzejoļi veltīti agri aizgājušā dzīves drauga – dzejnieka Friča Bārdas piemiņai. Viņa jautā: „*Kas dzejā ir tik ziedīņš sīks, kas nomests lejā, ko paņem dzejnieks nemirstīgs ar dieva smaidu sejā.*”

Alijas Baumanes (īstajā vārdā Alvīne Baumane, 1891–1941) dzejoļu krājumos *Auļojošā pilsēta* (1924) un *Zemes medus* (1926) parādīta lauku jaunatnes nespēja iekļauties pilsētas vidē.

Lilija Auza (īstajā vārdā Lolija Lūse, 1900–1962) dzejoļu krājumos *Vēju melodijas* (1931), *Mirdzošā zeme* (1936), *Saules vainags*

(1939) un *Zelta dūmakas* (1944) ticībā Latvijas nākotnei vienkāršās nepretenciozās vārsnās apdzied dzimto zemi, tās ļaudis un dabu.

Elzas Ķezberes (1911–2011) dzejoļu krājumus *Profils stiklā* (1938), *Dziedošais gliemežvāks* (1938), *Jāapsnieg* (1943) caurvij vieglas skumjas un liegs sapnis par mīlu:

*Mana sirds kā bite ziedos,
Un es tālāk klīstu
Savos sapņu ceļos,
Ceļos, sapņoju un dziesmās līstu.*

Apmēram 160 viņas melodiskajiem dzejoļiem komponēta mūzika.

Karoles Dāles (īstajā vārdā Karolīne Auzarāja, 1905–1967) lirikā *Vizmotie pali* (1939), *Skarbais apinis* (1943) mīlestības alkas mijas ar elēģiskām noskaņām.

Martas Grimmas-Endzelīnas-Ķelpes (1901–1984) dzejoļi apkopoti trīs grāmatās: *Tavai mīlestībai un mūžībai* (1929), *Mana balss* (1932) un *Sēru vītoli* (1934). Tie ataino sievietes garīgo pasauli, ugunīgo temperamentu ar spēcīgām un pretrunīgām jūtām. Stāstu krājumā *Kad Donava šalc* (1934) ietverti biogrāfiski meti.

Austras Skujiņas (1901–1932) mūžs ir īss un traģisks. Dziļas smeldzes pilnas vārsnmas publicētas pēc viņas nāves krājumā *Dzejas* (1932). Tas ievēd dzejnieces sapņu un dzīves pretrunu pasaulē, kas noveda viņu līdz pašnāvībai.

Rūtas Skujiņas (1901–1964), A. Skujiņas māsa, dzejā *Kuģi* (1933) dominē romantiskais satraukums un nemiers. Romānā *Zvaigžņu bērni* (1937) galvenā varone ir viņas māsa Austra.

Mirdzai Bendrupei (1910–1995) iznākuši liriskas krājumi *Dzīvība* (1931) un *Pie jūras* (1930). Dzejniecei jūra identificējas ar mūžam nerimstošā, plašā, dziļā, nepakļaujamā, ar tālumos saucēja balsi. Stāstos un novelēs *Majestāte un pērtiķis* (1938) un *Dieva viesuļi* (1942) akcentēta bijība pret tuvo un dzīvo.

Valdas Moras (1902–2001) dzejas krājums *Svešam draugam* paver romantisku skatu uz mīlestību, dzīvi un dabu. Viņa ir populārās dziesmas *Zilais lakatiņš* teksta autore.

Zinaīda Lazda (īstajā vārdā Zinaīda Šreibere, 1902–1957) pirmajā dzejoļu krājumā *Zaļie vārti* (1936) ieskatās mūžzaļā dzīvības un dabas pasaulē. Otrajā krājumā *Staru*

¹⁷ Stērste 1924; Grāvīte-Plukše 1935; Keggi 1976.

¹⁸ Zamaiča 1936.

¹⁹ Latviešu rakstniecība biogrāfijās 2003, 647–648.

viesulis (1941, A. Brigaderes prēmija) dzejniece cenšas izprast gaismas dziļāko būtību: „Saules spēks ceļ dzīvības dīglus, atver puķes ziedu, liek lauzties graudam caur zemes kārtu augšā.”

Veronikas Strēlertes (prec. Švābe, Johansone, 1912–1995) lirikā *Vienkārši vārti* (1933, Kultūras fonda balva) un *Lietus lāse* (1942) risināts jautājums par dzīves skaistumu un nolemtību, mirkļa vērtību un mūžību.

*Un visu gūt, kas ir un kā nav,
Un zaudēt, un atkal tiekties,
Būt mirkli pilnīgam, otrā jau
Pēc augstākas pilnības sniegties.*

Vai arī:

*Tver šo mirkli! Mirdzošs tas un īsts,
Tā kā zvaigzne nokritīs.
Un to velti vērsies pakal tai,
Neredz cauri cilvēks mūžībai.*

Latviešu rakstniecību ar savām kultūrvēsturiskajām apcerēm un tēlojumiem bagātinājuši A. Gailīte, ar literatūras un teātra kritikām – P. Jēgere-Freimane un ar literāri filozofiskām esejām – šī žanra iedibinātāja Z. Mauriņa.

Angelika Gailīte dzimusi 1884. gada 2. jūnijā Vecpiebalgā dzirnavnieka ģimenē. Skolas gados dzīvojusi dzejnieka Andreja Pumpura ģimenē Daugavpilī. 1903. gadā ar zelta medaļu beigusi Daugavpils sieviešu ģimnāziju. Strādājusi par skolotāju A. Ķeniņa ģimnāzijā Rīgā (1903–1910), Marijas ģimnāzijā Maskavā (1916–1920) un Franču licejā Rīgā (1921–1940). Absolvējusi LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes vēstures nodaļu. Apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni (1930) un Francijas Akadēmijas Palmas ordeni.

1944. gadā emigrējusi uz Vāciju, no tās 1950. gadā uz ASV, vēlāk uz Kanādu. Mirusi 1975. gada 20. augustā Toronto Kanādā.

Publicējusi grāmatas par vēsturiskām personām: *Pilnības ideāls* (1926, par Asīzes Francisku), *Žanna d'Ark* (1939) un ar kultūrvēsturisku ievirzi – *Vecpiebalgas draudzes skola* (1937). Rakstījusi par Ati Kronvadu, Juri Jurjānu, Andreju Pumpuru un Matīsu Kaudzīti, Jāni Poruku, Rūdolfu Blaumani un Kārli Skalbi.

Stāsti un tēlojumi sakopoti krājumos *Ilgas un maldi* (1913), *Dzirkstis sniegā* (1922) un *Grēcinieces* (1927).²⁰

Paula Jēgere-Freimane dzimusi 1886. gada 20. decembrī Vecmoku pagastā Ķīļos kalpa ģimenē. Mācījusies Torņakalna palīdzības biedrības elementārskolā (1895–1900). Beigusi V. Maldoņa ģimnāziju (1906) un Latvju dramatiskos kursus (1912).

Strādājusi par skolotāju dažādās skolās (1906–1921). LU studējusi baltu filoloģiju (1919–1924). 1944. gadā emigrējusi uz Vāciju, no tās 1955. gadā – uz ASV. Mirusi 1975. gada 22. augustā Potaketā, Rodailendā, ASV.

Periodikā publicējusi garākus apcerējumus par A. Brigaderi, J. Poruku (1922), J. Veseli (1928), I. Kaiju (1935), A. Gailīti (1936). Sarakstījusi monogrāfiju *Dace Akmentiņa* (1929). Aktieru portreti apkopoti krājumā *Silueti* (1938).²¹

Zenta Mauriņa dzimusi 1897. gada 15. decembrī Lejasciemā ārsta ģimenē. Piecu gadu vecumā pēc bērnu triekas zaudējusi spēju staigāt. Ar zelta medaļu absolvējusi Liepājas sieviešu ģimnāziju (1913). LU studējusi filozofiju (1921–1927) un baltu filoloģiju (1923–1927). Bijusi lektore skolotāju institūtā (no 1927) un Latvijas Tautas universitātē – Rīgā un Mūrmuižā (no 1928).

1944. gadā emigrējusi uz Vāciju. 1946.–1963. gadā dzīvojusi Zviedrijā, no 1965. gada – Vācijā. Daudzi viņas darbi izdoti vācu valodā. Saņēmusi K. Adenauera prēmiju (1971). Mirusi 1978. gada 25. aprīlī Bāzelē, Šveicē.

Z. Mauriņa izaugusi latviešu, krievu un vācu kultūras tradīciju ietekmē. Publicējusi esejas *Jānis Poruks un romantisms* (1929), *Dostojevskis, mūžs un pasaules uzskats* (1931), *Pārdomas un ieceres* (1934), *Baltais ceļš* (studijas par Annu Brigaderi, 1937), *Friča Bārdas pasaules uzskats* (1938), *Saules meklētāji* (apceres par latviešu rakstniekiem, 1938). Esejās izpaužas Z. Mauriņas subjektīvais un suģestējošais skatījums par latviešu un citu tautu rakstniekiem – dižgariem un viņas filozofiskās atziņas. Izdota viņas stāstu grāmata

²⁰ Gailīte 1924.

²¹ Gailīte 1938.

Neaizsūtītā vēstule (1940) un romāns *Dzīves vilcienā* (1941).

Z. Mauriņa savās eseņās ievēd dziļu un apgarotu domu pasaulē, kas izteiktas skaidrā un izkoptā valodā. „Tās nav kritikas, bet patstāvīgs mākslas darbs ar sevī dusošu vērtību.” Tās pauž rakstītājas pārdomas, pasaulē uzskatu un prieku. *Dzīves apliecinātājos*

viņa izsakās: „Prieks ir izstarot un izdalīt, kas mums pieder, vienalga vai tā būtu maize vai māja, doma vai sapnis, un zināt, ka ir kāds, kas to saņem.”²²

²² Raudive, Dravnieks 1937; Latviešu rakstniecība biogrāfijās 2003, 391–393.

VĒRES

- Asars, J. (1904) Aspazija un viņas dzeja. Aspazija. *Raksti*. Pēterburga : A. Gulbja apgāds, 3–20.
- Aspazija (1923) Egle, K. (sast.) *Atziņas: Latvju rakstnieku autobiogrāfijas*, I. Rīga : O. Jēpes apgādībā, 208–214.
- Bērziņš, L. (galv. red.) (1937) Elīna Zālīte. *Latviešu literatūras vēsture*, 6. Rīga : Literatūra, 196–198.
- Brante, L. (1931) *Latviešu sievietē*. Rīga : Valters un Rapa.
- Ērmanis, P. (1926) Ivande Kaija. *Latvju Grāmata*, 6, 401–403.
- Ērmanis, P. (1934) *Annas Brigaderes dzīve un darbi*. 2. izd. Rīga : Valters un Rapa, 238.
- Francis, A. (1937) Aīda Niedra. Bērziņš, L. (galv. red.) *Latviešu literatūras vēsture*, 6. Rīga : Literatūra, 272–280.
- Gaiduļa, P. (1936) Ķelpe, J. (sast.) *Sieviete latvju rakstniecībā*. Jelgava : Jelgavas Ziņas, 9–10.
- Gailīte, A. (1924) Egle, K. (sast.) *Atziņas: Latvju rakstnieku autobiogrāfijas*, III. Cēsis, Rīga : O. Jēpes apgādībā, 185–190.
- Gailīte, A. (1938) Paula Jēgere-Freimane dzīvē un literatūras kritiķes darbā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 7/8, 38–50.
- Grāvīte-Plukše, E. (1935) Elzas Stērstes dzeja. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 3.
- Jēgere-Freimane, P. (1936) *Atziņu ceļi*. Rīga.
- Kronvalde, K. (1870) Cienīgam garam. *Baltijas Vēstnesis*, 46–47.
- Kronvalde, K. (1936) Ķelpe, J. (sast.) *Sieviete latvju rakstniecībā*. Jelgava : Jelgavas Ziņas, 6–8.
- Keggi, R. (1976) Elza Stērste: dzīve un personība dzejā. *Universitāts*, 37, 14–20.
- Ķelpe, J. (sast.) (1936) *Sieviete latvju rakstniecībā*. Jelgava : Jelgavas Ziņas.
- Latviešu rakstniecība biogrāfijās* (2003) Rīga : Zinātne.
- Līgotņū, J. (1937) Minna Dišlere. Bērziņš, L. (galv. red.) *Latviešu literatūras vēsture*, 6. Rīga : Literatūra, 289.
- Mauriņa, Z. (1935) *Baltais ceļš: Studijas par Annu Brigaderi*. Rīga : Valters un Rapa.
- Misiņš, J. (1925) Gaiduļa Paula. *Ilustrēts Žurnāls*, 2, 55–56.
- Misiņš, J. (1926) Marija Pēkšēna, tautiskā laikmeta rakstniece. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājums*, 18. Rīga, 121–157.
- Niedra, A. (1936) Ķelpe, J. (sast.) *Sieviete latvju rakstniecībā*. Jelgava : Jelgavas Ziņas, 151–157.
- Niedra, A. (1965) Dzīves gājums. *Pašportreti*. Ņujorka : Grāmatu draugs, 270–274.
- Pēkšēnu, M. (1936) Ķelpe, J. (sast.) (1936) *Sieviete latvju rakstniecībā*. Jelgava : Jelgavas Ziņas, 8–9.
- Prūsa, E. (1924) Egle, K. (sast.) *Atziņas: Latviešu rakstnieku autobiogrāfijas*, II. Cēsis, Rīga : O. Jēpes apgādībā, 295–302.
- Raudive, K.; Dravnieks, A. (1937) Zenta Mauriņa. Bērziņš, L. (galv. red.) *Latviešu literatūras vēsture*, 6. Rīga : Literatūra, 439–446.
- Skurbe, A. (1994a) Elvīra Kociņa. *Latviešu rakstnieku portreti: 20. un 30. gadu rakstnieki*. Rīga : Artava, 131–145.
- Skurbe, A. (1994b) Ilona Leimane. *Latviešu rakstnieku portreti: Trimdas rakstnieki*. Rīga : Zinātne, 64–89.
- Stērste, E. (1924) Egle, K. (sast.) *Atziņas: Latvju rakstnieku autobiogrāfijas*, III. Cēsis, Rīga : O. Jēpes apgādībā, 259–274.
- Veselis, J. (1956) Aīda Niedra. *Teiksmas par manu mūžu*. Stokholma : Daugava, 129–135.
- Viese, S. (1975) *Aspazija*. Rīga : Liesma.
- Zamaiča, L. (1936) Ķelpe, J. (sast.) *Sieviete latvju rakstniecībā*. Jelgava : Jelgavas Ziņas, 131–144.
- Zanders, O. (1970) Mūsu pirmā stāstu rakstniece. *Varavīksne*. Rīga : Liesma, 27–34.

Valters Ščerbinskis

NACIONĀLĀ ENCIKLOPĒDIJA. IDEJA UN ĪSTENOŠANAS PAMATPRINCIPI

Valters Ščerbinskis dz. Grīziņkalnā, Rīgā (1969), *Dr. hist.*, Nacionālās enciklopēdijas galvenais redaktors. Strādājis Latvijas Kara muzejā, Latvijas Valsts vēstures arhīvā, bijis Rīgas Stradiņa universitātes docents (2002–2014). Autors publikācijām par starpkaru perioda Latvijas politisko vēsturi, pētījis Latvijas augstskolu audzēkņu un viņu organizāciju vēsturi. Studentu korporācijas *Fraternitas Cursica* filistru biedrības biedrs.

Raksturvārdi: zināšanas, grāmatniecība, enciklopēdija.

Latviešu universālo enciklopēdiju tradīcija

Latviešu enciklopēdiju tradīcija nesniedzas gadsimtu garumā, taču tā ir pietiekami ilga un tradīcijām bagāta. Pirmie mēģinājumi veidot enciklopēdiska rakstura vairāku sējumu darbus pieder Jēkabam Dravniekam un Indriķim Alunānam, kuru redakcijā no 1891. gada divos sējumos iznāca *Konversācijas vārdnīca*¹, tomēr 1898. gadā tās izdošana pārtrūka. Atkārtoti *Konversācijas vārdnīcu* nu jau četros sējumos izdeva Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija (līdz 1921. gadam).² Enciklopēdija cariskās Krievijas laikā latviešiem deva pieeju „pasaules zināšanām” ar pašu dzimtās – latviešu – valodas starpniecību.

¹ Dravnieks, Alunāns 1891–1893.

² Dravnieks, Alunāns 1904–1921.

Par spīti vācu kultūras dominancei gadsimtu garumā un sistemātiskai dažu desmitgažu rusifikācijas politikai, joprojām latviešu bija skaitliski pietiekami daudz, lai spētu attīstīt ne tikai savu literatūru, bet arī radīt pamatus zinātnei savā valodā. Laika gars sekmēja enciklopēdiska rakstura informācijas popularitāti. Arī latviešu attīstītajā grāmatniecībā atradās vieta pirmajiem mēģinājumiem radīt daļēji pārtulkotus, daļēji oriģinālus īsus rakstus par dažādām lietām un parādībām pasaulē. Tomēr šiem pirmajiem un dažiem citiem vēlākajiem mēģinājumiem uzsākt ambiciozu universālas enciklopēdijas publicēšanu ar laiku šķērslis izrādījās finansiālās grūtības.

Likumsakarīgi, ka privāta izdevniecība ar grāmatu izdošanu cenšas nopelnīt. Diemžēl latviešu enciklopēdiju izdošanas pieredze ir apliecinājums tam, ka lasītāju interese par dažādiem izdevumiem ir nenoturīga. Gan J. Dravnieka un I. Alunāna cara laiku enciklopēdija, gan arī vēlākā Arveda Švābes *Konversācijas vārdnīca* ar katru sējumu piedzīvoja tirāžas kritumu.

Pēc cara laiku vārdnīcām nākamais lielais mēģinājums bija 1927. gadā uzsāktā Latviešu konversācijas vārdnīcas³ izdošana – iznāca 21 sējums, kad darbu ar vārdnīcu pārtrauca padomju okupācija. Jaunā enciklopēdija iznāca neatkarīgajā Latvijā, kur atšķirībā no iepriekšējā laikmeta pastāvēja ievērojami atšķirīgāki sociālie, politiskie un ekonomiskie apstākļi. 20. un 30. gadu latviešu lasītāji bija gan vairāk ieinteresēti lasīt kompetentu latviešu zinātnieku sarakstīto par pasaules lietām, gan arī saimnieciski pārtikušāki. Lai gan vēsturnieka Švābes vadīto vārdnīcu izdeva privāts uzņēmums, Gulbja apgāds, tomēr publikas interese bija pietiekami liela, lai vārdnīcas izdošana turpinātos līdz pat 1940. gadam. Universāla pieeja rakstu atlasē raksturoja arī Alfrēda Bīlmaņa redakcijā sagatavoto un 1936. gadā apgāda *Grāmatu draugs* izdoto viena sējuma Latvju mazo enciklopēdiju⁴. Vēlākajos okupācijas laikos gan Konversācijas vārdnīca, gan Latvju mazā enciklopēdija latviešiem bija arī zināms simbols un atgādinājums par neatkarības laikmetu.

Trešā lielā universālās enciklopēdijas izdošana norisinājās no 1981. līdz 1988. gadam, kad padomju okupācijas apstākļos Komunistiskās partijas darbinieka Pētera Jērāna redakcijā tika izdota Latvijas padomju enciklopēdija.⁵ Kaut arī enciklopēdijā bija atrodama bagātīga informācija, pasniegtās zināšanas bija sakārtotas atbilstoši marksisma un ļeņinisma tēzēm un daudzās nozarēs, piemēram, vēsturē, saturēja melus un puspatiesības.

Katrā latviešu enciklopēdiju sastādīšanas gadījumā to veidotāji saskārās ar tik būtisko metodikas jautājumu. Kā atlasīt faktus, kā veidot šķirkļus, cik lieliem tiem būt? Lai gan nav saglabājušies arhīvi par cara laika un neatkarīgās Latvijas vārdnīcu veidošanu, tomēr, spriežot pēc satura, šķiet, ka principā metodika nebija strikta. Drukāto enciklopēdiju pamatā ir šķirkļu saraksts, kāds tiek gatavots katrā nozarē, lai saprastu, ko paredzēts ievietot attiecīgajā sējumā pie attiecīgā burta. Nav saglabājušies šķirkļu saraksti, taču, jādomā, tādi būs bijuši. Rakstu uzbūve arī līdzīgas kategorijas

šķirkļiem mēdz atšķirties. Dažkārt nav skaidrs, vai ievietot kādu personu, bet citu neievietot. Tomēr, lai gan pastāvēja šādas nekoncekvences, Švābes Konversācijas vārdnīca saturēja oriģinālus, daudzos gadījumos augstvērtīgus rakstus, kas ietvēra pēdējo vārdu zinātnē savā laikā.

Atšķirībā no iepriekšējām vārdnīcām, Pētera Jērāna Latvijas padomju enciklopēdija tapa okupācijā un totalitāras valsts apstākļos. Enciklopēdijā bija izstrādāta detalizēta metodika, kas ietvēra gan šķirkļu sarakstu veidošanu, gan izvērstus noteikumus šķirkļu sagatavošanai visās nozarēs. Lielā mērā metodika, šķirkļu saraksti un daudzos gadījumos arī pašu šķirkļu saturs nāca no Maskavas un pilnīgi visa informācija bija jālasa caur komunistiskās ideoloģijas prizmu, tomēr enciklopēdija deva jaunāko informācija par pasauli latviešu valodā. Nedrīkst piemirst arī to, ka darbība enciklopēdijas redakcijā izaudzināja veselu plejādi zinošu latviešu enciklopēdistu, kas turpināja darbu grāmatniecībā pēc neatkarības atjaunošanas.

Latviešu universālo enciklopēdiju pēdējais posms noslēdzās ar Enciklopēdiju redakcijas likvidāciju 90. gadu sākumā. Lai gan vēlākajos gados bija dažādi mēģinājumi radīt enciklopēdiskus izdevumus, tomēr klasiska universāla enciklopēdija nevienā gadījumā nebija mērķis.

Pasaules universālās enciklopēdijas un 21. gadsimts

Jau kopš brita Efraima Čeimbersa (*Ephraim Chambers*) ciklopēdijas⁶ un Denī Didro (*Denis Diderot*) un Žana Lerona Dalambēra (*Jean-Baptiste le Rond d'Alembert*) slavenās enciklopēdijas⁷ laikiem 18. gadsimtā pasaulē universālas enciklopēdijas izdošana vienmēr saistījies ar centieniem izplatīt zināšanas. Tomēr ar laiku enciklopēdijas izdošana kļūst arī par nācijas brieduma simbolu, apliecinājumu tam, ka nācijai ir pietiekami zinību vīru, kas spēj pētīt un rakstīt par visām pasaules nozīmīgākajām lietām.

³ Švābe 1927–1940.

⁴ Bīlmanis 1936.

⁵ Jērāns 1981–1988.

⁶ Pēdējais izdevums: Chambers 2017.

⁷ Diderot, D'Alembert 1978.

Gan senā un bagātā vēsture, gan plašais vēriens, gan arī lielai daļai pasaules saprotamās valodas izmantošana pakāpeniski par vadošo enciklopēdiju pasaulē radīja britu privāti izdoto *Encyclopædia Britannica*⁸ (pirmoreiz publicēta 1768. gadā; kopā 15 izdevumu). Britu enciklopēdiju veidoja pasaules augstākās klases attiecīgo jomu autori, tai raksturīga plaša tradīciju bāze un relatīvi apjomīgi resursi. 20. gadsimta gaitā pakāpeniski par enciklopēdijas izdošanas vietu kļuva ASV (piemēram, gadagrāmatas ilglaicīgi tika izdotas atsevišķi britu un amerikāņu redakcijās Londonā un Čikāgā). Tika sākti paralēli izdot atsevišķu īsāku rakstu enciklopēdijas (mikropēdijas) un garāku rakstu enciklopēdijas (makropēdijas). Tomēr, neņemot vērā zināmu nozares flagmaņa statusu un plašāko citējamību, 2012. gadā tika paziņots, ka drukātā izdevuma publicēšana tiek pārtraukta, un *Encyclopædia Britannica* pilnībā pārgāja uz elektronisko vidi.

Par vienu no nopietnākajām enciklopēdijām ar īpatnām tradīcijām un daudziem sekotājiem metodikas ziņā izveidojas vācu *Brockhaus*⁹ un *Meyers Konversations-Lexikon*¹⁰. 20. gadsimtā franču valodā tika izdota *Grand Larousse encyclopédique*¹¹, bet spāņu valodā – apjomīgā, 72 sējumus lielā *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*. Enciklopēdijas jau 19. gadsimtā vai 20. gadsimta sākumā iznāca krievu, poļu, čehu, somu, igauņu un daudzās citās nāciju valodās. Dažāds bija šo izdevumu saturs, metodiskā pieeja un liktenis. Tomēr enciklopēdiju nozīmīgumu un potenciālo ietekmi uz sabiedrību novērtēja arī totalitārie režīmi, kas aktīvi organizēja enciklopēdisku izdevumu veidošanu.

Pēc PSRS un satelītvalstu režīmu sabrukuma bijušo sociālistisko valstu sabiedrības ar lielu entuziasmu uzsūca informāciju no brīvās pasaules. Gan ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību, gan arī ar enciklopēdisku izdevumu palīdzību. Piemēram, Čehijā 20. gadsimta 90. gadu nogalē un 21. gadsimta sākumā

iznāca četras dažādas drukātās enciklopēdijas. Daža bija franču enciklopēdijas adaptējums, cita pirms 1940. gada Oto enciklopēdijas atjaunināta versija, bet vēl cita lielā mērā bija izveidota no oriģināliem šķirklīem. Tomēr ne Čehijā, ne daudzās citās valstīs īsti nesekmējās ar enciklopēdiju izdošanu. Galvenais iemesls bija privātās izdevniecības, kuras, izdodot labu slavu ieguvuša žanra darbus, cerēja nodrošināties gan ar pienācīgu peļņu, gan prestižu. Valstīs, kurās tomēr enciklopēdijas atradās valsts izdevniecību rokās (piemēram, Lietuvā¹²), turpināja iznākt dažādi enciklopēdiska rakstura darbi. Līdz lielajām tehnoloģiskajām izmaiņām un tīmekļa lomas straujajai pieaugšanai dažās valstīs (piemēram, Igaunijā, kur paralēli tika izdotas pat divas universālas enciklopēdijas *EE*¹³ un *TEA*¹⁴) ar drukāto sējumu izdošanu veicās gluži labi pat privātajās izdevniecībās. Tomēr straujā tīmekļa popularitāte un tehnoloģiskā attīstība radīja apstākļus, kuros daudzas enciklopēdijas nespēja pietiekami ātri un veiksmīgi izsekot. Enciklopēdiju veidošana principā ir sarežģīts, apjomīgs un arī finansiāli diezgan dārgs pasākums, ko ātri pavērst pa pārmaiņu vējam nav viegli. Tā 21. gadsimtā nebūtībā aizgāja *Brockhaus* (nespējot vairs uzturēt pat elektronisko versiju). Citas enciklopēdijas tika mehāniski ievietotas tīmeklī un mākslīgi uzturētas ar nelielu skaitu līdzstrādnieku (piemēram, poļu *PWN*¹⁵). Tomēr liela daļa enciklopēdiju, īpaši tās, kuras uzturēja valsts, spēja pakāpeniski piemēroties jaunajiem tīmekļa vides izaicinājumiem – tehnoloģiskajām izmaiņām, neierobežotajam informācijas apjomam, konkurencei ar sociālajiem tīkliem radniecīgo vikipēdiju.

Nacionālās enciklopēdijas ideja, mērķi un uzdevumi

Lai arī Latvijā 21. gadsimtā universālas enciklopēdijas redakcija vairs nepastāvēja, ik

⁸ Elektroniskā vietne: <https://www.britannica.com/>.

⁹ Brockhaus Enzyklopädie 1986–1996.

¹⁰ Piem., Meyers Konversations-Lexikon 1981–1986.

¹¹ <http://larousse.fr/>.

¹² Lietuvā ir pabeigta Vispārējās Lietuvas enciklopēdijas izdošana, kas ir klasisks universāls izdevums: Visuotinė lietuvių enciklopedija 2001–2015.

¹³ <http://entsyklopedia.ee/>.

¹⁴ <https://www.ents.ee/>.

¹⁵ <http://encyklopedia.pwn.pl/>.

pa laikam dažādās aprindās izskanēja aicinājumi un ierosinājumi atjaunot enciklopēdijas izdošanu. Tuvojoties valsts simtgadei, idejas par iespējamo enciklopēdijas izveidi konkretizējās darba grupas izveidē, kurā norisinājās diskusijas par to, kādiem vajadzētu būt priekšdarbiem, veidojot jauno enciklopēdiju. 2013. un 2014. gadā pakāpeniski nobrieda konteksts pozitīva lēmuma pieņemšanai, un 2014. gadā tika sperti pirmie praktiskie soļi Nacionālās enciklopēdijas izveidē – Kultūras ministrija piešķīra enciklopēdijas izveidei līdzekļus, savukārt Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB) apņēmas praktiski īstenot un izmitināt topošo enciklopēdijas redakciju. 2014. gada pavasarī tika izsludināts konkurss uz enciklopēdijas projekta vadītāja amatu, un šī paša gada rudenī no pirmās projekta vadītāja darba dienas tika sākts izstrādāt gan enciklopēdijas koncepciju, gan ilgtermiņa vīziju, gan arī metodiku.

Ņemot vērā projekta vienreizīgumu, jau no paša sākuma koncepcijas pamatā tika likta ideja par universālu, visas jomas aptverošu, ģeogrāfiski un hronoloģiski neierobežotu zināšanu krātuvi. To raksturotu sistemātiska pieeja un jaunāko tehnoloģisko iespēju izmantošana.

Jau 2014. gadā bija pilnīgi skaidrs, ka enciklopēdijas veidotājiem nāksies rast pārliecinošu atbildi uz iespējamajiem jautājumiem par enciklopēdijas mērķi 21. gadsimtā – laikmetā, kad šķietami pasaulē valda līdz šim nepieredzēta informācijas pārbagātība. Līdz ar to, izvērtējot pamatnostādnes, izkristalizējās svarīgākie uzdevumi enciklopēdijas veidošanā: pirmkārt, sniegt ticamu (uzticamu), zinātnieku radītu informāciju, otrkārt, šo informāciju nodrošināt latviešu valodā. Enciklopēdijas veidotāji uzskata, ka latviešu valodas nākotne lielā mērā ir atkarīga no tās lietojuma plašuma, daudzveidības. Enciklopēdija šajā kontekstā sniedz lielas iespējas ne tikai attīstīt terminoloģiju, bet arī nākotnē nodrošināt to, ka latvietim nav jāizmanto citas valodas, lai iegūtu vispārēju, koncentrētu informāciju par pasaules nozīmīgākajām parādībām, norisēm un lietām. Savukārt informācijas ticamība saistāma ar mūsdienu virtuālās vides paradoksu – mūsu rīcībā ir šķietami neierobežotas ziņas par jebkuru jautājumu, taču ticamu, patiesu informāciju atrast ir ļoti grūti. Bez tam priekšstats par tīmekļa visaptverošo saturu bieži ir mānīgs,

bieži vien informāciju par noteiktiem jautājumiem, īpaši ar vēsturi saistītiem, tīmeklī vispār nav vērts meklēt, jo tur tādas nav.

Ir skaidrs, ka 21. gadsimta enciklopēdijas priekšrocības salīdzinājumā ar iepriekšējiem laikmetiem rodamas tehnoloģiskajās iespējās. Likumsakarīgi, ka Nacionālās enciklopēdijas veidotāji par enciklopēdijas bāzes vietu uzskata tīmekli. Pašlaik (2017. gada pavasarī) redakcijas rīcībā ir SIA *Tilde* sagatavota rediģēšanas platforma, bet līdz 2018. gada vidum, analizējot citu pasaules enciklopēdiju labākos piemērus, tiks sagatavota arī publiskā vide. Tajā pašā laikā, apzinoties, ka drukātajiem izdevumiem ir un paliks sava loma zināšanu ieguvē, uz 2018. gadu redakcija gatavo īpašu Latvijas sējumu ar informāciju, kas sniedz pārskatu par mūsdienu Latviju, bet nākotnē jāpatur prātā, iespējams, 8–10 sējumu lielas konceptuālākas universālās enciklopēdijas izdošana. Tomēr atgādināšu, ka pārredzamā nākotnē pamatu pamats enciklopēdijai ir un būs virtuālā vide.

Līdz ar to enciklopēdijas mērķa sasniegšanai gan virtuālā, gan drukātā vidē pamatā nepieciešami trīs būtiski pamatelementi: enciklopēdijas redakcija, institucionālais ietvars enciklopēdijas sadarbībai ar autoriem un sabiedrību, kā arī izpratne par to, kā uzsākt veidot enciklopēdiju – citiem vārdiem, metodika.

Izveides pamatprincipi un metodika

Ņemot vērā to, ka Nacionālās enciklopēdijas redakcija izveidojās par Latvijas Nacionālās bibliotēkas autonomu sastāvdaļu (galvenais redaktors ir tieši pakļauts bibliotēkas direktoram), daudzās palīgfunkcijas (piemēram, jurista, IT, grāmatvežu u. c.) nodrošina LNB. 2015. gadā tika uzsākta redakcijas darbinieku komplektācija, un 2016. gadā tā tika pabeigta. Rezultātā pašlaik Nacionālās enciklopēdijas redakcijas štatu veido galvenais redaktors, piecas tekstu redaktores (katra no viņām pārzina noteiktas zinātņu nozares) un ilustrāciju redaktore.

Redakcija apstrādā rakstus un organizē to publicēšanu. Atsevišķu šķirklju veidošana ir nu jau simtu ārštata autoru ziņā. Lai nonāktu līdz rakstu rediģēšanai, pārraudzītu enciklopēdijas darbību kopumā, kā arī

veicinātu šķirkļu kvalitāti, ir radīta iespējami racionāla institucionāla uzbūve. Nacionālās enciklopēdijas darbības stratēģiskai pārraudzībai un atbalstam ir izveidota padome, kuru vada kultūras ministre. Padomes sastāvā ir 28 dažādu iestāžu vadītāji – lielāko augstskolu rektori, muzeju, arhīvu sistēmas un dažu citu iestāžu vadītāji. Paralēli padomei pastāv divas redakcijas kolēģijas. Viena ir nozaru redakcijas kolēģija ar 55 nozaru pārstāvjiem komunikācijai ar attiecīgo nozari. Šajā iestādē ir zinātnieki, kuri ir saistīti ar attiecīgajām nozarēm un kuru viedoklis ir svarīgs būtisku lēmumu pieņemšanā, gatavojot rakstus. Tieši nozaru redakcijas kolēģijas locekļi izvēlas un apstiprina autorus, nepieciešamības gadījumā pārrauga sagatavotos tekstus, kā arī piedalās saturisku strīdu risināšanā. Nozaru redakcijas kolēģijā darbojas, piemēram, profesori Daina Bleiere (vēsture), Mārcis Auziņš (fizika), Jānis Vētra (medicīna), Pēteris Vanags (valodniecība), Inese Bula (matemātika), Juris Borzovs (datorzinātne) un daudzi citi. Otra ir ilustrāciju redakcijas kolēģija. Ilustratīvā bāze ir ļoti nozīmīgs enciklopēdijas veidošanas elements. Ņemot vērā mūsdienu plašās iespējas enciklopēdijā ievietot gan foto, gan kartes, tabulas, grafikus, gan arī audio un video informāciju, liela nozīme ir zinošu profesionāļu atbalstam vai ieteikumiem – arī viņi tagad ir enciklopēdijas institūciju sastāvā. Visās trijās iestādēs darbinieku darbs netiek atalgots, respektīvi, tas ir brīvprātīgs.

Visbeidzot – kādi tad ir principi, pēc kuriem top mūsdienu latviešu Nacionālā enciklopēdija? Jau 2015. gadā kļuva skaidrs, ka pilnībā kopēt drukāto sējumu metodiku nav ne iespējams, ne arī nepieciešams. Jaunā virtuālā vide noņem daudzus ierobežojumus, kādi pastāvēja, gatavojot drukātos sējumus (pirmkārt, apjoma ziņā, otrkārt, ir iespēja atjaunināt informāciju). Redakcijas darbinieku ir ievērojami mazāk nekā pirms 30 gadiem, līdz ar to nav iespējams īstenot visas tās funkcijas, kādas bija paredzētas agrāk. Īpašu dimensiju teksta sagatavošanā atšķirībā no padomju okupācijas totalitārā perioda rada brīvība, kādu baudām mūsu neatkarīgajā valstī. Zinātnē nereti nepastāv un nav iespējams viens „pareizais” viedoklis, dažkārt jāsaskaras ar īstu viedokļu daudzveidību.

Drukātās enciklopēdijas satura veidošanas pamatu veidoja šķirkļu saraksts. Šķirkļu sarakstu veidošanai bija paredzēti īpaši izstrādāti metodiskie noteikumi, un šāda saraksta izstrāde lielā mērā noteica enciklopēdijas saturu. Tīmeklī virtuālajā vidē šķirkļu sarakstam ir sava noteikta loma, taču katrā ziņā tā nav noteicoša, izšķiroša. Svarīgākais arguments šķirkļu saraksta lomas mazināšanai ir enciklopēdijas pastāvēšanas termiņš. Lai arī patlaban mums nav nekādu garantiju, ir skaidrs, ka enciklopēdijas īstā pozitīvā ietekme uz latviešu sabiedrību būs redzama tikai ar gadiem, ilgtermiņā. Līdz ar to mums jāpieņem, ka ar laiku virtuālajā vidē būs ļoti daudz šķirkļu, būs arī šķirkļi, kuru nepieciešamību pagaidām prognozēt nevaram. Līdz ar to atkrīt akūtā nepieciešamība gatavot šķirkļu sarakstus. Šādi šķirkļu saraksti gan ir noderīgi konkrētās nozares svarīgāko un mazāk svarīgo jautājumu izpratnē un pakāpeniski tiek gatavoti. Šķirkļu saraksti nākotnē noteikti būs vajadzīgi drukātajiem sējumiem, tomēr patlaban tie nav un nevar būt prioritāte.

Ja ne šķirkļu saraksts, tad kas gan ir metodiskais pamatu pamats enciklopēdijas izveidei elektroniskajā vidē? Dāņi, norvēģi, zviedri, horvāti, itāļi (*Treccani*), krievi (*BRE*) procesu sāk ar jau esošās drukātās enciklopēdijas materiālu digitalizēšanu. Principā, no satura viedokļa raugoties, šāda pieeja īsti pareiza nav, un raksti, kuri sākumā tapuši drukātajai videi, bet pēc tam automātiski pārceļti uz virtuālo vidi, ir pilnveidojami un pielāgojami. Tomēr ko darīt, ja nav nekādu iepriekšējo tekstu, ko digitalizēt? Kā sākt visu no paša sākuma? Nacionālās enciklopēdijas redakcija izvēlējās klasificēt visas nozares un katrā nozarē veidot iekšējo divu vai triju līmeņu hierarhiju. Šo darbu veica nozaru redakcijas kolēģijas locekļi, kuri parasti piesaistīja arī lielāku vai mazāku skaitu savu kolēģu. Rezultātā tapa daudzos gadījumos Latvijas apstākļiem unikālas nozaru shēmas, ar kuru palīdzību saprast „kas ir kas” attiecīgajā jomā vispārīgā, augstākajā līmenī. Tālākais redakcijas uzdevums ir ar attiecīgās nozares redakcijas kolēģijas locekļa palīdzību atrast autoru, vienoties par rakstu, pēc saņemšanas to izredīgēt un nepieciešamības gadījumā ar rakstu iepazīstināt arī nozares pārstāvi.

Jautājums par enciklopēdijas metodisko attīstību ir nozīmīgs un nākotnē noteikti tiks

attīstīts. Tas ir un būs diskusiju objekts.¹⁶ Jāatzīst, ka tagad, 21. gadsimta sākumā, mēs, latviešu enciklopēdisti, stāvam zināmās krustcelēs, cenšoties aizgūt labāko no drukāto enciklopēdiju ēras un radīt jaunu, jaunajiem tehnoloģiju un sociālajiem apstākļiem atbilstošu, mūsdienīgu zināšanu krātuvi.

Enciklopēdijas nākotne

Tehnoloģiskā attīstība, metodika, tekstu un ilustrāciju kvalitāte lielā mērā ir saistīta ar enciklopēdijas tālāko attīstību. Jau minēts, ka 2018. gads, kas būs enciklopēdijas atvēršanas

laiks, kļūs par pirmo soli tās turpmākajā ceļā. Būtībā līdz šim enciklopēdijas redakcija ir veidojusi sistēmu, pēc kuras ierobežota finansējuma un darbinieku apstākļos var panākt iespējami labāko rezultātu. Vīzijā paredzam enciklopēdijas pastāvēšanu ļoti ilgā laikposmā. Virtuālajā vidē teksti pastāvīgi tiek pilnveidoti, papildināti, arī laboti, to kļūst arvien vairāk un vairāk, aptverot visas nozīmīgākās jomas. Redakcija labi pazīst Latvijas zinātniekus, bet zinātnieki savukārt brīvi orientējas enciklopēdijas prasībās. Nacionālā enciklopēdija ir kļuvusi par ikdienas rīku skolēniem, studentiem un jebkuram citam interesentam. Piemēram, ja kāds vēlas uzzināt, kas ir *Akadēmiskā Dzīve*, viņš atbildes rod speciālista sarakstītajā šķirklī, kas piedāvā ne tikai loģisku aprakstu par žurnāla vēsturi un tagadni, bet arī saiti uz pašu žurnālu, interaktīvu karti, kur redzamas pilsētas ar žurnāla lasītājiem, iespējams, video vai audio, kur žurnāla redaktori ierunājuši skaidrojumus utt. Paralēli elektroniskajai videi pēc gadiem 10 (vai pieciem, ja esam nelabojami optimisti), kad būs papildu līdzekļi un arī uzkrātas zināšanas, varēsim sākt gatavot drukātus sējumus.

¹⁶ Privātās enciklopēdijās darbības principu publiskošanu ierobežo komerciāli apsvērumi, taču valsts izdotajās enciklopēdijās un iestādēs, kas saistītas ar enciklopēdiju veidošanu, notiek plašas diskusijas, izvērtējumi un tiek saskatītas perspektīvas. Piem., Ukrainas Enciklopēdisko pētījumu institūts regulāri organizē metodiska rakstura konferences, kurās tiek debatēts par enciklopēdijām nozīmīgiem konceptuāliem un metodiskiem jautājumiem (sk. Українська енциклопедистика: Матеріали конференції (2014) Київ).

VĒRES

Bīlmanis, A. (galv. red.) (1936) *Latvju mazā enciklopēdija*. Rīga : Grāmatu draugs. *Britannica.com* (01.08.2017.).

Brockhaus Enzyklopädie (1986–1996), 1–30. 19. Aufl. Mannheim : F. A. Brockhaus.

Chambers, E. (2017) *Cyclopaedia, or an Universal Dictionary of Arts and Science: Containing an Explanation of the Terms, and an Account of the Things ... and the Several Sciences, Human and Divine*. Forgotten Books.

Diderot, D.; D'Alembert, J. B. (eds.) (1978) *Diderot Encyclopedia: The Complete Illustrations 1762–1777*, 1–5. Harry Abrams.

Dravnieks, J.; Alunāns, I. (galv. red.) (1891–1893) *Konversācijas vārdnīca*, 1–2. Jelgava : H. J. Draviņ-Dravnieka apgādībā.

Dravnieks, J.; Alunāns, I. (galv. red.) (1904–1921) *Konversācijas vārdnīca*, 1–4. Rīga : R. L. B. Zinību Komisija, 1904–1921.

Encyklopedia.pwn.pl (01.08.2017.).

Ents.ee (01.08.2017.).

Entsyklopeedia.ee (01.08.2017.).

Jērāns, P. (galv. red.) (1981–1988) *Latvijas padomju enciklopēdija*, 1–10. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija.

Larousse.fr (01.08.2017.).

Meyers Konversations-Lexikon (1981–1986), 1–15. 10. Aufl. Mannheim : F. A. Brockhaus.

Švābe, A. (galv. red.) (1927–1940) *Konversācijas vārdnīca*, 1–21. Rīga : A. Gulbja izdevniecība.

Ukrains'ka encyklopedystyka: Materialy konferencii (2014) Kyiv.

Visuotinė lietuvių enciklopedija (2001–2015), 1–26. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Marta Ābula

PLAĢIĀTS AKADĒMISKAJĀ VIDĒ

Marta Ābula zinātnisko grādu *Dr. iur.* starptautiskajās tiesībās ieguvusi Latvijas Universitātē (LU) (2014). Doktorantūras laikā stažējusies Zaleburgas Universitātē. Maģistra grādu ar izcilību ieguvusi *Universidade Catolica Portuguesa*. Docente Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Eiropas studiju fakultātē, docē arī LU Biznesa, vadības un ekonomikas fakultātē. RSU vada nodarbību ciklu docētājiem par rakstu darbu oriģinalitātes un labošanas noteikšanas rīka *Turnitin* izmantošanu. Pētnieciskos rezultātus prezentējusi vairākās starptautiskās zinātniskās konferencēs Baltijas valstu pilsētās, Londonā, Stambulā un Romā.

Raksturvārdi: plaģiāts, akadēmiskais godīgums, intelektuālā īpašuma tiesības.

Ievads

Izpratnei par plaģiātu ir būtiska loma, lai augstākās izglītības iestādēs garantētu akadēmisko godīgumu. Tēmu aktuālu padara straujā tehnoloģiju un komunikācijas kanālu attīstība. Laikā, kad tiek diskutēts par augstākās izglītības kvalitāti, attieksme pret plaģiātu vairs nevar būt tikai formāla. Lai gan Latvijas un ārvalstu vadošajās universitātēs ir pieņemta formāla akadēmiskā godīguma politika, prakse liecina, ka plaģiāts akadēmiskajos darbos joprojām pastāv un tā veidi ir paplašinājušies. Tēmas galvenā problēma ir vienotas nostājas neesamība par plaģiāta būtību, veidiem un pieļaujamību dažādos akadēmiskajos un pētnieciskajos darbos, kā arī par sekām, kam jāiestājas, konstatējot plaģiātu. Par to liecina fakts, ka dažas augstskolas tomēr nav izstrādājušas akadēmiskā godīguma politiku, kas ietvertu arī plaģiāta skaidrojumu. Akadēmiskā

godīguma politika universitātēs ir svarīga ne tikai tāpēc, lai novērstu plaģiāta gadījumus un paredzētu soda sankcijas, bet arī lai izglītotu gan studentus, gan docētājus par plaģiāta būtību un tā veidiem un novērstu tā pieļaušanu. Attīstoties komunikācijas tehnoloģijām, svarīgi norādīt, ka plaģiātu akadēmiskajos darbos palīdz novērst ne tikai docētāju un recenzentu vērtība, bet speciālas programmas, kuru mērķis ir noteikt darba oriģinalitātes līmeni. Pozitīvi vērtējams, ka šādas programmas arvien plašāk tiek izmantotas arī Latvijas augstskolās.

Kopumā būtiski ir ne tikai akadēmiskās vides, bet arī sabiedrības uzmanību vērst uz plaģiāta problēmu akadēmiskajā vidē, lai nodrošinātu izglītības sistēmas kvalitāti un sekmīgu izaugsmi Latvijā. Šajā rakstā autore salīdzinās izpratni par plaģiātu starp dažādām Latvijas un ārvalstu augstākās izglītības iestādēm un skaidros plaģiāta veidus. Raksta nobeigumā autore sniegs priekšlikumus plaģiāta novēršanai studentu rakstu darbos, mazāku uzmanību veltot docētāju un zinātnieku iespējamajiem plaģiāta gadījumiem.

Plaģiāta jēdziens un veidi

Plaģiāta jēdziens tiek samērā plaši definēts gan zinātniskajā literatūrā, gan augstskolu iekšējās kārtības dokumentos. Piemēram, Svešvārdu vārdnīca skaidro, ka „plaģiāts (lat. plagium „nolaupīšana”) ir cita autora darba vai tā daļas (literāra, zinātniska darba, izgudrojuma u. tml.) uzdošana par savu, publicēšana ar savu vārdu vai pseidonīmu”¹. Savukārt plaģiāta skaidrojums augstskolu dokumentos rodams, piemēram, noteikumos par akadēmisko godīgumu u. c. Kopumā visos skaidrojumos plaģiāts tiek nosodīts un tā veicējam iestājas negatīvas sekas². Tas norāda, ka akadēmiskajā vidē plaģiāts ir strikti nosodāms, lai nodrošinātu ticamus un pārskatāmus pētījumus un garantētu izglītības kvalitāti.

1. tabulā norādīts, kā atsevišķas Latvijas augstskolas ir definējušas plaģiātu.

Apkopojot plaģiāta definējumus, Latvijas akadēmiskajā vidē par plaģiātu tiek uzskatīta citu darbu vai tā daļu, atzinumu, domu un ideju uzdošana par savu un/vai tālāka paušana bez atsauces uz attiecīgo autoru. Visdetalizētāk plaģiāts skaidrots RISEBA Nolikumā par plaģiātismu, kurā noteikts, ka „par plaģiātismu tiek uzskatīts arī akadēmiskais darbs vai tā fragments, kas pēc struktūras un argumentācijas atbilst cita autora darbam”³.

Izpētot vadošo ārvalstu augstskolu mājaslapas, autore konstatē, ka plaģiāta skaidrojumam veltīta ļoti nopietna uzmanība. Skaidrots, kas ir plaģiāts, kādi ir tā veidi. Sniegtas arī pamācības, kā izvairīties no plaģiāta akadēmiskajos darbos. Tā, piemēram, Harvarda Universitātes plaģiāta politikā norādīts, ka akadēmiskajos darbos nav pieļaujama citu ideju vai vārdu izmantošana bez pienācīgas

1. tabula

Plaģiāta definīcijas salīdzinājums atsevišķās Latvijas augstskolās

Nr.	Augstskola	Plaģiāta definīcija	Avots
1.	Latvijas Universitāte	Plaģiāts – cita autora publicētu vai nepublicētu darbu (t. sk. vārdu, izteikumu u. c.) izmantošana, nenorādot precīzu atsauci uz attiecīgo autoru un/vai darbu.	Noteikumi par akadēmisko godīgumu Latvijas Universitātē
2.	Rīgas Stradiņa universitāte	Plaģiāts – citas personas izteikto vai uzrakstīto domu tālāka paušana savā vārdā, nenorādot precīzu atsauci uz attiecīgo autoru un avotu.	Rīgas Stradiņa universitātes Studiju reglaments I
3.	Rīgas Tehniskā universitāte	Plaģiāts – cita autora publicētu vai nepublicētu darbu (t. sk. vārdu, izteikumu u. c.) izmantošana, nenorādot precīzu atsauci uz attiecīgo autoru un/vai darbu.	Rīgas Tehniskās universitātes Akadēmiskā godīguma kodekss
4.	Rīgas Starptautiskā ekonomikas un biznesa administrācijas augstskola (RISEBA)	Plaģiātisms ir cita autora darba (publicēta vai nepublicēta) vai ideju izmantošana bez atbilstošas atsauces uz šo autoru. Par plaģiātismu tiek uzskatīts arī akadēmiskais darbs vai tā fragments, kas pēc struktūras un argumentācijas atbilst cita autora darbam.	RISEBA Nolikums par plaģiātismu
5.	Liepājas Universitāte	Ar plaģiātu tiek saprasts: citas personas tekstu, materiālu (piemēram, fotogrāfijas, attēli, tabulas, diagrammas, rokraksti u. tml.) un atzinumu uzdošana par savu.	Liepājas Universitātes zinātnisko darbu rakstīšanas un noformēšanas noteikumi
6.	Latvijas Lauksaimniecības universitāte	Plaģiātisms – cita rakstītāja vai runātāja ideju, frāžu, teikumu vai garāku teksta fragmentu izmantošana bez atbilstošas atļaujas vai pienācīgām atsaucēm.	Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ētikas kodekss

Avots: veidojusi autore.

¹ Baldunčiks 1999.

² Sk., piem., Plaģiāts 2016.

³ RISEBA 2011.

atsauces. Uzsvērti arī vairāki plaģiāta veidi, īpaša uzmanība pievērsta plaģiātam, ko pieļauj studenti, tulkojot citu autoru darbus⁴. Līdzīgi arī Oksfordas Universitātes akadēmiskā godīguma un plaģiāta politikā norādīts, ka plaģiāts ir cita autora materiāla izmantošana, uzrādot to kā savu. Būtiski norādīt, ka Oksfordas Universitāte uzsvērusi: plaģiāts var būt radīts ne tikai ar nodomu, bet arī aiz neuzmanības, tomēr sekas paredzētas arī šādā gadījumā⁵.

Bieži robežas starp pārkāpumu un pieļaujamo rīcību ir sarežģīti novelkamas. Lai atvieglotu plaģiātu noteikšanu, tos klasificē pēc raksturīgām iezīmēm.

Viens no vadošajiem uzņēmumiem, kas piedāvā darba satura oriģinalitātes noteikšanas programmu *Turnitin*, ir raksturojis desmit plaģiāta veidus⁶. Tie ir:

- 1) citu autoru vārdu burtiska pārkopēšana jeb kopēšana;
- 2) nozīmīga apjoma teksta pārkopēšana no cita autora bez pienācīgas atsauces jeb pārkopēšana;
- 3) atslēgvārdu un frāžu nomainīšana darbā, saglabājot būtisku izmantotā avota daļu un nelietojot pienācīgu atsauci, jeb „meklēt–aizstāt” paņēmiens;
- 4) citu darbu daļu un/vai teikumu savienošana vienā tekstā, nenorādot pienācīgu atsauci, jeb samiksēšana;
- 5) savu iepriekšējo darbu daļēja vai pilnīga izmantošana, nenorādot atsauci, jeb pašplaģiāts;
- 6) precīzi citētu darbu kombinēšana ar pārkopētām darbu daļām bez pienācīgas atsauces jeb hibrīda veidošana;
- 7) vairāku teksta fragmentu izmantošana no daudziem avotiem bez pienācīgas atsauces uz oriģinālajiem darbiem jeb mozaīka vai mikslis;
- 8) atsaukšanās uz neeksistējošiem avotiem vai neprecīza informācijas norādīšana bibliogrāfijā;
- 9) pienācīga atsaukšanās uz citu autoru darbu daļām, bet bez darba autora paša ieguldījuma jeb kompilācijas veidošana;

⁴ Harvard 2017.

⁵ University College Oxford 2015.

⁶ Turnitin 2012.

10) korektu atsauču izmantošana darbā, tomēr pārāk cieši saglabājot oriģinālā darba struktūru un saturu, jeb pārrakstīšana.

Vienā rakstu darbā var pastāvēt ne tikai viens plaģiāta veids, bet pat vairāki, padarot plaģiāta konstatēšanu sarežģītāku. Praksē vienīgi augstskola vērtē katra plaģiāta veida būtiskumu un sekas, kādas iestājas, ja tāds tiek pieļauts. Par plaģiātu tiek uzskatīts arī gadījums, kad tiek izmantots „rēgu rakstnieks”, proti, kad ir nolīgta persona, lai kādam studentam uzrakstītu akadēmisku darbu. Šādus gadījumus iespējams atklāt tikai tad, kad darbs jau tiek publiski aizstāvēts un kad aizstāvēšanas laikā komisijai rodas pamatotas aizdomas, ka students pats savu darbu nav rakstījis. Bet pierādīt šādus gadījumus bez studenta paša atzīšanās ir gandrīz neiespējami.

Plašākās diskusijas akadēmiskajā vidē ir par pašplaģiāta pieļaujamību un nozīmi akadēmiskajos darbos, kad autors izmanto savu iepriekšējo darbu fragmentu jaunā darbā vai pārfrāzē jau iepriekš izteiktās idejas⁷. Vērtējot pašplaģiātu, tiek norādīts, ka tādējādi būtībā darba autors pasniedz jau vienreiz izstrādātu darbu/pētījumu kā jaunu un tā maldina lasītāju⁸. Augstskolā students, izmantojot iepriekš paša izstrādātu darbu vai tā daļu jaunā darbā, var pat iegūt kredītpunktus, lai gan iepriekš tos jau ir saņēmis par sākotnējā darba izstrādi. Autore uzskata, ka pašplaģiāta gadījumos akadēmiskos darbos svarīgi ir vērtēt katru gadījumu atsevišķi un vienotas vadlīnijas būtu grūti izstrādāt. Tomēr par ētisku nevar atzīt rīcību, kad jaunā darbā autors izmantojis lielu daļu no jau iepriekš izstrādātā pētījuma bez būtiska ieguldījuma no jauna.

Plaģiāta iemesli un nodarītais kaitējums

Neapzināts plaģiāts parasti tiek pieļauts studentu nezināšanas dēļ, taču apzinātos plaģiāta gadījumos iemesli var būt dažādi – tie var būt saistīti ar vēlmi gūt personisko labumu vai atzinību⁹, kā arī ar laika trūkumu¹⁰. Arī pārāk augstas prasības pret studentiem var būt

⁷ Blackman 2017.

⁸ Sk. Roig 2016; Scanlon 2007; Green 2002.

⁹ Callahan 2007.

¹⁰ Sandor 2013.

par pamatu plaģiātam. Proti, prasības studentiem veikt daudzus un plašus kvalitatīvus akadēmiskus pētījumus veicina plaģiāta izplatību, jo studentiem fiziski pietrūkst laika. Par vienu no biežākajiem plaģiāta veidiem tiek uzskatīta datu safabricēšana¹¹. Bieži iemesls ir nepieciešamo prasmju trūkums, lai radītu oriģinālu darbu. Atsevišķos pētījumos tiek norādīts, ka plaģiāta iemesls var būt arī nepietiekoši bargas sankcijas¹².

Svarīgi, ka plaģiāts, pirmkārt, ir autortiesību pārkāpums, tas nozīmē, ka plaģiāta pieļaušana ir prettiesiska. Tā turklāt uzskatāma par neētisku rīcību, jo pārkāpj arī augstskolu iekšējās kārtības noteikumus vai akadēmiskā godīguma politiku. Plaģiāta pieļaušana visvairāk kaitē pašam pārkāpuma veicējam, jo students pilnvērtīgi neizmanto izdevību iegūt jaunas zināšanas, prasmes un kompetences. Pārņemot visu cita autora veikto darbu vai daļu no tā, tiek apzags oriģinālā darba autors un noniecināts viņa veikums, jo autors nesāņem tam pienākošos atzinību.

Būtiski uzsvērt, ka plaģiāts kaitē arī universitātes tēlam un reputācijai, jo, izsniedzot diplomu personai, kas veikusi plaģiātu, universitāte apliecina studenta iegūtās zināšanas un kompetences, kuras tam patiesībā ir tikai daļēji. Tāpat tiek bojāta arī tā docētāja reputācija, kura studiju kursā plaģiāts pieļauts un nav atklāts, jo students saņem sekmīgu vērtējumu par neoriģinālu darbu.

Studentam, kas veicis plaģiātu, jāreķinās, ka plaģiāta atklāšanas gadījumā var iestāties sekas, kas var būtiski ietekmēt tā akadēmisko karjeru, proti, pat eksmatrikulācija bez tiesībām atjaunoties studijām augstskolā.

Plaģiāta novēršana

Studentu negodprātība un komunikācijas tehnoloģiju attīstība rada nepieciešamību izstrādāt augstskolās kompleksus risinājumus. Ņemot vērā, ka plaģiāts būtiski apdraud augstskolu reputāciju, tieši augstskolām ir jādomā par akadēmiskā godīguma politikas izstrādi un tās iedzīvināšanu akadēmiskajā vidē, lai mazinātu plaģiāta gadījumus. Pirmkārt, augstskolas

to var darīt, izglītojot gan studentus, gan docētājus par plaģiātu – tā nozīmi, veidiem un sekām, piemēram, rīkojot seminārus vai izstrādājot vadlīnijas par plaģiāta izvērtēšanu. Akadēmiskā godīguma politika augstskolās nedrīkst palikt tikai par formālu dokumentu, kuru studenti mācību procesā nav pat izlasījuši.

Jāņem vērā, ka tehnoloģijas ir veicinājušas ne vien plaģiāta izplatību, bet arī tādu programmu attīstību, kas palīdz novērst plaģiātu. Vairākas Latvijas augstskolas ir pievienojušās vienotajai starpaugstskolu datorizētajai plaģiāta kontroles sistēmai. Nepilnība ir tā, ka tiek pārbaudīti tikai noslēguma darbi.

Vienīgi dažas augstskolas plaģiāta izvērtēšanai ir pievērsušās ne tikai tad, kad tiek iesniegts noslēguma darbs (bakalaura darbs, maģistra darbs u. c.), bet jau pārbaudot rakstu darbus studiju kursa laikā. Rīgas Stradiņa universitātē, Rīgas Juridiskajā augstskolā un Rīgas Ekonomikas augstskolā jau vairākus gadus tiek lietots pasaules vadošajās universitātēs izmantotais rakstu darbu oriģinalitātes satura noteikšanas rīks *Turnitin*. Tas automātiski pārbauda, cik procentu darbā ir neoriģināla satura, izvērtējot vairākus miljardus mājaslapu, zinātnisko darbu, grāmatu un jau iesniegtos studentu darbus. *Turnitin* rīks ļauj plaģiātu novērst jau studiju kursu laikā. Tas studiju gados būtiski veicina izpratni par plaģiātu un izglīto studentu par akadēmisko godīgumu un ētisku rīcību, iesniedzot darbus.

Novērst plaģiātu var palīdzēt arī pietiekami skaidras un nopietnas soda sankcijas, kuras augstskolām jānosaka un jādara zināmas studentiem. Tās nedrīkst būt tikai formālas, bet nepieciešams tās praktiski īstenot, lai radītu precedentus, kas noderētu kā preventīvs līdzeklis.

Secinājumi

Plaģiāta tēma aktualizējas, attīstoties komunikācijas tehnoloģijām. Tā ir cieši saistīta ar augstākās izglītības kvalitāti. Lai plaģiātu novērstu, jāizmanto kompleksi risinājumi. Augstskolas, izsniedzot diplomus, ir atbildīgas par augsti kvalificētu profesionāļu sagatavošanu, tāpēc ir tieši atbildīgas par akadēmiskā godīguma iedzīvināšanu akadēmiskajā vidē un

¹¹ Decoo 2002.

¹² Turpat, sk. arī Sudmale 2016.

studentu un docētāju izglītošanu par plaģiātu un tā sekām.

Latvijas augstskolām būtu jāpārņem ārvalstu augstskolu pieredze, ne tikai formāli definējot plaģiāta būtību, bet izglītojot studentus un docētājus par veidiem, kā izvairīties no plaģiāta un kā ievērot akadēmisko godīgumu

zinātniskajos pētījumos. Tas ir svarīgi ne tikai studentiem, bet arī pētniekiem. Mūsdienās augstskolām ir pieejams pietiekami plašs instrumentu klāsts, kas palīdz cīņā ar plaģiātu, tomēr maz ticams, ka to izdosies izskaust pilnībā, jo plaģiāta vēsture ir sena un tehnoloģijas attīstās arvien straujāk.

VĒRES

Baldunčiks, J. (red.) (1999) *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Jumava.

Blackman, J. (2017) Self-Plagiarism. *SSRN Legal Scholarship Network*. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=2919642> (30.04.2017.).

Callahan, D. (2007) *The Cheating Culture: Why More Americans Are Doing Wrong to Get Ahead*. New York : Houghton Mifflin Harcourt.

Decoo, W. (2002) *Crisis on Campus: Confronting Academic Misconduct*. Cambridge : MIT Press.

Green, S. P. (2002) Plagiarism, Norms, and the Limits of Theft Law: Some Observations on the Use of Criminal Sanctions in Enforcing Intellectual Property Rights. *The Hastings Law Journal*, 54(1). Pieejams: <http://www.english.illinois.edu/-people/-faculty/debaron/380/380reading/greenplagiarism.pdf> (30.04.2017.).

Harvard Plagiarism Policy (2017) Pieejams: <http://isites.harvard.edu/icb/icb.do?keyword=k70847&pageid=icb.page355322> (30.04.2017.).

Plaģiāts studiju procesa darbos: kā konstatēt un novērst (2016) *Jurista Vārds*, 22 (925), 24–32.

RISEBA (2011) *Rīgas Starptautiskās ekonomikas un biznesa administrācijas augstskolas Nolikums par plaģiātismu*. Pieejams: <http://e.riseba.lv/mod/folder/view.php?id=26781&lang=lv> (30.04.2017.).

Roig, M. (2016) Avoiding plagiarism, self-plagiarism, and other questionable writing practices: A guide to ethical writing. *United States Department of Health & Human Services, Office of Research Integrity*. Pieejams: <https://ori.hhs.gov/sites/default/files/plagiarism.pdf> (30.04.2017.).

Sandor, S. (2013) Plagiarism in the Academia: NISPA Conference paper. Pieejams: <http://www.nispa.org/files/conferences/2013/papers/201306190926520.Sandor.pdf> (30.04.2017.).

Scanlon, P. M. (2007) Song from myself: An anatomy of self-plagiarism. *Plagiarism: Cross-Disciplinary Studies in Plagiarism, Fabrication, and Falsification*. Ann Arbor, MI : MPublishing, University of Michigan Library, 62. Pieejams: <http://quod.lib.umich.edu/p/plag/5240451.0002.007/--song-from-myself-an-anatomy-of-self-plagiarism?rgn=main;view=fulltext> (30.04.2017.).

Sudmale, S. (2016) Kompleksas plaģiāta ierobežošanas nepieciešamība Latvijas augstskolās jeb noklusētais par plaģiātu. *Jurista Vārds*, 22 (925), 11–17.

TurnitIn (2012) *White paper: The Plagiarism Spectrum*. Pieejams: <http://www.ed.ac.uk/files/atoms/files/10-types-of-plagiarism.pdf> (30.04.2017.).

University College Oxford (2015) *Plagiarism and Academic Integrity*. Pieejams: https://www.univ.ox.ac.uk/sites/www4.univ.ox.ac.uk/files/Plagiarism%20and%20Academic%20Integrity_0.pdf (30.04.2017.).

Juris Dreifelds

LATVIJAS TIESLIETU SISTĒMA VĒRTĒJUMU SVAROS

Juris Dreifelds dz. 1942. gadā Jelgavā, kopš 1951. gada maija dzīvo Kanādā. Broka (*Brock*) Universitātes Politikas zinātnes departamenta asociētais profesors Sentkatarīnā (*St. Catharines*), Ontārio. Studējis Toronto Universitātē mežkopību, pēc tam politikas zinātni. 1978. gadā ieguvis *Ph.D.* grādu. Divu grāmatu un vairāk nekā 45 zinātnisku rakstu autors. Interesu lokā Baltijas valstu un Krievijas politika, dabas aizsardzība, demogrāfija un masu mediji. Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis un Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieks. *Freedom House* grāmatas un tiešsaistes vietnes *Nations in Transit* nodaļas *Latvia* autors (2013–2013). Organizējis vairākas konferences Rīgā, ieskaitot *Tiesu sistēma Temīdas svaros* (2002) un *Vara un tauta* (2005). *AABS* (Baltijas Studiju veicināšanas apvienības) prezidents (1998–2000). Tiesībsarga idejas veicinātājs un organizētājs Latvijā. Pēdējais raksts latviešu valodā par masu mediju attīstību publicēts enciklopēdijas *Latvieši un Latvija* 3. sējumā.

Raksturvārdi: tiesu sistēmas PSRS mantojums, socioloģiskās aptaujas, tiesu kvalitātes starptautiskās analīzes, maksātspējas administrācija, masu mediju loma tiesu tēla veidošanā, tiesu sistēmas sasniegumi un turpmāk darāmais.

Tiesu sistēma kā trešā vara ir viena no svarīgākajām demokrātijas sastāvdaļām. Tiesu vara spēj iegrozīt citu varas orgānu nelikumīgu rīcību vai to darbības lauku nepareizu virzību. Stingra, efektīva, neatkarīga un objektīva tiesa spēj apturēt valsts nepamatotu sagrābšanu vai izpildvaras vadītāju antikonstitucionālu rīcību.

Kopš 1991. gada neatkarības pasludināšanas Latvijā tiesu sistēma ir piedzīvojusi milzīgas pārmaiņas. Pēc padomju sistēmas sabrukuma tiesu sistēma Latvijā atradās krīzes stāvoklī. Lielākajai daļai tiesnešu bija sveši Rietumu juridiskās prakses un teorijas pamati, jo visas atziņas un juridiskā izglītība iegūta Padomju Savienībā, kur pamatnostādnes bāzējās uz komunisma un kompartijas varas koncepcijām. Zināma haosa apstākļos, kad valdīja likumdošanas pretrunas, zemas tiesnešu algas,

plaša organizētās noziedzības klātbūtne, dažiem pie varas tuvu stāvošiem cilvēkiem bija iespēja izmantot vai nu draudzības saites, viltotus dokumentus, vai visādu veidu spiedienu, lai gūtu personīgu labumu no valsts un pat privāto īpašumu noziedzīgas sadales. Šajā periodā radās tūkstošiem jaunbagātnieku un dučiem oligarhu, kuri spēja manipulēt ar tiesu varu un ar politisko iekārtu, lai vairotu savu personīgo mantību un ietekmi. Šādos apstākļos Latvijas tiesu sistēma kliboja un nespēja attīrīties no veciem korumpētiem sakārņiem, kuri paši labprāt piedalījās nelikumīgās mantas vairošanas spēlēs. Turpretī Igaunijā notika agrīnas tīrīšanas visaugstākos tiesas līmeņos ar ļoti pozitīviem panākumiem.

Diemžēl šis agrīnais tiesu attīstības posms atstājis nedzēšamas pēdas tautas kolektīvajā atmiņā. Šīs atmiņas tika vēl vairāk konkretizētas, kad Lato Lapsa 2007. gadā izdeva grāmatu, kas bāzēta uz 1998.–2000. gadā slepeni noklausītām telefona sarunām prominenta advokāta birojā. *Tiesāšanās kā ķēķis* guva plašu rezonansi, un lasītājiem nebija grūti atšifrēt

nedaudz pārmainītos tiesnešu un advokātu vārdus. Galvenais, ka sarunas atklāja tautai nelabvēlīgu aizkulišu darbību, kā to raksturo raksts portālā *Deputatiuzdelnas.lv*: „Sarunās advokāti ar tiesnešiem saskaņoja spriedumus, sarunāja tikšanās. Sarunas liecināja par politiskās varas un biznesa elites ciešajām saitēm un tiesnešu neētisku rīcību.”¹ Protams, pēc milzīga tautas spiediena notika Augstākās tiesas iniciētas izmeklēšanas un vairāki tiesneši brīvprātīgi atkāpās, bet tiesu sistēmas tēls tika smagi iedragāts.

Tiesu sistēma lēnu pārmaiņu ceļos

Kad 2002. gada maijā sarīkoju konferenci *Tiesu sistēma Temīdas svaros*, jau varēja just pārmaiņu vējus. Diskusijās piedalījās vairāk nekā 80 tiesnešu, kā arī preses un nevalstisko organizāciju pārstāvji. Der atzīmēt, ka tiesneši bija ieradušies no visiem Latvijas novadiem un par pašu līdzekļiem. Neapšaubāmi, kardinālas problēmas vēl pastāvēja. Toreiz rakstīju konferences pārskatu portālā *Delfi*, kur izklāstīju galvenās tēmas: „Diskusijās tika skartas dažādas problēmas, bet tām cauri vijās divi pamatjautājumi: kāpēc tiesu sistēmai tautā ir tik zems prestižs, un kāpēc politiskā vara šo sistēmu jau 12 gadus pēc kārtas atstājusi pabērna lomā un „badinājusi”.” Šajā aprakstā arī izcēlu 10 galvenos trūkumus tiesu sistēmā, ko tiesneši paši pauduši. Kopvērtējumā bija skaidrs, ka pie tiesas zemā prestiža vainojami nebija tikai tiesneši: „Pēc konferencē dzirdētā jāsecina, ka vaina dalāma diezgan plaši: „vainīgajos” atrodam kā valsts varu (Saeimu un valdību) tā arī sabiedrību, masu medijus un, protams, tiesnešus, konkrēti viņu zināšanas un uzvedību.”²

Kopš 2002. gada tiesu un tiesas sistēmas godīguma vērtējums un prestižs tautā ir cēlies, tomēr vēl daudzi nav pārliecināti par progresu un arī vērojami pretrunīgi slēdzieni. Desmit gadus pēc konferences, 2012. gadā, tautas spriedums par korumpētību tiesu sistēmā sniedza sevišķi negatīvu ainu. No visiem aptaujātajiem tikai 13% atzina, ka tiesas nav

korumpētas (tikai 1% – ka nemaz nav korumpētas, bet 12% – ka drīzāk nav), 67% deva pretēju slēdzienu.³ Redzam, ka 2017. gada janvārī Arņa Kaktiņa vadītā *SKDS* aptauja par tiesu procesiem tiem deva samērā zemu novērtējumu. Atbildot uz izklāstu, ka „Latvijā tiesu procesi ir godprātīgi un taisnīgi”, tikai 21% aptaujāto piekrita šim apgalvojumam (pilnībā piekrita 2,3%, drīzāk piekrita 18,8%); toties nepiekrita 55,3% (pilnīgi nepiekrita 22,2%). Pārējiem bija grūti spriest.⁴ Gadu iepriekš, 2016. gada jūlijā, *TNS* aptauja par uzticēšanās līmeni vairākām institūcijām uzrādīja, ka tiesām uzticas 51% (ļoti lielā mērā 4%), bet neuzticas 45% (nemaz neuzticas 14%).⁵ *SKDS* 2016. gada aptauja par atsevišķu institūciju kalpošanu sabiedrības interesēm norādīja: tiesu darbus pozitīvi novērtēja 22%, viduvēji – 45% un negatīvi – 27% respondentu.⁶

Pretstatā caurmērā negatīviem slēdzieniem par tiesu varu, Sorosa fonda atbalstīts *Fieldex* aģentūras 2010. gada pētījums deva vielu pārdomām un arī tika bieži piesaukts no tiesu darbinieku puses. Pētījuma parametri balstījās uz Nīderlandes Tieslietu padomes pieredzi. Šoreiz tika aptaujāti cilvēki, kuriem bijusi tieša saskarsme ar tiesām. Aptaujai pieteicās astoņas tiesas, un kopumā tajā piedalījās 129 juristi un 520 pēc nejaušības principa izraudzīti sabiedrības pārstāvji jeb klienti. Šie tiesu klienti un juristi kopumā bija pārliecinoši pozitīvi noskaņoti, un 79% pauda uzticību tiesu sistēmai (26% pilnīgi, 53% drīzāk). Ļoti augsts vērtējums dots par tiesas procesiem (81%), par tiesu darbinieku attieksmi, par izpalīdzību un atsaucību (87%) un par tiesas dokumentu saprotamību un savlaicīgu sagatavošanu (82%). Interesanti, ka šajā aptaujā kā galvenās problēmas tika izvirzītas nevis korumpētība vai netaisnīgums, bet gan auto novietošanas grūtības pie tiesām (41%), privātuma trūkums uzgaidāmajās telpās (36%)

¹ Brūklenis 2007; Deputāti uz delnas arhīvs.

² Juris Dreifelds: Tiesu sistēma Temīdas svaros (2002).

³ 67% Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju uzskata, ka tiesu sistēma Latvijā ir korumpēta (2012).

⁴ Iedzīvotāju vērtējums tam, cik tiesu procesi ir godprātīgi un taisnīgi (2017).

⁵ 93% Latvijas iedzīvotāju uzticas ģimenei (2016).

⁶ Pētījums: 45% iedzīvotāju tiesu darbu vērtē kā viduvēju (2016).

un pieejamības šķēršļi invalīdiem un vecākiem cilvēkiem (34%). Juristi bija kopumā kritiskāki par atsevišķām jomām nekā sabiedrības pārstāvji. Vairāk nekā puse juristu bija neapmierināti ar lietu ievilkšanos un termiņu neievērošanu, ar privātuma trūkumu tiesu uzgaidāmajās telpās, ar nevienādu mērauklu piemērošanu līdzīgiem gadījumiem [netiek ievērota vienota tiesu prakse] un ar tiesnešu vēsumu vai iejūtības trūkumu.⁷

Latvijas un ārzemju organizāciju vērtējumi

Pasaules demokrātijas organizācija *Freedom House (Brīvības nams)* sniedz gada pārskatus par septiņām demokrātijas sastāvdaļām 29 bijušajās komunistu valstīs. Viena no šīm sastāvdaļām skar tiesu sistēmu. Izdevumā *Nations in Transit* jau vairākus gadus Latvijas tiesu sistēma ieņēmusi otro vietu pēc Igaunijas, bet 2017. gada izdevumā Latvija ar Igauniju dalīja pirmo vietu. Šajos vērtējumos piedalās pasaules eksperti un atzīmes tiek vērtētas plašā kolēģu lokā.⁸

Samērā pozitīvu vērtējumu Latvijas tiesu sistēmai jau vairākus gadus devis Eiropas Komisijas paspārnē veidotais pētniecības projekts *EU Scoreboard*, kur sīki un detalizēti analizētas tiesu sistēmas Eiropas Savienības (ES) valstīs kopš 2013. gada.⁹ Pētījumā atrodamas trīs pamata nodaļas: tiesu sistēmas efektivitāte (tiesvedības ilgums), tiesu sistēmas kvalitāte (uztraudzība un novērtēšana) un tiesu sistēmas neatkarība (budžets, Tieslietu padomes pilnvaras). Latvijas tiesu portāls *EU Scoreboard* secinājumus uzsvēris virsrakstā *Latvijas tieslietu sistēmai pozitīvs vērtējums Eiropas Savienībā*. Tiesu portālā minēts, ka, pēc Tieslietu padomes secinājuma, „Latvijas tiesu sistēmas stiprie punkti ir spriedumu pieejamība, elektroniskā saziņa, kvalitātes un uzskaites sistēma un dzimumu līdztiesība. Savukārt vājie punkti ir tiesām piešķirtais budžets, ārpustiesas strīdu risināšana [mediācija], kā arī tiesnešu pašnovērtējums par neatkarību – Latvijai šis ir viszemākais rādītājs.” Tomēr jāprecizē, ka

tiesnešu pašnovērtējums 10 ballu sistēmā atrodas virs 7. Vēl vērts piebilst, ka bieži kritizētajā finanšu jomā Latvijas izdevumi tiesu sistēmai ir virs ES caurmēra līmeņa, rēķinot tos kā daļu no IKP (0,4%). Latvija no ES valstīm kopumā ir atpalikusi juridiskās palīdzības jomā, tērējot mazāk nekā 1 eiro *per capita*. Igaunija toties tērē trīs reizes vairāk. Vēl viena joma, kura būtu viegli labojama: kā minēts aprakstā, Latvijai nav gada pārskata par tieslietu sistēmu, kas pieejams gandrīz visās pārējās analizētajās valstīs.

Vēl citā pasaules līmeņa apskatā Latvijas tiesvedība relatīvi labi novērtēta. Pasaules Bankas gada pārskatā, kur tiek vērtēts biznesa lietu kārtības vieglums 10 jomās, Latvija 2017. gada pārskatā ierindojās 14. vietā no 190 valstīm. Publikācijā *Doing Business (Veicot biznesu)* atrodama nodaļa par tiesu sistēmas procesu kvalitāti, kur no iespējamām 0–18 ballēm Latvija saņēmusi 12,5 punktus. (Lietuva 14,5 un Igaunija 13,5). Pat daudzās Rietumu zemēs šie rādītāji bija zemāki nekā Latvijā: Somijā – 8,5, Francijā – 11,0, Vācijā – 12,0, Islandē – 7,5, Īrijā – 10,5 un Japānā – 7,5 balles.¹⁰

Drūmāku vērtējumu Latvijai devis Pasaules Ekonomikas forums. Šīs institūcijas 2017. gada Konkurētspējas indekss ierindoja Latviju 49. vietā no 138 valstīm (Igaunija ir 30. vietā un Lietuva 35. vietā). Pat Krievija un Ķīna apsteigušas Latviju. Šajā pētījumā arī atrodas nodaļa par tiesu sistēmas neatkarību, kur Latvijas rezultāti nav tik spoži: Latvija iekļuva 66. vietā.¹¹

Detalizētāku pārskatu par Latvijas tieslietu sistēmas vērtējumu Latvijas uzņēmēju vidū 2016. gadā veica Dr. Arnis Sauka no Rīgas Ekonomikas augstskolas.¹² Ziņojums balstās uz 503 nejauši izvēlētu Latvijas uzņēmumu vadītāju telefona aptaujām, ko izpildīja *SKDS*. Šajā pētījumā, kur 5 ir augstākais rādītājs un 1 ir zemākais, tieslietu sistēmas kvalitāte saņēma ļoti viduvēju atzīmi – 2,57. Divas zemākās balles (1+2) kopā piešķīra 40,5%, bet divas augstākās tikai 11,0% aptaujāto. Lielais vairums jeb 48,5% tiesu sistēmu novērtēja ar

⁷ Latvijas Tiesnešu mācību centrs 2011.

⁸ Bukovskis, Sprūds 2017.

⁹ European Commission 2017.

¹⁰ World Bank 2017.

¹¹ Global Risks Report 2017.

¹² Sauka 2016.

trijnieku. Mazāk nekā ceturtdaļa aptaujāto jeb 21,7% bijuši personīgi iesaistīti tiesvedības procesā. Viszēmāk tika novērtēti civillietu izskatīšanas termiņi (1,99). Termiņu izstiepšanā uzņēmēji vainoja vai nu tiesas, kas „strādā pārāk lēni”, vai arī savus tiesu oponentus, vai viņu pārstāvjus, „kuri novilcina lietas izskatīšanu”. No tiem, kuriem bijusi tiesvedības pieredze, 17 individuālie uzņēmēji atzinuši, ka saskārušies ar korupcijas pazīmēm.

Negatīvu un diemžēl paliekošu publicitāti masu medijos ieguvusi juridiski bāzētu ekonomikas pakalpojumu veicēja – Maksātnešpējas administrācija, kurā darbojas tuvu pie 50 cilvēku un kurai kopš 2008. gada bijis jākārtu vairāk nekā 5000 lietu un sūdzību. 2013. gadā šī bijusi valsts aģentūra tika pārveidota par tiešās pārvaldes iestādi toreizējā tieslietu ministra Gaida Bērziņa pakļautībā. Presē parādījušās daudzas sūdzības par nepamatotu mantas sadali un atklātu administratoru korupciju, par savas bagātības vairošanu. Aivars Ozoliņš 2013. gadā žurnālā *Ir* aprakstījis, pēc viņa domām, toreiz esošo situāciju: „Labi nostrādātās shēmās maksātnešpējas lietas nonāk vajadzīgajās tiesās pie „saviem” tiesnešiem un tiek izlemtas par labu vajadzīgajiem klientiem.”¹³ Sevišķi lielu rezonansi izraisīja *Lietuvos Medicinos* bankas kļūdas (piejūras zemes un ēkas) ignorēšana un apiešana, kaut hipotēka ierakstīta zemes grāmatā.¹⁴ Starptautiskā revīzijas firma *Deloitte Latvia* pēc Maksātnešpējas administrācijas analīzes konstatēja, ka laikposmā no 2008. līdz 2014. gadam Latvija zaudējusi 665 miljonu eiro un, ja nenotiks pārmaiņas procesos, nākamajos desmit gados, iespējams, vēl zaudēs līdz 852 miljoniem eiro.¹⁵ Bijušā tieslietu ministra Jāņa Bordāna

¹³ Ozoliņš 2013.

¹⁴ Raidījums atklāj, kāpēc, iespējams, atlaida Bordānu. Rakstā norādīts: „Lietuvos banka sūdzas Eiropas komisijai par Latvijā zaudētu 2,9 miljonu eiro aizdevumu. Tieslietu ministrs Jānis Bordāns lūdza pārbaudīt tiesneša un maksātnešpējas administratora saspēli. Tāpēc, iespējams, ministrs uzkāpa sprādzienbīstamai tēmai.” Raksts veidots pēc TV3 raidījuma *Nekā personīga* materiāliem.

¹⁵ Ārvalstu investori: Latvijas ekonomika ļaunprātīgos maksātnešpējas procesos zaudējusi 665 miljonus eiro. Rakstā minēts, ka, pēc

atcelšanu no amata 2013. gadā bieži saista ar viņa darbību Maksātnešpējas administrācijas reformēšanā, paredzot pielīdzināt maksātnešpējas administratorus valsts amatpersonām. Pēc likumu maiņām 2016. gadā pausti jauni mērķi, kas raksturoti Tieslietu ministrijas mājaslapā: „Tieslietu ministrija ir uzsākusi īstenot būtiskas reformas maksātnešpējas jomas sakārtošanā un arī turpmāk aktīvi strādās, lai tās pabeigtu divu gadu laikā – līdz Latvijas simtgadei.”

Masu mediju loma tiesu sistēmas tēla veidošanā

A. Saukas veiktajā uzņēmēju pētījumā tika arī prasīts par aptaujāto cilvēku izmantotajiem informācijas avotiem, lai vērtētu tiesu darbu. No 736 atbildēm [dažās bija nosaukti vairāki avoti] ziņu kanāli saņēma visvairāk balsu – 64%. Mazāk jeb 14,7% balstījās uz darījumu partneru, paziņu u. c. personu viedokļiem, bet 12,8% – uz personisko pieredzi. Ar tiesu saistīto institūciju mājaslapas un specializēti izdevumi ieņēma samērā mazu lomu, kopā 8,2%. Līdzīgu informācijas uztveri pauduši cilvēki *SKDS* aptaujās. Lielākā daļa jeb 55,3% saņem informāciju par tiesām no masu medijiem, 17,2% no radiem un draugiem, bet tikai 7,8% atzinuši, ka tiem bijusi personīga tiesu pieredze.¹⁶

Būtiski, ka sociālo mediju dominances laikā tiesu sistēma atrodas kaujas laukā bez nopietniem aizstāvēšanās ieročiem. Ikkatrs, kurš zaudējis tiesu prāvu, var plaši sūdzēties par tiesu sistēmas netaisnību. Bez tam lokālie un ārvalstu Latvijas nelabvēļi var „tīklot” ar safabricētiem negatīviem stāstiem, mēģinot iedragāt tautas uzticību savām valsts iestādēm. Kaut arī dažām tiesām Latvijā, piem., Augstākajai tiesai un Rīgas apgabaltiesai, ir algoti komunikācijas eksperti, tomēr visumā tieslietu sistēma atpaliek ar savu taisnības un viedokļa aizstāvēšanu. Pašiem tiesnešiem būtu

Ārvalstu investoru padomes Latvijā vadītājas teiktā, „situācija maksātnešpējas administrēšanas jomā Latvijā nav uzlabojusies par spīti likuma maiņām un atbilstību *OECD* valstu vidējam līmenim”.

¹⁶ Latvijas Tiesnešu mācību centrs 2011.

jāatmet kautrība, jāpiedalās dialogā ar presi un jāizskaidro savu lēmumu pamatojumi. Latvijas varas iestādēm noteikti jāpārdomā, kā vislabāk ierobežot aplamu un tīši negatīvu komentāru lavīnu. Nesen Igaunijas prezidente ieteikusi, ka komentārus interneta presē varētu sniegt tikai cilvēki, kuru identitāte ir pārbaudīta, pieprasot atzītu kredītkaršu atestāciju.¹⁷

Latvijas medijos bieži cilātā informācija par tiesnešu pārkāpumiem, nonākot angļu valodas ziņās, var skādēt ārzemju investoru lēmumiem ienākt Latvijā. *Baltic News Network* 2012. gada 28. septembrī piesauca visu tieslietu sistēmā kādreiz darbojušos amatpersonu vārdus, kas bijušas sodītas vai vienkārši kritizētas par ētikas pārkāpumiem beidzamos desmit gados. Raksts noslēdzās ar brīdinājumu, ka „šie ir tikai daži no neskaitāmiem gadījumiem, kad bieži tiesu lēmumi pieņemti pie vakariņu galda starp draudzīgiem tiesnešiem, prokuroriem un advokātiem. Kamēr Latvijas tiesu sistēmu caurstrāvos daudzie skandāli, tikmēr tie metīs ēnu jebkurai ticībai, ka tā ir pareizā vieta, kur meklēt taisnību”¹⁸.

Latvijas ziņu medijos bieži parādās jauni pārkāpumi vai nu no tiesnešiem, tiesu izpildītājiem, tiesu palīgiem, vai prokuroriem un zvērinātiem advokātiem. Tautas acīs šīs atsevišķās kategorijas saplūst kopā vienā tiesu sistēmā un katrs negatīvs gadījums izraisa paplašinātas pārrunas, bieži arī pieminot agrākos pārkāpējus. Citiem vārdiem sakot, regulāri tiek cilāti tie paši uzvārdi. Ziņu organizācijām ir izdevīgi paildzināt skandālus, jo tad tie iegūst lielāku klientu uzmanību un, protams, tas ietekmē viņu ienākumus. Piem., LTV raidījums *TV De facto* 2015. gadā analizēja bijušās prokurores Irinas Bogdanovas slepeno audio ierakstu, kurā viņa atzīstas, ka „kārtojusi” lietas Rīgas apgabaltiesas tiesnešu kabinetos un privātmājā Jūrmalā.¹⁹ Tālāk gandrīz kā romānā attīstās ziņu pavedieni, kas, piem., atzīmēti arī *Latvijas Avīzē* 2016. gadā: „Notiesātā prokurore Bogdanova psihisku traucējumu dēļ atbrīvota

no apcietinājuma”, kaut viņai bija piespriesti četri gadi ieslodzījumā par kukuļu izspiešanu. Turklāt viņa netika nosūtīta uz piespiedu ārstēšanos un psihiskā analīze neļāva viņai liecināt tiesā.²⁰ Respektīvi, viņai nav tiesā jāliecina par korumpētiem tiesnešiem un prokuroriem. Augstākās tiesas priekšsēža Ivara Bičkoviča reakcija ietverta aģentūras LETA virsrakstā: *Bičkovičs: Audio ierakstos paustā Bogdanovas informācija par tiesnešiem ir satraucoša*.²¹ Līdzīgi ar lieliem virsrakstiem traktētas ziņas par daudziem citiem tiesnešiem un prokuroriem. Katrs no šiem gadījumiem presei ir dāvana jaunu skatītāju, lasītāju un klausītāju piesaistei. Tiesu sistēmai tas ir darvas triepiens ar ilgtermiņa iedarbību. Tāpēc nepieciešama aktīva rīcība no to tūkstošu tiesu darbinieku puses, kuri savu darbu veic apzinīgi un godīgi. Varbūt derētu kāda institūcija, kurai tiesu darbinieki anonīmi varētu paziņot to, ko zina vai nojauš. Nezales jāizravē, lai neiedragātu visu tiesnešu reputāciju un lai tautai nebūtu regulāri jādzird par kārtējā tiesu darbinieka nelikumīgo rīcību. Interesantu viedokli šajā ziņā puda *Latvijas Avīzes* žurnāliste Ilze Kuzmina 2017. gadā: „Tiesneši ir kā vienota, cieši noslēgta ģimene, kas savas melnās avis publiski nekritizē un necieš, ja to dara arī kāds cits. No tiesnešiem, kuri uzstājās konferencē, nedzirdēju itin nekādu paškritiku, netika aktualizētas nekādas problēmas, kas būtu risināmas pašu tiesnešu spēkiem.”²²

Valsts kontroles slēdzieni

Pašu jaunāko pārskatu par tiesu sistēmu 2017. gada jūnijā izdevusi Valsts kontrole: *Vai tiesu iekārtas attīstības pasākumi ir veicinājuši tiesu darbības efektivitāti?*²³ Valsts kontroles pamatmērķis bija ielūkoties Tieslietu ministrijas 2009.–2015. gadā noteikto efektivitātes paaugstināšanas pasākumu izpildē.

¹⁷ President of the Republic at the Opening of the Riga StratCom Dialogue (2017).

¹⁸ Latvian courts: How incorruptible and independent? (2012).

¹⁹ Bijusī prokurore atzīstas, ka „kārtojusi” lietas tiesās” (2015).

²⁰ Notiesātā prokurore Bogdanova psihisku traucējumu dēļ atbrīvota no apcietinājuma (2016).

²¹ Bičkovičs: audio ierakstos paustā Bogdanovas informācija par tiesnešiem ir satraucoša (2015).

²² Kuzmina 2017.

²³ Šajā 2017. gada jūnija ziņojumā ir vairāk nekā 170 lappuses, bet galveno informāciju var gūt šī ziņojuma kopsavilkumā.

Valsts kontrole atzinusi, ka pamatnostādņēs plānotie pasākumi „kvantitatīvi” ir īstenoti par 87,5%. Tomēr tā norāda uz vēl samērā lieliem trūkumiem kvalitatīvajos rādītājos. Vēl arvien lietu izskatīšanas ilgums nav samazinājies, izņemot administratīvajās tiesās, kaut gan iesniegumu skaits pirmās instances tiesās ir krities par 15% un tiesnešu skaits kopš 2014. gada ir pieaudzis no 529 līdz 543. Šajā jomā Latvija atpaliek no kaimiņvalstīm. Mediācija kā alternatīva strīdu risināšanas metode nav būtiski izmantota un nav pietiekoši popularizēta tautā. Vēl arvien pastāv nevienlīdzīga tiesu noslodze: Rīgas apgabala tiesās tā ir trīs un pat vairākas reizes lielāka nekā citos apgabalos. Teritoriālo tiesu apvienošana un reforma tiek lēnām īstenota. Pagaidām tā nobeigta tikai Latgalē. Tiek arī kritizēts fakts, ka atcelto un grozīto spriedumu skaits apelācijā un kasācijā vidēji sasniedz 22,5% no visiem pirmās instances lietu lēmumiem (Igaunijā tikai 14,5%) un ka arvien pieaug iesniegto lietu skaits Eiropas Cilvēktiesību tiesā. Valsts kontrole vairo vājo argumentācijas kvalitāti Latvijas tiesu nolēmumos. Kritizētas arī Tieslietu padomes pilnvaras un neatkarība, pretstatā iecerei „tā nav kļuvusi par virzošo spēku tiesu sistēmas attīstības politikas un stratēģijas izstrādē”. Ņemot vērā tiesnešu palīgu nepilnīgo izmantošanu un kadru ārkārtīgi lielo maiņību, kas ir vidēji 22% gadā (Rīgas tiesās pat 56%), Valsts kontrole mudina tiesām labākos palīgus motivēt turpmākam darbam tiesā un piesaistīt tos kā potenciālus nākotnes tiesnešu kandidātus. Laikā no 2010. līdz 2016. gadam tiesu darbības budžets pieaudzis par vairāk nekā 50%. Tiesu sistēmas finansēšanas jomā Latvijai izdevumi ir astotie augstākie ES, tāpēc Valsts kontrole ierosina tiesu sistēmas budžeta „optimizāciju”. Kopumā Valsts kontrole sniegusi 22 ieteikumus, lai pilnveidotu tiesu sistēmas attīstības plānošanu un uzlabotu tiesu darbības un tiesvedības efektivitāti. Tieslietu ministrija atzinīgi novērtējusi Valsts kontroles paveikto un ir piekritusi 22 ieteikumiem, bet arī atzīmējusi, ka pētījums ir novecojis, jo apskatījis sistēmu tikai līdz 2015. gadam. Pēc Tieslietu ministrijas valsts sekretāra Raiņa Kronberga domām, „Aizvadītos divos gados tieslietu nozares attiecīgās institūcijas jau ir

uzsākušas īstenot lielāko daļu no minētajiem ieteikumiem”.²⁴

Interesanti, ka Latvijas valdība 2017. gada februārī parakstīja līgumu ar Eiropas Padomi par jaunu pētījumu un ieteikumiem, kā paugstināt tiesu sistēmas efektivitāti. Var jau būt, ka vēl viena analīze, sevišķi no pasaules organizāciju ekspertiem (*OECD*, *IMF* un Eiropas Komisija), dos vēl vienu, varbūt reālāku grūdienu tiesu sistēmas uzlabošanai nekā iekšzemes uzraugi.

Tiesu sistēmas pēdējo gadu reformas

Daudziem cilvēkiem Latvijas tiesu reformas nav bijušas sevišķi pamanāmas, jo tās notikušas solīti pa solītim un bez lielas masu mediju publicitātes. Toties 68% pēc nejaušības izvēlēto mediju pārstāvju atzīmēja, ka esot manījuši pozitīvas pārmaiņas tiesu sistēmā.²⁵

Latvijas tiesu reorganizācija, izbeidzot nevajadzīgu dublēšanu, ir tomēr panākta (tīro tiesu instanču sistēma). Citiem vārdiem, visas lietas jāiesāk pirmās instances tiesās. Otrās instances tiesas skatīs lietas tikai apelācijas kārtā, bet Augstākā tiesa pildīs vienīgi kasācijas funkcijas (agrākā Civillietu tiesu palāta izbeidza darbību). Agrāk otrās instances tiesas un pat Augstākā tiesa varēja saņemt pirmās pakāpes iesniegumus pēc dažādiem kritērijiem. Pēc 2017. gadā notikušās tiesu apvienošanas vispārējās jurisdikcijas tiesu skaits sarucis no 34 līdz 26. Pēc tiesu teritoriālās reformas beigšanas tiesu skaits samazināsies līdz 9. Jāatzīmē, ka tās pašas agrākās tiesas vēl paliks, bet virsvadība tiks koncentrēta, lai ļautu ieviest

²⁴ Valsts kontrole: Latvijā tiesvedības ilgums aizvien ir garāks nekā kaimiņvalstīs (2017). Sk. arī: R. Kronbergs: VK ieteikumi apstiprina nepieciešamību turpināt jau uzsāktās reformas tiesu sistēmā.

²⁵ Mediju aptauja: tiesu komunikācijā jūtas pozitīvas pārmaiņas (2017). Rakstā minēts arī, ka tieslietu komunikācijai mediji devuši vidējo atzīmi 6,1 desmit ballu sistēmā un ka „par joprojām problemātisku mediji sauc tiesnešu nevēlēšanos skaidrot sabiedrībai savus nolēmumus, tiesu proaktīvas komunikācijas trūkumu un pārlieto tiesu anonimizāciju, kas mazina tiesas spriestā saprotamību”.

specializāciju un lietu sadali pēc nejausības principa. Daudzi tiesneši ir neapmierināti ar šādu risinājumu, jo cilvēkiem uz tiesām varbūt būs jāmēro lielāki attālumi. Tiesu administrācijas mājaslapā (20.06.2017.) ļoti kodolīgi aprakstīta tiesnešu attieksme: „vairums tiesu reformu uzņem ne ar atbalstu, bet ar samierināšanos”. Pašu tiesnešu kvalifikācijas līmeni pastiprināti ceļ Latvijas Tiesnešu mācību centrs, kuram ir ilgtermiņa kontrakts ar Tieslietu ministriju. Daudziem tiesnešiem arī dota iespēja paviesoties ārzemēs, lai vērotu citu valstu tiesu praksi. Tiesnešu kvalifikācijas kolēģija trijos gados beigusi izvērtēt tiesnešu profesionālās aktivitātes līmeni, atrodot tikai sešus, kuriem šis līmenis atzīts par neadekvātu. Kaut šis skaitlis ir mazs, visi tiesneši saprot, ka viņus tagad vērtēs regulāri un būs jāatskaitās par savu profesionalitāti. Saeima pēc vairāku gadu pretestības 2017. gada martā piekrita publicēt visu tiesnešu vārdus, kuriem doti rājieni vai kuri citādi oficiāli sodīti. Maksātspējas organizācijas pārraudzība ir stiprināta. Būtiski, ka tagad ieviestas elektroniskās izsoles iespējas, dodot iespēju ikkatram [pārbaudītam] iedzīvotājam piedalīties izsolē par atsavinātiem nekustamās mantas īpašumiem. Jau arī sāka kustamo īpašumu pievienošana izsolēm. Ieviesta elektroniskā paraksta iespēja un jau viena gada laikā kopš 2015. gada sākuma šādu parakstu daudzums tiesvedībā pieaudzis par 50%. Tiesās uzstādītas audio ierakstu iekārtas, kuras spēj automātiski reģistrēt tiesas protokolus, savienojot PDF formāta rakstītos tekstus ar audio ieskaņojumu. Visi tiesu elektronisko (digitālo) pakalpojumu veidi centralizēti vienviet. Latvijā internetā pieejami vairāk nekā 180 tūkstoši tiesu nolēmumu (personu vārdi izņemti), kuri var būt kā paraugi un atskaites punkti līdzīgu lēmumu veidošanā tiesnešiem un arī advokātiem. Visiem lietas dalībniekiem arī iespēja sekot līdz savas lietas gaitai portālā *Manas.tiesas.lv*. Tiesas ir ieviesušas atbalsta sistēmu jauniem tiesnešiem, lai tiem dotu padomus un palīdzētu iekļauties tiesnešu aprītē. Tādējādi tiek samazināta jauno tiesnešu aiziešana no amata. Tiesu ēkā ieviesta interneta pārklājumu sistēma. Kaut šeit uzskaitītas daudzas pozitīvas tiesu sistēmas pārmaiņas, vēl paliek plašs lauks tālākām inovācijām.

Uzlabojamās nepilnības tiesu sistēmā

Lai arī reformu virziens ir patiešām pozitīvs, tomēr darāmā vēl daudz. Vispirms jāmin, ka liela daļa kritikas, kas vērsta pret tiesām, sakņojas nepilnīgos un bieži mainītos likumos. Gadās, ka likumi ir arī savstarpēji pretrunīgi. Tiesa ir spiesta lietot tos likumu pantus, kas veidoti Saeimā un valdībā, un šaubu gadījumos izvēlēties tos pantus, kas tai liekas piemērotākie. Ir daudz sūdzību, ka līdzīgās lietās spriedumi nopietni atšķirušies. Pašreizējā interneta pieeja 180 000 lietu spriedumiem šo vājumu varētu daļēji mīkstināt. Kaut bieži tiek kritizēti lietu izskatīšanas ilgumi, der zināt caurmēra vidējo izskatīšanas ilgumu, rēķinot mēnešos. Saņemto lietu skaits 2015. gadā bija 48 228, un viena civillieta izskatīta pirmajā instancē vidēji 2,2 mēnešu laikā, krimināllieta – 5,6 mēnešos, bet administratīvā lieta – 7,6 mēnešos. Ir jau daudz darīts, lai bezstrīda laulību šķiršanas un līdzīgas lietas novirzītu uz notāru birojiem vai citām iestādēm. Arī mediācija lēnām sāk uzņemt tempus. Var jau spiest tiesnešus lietas paātrināt, un vēl ir daudz iespēju šinī jomā, bet jāņem vērā, ka viņiem jāseko līdzīgu likumu maiņām, jāpiedalāsursos, jāapgūst jauna interneta tehnoloģija, jāraksta arvien plašāki lēmumu paskaidrojumi un jāseko sabiedriskās dzīves peripetijām, lai neatpaliktu no savu klientu zināšanām. No tiesnešiem sagaida, ka tiem jābūt „sirds gudriem cilvēkiem”, ar balansētu emocionālo inteligenci, nosvērtu pašapziņu, ar uzstāšanās prasmi un arvien vairāk ar angļu un citu valodu pārzināšanu. Nevar arī aizmirst, ka viņi ir pārsvarā cilvēki ar ģimenēm un ka viņiem jāziedo veiksmīgu attiecību veidošanai veltāmais laiks un enerģija. Tas ir īpaši izceļams faktors, jo 80% pirmās tiesas instances tiesnešu ir sievietes, no kurām sabiedrība tradicionāli vēl arvien sagaida lielāku uzupurēšanos ģimenes kopības noturēšanā.

Tiesu komunikācijā ar tautu arī vēl ir lieli trūkumi, kaut 2015. gadā Tieslietu padome apstiprinājusi tiesu sistēmas komunikāciju vadlīnijas un stratēģiju un ir ieviestas regulāras tiesu komunikatoru tikšanās. Un, kā rakstīts Tiesu administrācijas mājaslapā, „tiesās pakāpeniski veidojas tiesnešu runas personas”. Progresu virzību var mērot ar to, ka 2017. gada martā tiesu sistēmas komunikācijas pieeja un formas

saņēmušas divas Eiropas komunikācijas balvas.²⁶ Viegli labojams trūkums būtu publicēt publiski pieejamu tieslietu gada pārskatu.

Tiesu un tiesnešu neatkarība bieži pieminēta kā nopietna problēma. Saītes ar politiku tiek veidotas ar Tieslietu ministrijas starpniecību, kur ministrs pārstāv politisko partiju un spēj ietekmēt daudzas ar tiesu saistītas sfēras. Arī Saeima ir atbildīga par gala vārdu tiesnešu pieņemšanai amatā un virzīšanu pa karjeras kāpnēm. Der atcerēties, ka Saeima 2010. gadā nepieļāva tiesneša Māra Vīganta apstiprināšanu darbam Augstākajā tiesā, kaut viņu bija aprobējusi Tieslietu padome un citi kolēģi. Līdzīgi notika ar Jāņa Maiziša darba turpinājumu ģenerālprokurora amatā, kur viņa vietā tika ievēlēts Ēriks Kalnmeiers. Tieslietu padomes vājums un varas trūkums arī pieminēts ārzemju pārskatos par Latvijas tiesu sistēmu.

Pasaules Bankas 2017. gada *Doing Business* kritika par tiesu trūkumiem arī ir vērtējama. Tiek kritizēti Latvijas tiesu specializācijas trūkumi komerciālo lietu izskatē, kaut komercstrīdus izskata specializētā tiesā Jelgavā. Likums neregulē maksimālo lietu atcelšanas gadījumu skaitu, un taisni šeit daļēji slēpjas tiesu procesu ilgums.

Secinājumi

- 1) Latvijas tiesu sistēma dažādos avotos vērtēta atšķirīgi. Parasti iedzīvotāji socioloģiskajās aptaujās vēl arvien pauž negatīvu viedokli par tiesu sistēmu. Toties,

²⁶ Tiesu sistēmas komunikācijas stratēģija iegūst komunikācijas nozares balvas (2017).

- 2) Daudzas internacionālas organizācijas devušas Latvijas tiesu sistēmai labas vai apmierinošas atzīmes, kā, piem., *Freedom House*, ES, Pasaules Banka.
- 3) Noteikti lielu lomu atšķirīgos vērtējumos ieņem pagātnes tiesu nestabilitātes mantojums un plaši izvērstie korupcijas gadījumi 20. gs. 90. gados.
- 4) Latvijā sākotnēji daudzi likumi bija pretrunīgi un kopā vijās senie brīvās Latvijas, PSRS un jaunizveidotie likumi. Tieslietu ministrijā bija ārkārtīgi liela kadru maiņa un trūka finanšu, lai visus likumus pareizi saskaņotu.
- 5) Neapšaubāmi, zināmu negatīvu ietekmi arī panākusi redzamu politiķu un amatpersonu nepārdomāta kritika. Protams, lielu sitienu tieslietu sistēmas tēlam dod regulārie, kaut skaitliski niecīgie tiesnešu un prokuroru negatīvie darbi un korupcija.
- 6) Latvijas un ārzemju uzņēmēji devuši samērā zemas atzīmes tiesu sistēmai. Šeit liela loma ir specializētu tiesu trūkumam un tiesnešu ekonomiskās izglītības nepilnībām. Milzīgu kaitējumu nodarījusi maksātspējas administrācija: zaudējumi firmām, bankām un Latvijas valstij mērāmi miljardos eiro, kā paziņoja profesionālā revīzijas firma *Deloitte Latvia*.
- 7) Jākonstatē, ka tiesu sistēma Latvijā atrodas samērā augstā līmenī salīdzinājumā ar citām bijušajām komunistu pārvaldītajām zemēm. Tomēr darāmā vēl ir daudz, lai sasniegtu ilgos gados būvēto Rietumeiropas tiesu sistēmas līmeni.

VĒRES

67% Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju uzskata, ka tiesu sistēma Latvijā ir korumpēta (21.08.2012.). Pieejams: *TNS.lv* (07.01.2013.).

93% Latvijas iedzīvotāju uzticas ģimenei (12.07.2016.). Pieejams: *TNS.lv* (31.10.2016.).

Ārvalstu investori: Latvijas ekonomika ļaunprātīgos maksātspējas procesos zaudējusi 665 miljonus eiro (06.04.2016.). Pieejams: *LSM.lv* (06.04.2016.).

Bičkovičs: audio ierakstos paustā Bogdanovas informācija par tiesnešiem ir satraucoša (09.02.2015.). Pieejams: *Delfi.lv* (13.07.2017.).

Bijusī prokurore atzīstas, ka „kārtojusi” lietas tiesās” (08.02.2015.). Pieejams: *Delfi.lv* (13.07.2017.).

- Brūklenis, J. (2007) *Tiesāšanās kā ķēķis: Advokāta Grūtupa „sakārtošanas” receptes*. Lato Lapsas priekšvārds. Rīga : Mantojums.
- Bukovskis, K.; Sprūds, A. (2017) Latvia. *Nations in Transit 2017*. Pieejams: *Freedomhouse.org* (13.07.2017.).
- Deputāti uz delnas arhīvs. Pieejams: *Deputatuzdelnas.lv* (14.07.2017.).
- European Commission (2017) *The 2017 EU Justice Scoreboard*.
- The Global Risks Report 2017* (11.01.2017.).
- Iedzīvotāju vērtējums tam, cik tiesu procesi ir godprātīgi un taisnīgi. *SKDS dati* (01.2017.). Pieejams: *twitter.com/Arniskaktins/status/829286483337023488* (18.03.2017.).
- Juris Dreifelds: Tiesu sistēma Temīdas svaros (08.05.2002.). Pieejams: *Delfi.lv* (14.07.2017.).
- Kuzmina, I. Tiesneši bez paškritikas. *Latvijas Avīze* (08.09.2017.).
- Latvian courts: How incorruptible and independent? (28.09.2012.) BNS.
- Latvijas Tiesnešu mācību centrs (2011) *Tiesas klientu vērtējums – ceļš uz tiesu darba pilnveidi: 2010. gada tiesu darba novērtējuma pētījums*. Rīga.
- Mediju aptauja: tiesu komunikācijā jūtamas pozitīvas pārmaiņas. *Latvijas Tiesas* (12.04.2017.).
- Notiesātā prokurore Bogdanova psihisku traucējumu dēļ atbrīvota no apcietinājuma. *Latvijas Avīze* (15.09.2016.).
- Ozoliņš, A. (2013) Kam traucē Bordāns (07.11.2013.). Pieejams: *Ir.lv* (09.11.2013.).
- Pētījums: 45% iedzīvotāju tiesu darbu vērtē kā viduvēju (03.07.2016.). Pieejams: *Delfi.lv* (10.17.2016.).
- President of the Republic at the Opening of the Riga StratCom Dialogue (05.07.2017.). Pieejams: *President.ee* (03.08.2017.).
- Raidījums atklāj, kāpēc, iespējams, atlaida Bordānu (10.11.2013.). Pieejams: *Financenet.tvnet.lv* (13.07.2017.).
- R. Kronbergs: VK ieteikumi apstiprina nepieciešamību turpināt jau uzsāktās reformas tiesu sistēmā. Pieejams: *www.tm.gov.lv*. (21.06.2017.).
- Sauka, A. (2016) *Latvijas uzņēmēji par Latvijas tieslietu sistēmu*. Rīga : Stockholm School of Economics Riga.
- Tiesu sistēmas komunikācijas stratēģija iegūst komunikācijas nozares balvas (07.03.2017.). Pieejams: *www.at.gov.lv* (13.07.2017.).
- Valsts kontrole: Latvijā tiesvedības ilgums aizvien ir garāks nekā kaimiņvalstīs (21.06.2017.). Pieejams: *LSM.lv* (21.06.2017.).
- The World Bank (2007) *Doing Business 2017: Measuring Business Regulations*.

Ilmārs Latkovskis

LATVIEŠI SAVĀ SULĀ UN GLOBĀLĀ MIGRĀCIJA

Ilmārs Latkovskis ir studējis Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē, kur ieguvis filozofijas maģistra grādu. Absolvējot Lasāla Kontemplācijas skolu *Via Integralis*, 2017. gadā ieguvis kontemplācijas skolotāja diplomu. Bijis filozofijas docētājs Rīgas Stradiņa universitātē. Ar migrācijas un kultūru mijiedarbības jautājumiem gan praksē, gan starptautiskos forumos saskāries kā Latvijas Republikas Saeimas Pilsonības, migrācijas un sabiedrības saliedētības komisijas vadītājs (2011–2017).

Raksturvārdi: migrācija, Osvalds Špenglers, Kens Vilbers, holoni, *AQAL* karte, vācbaltieši, brāļu draudzes.

Cik liels drauds Latvijai ir citu kultūru un tradīciju invāzija? Par šo jautājumu islāma kontekstā tiku aicināts runāt akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotajā diskusijā. Mana tūlītējā atbilde bija: nav nekādas invāzijas, nav nekāda apdraudējuma. Tāpēc par to nav, ko runāt, kur nu vēl akadēmiskā līmenī. Taču „musulmaņu bieds” nenoliedzami ir kļuvis par sadzīvisko sarunu un politiskās konjunktūras aktuālu jautājumu.

Tomēr nevajadzētu šo jautājumu uztvert arī kā tukšu viltus trauksmi. Migrācijas globālās tendences mums ir nopietns signāls skatīties uz Latviju ilgtermiņā perspektīvā. Nepretendējot uz akadēmiski korektu izklāstu, šajās esejveida pārdomās vēlos pievērst uzmanību atsevišķiem aspektiem, kuriem mums būtu nepieciešams pievērsties zinātniskā līmenī.

Nevārties savā sulā

Latviešiem vēstures rūgtā pieredze migrāciju ir satuvinājusi ar jēdzienu „invāzija” tā bioloģiskajā nozīmē, proti, kādas sugas dzīvnieku vai augu masveida nonākšana mūsu teritorijā. „Ievazātā” kultūra iesakņojas, izplatās un sāk nomākt tradicionālos kultūraugus.

Līdzšinējām diskusijām par iespējamo islāma invāziju Latvijā piemīt tendence latviešiem vārties pašiem savā sulā. Pirmkārt, Latvija tiek skatīta nošķirti no globālā Eiropas un visas pasaules konteksta. Otrkārt, ir nevis diskusija par migrācijas ietekmes praktiskiem jautājumiem, bet gan divu noņemtu (nosacīti – liberāļu un konservatīvo) sadursme, kurā katra puse atraktīvi ķengā pretējo noņemni. Bez tam no citām Eiropas valstīm pārvietoto patvēruma meklētāju skaits veido mazāk nekā pusi no kopīgās migrācijas plūsmas Latvijā, jo lielākā daļa migrantu nelegāli šķērso valsts austrumu robežu.

Kopējā migrācijas plūsma Latvijā salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm patlaban ir niecīga. Patvēruma meklētāju skaits, kuri

nonāk Latvijā, gada laikā nepārsniedz 0,05% no valsts iedzīvotāju daudzuma. Turklāt praktiski visi *bēgļi* cenšas pie pirmās izdevības Latviju pamest, lai dotos uz savu galamērķi – uz Vāciju vai kādu citu Eiropas valsti. Viņiem tas izdodas, jo nav likumīga pamata, lai Latvijas varas iestādes aizturētu tālāk *bēgošos* patvēruma meklētājus.

Tomēr Latvijai ir jābūt gatavai migrācijas situācijas eskalācijai. Jābūt sagatavotai tam, ja lielāks skaits caur Latviju izceļojušo patvēruma meklētāju kaut kādu nosacījumu dēļ atgrieztos. Tāpat pastāv riski pēkšņam lielāka skaita migrantu pieplūdumam pāri austrumu robežai. Taču visi šie jautājumi pagaidām ir tāli no invāzijas, kas apdraudētu mūsu kultūru un tradīcijas. Vispirms aktualizētos sabiedriskās kārtības un drošības, kā arī sociālie jautājumi.

Svarīgi ir apzināties, ka uz situāciju Latvijā nevaram ilgstoši raudzīties atrauti no Eiropas konteksta, ja reiz sevi uztveram par Eiropai piederīgiem. Līdzīgi arī Eiropā notiekošais mums jāuztver visas pasaules kontekstā.

Ja uz pasaules migrācijas procesiem skatāmies no augstāka punkta, tad ieraugām, ka pati Eiropa ir kā neliela bēgļu laiviņa, kas vētras laikā tiek mētāta bangojošos okeāna viļņos. Migrācijas plūsma uz Eiropu ir neizbēgama.

Vācijā lēš, ka 2015. gadā valstī būs ieceļojis gandrīz viens miljons patvēruma meklētāju. Tas ir vairāk nekā viens procents attiecībā pret valsts iedzīvotāju kopskaitu. Vācijā ieceļojušo mērķis ir tur palikt uz dzīvošanu. Viņiem jau ir izveidojušies savi atbalsta punkti Vācijā – radi, organizācijas, mošejas. Viņus sagaida no iepriekšējām migrantu paaudzēm cēlušies politiķi, kuri cenšas ietekmēt likumdošanu savai kultūrai labvēlīgā virzienā. Lai gan pēdējā pusotra gada laikā Vācijā ieceļojušo patvēruma meklētāju skaits salīdzinājumā ar 2015. gada rekordlielumiem ir krities, tomēr globālo migrācijas tendenču vērojumi liek rēķināties ar *bēgļu* skaita jaunu pieaugumu.¹

Kādi ir cēloņi globālajai migrācijas plūsmai uz Eiropu? Migrantu radikālie pretinieki uzreiz piesauc *velkamistus* un Eiropas birokrātisko politiku. Virspusēja patiesība tādiem apgalvojumiem piemīt. Pat Vācijas kanclere Angela Merkele (*Angela Merkel*) ir bijusi spiesta

atzīt, ka rīkojusies pārāk neapdomīgi, dodot zīmes, ka visi bēgļi tiek laipni gaidīti. Taču tie ir tikai problēmas neveiksmīgi risinājumi, nevis cēloņi. Arī migrācijas kontrabandisti nav cēlonis, bet gan tikai katalizators, jo vienmēr ir atradušies veikli darboņi, kuri pamanās globālas katastrofas izmantot savās interesēs. Pat militārie konflikti ir tikai katalizators, nevis migrācijas primārie cēloņi.

Globālās migrācijas krīzes primārie cēloņi ir tie paši, uz kuriem savulaik uzmanību vērta Romas klubs². Pagājušā gadsimta 70. gadu sākumā viņi izstrādāja divus pētījumus pasaules valdībām. Ziņojumu nosaukumi ir brīdinoši – *Pieauguma robežas* un *Cilvēce krustcelēs*. Raugoties no šīs dienas skatpunkta, tas ir patiešām pravietisks redzējums par ekonomiskajām, ekoloģiskajām, demogrāfiskajām un militārajām krīzēm, kuras piedzīvo mūsdienu pasaule. Romas kluba vēstījums ir – tā turpināt nedrīkst, cilvēcei jādomā, kā mainīt savus saimniekošanas un patērēšanas paradumus. Romas klubs savos ziņojumos runā par ārējo pārmaiņu nepieciešamību – politikā, ekonomikā, ekoloģijā; par vienmērīgu reģionālo attīstību; par virzieniem, kuros būtu pieņemami valdību un starpvaldību lēmumi.

Kas raksturīgs teritorijām, no kurām Eiropa saņem migrācijas plūsmu? Pārapsdzīvotība, klimata pārmaiņas, vides degradācija, karš. Rietumvalstu iejaukšanās šajos procesos konstatējama ne tikai pagātnē, bet vērojama joprojām. Turpinās vēl atlikušo dabas resursu brutāla ieguve. Tiešā vai netiešā veidā Rietumvalstis un Krievija turpina uzturēt militāros konfliktus – ar saviem karotājiem, ar vietējo grupējumu atbalstīšanu, ar ieroču piegādēm.

Tas viss liecina, ka migrācijas plūsma uz Eiropu neizbēgami turpināsies. Agrāk vai vēlāk tā iespiedīsies arī Latvijā. Mums jābūt tam gataviem. Pašreizējā lokālā nostāja ar izvairīšanos no migrantiem der īslaicīgā skatījumā, taču nav problēmas risinājums tālredzīgākā perspektīvā.

Latvijas īstenotā patvēruma meklētāju uzņemšanas politika var tikt interpretēta kā netieša iesaistīšanās migrācijas kontrabandas ķēdē. Tas, ka no citām Eiropas valstīm uz Latviju pārvietotie pēc patvēruma meklētāja vai alternatīvā

¹ Böhm et al. 2017.

² Meadows, Meadows 1992.

statusa saņemšanas drīz vien aizceļo uz citām Eiropas valstīm, ir sava veida signāls, ka Latvija veidojas par migrācijas kontrabandas tranzītkoridoru.

Mums pašiem tas liek aizdomāties par degradējošo ietekmi uz darba un starptautisko attiecību kultūru. Patvēruma meklētāju integrācijai Latvijā tērē ievērojamus līdzekļus gan no pašu, gan no Eiropas fondu budžeta. Līdzekļi tiek „apgūti”, taču to rezultāts patvēruma meklētāju iekļaušanai sabiedrībā pielīdzināms nullei.

Protams, varam uzskatīt, ka ir labāk, ja viņi aizceļo prom, nevis bez iztikas līdzekļiem un mitekļa klimst pa Latviju, taču derētu vismaz pāris veiksmīgu integrācijas piemēru. Tā tomēr būtu svarīga pieredze mūsu integrācijas institūcijām, ņemot vērā, ka nākotnē pieaugoša migrācijas pieplūduma riski saglabāsies. Tāpat arī tas būtu pozitīvs signāls citām Eiropas valstīm par Latvijas apņēmību būt solidarai.

Migrācijas krīzes globālie cēloņi

Migrācijas krīzes sakarībā vēlos pieminēt divus pagātnes futuroloģijas klasiskus, kuru darbi jau šķita piemirsti, bet tagad piedzīvo atdzimšanu. Tagad bieži dzirdam atsauces uz Semjuela Hantingtona (*Samuel Huntington*) darbu *Civilizāciju sadursme*³. S. Hantingtona vēstījuma būtība – nākotnes konflikti būs starp kultūrām (civilizācijām), kuras sakņojas atšķirīgās reliģiskajās tradīcijās. Par S. Hantingtonu vairāk vai mazāk atceras vai pēc ikkatra lielāka terorakta kopš Dvīņu torņu traģēdijas 2001. gadā. Tāpat S. Hantingtons tiek pieminēts arī Ukrainas konflikta kontekstā.⁴

Bez šaubām, gadsimtu dziļu tradīcijām ir ļoti liela ietekme uz mūsdienu kolektīvo domāšanu un uzvedību. Arhaiskie slāņi ir laba augsne konfliktu uzjundīšanai. Gan Ukrainas konfliktus, gan teroraktus Rietumvalstīs pavada reliģiski saukļi. Tomēr šeit drīzāk runa ir par virspusēju reliģisku aizgrābtību, kur manipulācijas ar „mūsu vienīgo pareizo Dievu” tiek izmantotas par konfliktu risināšanas ieroci. Kā norāda Dalailama, katrā reliģijā var atrast ieganstus vardarbības un kara attaisnošanai.⁵ Bez

tam notikumi islāma un arābu zemēs parāda, ka iekšreliģiskās sadursmes ir ne mazāk spraigas kā starpreliģiskās. Tas liek būt piesardzīgiem pret S. Hantingtona teorijas vispārinājumiem.

Latvijā lielu ievēribu izpelnījies Mišela Velbeka (*Michel Houellebecq*) romāns *Pakļaušanās*⁶, kuru daudzi pazīst arī pēc iestudējuma Jaunajā Rīgas teātrī. Respektējot kritiku par M. Velbeka spekulatīvo populismu, tomēr vēlos uzsvērt vienu ļoti būtisku šī darba akcentu, kas, manuprāt, paslīd garām bez pietiekamas ievēribas. Jautājums ir par to, kuri ideoloģiski politiskie spēki Eiropā pašiem musulmaņiem šķiet lielākie ienaidnieki un kuri varētu būt sabiedrotie. No līdzšinējā politiskā diskursa varētu šķist pašsaprotami, ka musulmaņu un imigrantu sabiedrotie ir kreisie un liberāļi kā pretstats, piemēram, Marinas Lepēnas (*Marine Le Pen*) labēji konservatīvajiem radikāļiem. Taču M. Velbeks ar asprātīgām parodijām rokas dziļāk. Viņš nonāk pie secinājumiem, ka ne jau radikāli konservatīvie un kristietība, vismaz fundamentālistu izpausmēs, būs islāmistu galvenais ienaidnieks. Tie var kļūt pat par sabiedrotajiem cīņā pret abu kopīgo ienaidnieku – liberālismu.

M. Velbeka parodijas par Rietumu cilvēka degradāciju sasaucas ar kādu nopietnākā stilā ieturētu filosofijas klasikas darbu, proti, Osvalda Špenglera (*Oswald Spengler*) *Vakarzemes norietu*⁷, kas sarakstīts pirms simts gadiem. O. Špenglera filosofijas formula – viss ir pakļauts dabiskajiem cikliem. Visam ir savs dzimšanas, pieaugšanas, spēka pilnbrieda un norieta laiks. Tas attiecas arī uz kultūrām, civilizācijām, nācijām, impērijām. To, ko M. Velbeks asprātīgi un lasītājam atpazīstami parodē, to O. Špenglers parāda kā dabisku neizbēgamību. Rietumu civilizācija noveco. Tas attiecas tiklab uz iedzīvotāju vecumstruktūru, kā arī uz visas sabiedrības lēnprātīgākiem domāšanas un uzvedības modeļiem.

Vai O. Špenglera dabiski loģiskais pravietojums Rietumiem ir fatāls? Vienīgā pozitīvā scenārija cerība ir kultūras (civilizācijas, nācijas) spēja atdzimt un atjaunoties. Aktualizējas jautājums, cik daudz kultūra spēj būt atvērta jaunām ietekmēm, jaunām vēsmām. Protams,

³ Hantingtons 2012.

⁴ Fitzgerald 2014.

⁵ Dalai Lama 2011.

⁶ Velbeks 2016.

⁷ Spengler 2007.

ne mazāk svarīgs ir jautājums, lai šīs ietekmes no citām kultūrām ir pozitīvi attīstošas, nevis degradējoša invāzija.

Konfliktu pamats ir atšķirības apziņas līmeņos jeb memos

Mūsdienu eiropeskās vērtības, kas ir augsts humānas un sociāli atbildīgas sabiedrības sasniegums, tiek kritizētas kā Rietumu civilizācijas deģenerācijas pazīmes. Eiropa it kā nonāk absurdā strupceļā. No eiropeskajām vērtībām izrietošā tolerance pret citādo liek būt tolerantiem pret migrantiem, kuri brutāli un varmācīgi grauj eiropeskās vērtības. Tā nav tikai konservatīvo radikāļu un populistu izvērsta kritika. Pie līdzīgiem secinājumiem varam nonākt arī, interpretējot liberālāk noskaņotu domātāju mācības.

Apskatīsim *AQAL* jeb visu kvadrantu un visu līmeņu kartes mācību, kas latviešu lasītājam pazīstama no Kena Vilbera (*Ken Wilber*)⁸ darbiem un trīs protestantu teologu grāmatas *Dievs 9.0^o*. Lai to labāk saprastu, vispirms īsi jāpieskaras ar šo karti saistītajam holonu principam.

Katra lieta vai parādība ir holons jeb viens pats par sevi, kas gan ietver sevī citus vienumus, gan arī, pārāugot sevi, pats iekļaujas jeb integrējas citā vai citos komplicētākos holonos. Piemēram, atoms, kas sevī ietver sīkākas elementārdaļiņas, pats nezaudējot savu būtību, iekļaujas šūnas holonā. Šūna savukārt kā holons iekļaujas organisma holonā. Tā mēs varam atpazīt bezgala daudz holonu režģus, no kuriem sastāv un attīstās visa materiālā un arī nemateriālā realitāte. Bet mūsu temata kontekstā būtisks ir to holonu režģis, kas saistīts ar apziņas attīstību no egocentriska caur etnocentrismu uz pasaulcentrismu. Protī, indivīds, ģimene, cilts, tauta, nācija, cilvēce kopumā, Visums.

Cilvēces attīstības agrīnajos posmos dominējoša ir šauri egocentriska apziņa, kas gādā par atsevišķu indivīdu un mazu grupu, piemēram, pirmatnējo baru un cilšu, izdzīvošanu. Ar laiku cilvēki apzinās, ka ir atkarīgi no daudz lielāka cilvēku skaita, kas veido lielākus un komplicētākus holonus, piemēram, tautas vai nācijas.

⁸ Wilbers 2011.

⁹ Kistenmahere et al. 2016.

Tā dominējošās pozīcijas ieņem etnocentriskā apziņa. Bet tas nenozīmē, ka zemākas pakāpes egoistiskā apziņa tiktu atmesta kā nevajadzīga. Tā tiek integrēta augstāka līmeņa apziņā. Īpašās situācijās, sevišķi ekstremālos gadījumos, var aktualizēties arī zemāka līmeņa apziņas determinēta rīcība. Savukārt no etnocentriskās apziņas cilvēce pamazām virzās uz pasaulcentrisko apziņu. Cilvēki apzinās, ka tikai savas nācijas vai valsts interešu izvirzīšana augstāk par kopīgajām cilvēces interesēm vairs nevar būt risinājums globāla līmeņa problēmām.

Apziņas attīstība no egocentrisma caur etnocentrismu uz pasaulcentrismu nav gluds vienvirziena lineārs process. Cilvēce piedzīvo smagus atkritienus uz zemākajām pakāpēm. Bez tam arī vienā un tajā pašā laikā dažādās sabiedrībās ir atšķirīgi dominējošie apziņas līmeņi.

AQAL kartē ir apkopoti visi attīstības līmeņi, kuriem izgājusi cauri cilvēce kopš tās pirmsākumiem. Šie līmeņi tiek saukti par memiem (idejas, paradumi, uzvedība, kas vieno noteiktu kultūru) un uztveres labad apzīmēti ar krāsu nosaukumiem.

Pirmais līmenis ir instinktīvā jeb smilškrāsas patība. Tās pamatprincips ir darīt to, kas ļauj izdzīvot. Primārās rūpes, kas bez jēlkādas morāles pastarpinājuma tiešā veidā nosaka cilvēku rīcību, ir par barību, siltumu, patvērumu. Cilvēces agrīnos barus šī patība vadīja pirms 100 000 gadiem. Taču arī mūsdienās tā aktualizējas ekstrēmās situācijās, piemēram, katastrofu upuriem vai skarbos apstākļos ieslodzītajiem. Tāpat arī migranti un bēgļi nereti nonāk smaga diskomforta vai ekstrēmās situācijās, kad viņu uzvedībā sāk dominēt instinktīvā patība. Tā būs destruktīva pret apkārtējo vidi, bet toties nepieciešama, lai ekstrēmā situācijā nonākušie izdzīvotu.

Smilškrāsas patības cilvēkiem ar laiku dzīves telpa kļūva par šauru, lai savu baru nodrošinātu ar pārtiku. Izdzīvošanas vārdā viņi sāka apjaust, ka ir atkarīgi no plašāka cilvēku loka.

Otrais līmenis ir maģiski animiskā jeb purpurkrāsas patība. Tā radās pirms aptuveni 50 000 gadiem. Šī patība ir stipra saite asinsradnieku, dzimts, cilts vienošanai. Tā nostiprina senču godināšanas kultu. Arī latviešiem tik iecienītā Kapusvētku tradīcija varētu būt balstīta uz smilškrāsas patību.

Purpurkrāsas apziņas sabiedrības cilvēki ar laiku nonāca pie asinsgrēka deģenerējošo seku atziņas. Savējo loks bija kļuvis par šauru gan kopienas, gan indivīda attīstībai. Pieauga dziņa iepazīt un iekarot tālāko pasauli.

Trešais līmenis ir varas jeb sarkanā patība. Tā veidojās pirms aptuveni 10 000 gadiem un ir saistīta ar antīko un feodālo impēriju attīstību, ar vareniem vadoņiem. Šis apziņas līmenis dominēja pirātiem un vikingu sirotājiem. Taču arī mūsdienās sarkanā patība vieno un aktivizē, piemēram, kaujinieku grupējumus, futbola fanus un baikerus. Sarkanā krāsa ir agresijas krāsa. Tā pauž enerģiju, asinis, dzīvību, piedzīvojumus, dusmas. Sarkanās patības iedvesmotie alkst iekarot un pakļaut, iedvest bailes un šausmas citos. Pēc K. Vilbera vērtējuma, sarkanā patība ir dominējoša 20% mūsdienu pasaules pieaugušo. Migrantu un patvēruma meklētāju vidū šis īpatsvars būs vēl lielāks, jo viņi nāk no zemēm, kurās ir liels gados jaunu cilvēku īpatsvars.

Sarkanā līmeņa patība nemoralizē. Pasaule ir dzungļi. Cilvēks varu iekaro ar viltu un bauda dzīvi. Nekādas nožēlas. Taču pēc tādiem principiem veidota sabiedrība nevar ilgi pastāvēt. Rodas nepieciešamība pēc organizētākas kārtības. Te iederas līdzība ar vecpuišu un vecmeitu ballīšu tradīcijām – pēdējā iztrakošanās, apzinoties, ka turpmākajā dzīvē būs jāšāk ievērot kāda noteikta kārtība.

Ceturtais līmenis ir mītiskās kārtības jeb zilā patība. Tā radusies pirms aptuveni 5000 gadiem. Kā mītiskās kārtības patības piemēri tiek minēti Konfūcija laika Ķīna, krusta kari, inkvizīcija, totalitārie režīmi, puritāņu ASV, „ētiskais vairākums”. Asinsradniecību nomaina saikne ar visus vienojošo reliģiju. Nostiprinās stingri noteikti likumi un struktūras. Izveidojas ētiskie principi. Instinktīvā enerģija ar noteikumiem tiek ievirzīta morāles gultnēs, kas kalpo visai sabiedrībai. Dzimst sirdsapziņa, kauna izjūta un vainas apziņa. Augstākais spēks (Dievs, partija, vadonis) garantē dzīves jēgu un parāda virzienu, pasargā sistēmu no haosa un pretrunām. Vienlaicīgi tiek akceptēta nežēlība pret citādi domājošiem.

Piektais līmenis ir racionālā jeb oranžā patība. To raksturo tādi jēdzieni kā apgaismība, vidusšķira, koloniālisms, racionālisms, liberālais egoisms, brīvais tirgus, modes industrija.

Racionālā patība kāpina arī koloniālo ekspluatāciju, kuras sekas ir arī mūsdienu migrācijas krīze. Tas ir globālo tīklu un korporāciju aizsākums. Tiekme pēc ātriem panākumiem un materiālās labklājības ir stimuls ekonomikas attīstībai, patēriņa pieaugumam un pētniecībai.

Racionālās patības neiegrožotas attīstības sekas ir konkurences un konfliktu saasināšanās, kas savukārt pastiprina ekoloģisko, militāro u. c. katastrofu draudus.

Sestais līmenis ir jūtīgā indivīda jeb zaļā patība. Tās iedīgļi rodas pirms aptuveni 150 gadiem. Šajā līmenī sakņojas mūsdienu eiropiskās vērtības ar tādiem jēdzieniem kā „zaļie”, „civiltiesības”, „postmodernisms”, „politkorektums”, „minoritāšu tiesības”, „multikulturālisms”, „viendzimuma partnerattiecības”.

No vienas puses, tie ir augsti humānas un sociāli atbildīgas sabiedrības sasniegumi. Tajā pašā laikā zaļais mems nonāk krīzes situācijās, kuras pats ar saviem principiem nespēj risināt. Izveidojas vērtību sistēmas relativisms. Noziedznieka vainu bieži attaisno ar viņa iztēlošanu par upuri. Pozitīvi vērtējamā starpreliģiju atvērtība vienlaicīgi nes sev līdzī kopīgas, visus vienojošas ticības neiespējamību. Pazūd attīstības un kārtības orientieri. Bezgalīgas diskusijas neļauj pieņemt lēmumus. Pārspīlēta tolerance pret bērnu, minoritāšu, migrantu u. c. tiesībām noved pie tā, ka tie sāk īstenot savas zemāko pakāpju vēlmes.

Ja apziņas līmeņu teoriju attiecinām uz migrāciju mūsdienu Eiropā, tad nonākam pie dažiem neizbēgamiem apziņas memu konfliktiem. Migrantu galamērķis Eiropā ir valstis ar augstu zaļā mema dominantu, piemēram, Vācija un Zviedrija. Paši migranti nāk no zemēm, kurās dominē zilais vai pat sarkanais mems. Bez tam migrācijas process ir saistīts ar ekstrēmām situācijām, kuras migrantu apziņā un līdz ar to uzvedībā aktivizē visprimitīvākos memus.

Kas notiek pašu eiropiešu apziņā? Zaļā mema apziņa prasa līdzcietību pret migrantiem. Tajā pašā laikā, redzot migrantu „barbarismu”, rodas sajūta, ka eiropiskās vērtības kļuvušas bezspēcīgas aizsargāt pašas sevi. Rezultātā eiropiešu apziņā mostas zemāka līmeņa memi, kas prasa noteiktāku un skarbāku attieksmi pret nepateicīgajiem un bīstamajiem citādajiem. Tā ir laba augsne sludinātājiem un politiķiem, kuri sola ieviest kārtību ar

vienkāršākām, bet stingrākām metodēm, kuras balstās uz mītiskās kārtības jeb zilo memu.

Latvijā un Austrumeiropas valstīs eiropisko vērtību zaļais mems ir vairāk deklaratīvs un atrodas latentā konfliktā ar valdošo oranžā un zilā mema kombināciju. Tāpēc šeit vērojama daudz lielāka pretestība pret patvēruma meklētājiem jau pirms viņu pārvietošanas uz valsti. Rietumeiropas sliktie piemēri pretestību nostiprina.

Austrumeiropā paredzams jau apriors migrantu un vietējo iedzīvotāju memu konflikts. Tas ir viens no faktoriem, kas norāda uz patvēruma meklētāju sadales kvotu politikas aprioru neveiksmi. Šī politika var tikt attaisnota kā migrantu sloga solidārs sadalījums starp Eiropas valstīm, taču acīmredzami tā netiek galā ar migrācijas krīzi Eiropā kopumā. Tā ir problēmas risinājuma atlikšana, kas tālākā perspektīvā situāciju tikai saasina. Tagad arī Eiropas vadošie politiķi aizvien vairāk sāk izteikt domu, ka jāveicina patvēruma meklētāju izmitināšana viņiem drošajos Ziemeļāfrikas un citos viņu domāšanas un uzvedības veidiem piemērotākos apgabalos.¹⁰

Iepriekš teiktais gan nenožīmē pieņemt islāma un kristietības, arābu un eiropiešu totāla konflikta un sadzīvošanas neiespējamības dogmu. Runa ir par migrācijas apjoma un intensitātes neatbilstību integrētspējai. Vienlaicīgi ir vērojami kultūru un reliģiju sinerģijas piemēri. Eiropā ieceļojušie musulmaņi konvertējas kristietībā. Šis process ir pilns ar izaicinājumiem un izraisa pārmaiņas abās pusēs. Eiropas realitāte ir arī „atvērtā islāma” mošejas, kurās notiekošais „izraujas” no daudzos gadsimtos islāmā nospraustajām robežām – lūgšanas notiek kristiešu baznīcās, vīrieši un sievietes lūdzas kopā, mošeja ir atvērta arī homoseksuāļiem u. tml.

Pozitīvas *invāzijas* un negatīvas norobežošanās

Eiropa savulaik jau ir piedzīvojusi islāma invāziju, kas vēstures aprakstos tiek vērtēta pārsvarā kā pozitīva kultūru mijiedarbība, kaut arī tā bija iekarošanas sekas. 1492. gadā, kad ar Kolumba jūras maldiem aizsākās eiropiešu

invāzija Amerikā, Spānijā savu pastāvēšanu beidza pēdējā arābu pārvaldītā valsts Granāda. Dažus gadsimtus pirms tam arābi un musulmaņi bija pārņēmuši savā valdījumā gandrīz vai visu Pireneju pussalu. Par mauru (ieceļotāju no Ziemeļāfrikas) laiku kulmināciju uzskatāma 9. un 10. gadsimta Kordova, kas bija izveidojusies par izcilu kultūras un zinātnes centru. Lai arī šis laika posms vistiešākajā nozīmē saistās ar vardarbīgu invāziju, tomēr tas ir atstājis ļoti pozitīvu kultūru sinerģijas ietekmi. Bez tam arī to laiku karotāju prenotstatījums ne vienmēr bija kristieši pret musulmaņiem, dažkārt eiropiešu ciltis un arābi bija sabiedrotie.

Arī latvieši gadsimtu gaitā ir piedzīvojuši vairākkārtējas citu kultūru invāzijas. Vienkāršāk tās dēvējam par vācu, krievu, poļu, zviedru laikiem. 13. gadsimtā Zobenbrāļu ordenis aizsāka invāziju, kurai bija divas būtiskas kultūras dimensijas – kristīgā un vāciskā.

Latvijas vēstures interpretācijās atradīsim daudz sūkstīšanās par kristietību, kas latviešiem tikusi uzspiesta ar zobenu un uguni. Tādām atziņām netrūkst pamatojuma. Taču der vairāk aizdomāties arī par dažiem iespējami pozitīvākiem faktiem.

No senajiem baltiem izdzīvojuši un attīstījušies ir vienīgi latvieši un lietuvieši. T. i., tās baltu ciltis, kuras pieņēma kristietības invāziju un sadzīvoja ar to. No vācu mācītāju tekstiem secināms, ka vēl 17. gadsimtā latvieši ir slikti kristieši, turas pie savām pagāniskajām tradīcijām un kristīgo baznīcu piecieš ar sakostiem zobiem. Pieņemt kristietību ar sirdi un dvēseli latvieši sāka tikai 18. gadsimtā līdz ar hernhūtiešu jeb brāļu draudžu kustības izveidošanos. Latviešiem tā bija tālejoši pozitīva mijiedarbība ar citu kultūru. No brāļu draudzēm izauga biedrības, kas strauji cēla latviešu kultūras, izglītības un darba tikuma līmeni, kā arī aizveda līdz Latvijas valsts nodibināšanai.

Vienlaicīgi kristietība latviskās tradīcijas neizspieda. Līdz pat šai dienai redzam, ka latviešu tradīcijās labi sadzīvo kristīgais un pagāniski latviskais.

Produktīva ir arī latviskās un vāciskās kultūras sinerģija. Lai gan vēstures grāmatās lasām daudz sūruma par 700 verdzības gadiem, lai gan nav noliedzama gadsimtiem ilga „stikla

¹⁰ Böhm et al. 2017.

sienas” pastāvēšana starp latviešiem un vāciešiem, tomēr redzam divu kultūru mijiedarbību.

Vācbaltiešu kultūras un tradīciju ietekme ir tas, kas Latviju ir noturējis eiropēiskajā kultūrtelpā, neņemot vērā sekojošo gandrīz trīs gadsimtus ilgušo Krievijas un PSRS impērijas okupācijas laiku. Diemžēl latvieši paši ir bijuši pārāk nevērīgi pret vācbaltisko elementu savā kultūrā. 1905. un 1917. gadā latviešu atriebes kāre pārauga brutālā vardarbībā ne tikai pret vācbaltisko, bet arī pret cilvēcisko kopumā. Latvijas brīvvalsts laikā, bet jo īpaši Kārļa Ulmaņa vadonības gados, vācbaltiskais ideoloģiski tika atgrūsts kā svešs un nepieņemams. Ar to paši latvieši pašiznīcinoši atcirta vērtīgu savas kultūras daļu un attīstības potenciālu.

Diemžēl arī vācbaltiešiem norobežošanās savā lokā un koncentrēšanās uz pagātni beidzās ar kļūšanu par „vēstures blakusparādību”, kā savā apjomīgajā darbā *Baltiešu gredzens* apraksta Zigfrīds Fēgezaks (*Siegfried von Vegesack*).¹¹ Tāds noriets pēc uzplaukuma draud ikvienai kultūrai, ja tā pārlietu norobežojas no citām ietekmēm un neseko līdzīgi globālajām tendencēm.

¹¹ Fēgezaks 2013.

Arī etnoss ir holons, kuram organiski jāiekļaujas lielākā veselumā. Ja tas neizdodas, tad šis holons (etnoss) ir bojāts un nav piemērots turpmākai evolūcijai. Runājot Kena Vilbera valodā, arī latviešiem jāuzmanās kļūt par tādiem holoniem, kuriem nav pievienotās vērtības. „Nespēja izpildīt atbildību pret ārējo kontekstu nozīmē pašiznīcību.”¹² Ja mana etniskā identitāte konfliktē par pasaulcentrisko uzskatu, tad vismaz ar vienu no tiem manī kaut kas nav kārtībā.

Nobeigumā varam secināt: kamēr pastāv pašreizējās migrācijas tendences, Latvija nav apdraudēta nedz no islāma, nedz kādas citas kultūras un tradīciju invāzijas. Taču Latvijai jābūt gatavai globālajiem izaicinājumiem, kuriem mēs nevarēsim turēties pretīm ar ilgstošu norobežošanās un sevī ieraušanās taktiku. Latviešu kultūrai un tradīcijām allaž aktuāls būs rainiskais „Pastāvēs, kas pārvērtīsies!”.

Raksta pamatā ir uzstāšanās akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotā atklātā sabiedriskā diskusijā *Cik sveša vai tuva latviešiem ir islāma kultūra?* 2016. gada 20. oktobrī Latvijas Nacionālajā bibliotēkā.

¹² Vilbers 2011, 395.

VĒRES

Böhm, A.; Klingst, M.; Köckritz, A.; Ladurner, U.; Latz, L.; Raether, E.; Thumann, M. (2017) Helfen oder abschotten? Pieejams: <http://www.zeit.de/2017/32/fluechtlinge-mittelmeer-politik-loesungen> (02.07.2017.).

Dalai Lama, the 14th (2011) *Beyond Religion: Ethics for a Whole World*. Audible.

Fēgezaks, Z. fon (2013) *Baltiešu gredzens*. Rīga : Jānis Roze.

Fitzgerald, E. (2014) Huntington and the Clash of Civilizations in Ukraine. Pieejams: <http://www.eamonn.com/2014/03/20/huntington-and-the-clash-of-civilizations-in-ukraine/> (01.08.2017.).

Hantingtons, S. (2012) *Civilizāciju sadursme*. Rīga : Jumava.

Kistenmahere, M.; Tīlmanis, H.; Kistenmahers, V. T. (2016) *Dievs 9.0*. Rīga : Zvaigzne ABC.

McGuinness, D. (2017) The Berlin mosque breaking Islamic taboos. Pieejams: <http://www.bbc.com/news/world-europe-40802538> (07.08.2017.).

Meadows, D.; Meadows, D. (1992) *Beoynd the Limits*. Chelsea Green Publishing.

Schuler, K. (2016) Neuanfang als Christ. Pieejams: <http://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2016-07/muslime-christen-konvertiten> (02.10.2016.).

Spengler, O. (2007) *Der Untergang des Abendlandes*. Albatros.

Velbeks, M. (2016) *Pakļaušanās*. Rīga : Jānis Roze.

Vilbers, K. (2011) *Īsa visaptverošā vēsture*. Rīga : Jumava.

Einārs Cilinskis, Dagnija Blumberga

LATVIJAS KLIMATA POLITIKA UN VALSTS ATTĪSTĪBAS PLĀNOŠANAS SISTĒMA

Einārs Cilinskis ir Rīgas Tehniskās universitātes vides zinātņu doktorants. Pētnieciskās intereses: klimata politika, politikas plānošana, modelēšana, sistēmdinamika. Ilgstoša pieredze valsts pārvaldē, normatīvo aktu un politikas plānošanas dokumentu izstrādē, piedalījies iestāšanās sarunās ar Eiropas Savienību (vides sektorā).

Dagnija Blumberga ir Rīgas Tehniskās universitātes profesore un Vides aizsardzības un siltuma sistēmu institūta direktore. Pētnieciskās intereses: atjaunojamie energoresursi, energoefektivitāte un inovācijas biotehnikā. Ilgstoša pieredze zinātniskās izpētes un akadēmiskā darba jomā universitātē, kas ir saistīts ar vides inženierzinātņu bakalaura, maģistra un doktora studiju programmu izveidi un pilnveidošanu, integrējot vides zinātņi tautsaimniecībā: inženiertehnisko, ekonomikas, sociālo un pārvaldības problēmu risinājumos.

Raksturvārdi: attīstības plānošanas sistēma, klimata politika, klimata riski, modelēšana, Latvija.

Latvijas plānošanas dokumenti un klimata politika

Klimata politika ir sabiedrības darbība, kuras mērķis ir klimata pārmaiņu novēršana, samazinot siltumnīcefekta gāzu (SEG) emisijas, lai globālā līmenī ierobežotu temperatūras pieaugumu mazāk par 2 °C no pirmsindustriālā perioda, kā arī piemērosanos jeb adaptāciju klimata pārmaiņām.

Klimata politika un jomas, kas saistītas ar SEG emisijām un ietekmē klimata politiku – enerģētika, energoefektivitāte, atkritumu saimniecība u. c. (turpmāk – saistītās jomas), ieņem aizvien nozīmīgāku lomu gan Eiropas

Savienības (ES), gan globālajā politikā. Klimata politikai līdz šim nav bijusi nozīmīga vieta Latvijas attīstības politikas plānošanas sistēmā. Pētījumi liecina, ka klimata jautājumi nav Latvijas sabiedrības prioritāte, un tas nākotnē var traucēt nepieciešamo resursu piešķiršanu¹. Šī raksta mērķis ir analizēt līdzšinējo un nākotnes klimata politiku Latvijas plānošanas dokumentos, citu valstu pieredzi klimata mērķu noteikšanā, izmantotās modelēšanas metodes un piedāvāt priekšlikumus politikas plānošanas sistēmas uzlabojumiem.

Latvijas attīstības plānošanas sistēmu, principus un plānošanas dokumentu hierarhiju nosaka Attīstības plānošanas sistēmas likums².

¹ Rīgas pilsētas arhitekta birojs 2016.

² Latvijas Republikas Saeima 2008.

Kritisku viedokli par Latvijas politikas plānošanas sistēmu ir paudusi Inese Šūpule³, raksturojot politikas plānošanas procesu kā simbolisko politiku jeb pseidopolitiku, darbības imitāciju ar mazu ietekmi uz iedzīvotājiem.

2005. gadā Latvijas Republikas Saeima apstiprināja ilgtermiņa konceptuālo dokumentu *Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā* (turpmāk – izaugsmes modelis)⁴, kurā definēti trīs iespējamie scenāriji pēc Latvijas iestāšanās ES: atpalcības scenārijs, stagnācijas scenārijs un vēlamais – izaugsmes scenārijs. Izaugsmes modelī izvirzītās prioritātes neķļuva par valstiskām prioritātēm, un Latvijas attīstība vairāk atbilst dokumentā iezīmētajam stagnācijas scenārijam ar atpalcības scenārija iezīmēm. Izaugsmes modelī lietotais termins „sabalansēta attīstība” mazāk atbilst vēlāk normatīvajos aktos un plānošanas dokumentos lietotajam terminam „ilgtspējīga attīstība”, bet vairāk Nacionālajā attīstības plānā 2014–2020 (turpmāk – NAP 2014–2020)⁵ lietotajam jēdzienam „ekonomiskais izrāviens”. Izaugsmes modelis valsts attīstību paredzēja galvenokārt kā ieguldījumus cilvēkresursos un izglītībā, paredzot īpašu lomu noteiktām prioritārām ekonomikas nozarēm. Vides aizsardzības jautājumi izaugsmes modelī ir tikai pieminēti, klimats nav minēts vispār.

Nacionālais attīstības plāns 2007–2013 (turpmāk – NAP 2007–2013)⁶ tika izstrādāts saskaņā ar izaugsmes modeli. Klimata politikas jomā NAP 2007–2013 paredzēja veicināt dabas, tai skaitā klimata, pārmaiņu un rūpniecisko risku izvērtēšanu, mazināšanu un monitoringu. Proti, klimata jautājumi skatīti nevis kā kompleksi tautsaimniecības jautājumi, bet gan kā viena no dabas vides sastāvdaļām. NAP 2007–2013 arī neparedz konkrētus indikatorus progresa mērīšanai. Tiesa gan, dokumenta galvenie autori vēlāk piedāvāja zinātnisku metodi NAP progresa monitoringam, izstrādājot kompleksu dzīves kvalitātes indikatoru⁷.

³ Šūpule 2013/2014.

⁴ Latvijas Republikas Saeima 2005.

⁵ Latvijas Republikas Saeima 2012.

⁶ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2006.

⁷ Karnītis, Kucinskis 2015.

2010. gada 10. jūnijā Saeima apstiprināja Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģiju (LIAS) līdz 2030. gadam⁸. LIAS veidota ar plašu sabiedrības līdzdalību, analizējot arī tādas problēmas kā klimata izmaiņas, bioloģiskās daudzveidības un dabas kā dzīves vides apdraudētība, pieprasījums pēc enerģijas resursiem un enerģētiskā drošība. Norādīts, ka Latvijas dabas resursu vērtība un dabiskās vides pieejamība sniedz unikālu iespēju attīstīt zaļo ekonomiku un ilgtspējīgu patēriņu, veidot un saglabāt Latvijas kā zaļās valsts tēlu. LIAS arī noteikts, ka pirmā prioritāte ir Latvijas kultūras telpas attīstība. LIAS ir indikatori progresa mērīšanai, tomēr daudzo prioritāšu nesaiste ar valsts finanšu iespējām neļauj to īstenot.

Uzsākot darbu ar NAP 2014–2020, netika nodrošināta pēctecība ne izaugsmes modelim, ne NAP 2007–2013, maz ņemtas vērā LIAS prioritātes. Viss tika sākts no sākuma, ilgstoši diskutējot par NAP galveno fokusu jeb „vadlīniju”. Diskusiju rezultātā pirmajā vietā nokļuva vairs ne cilvēks vai kultūra, bet gan „ekonomiskais izrāviens”.

NAP izstrādes laikā vairāki toreizējie ministri piedāvāja alternatīvu vīziju – Latvija kā zaļākā valsts pasaulē (turpmāk – zaļā vīzija)⁹, kas nodrošināja pēctecību LIAS idejām. Zaļā vīzija valstij un iedzīvotājiem piedāvāja paradigmas maiņu – visas sociālās un etniskās grupas vienojošu, saprotamu, simbolisku, modernu un vienlaikus praktiski īstenojamu vīziju par valsti, iezīmējot arī pasākumus, kas varētu veicināt straujāku ekonomisko izaugsmi, efektīvu vietējo resursu izmantošanu, orientāciju uz eksportu un apstrādes rūpniecības attīstību. Atsevišķas zaļās vīzijas nostādnes tika iekļautas NAP vīzijā, gan neņemot tās vērā pasākumu plānošanā. Sabiedriskajās apspriešanās zaļā izaugsme bieži tika sajaukta ar deindustrializāciju, tamdēļ sastapās ar asu kritiku.

NAP 2014–2020 stratēģiskie rādītāji jeb indikatori ir:

- 1) IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes līmeņa,

⁸ Pārresoru koordinācijas centrs 2010.

⁹ Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija 2012.

- 2) summārais ienākumu nevienlīdzības S80/S20 indekss,
- 3) iedzīvotāju skaita izmaiņas – dabiskais pieaugums.

Vārds „klimats” NAP 2014–2020 nav lietots, taču ir paredzēta piesārņojošo vielu emisiju samazināšana enerģētikā, rūpniecībā, transportā, lauksaimniecībā un mājāsaimniecībā, kā arī energoefektivitātes palielināšana visdažādākajās jomās. Atbalstīta pāreja uz atjaunojamiem energoresursiem gan enerģētikā, gan transportā. Mērķu sasniegšanas rādītāji ir detalizēti, daudzos gadījumos tie noteikti arī 2030. gadam. Tomēr rādītāji nav noteikti aprēķinu ceļā, to pamatā ir ekspertu vērtējums. Netika analizēta dažādu rādītāju savstarpējā saistība, ietekme, un tikai daļēji identificēti finansiālie resursi to sasniegšanai. Gan NAP 2014–2030, gan LIAS rādītāju izpildei Pārresoru koordinācijas centrs veic uzraudzību¹⁰.

NAP 2014–2020 virsmērķa ekonomiskā izrāviena sasniegšanas iespējas ir grūti izvērtēt, jo nav sasniedzamu skaitlisku vērtību. Izrāvienam nepieciešams būtiski augstāks IKP pieaugums nekā citām valstīm. Latvija gan perioda sākumā sasniedza relatīvi labu IKP pieaugumu, bet to galvenokārt noteica izeja no ekonomiskās krīzes un ārējie faktori, pieaugums pakāpeniski samazinājās. Nepietiekamas izaugsmes iespējamie iemesli analizēti¹¹, atzīstot, ka Latvijas attīstību bremzē iekšējie faktori: reformu kavēšanās izglītībā, veselības aprūpē, zemā inovāciju aktivitātē, birokrātija u. c.

Makroekonomiskās prognozes nerāda, ka ekonomiskais izrāviens būtu sagaidāms tuvākajā laikā. Tāpat arī sākotnējie rezultāti neuzrāda plānoto rādītāju sasniegšanu nevienlīdzības mazināšanas un demogrāfijas jomā, kam arī netiek piedāvāti atbilstoši mehānismi un resursi. Klimata un atjaunojamo energoresursu (AER) jomā NAP mērķi ir sasniedzami, ciktāl līdzšinējās attīstības tendences nodrošina mērķu izpildi (klimata jomā mērķi tiks sasniegti, AER jomā vēl nevar precīzi prognozēt¹²).

Eiropas Savienības politikas instrumentu (ES fondu) un citu ārvalstu finanšu palīdzības finansējums ir būtiskākais publisko investīciju

avots Latvijas tautsaimniecībā. Kohēzijas politikas ES fondu 2014.–2020. gada plānošanas perioda darbības programma *Izaugsme un nodarbinātība*¹³ paredz 4,42 miljardus EUR investīcijām (no tiem 1,24 miljardi ar klimata politiku saistītiem mērķiem). NAP (bet ne LIAS vai citi plānošanas dokumenti) būtiski ietekmē ES investīciju sadali. Likumā par budžetu un finanšu vadību¹⁴ par vidēja termiņa mērķiem noteikts, ka ministrijas un citas centrālās valsts iestādes iesniedz priekšlikumus jaunām politikas iniciatīvām, ja nākamajos saimnieciskajos gados atbilstoši makroekonomiskās attīstības prognozēm būs pieejami līdzekļi to finansēšanai. Jaunās politikas iniciatīvas sagatavo, pamatojoties uz nacionālajā attīstības plānā un citos attīstības plānošanas dokumentos noteiktajām prioritātēm un mērķiem. Tomēr faktiski nacionālo finansējumu daļa atbilstoši vēsturiskajam sadalījumam un konkrētā brīža vajadzībām. Tāpēc arī citus Latvijas plānošanas dokumentus vides aizsardzības, enerģētikas, mežsaimniecības vai lauksaimniecības sektoros, kas ietver klimata jomu, analizēt nav lietderīgi, jo šie dokumenti neietekmē resursu piešķiršanu.

Klimata politikas mērķi Latvijā

Latvijas klimata politikas un saistīto jomu mērķus līdz 2020. gadam apkopojusi vides nevalstiskā organizācija *Zaļā brīvība*¹⁵. Līdz šim Latvija spēja izpildīt klimata mērķus, kas izrietēja no starptautiskajām saistībām, bez papildu politikas pasākumiem, galvenokārt pateicoties emisiju samazinājumam bijušās PSRS rūpniecības sabrukuma rezultātā. Latvijai izdosies īstenot arī 2020. gada ES klimata mērķus, tomēr vairākās saistītajās jomās var rasties problēmas – sk. att. un NAP rezultātu novērtējumu¹⁶.

Atbilstoši 2016. gada SEG inventarizācijai par 1990.–2014. gadu un sākotnējai SEG inventarizācijai par 2015. gadu¹⁷ Latvijas kopējās SEG emisijas no 1990. gada līdz

¹⁰ Pārresoru koordinācijas centrs 2015.

¹¹ Tractus Group 2016.

¹² Pārresoru koordinācijas centrs 2015.

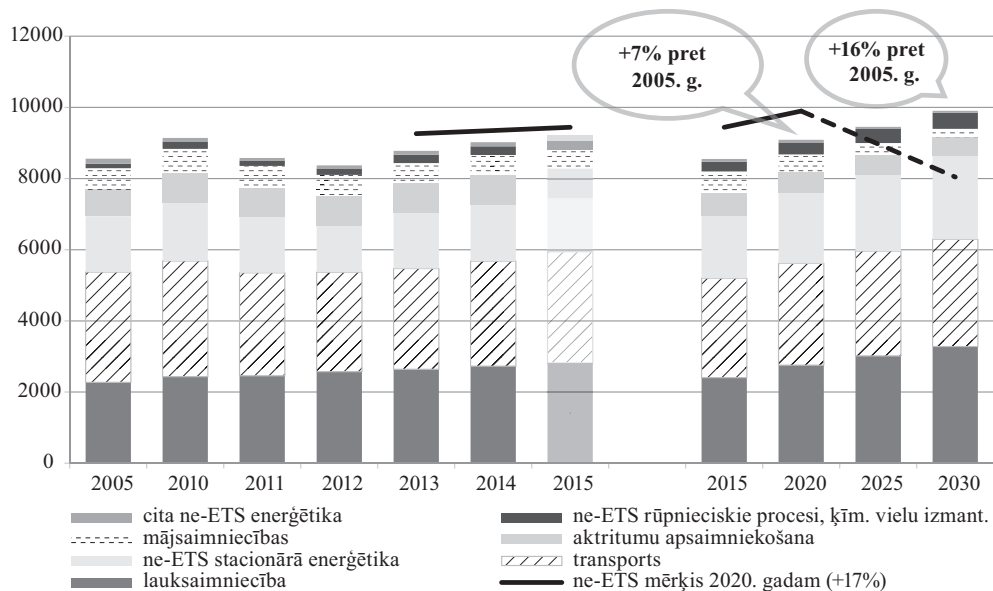
¹³ Latvijas Republikas Finanšu ministrija 2014.

¹⁴ Latvijas Republikas Saeima 1994.

¹⁵ Latvijas klimata politika 2016.

¹⁶ Pārresoru koordinācijas centrs 2015.

¹⁷ Latvijas vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs 2017.

Attēls. Latvijas ne-ETS darbību SEG faktiskās emisijas un emisiju prognozes 2005.–2030. g. (kt CO₂ ekv.). Avots: VARAM.

2014. gadam ir samazinātas par 56,7%, bet 1990.–2015. gada periodā par 56%. Tomēr, izvērtējot SEG emisiju apjoma izmaiņas no 2005. gada, kas ir bāzes gads ES līmeņa SEG emisiju samazināšanas mērķiem, Latvijas SEG emisijas ir samazinātas tikai par 0,3% periodā līdz 2014. gadam, bet līdz 2015. gadam Latvijas SEG emisijas salīdzinājumā ar 2005. gadu ir palielinājušās par 1,2%.

Kopējo ES klimata politikas ietvaru nosaka 2014. gada Eiropadomes saistošie mērķi¹⁸:

- 1) ES dalībvalstu SEG emisiju samazinājumu vismaz par 40% pret 1990. gadu;
- 2) SEG emisiju samazināšanas mērķa sadali starp ES Emisijas kvotu tirdzniecības sistēmā (turpmāk – ES ETS) iekļautajām darbībām un pārējām darbībām (turpmāk – ne-ETS darbības):
 - ES ETS darbību mērķis – 43% samazinājums pret 2005. gada apjomu,
 - ne-ETS darbību mērķis – 30% samazinājums pret 2005. gada apjomu.

ETS jomā SEG samazinājumu panāk kopējā tirgus mehānismi, bet ne-ETS jomā tas jāsasniedz ES dalībvalstīm ar politikas pasākumiem.

Lai ieviestu Padomes secinājumus, Eiropas Komisija izstrādāja t. s. saistību pārdales regulas projektu¹⁹, kurā noteikti dalībvalstu ne-ETS darbību radīto emisiju mērķi 2030. gadam. Latvijas emisiju samazinājuma mērķis 2030. gadam paredzēts vismaz 6% pret 2005. gada apjomu.

Latvijas ETS operatoru radītais SEG emisiju apjoms 2014. gadā bija tikai 20,7% no kopējā Latvijas SEG emisiju apjoma, un šis rādītājs ir otrs zemākais ES dalībvalstu vidū. Atbilstoši Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas (VARAM) datiem, ne-ETS darbību SEG emisiju dinamika liecina par pieaugumu – 2014. gadā palielinājums ir 5,4% pret 2005. gadu (att.), bet no 2005. gada līdz 2015. gadam palielinājums ir vēl būtiskāks – 7,9%.

Eiropas Komisijas 2016. gada ziņojums par Latviju²⁰ paredz, ka ne-ETS emisijas no 2005. līdz 2020. gadam pieaugs par 7%, kas ir zem Latvijai paredzētās robežvērtības (+17%). Attēlā trajektorijas analīze liecina, ka bez papildu pasākumiem pieaugums varētu būt lielāks par +7%, tomēr atpalielot no +17%.

¹⁸ Eiropadome 2014.

¹⁹ Eiropas Komisija 2016b.

²⁰ Eiropas Komisija 2016a.

Atbilstoši VARAM prognozēm periodā līdz 2030. gadam, īstenojot tikai šobrīd plānotos pasākumus, ne-ETS darbību SEG emisijas pieaugs par 15,7%. Vislielākais emisiju apjoms rodas lauksaimniecības jomā, kur citi pētījumi norāda uz vēl lielāku emisiju pieaugumu iespēju: attīstot lauksaimniecisko ražošanu attiecībā pret 2005. gadu, kopējās nozares SEG emisijas palielināsies līdz 34% (23% ar papildu pasākumiem) 2020. gadā un līdz 59% (41% ar papildu pasākumiem) 2030. gadā²¹. Līdz šim politikas plānošanas sistēmā gan klimata, gan citi būtiski un resursu ietilpīgi ES mērķi (energoefektivitāte, AER vai aprites ekonomika) ir skatīti kā tādi, kas attiecas uz atsevišķu politikas jomu un ir atrauti no kopīgajiem valsts mērķiem, kuri lēmumu pieņēmēju ieskatā ir nozīmīgāki – straujāka ekonomikas attīstība, nevienlīdzības mazināšana, ieguldījums cilvēkresursos (izglītība, veselība), valsts drošība u. c. Dažādu politiku īstenošana savstarpēji konkurē nepietiekamu resursu apstākļos. Mērķu savstarpējo saistību ir iespējams modelēt, taču līdz šim tas nav darīts.

Ja NAP 2020 stratēģiskie mērķi ir ekonomikas izaugsme, nevienlīdzības mazināšana, iedzīvotāju dabiskais pieaugums, tad pasākumi un politikas klimata, atjaunojamo energoresursu, aprites ekonomikas, energoefektivitātes u. c. ES mērķu sasniegšanai jāskata integrēti, ievērojot sasniegšanas pasākumu ietekmi uz NAP stratēģiskajiem mērķiem.

Klimata riski un risku analīzes metodes

Latvijai būs nepieciešami arī pasākumi adaptācijai klimata pārmaiņām, klimata mainības radīto risku pārvaldību vajadzētu iekļaut politikas plānošanas dokumentos. Klimata pārmaiņas veicina ekstrēmu notikumu (plūdu, vētru) varbūtības pieaugumu, kas var būtiski negatīvi ietekmēt valsts ekonomiku. Atsevišķiem piemērošanās pasākumiem, piemēram, aizsardzības būvēm pret plūdiem, Latvija izmanto ES finansējumu. Līdz šim adaptācija valsts galvenajos attīstības politikas plānošanas dokumentos gandrīz nav apskatīta.

Citās valstīs klimata pārmaiņu radītos riskus analizē sistemātiskāk un augstā zinātniskā

līmenī. Nesen publicēts Lielbritānijas klimata pārmaiņu risku novērtējums²², kas nosaka nākamā piecu gadu prioritātes. Ziņojums identificē ārējos riskus, ko rada klimata pārmaiņas pasaulē, ietekmējot globālo tirdzniecību, cilvēku kustību, kopīgi izmantojamus dabas resursus un kas var ietekmēt politisko spēku sadalījumu pasaulē. Galvenie iekšējie riski ir klimata pārmaiņu radīto plūdu un krasta erozijas negatīvā ietekme uz vietējām kopienām, uzņēmumiem un infrastruktūru; siltuma viļņu radītie veselības riski, īpaši ņemot vērā sabiedrības novecošanos; ūdens trūkuma riski lauksaimniecībai, ražošanai un enerģētikai; riski pašmāju un starptautiskajai pārtikas ražošanai; invazīvo sugu un jaunu slimību radītie riski un ekosistēmām nodarītais kaitējums. Ziņojums novērtē arī iespējas, ko rada klimata pārmaiņas – labākas ražas atsevišķiem lauksaimniecības produktiem, mazākus izdevumus apkurei, ar adaptācijas pasākumiem saistītas papildu iespējas uzņēmumiem. Starptautiskā mērogā Lielbritānijas prioritātes ietver attīstības palīdzību, lai samazinātu migrāciju un konfliktu riskus reģionos, kopīgas un harmonizētas politikas izstrādi biodrošības risku novēršanā, palīdzību pārvietojamām personām laika apstākļu radītu katastrofu gadījumā viņu mītnes zemēs un sadarbību globālās pārtikas drošības nodrošināšanā.

Klimata risku izvērtējumu trūkums ir augstais nenoteiktības līmenis, tāpēc tiek izstrādātas metodes šādu risku izvērtēšanai. Pētījuma²³ autori analizējuši trīs metodes potenciālo plūdu seku prognozēšanai. Daudzās valstīs, jo īpaši Ziemeļamerikā, aktīvi veic vietējo kopienu līmeņa riska novērtējumus, šīs metodes ir analizētas un salīdzinātas²⁴.

Klimata pārmaiņas rada vienlaikus dažādus riskus, tāpēc būtisks kļūst multirisku izvērtējums. Lai īstenotu šo pieeju²⁵, nepieciešama sadarbība starp risku modelētājiem, dabas zinātniekiem un ekonomistiem, integrējot ietekmes, kas iegūtas sektorālās klimata jomas stratēģijās kopējā multirisku izvērtējumā.

²² Committee on Climate Change 2017.

²³ Shortridge et al. 2017.

²⁴ McDowell et al. 2016.

²⁵ Gallina et al. 2015.

Klimata politikas ekonomisko aprēķinu metodes un to integrācija politikas plānošanas sistēmā

Adaptācijas ekonomiskie aprēķini ietver potenciālo ietekmju izvērtējumu, piemēram, kā pieaugs zaudējumi no biežākiem ekstrēmiem laika apstākļiem, kā mainīsies lauksaimniecības ražas un kultūras, kā klimata pārmaiņas ietekmēs dominējošās koku sugas mežsaimniecībā, kā pieaugs nepieciešamība izdalīt resursus attīstības palīdzībai. Daļa adaptācijas pasākumu ietver konkrētas un aprēķināmas investīciju izmaksas, piemēram, pretplūdu būves vai papildu resursi infrastruktūras nostiprināšanai potenciāli biežākiem ekstrēmiem laika apstākļiem. Ņemot vērā ierobežotos resursus, adaptācijas pasākumu finansējums konkurē ar citām valstiskām prioritātēm, bet, ievērojot, ka ekstrēmajiem notikumiem ir varbūtīgs raksturs, lēmumu pieņēmējiem var nebūt skaidrs ieguvums no šādām aktivitātēm, jo īpaši, ja adaptācijas pasākumiem vairs nebūs pieejams ES finansējums.

Ekonomiskie aprēķini klimata pārmaiņu novēršanas jomā jāskata kopējo valsts prioritāšu griezumā, analizējot pasākumu ieguvumus un izmaksas. Nozarēm ir konfliktējoši mērķi, un to, kuram no tiem dota priekšroka, nosaka politiski faktori, bet lēmumu pieņēmējiem parasti nav analītiskas informācijas seku izvērtēšanai. Jāatzīmē, ka arī politisko procesu dinamiku un to ietekmi uz pieņemtajiem lēmumiem ir iespējams modelēt²⁶. Ja lēmumu pieņēmēji piekrīt, ka emisiju samazinājuma mērķis jāsasniedz, jāatrod ekonomiski pamatotākais veids, kā to izdarīt. Visvienkāršāk būtu vispirms īstenot pasākumus, kam ir mazākās izmaksas.

Pasākumus ar vismazākajām izmaksām ļauj noteikt robežizmaksu līknes (*Marginal Abatement Cost Curve – MAC curve*), kas ļauj ranžēt dažādas SEG samazinājuma iespējas, sākot no zemākajām līdz augstākajām izmaksām. Indikatori šajā gadījumā ir samazināšanas potenciāls, samazināšanas izmaksas. *MAC* līknes plaši lieto SEG emisiju samazināšanas aprēķinos gan valstu līmenī, gan globāli. Izmantojot dažādus modelēšanas rīkus, iegūst diezgan atšķirīgus rezultātus. *MAC* līkņu

iegūšanā visbiežāk izmanto vispārējā līdzsvara modeļus²⁷. *MAC* līknes ir situācijas momentu-uzņēmums, pastāvot konkrētajiem apstākļiem.

MAC līkne Latvijai ES 2030 klimata mērķu sasniegšanai izstrādāta Fizikālās enerģētikas institūta (FEI) pētījumā²⁸. FEI aprēķiniem izmantojis *MARKAL* modeli²⁹. Secināts, ka, ņemot vērā valsts attīstības prognozes, SEG emisijas 2030. gadā palielināsies būtiski: bez papildu pasākumiem – līdz 26,5% pret 2005. gadu. Lai emisijas samazinātu līdz –10% (tāds bija iespējama ES samazinājuma mērķis pētījuma izstrādes laikā) periodā no 2015. līdz 2030. gadam, SEG samazināšanas izmaksas veidos 106 EUR(2010)/tonna CO₂ ekv.

RTU pētījumā³⁰ izmantota sistēmdinamikas pieeja³¹. Pētījumā netiek iegūta *MAC* līkne, jo, izmantojot sistēmdinamikas pieeju, nepieciešams izveidot modeli katram konkrētam pasākumam. Sistēmdinamikas modelis ļauj izrēķināt arī sakarības starp dažādiem pasākumiem, piemēram, veicot energoefektivitātes pasākumus, samazinās potenciāls un mainās izmaksas pārejai uz AER. Tādā veidā arī sistēmdinamikas modelis dotu salīdzināmus izejas datus ar *MARKAL* un citiem modeļiem, kas izmanto *MAC* līkni.

Tomēr ne vienmēr var izvēlēties tikai pasākumus, kuri no emisiju samazinājuma viedokļa ir izmaksu efektīvākie, jo jāņem vērā arī citi ES mērķi un politikas, piemēram, aprites ekonomika (atkritumu saimniecība) vai energoefektivitāte. Klimata plānos (att.) parasti pieņem, ka citu politiku mērķi iekļaujas esošajos pasākumos, proti, tie nerada papildu izmaksas klimata politikai, taču valsts ekonomikai šīs izmaksas ir būtiskas un jāņem vērā attīstības plānotājiem. Ja summārās izmaksas vairāku ES mērķu sasniegšanai šķiet nesamērojamas ar valsts iespējām, par ko norāda sākotnējie pētījumi un indikatīvās aplēses, politikas veidotāji var arī necensties tos sasniegt, cerot uz politikas maiņām. Tomēr, ja pasaules

²⁶ Dumas et al. 2016.

²⁷ Kesicki 2013.

²⁸ Fizikālās enerģētikas institūts 2014.

²⁹ Klavs et al. 2015.

³⁰ Rīgas Tehniskā universitāte 2014.

³¹ Blumberga 2010.

valstis centīsies realizēt Parīzes vienošanos³², būs nepieciešami jauni pasākumi vēl līdz 2030. gadam, jo esošās valstu saistības nenodrošina mērķi – globālās temperatūras pieauguma ierobežojumu zem 2 °C.

Lai politiskie lēmumi un izvēles būtu racionāli, Latvijai ir jāsāk izstrādāt jaunu plānošanas dokumentu, kas saskaņotu pasākumus 2030. gada mērķu sasniegšanai un iezīmētu 2050. gada mērķus, kuru virzienu norāda ES mazoglekļa (*low-carbon*) stratēģija³³. Klimata un saistīto jomu politikas pasākumi un mērķi ne tikai jāsalāgo savstarpēji, bet jāanalizē nacionālo prioritāšu kontekstā. Ja zinātniskas izpētes ceļā izdotos pierādīt, ka patiešām nav iespējams sasniegt vienlaikus visus ES mērķus bez būtiskām negatīvām sociālām un tautsaimnieciskām sekām, tā būtu argumentācija diskusijai ar ES institūcijām par garākiem pārejas periodiem, izņēmumiem vai papildu atbalstu. Šādam pētījumam nepieciešama dažādu jomu pētnieku sadarbība, izmantojot vairākus modeļus un pieejas. Latvijas gadījumā lietderīgi izmantot metodes, kuru lietošanā zinātniekiem jau ir pieredze, un, kas vēl svarīgāk, – ir arī konkrētajai metodei nepieciešamie dati.

Vienā no detalizētākajiem literatūras apskatiem ekonomikas modelēšanā³⁴ modeļi klasificēti kā (1) ekonometriskie modeļi, kas mēra divu vai vairāku mainīgo attiecības, veicot statistikas analīzi, meklējot korelāciju starp specifiskiem mainīgajiem un aprēķinos ietvertot trīs stadijas: specifiskāciju, novērtējumu un paredzējumu; (2) optimizācijas modeļi – ģenerē ceļu, kā vislabākajā veidā sasniegt noteiktu mērķi; (3) sistēmdinamikas modeļi – nodrošina ar informāciju, kas notiek, ja politika tiek ieviesta specifiskā laika posmā ar specifiskiem nosacījumiem. Modeļus var iedalīt arī citādi: (1) sektorāli vai tematiski fokusēti modeļi, piemēram, analizējot enerģijas vajadzības un piegādi; (2) nacionāli starpsektorāli modeļi, kas analizē nacionālās ekonomikas tendences. Neviens modelis nevar aptvert visas tautsaimniecības jomas. Tomēr, integrējot vispārējā līdzsvara aprēķina modeli ar biofizikālo modeli (enerģijas, ūdens un zemes izmantošana) un

sistēmdinamiku, var iegūt lēmuma pieņemšanai nepieciešamo informāciju³⁵.

Latvijā ir vairākas zinātnieku grupas, kuras izmanto modelēšanas rīkus sektorālos pētījumos. Latvijas Bankas pētnieki izmanto ekonometrijas metodi un vispārējā līdzsvara aprēķina modeli³⁶, RTU pētniekiem ir izstrādāti dažādi sistēmdinamikas modeļi³⁷, FEI pētnieki izmanto *MARKAL* modeli³⁸. Darba tirgus pētījumos izmanto aģentu modeļu metodi³⁹. Pamatojoties uz šīm metodēm un ņemot vērā aprakstīto integrēto pieeju⁴⁰, būtu iespējams izveidot Latvijas nacionālo sociālekonomisko modeli politikas plānošanas dokumentu izstrādei. Šāda vairāku apakšmodeļu integrācijas pieeja ir apskatīta detalizētāk⁴¹. Lai tiktu ņemti vērā visdažādākie aspekti, būtiska ir plaša ekspertu un arī plašākas sabiedrības iesaiste visos etapos, t. s. līdzdalības modelēšana⁴².

Secinājumi

Analizējot klimata politikas atspoguļojumu Latvijas politikas plānošanas sistēmā, jāpiekrīt secinājumiem⁴³, ka daļa plānošanas dokumentu varbūt nemaz nav bijuši iecerēti, lai tos īstenotu. Mērķu noteikšanā un saskaņošanā maz izmantota zinātniska pieeja. Izstrādātajiem politikas plānošanas dokumentiem nav būtiskas lomas budžeta plānošanas procesā; kā izņēmumu var minēt ES fondu plānošanu.

Klimata politikas jautājumi nav ieņēmuši nozīmīgu vietu Latvijas politikas plānošanā, taču līdz šim arī nebija saistošu mērķu, kuri prasītu papildu pasākumus ar ievērojamu resursu patēriņu. Situācija kardināli mainās līdz ar ES 2030 mērķu noteikšanu. Jomas, ko visvairāk skar ES klimata mērķi, ir lauksaimniecība, transports, enerģētika (ne-ETS sektorā) un atkritumu apsaimniekošana.

³⁵ European Commission 2016.

³⁶ Beņkovskis et al. 2016.

³⁷ Sk., piem., Blumberga 2016; Blumberga 2015.

³⁸ Fizikālās enerģētikas institūts 2014; Klavs et al. 2015.

³⁹ Tarvid 2015.

⁴⁰ UNEP 2014.

⁴¹ Cilinskis et al. 2017.

⁴² Voinov et al. 2016.

⁴³ Šūpule 2013/2014.

³² Paris Agreement 2016.

³³ European Commission 2016.

³⁴ UNEP 2014.

Pastāv vairāki ar klimata politiku daļēji saistīti mērķi, kā ES atjaunojamo energoresursu mērķi, aprites ekonomikas mērķi, energoefektivitātes mērķi un citi, tāpēc visu šo mērķu ieviešanai būs nepieciešams vēl vairāk resursu, taču iespējams īstenot pasākumus, kas pozitīvi ietekmē vairākus mērķus. Tomēr valstī trūkst resursu atbilstošu klimata vai aprites ekonomikas mērķu analīzei, tāpēc nav informācijas par mērķu savstarpējo sinerģiju.

Latvijas politiskās prioritātes mēdz bieži mainīties, bet pašlaik tās ir pavisam citās jomās – jānodrošina strauja ekonomikas izaugsme, nevienlīdzības mazināšana, tautas ataudze. Turklāt ārējie apstākļi prasa strauji kāpināt izdevumus drošībai, savukārt iekšējās prioritātes – veselības aizsardzībai. Pastāv konkurējoši politikas mērķi, jo īpaši lauksaimniecības un klimata jomā. Visticamāk, lauksaimniecības sektorā plānoto SEG emisiju pieaugumu nevar kompensēt ar lielākiem samazinājumiem citos sektoros.

Nepietiekami ir apzināta un izvērtēta klimata un ar to saistīto politiku pozitīvā ietekme uz citiem sektoriem, tāda kā papildu darbavietu radīšana, produktivitātes uzlabošana, veicinot energoefektivitāti, importa aizvietošana, pārejot uz atjaunojamiem energoresursiem,

zināšanu ekonomikas attīstība un zaļo tehnoloģiju un prasmju eksporta iespējas. Iespējamos ieguvumus ir grūtāk aprēķināt nekā tiešos izdevumus.

Citu valstu pieredze rāda, ka sekmīgi tiek izmantotas dažādas ekonomiskās un modelēšanas metodes, lai optimizētu dažādus valstiskus mērķus un izvērtētu politisko lēmumu ietekmi. Apkopojot Latvijas zinātnieku spēkus vienotā komandā, nākamajos plānošanas dokumentus būtu iespējams veidot daudz augstākā zinātniskā līmenī, piedāvājot lēmumu pieņēmējiem dažādas alternatīvas ar izdarīto izvēļu sekām.

Klimata jomā, tāpat kā saistītajās jomās, papildu pasākumi būtu jāveic iespējami drīzākā laikā, nevis sagaidot plānošanas perioda beigās 2020. gadā, pretējā gadījumā 2030. gada mērķus sasniegt būs daudz grūtāk.

Dažādi sociālpolitiski apstākļi ir radījuši ļoti lielu sabiedrības neuzticību valsts pārvaldei visos tās līmeņos un arī neticību klimata pārmaiņu realitātei. Šie aspekti ir jāņem vērā, jo klimata politikas, līdzīgi kā citu politiku, sekmes ir lielā mērā atkarīgas no cilvēku uzvedības. Tāpēc klimata politikas veidošana nav tikai dabaszinātnieku uzdevums, būtiska ir sociālo zinātņu pārstāvju iesaiste.

VĒRES

- Beņkovskis, K.; Galuzins, E.; Tkačevs, O. (2016) CGE model with fiscal sector in Latvia. *Working Paper*, 1. [Rīga] : Latvijas Banka. Pieejams: https://www.bank.lv/images/stories/pielikumi/publikacijas/petijumi/wp_2016_01.pdf (30.12.2016.).
- Blumberga, A. (red.) (2010) *Sistēmdinamika vides inženierzinātņu studentiem*. Rīga : RTU Vides aizsardzības un siltuma sistēmu institūts.
- Blumberga, A. (red.) (2016) *Sistēmdinamika biotehonomikas modelēšanai*. Rīga : RTU.
- Blumberga, A. et al. (2015) *Atjaunojamās elektroenerģijas akumulācija*. Rīga : RTU.
- Cilinskis, E. et al. (2017) Sustainable National Policy Planning with Conflicting Goals. *Energy Procedia*, 113, 259–264.
- Committee on Climate Change (2017) *UK Climate Change Risk Assessment 2017*. Pieejams: <https://www.theccc.org.uk/UK-climate-change-risk-assessment-2017/> (27.08.2017.).
- Dumas, M.; Rising, J.; Urpelainen, J. (2016) Political competition and renewable energy transitions over long time horizons: A dynamic approach. *Ecological Economics*, 124, 175–184.
- Eiropadome (2014) *Secinājumi par klimata un enerģētikas politikas satvaru laikposmam līdz 2030. gadam*. Pieejams: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-169-2014-INIT/lv/pdf> (30.12.2016.).
- Eiropas Komisija (2016a) *2016. gada ziņojums par valsti – Latvija*. Pieejams: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_latvia_lv.pdf (30.12.2016.).

- Eiropas Komisija (2016b) *Priekšlikums: Eiropas Parlamenta un Padomes regula*, COM/2016/0482. (20.07.2016.) Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A52016PC0482> (30.12.2016.).
- European Commission (2016) *2050 low-carbon economy*. Pieejams: http://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2050_en (30.12.2016.).
- Fizikālās enerģētikas institūts (2014) *Siltumnīcefekta gāzu emisiju samazinošu efektīvu pasākumu identificēšana un to izmaksu novērtēšana*. Npublicēts pētījums.
- Gallina, V. et al. (2016) A review of multi-risk methodologies for natural hazards: Consequences and challenges for a climate change impact assessment. *Journal of Environmental Management*, 168, 123–132.
- Karnītis, E.; Kucinskis, M. (2015) *Increasing Quality of Life for Everybody – the Goal and Indicator of the Development: Lessons from Case of Latvia*. GlobeEdit.
- Kesicki, F. (2013) What are the key drivers of MAC curves?: A partial-equilibrium modelling approach for the UK. *Energy Policy*, 58, 142–151.
- Klavs, G.; Kudrenickis, I.; Reķis, J. (2015) Development of Latvia greenhouse gas reduction policy: Modelling and analysis: Paper presented at the International Multidisciplinary Scientific GeoConference Surveying Geology and Mining Ecology Management. *SGEM*, 1(4), 921–932.
- Latvijas klimata politika (2016) *Zaļā brīvība*. Pieejams: <http://www.zalabriviba.lv/klimats-un-enerģija/latvijas-klimata-politika/> (30.12.2016.).
- Latvijas Lauksaimniecības universitāte (2015) *Lauksaimniecības rādītāju un SEG emisiju no lauksaimniecības sektora prognoze 2020., 2030. un 2050. gadiem ar papildus pasākumiem emisiju samazināšanai: Atskaite*. Pieejams: https://www.zm.gov.lv/public/ck/files/Lauksaimniecibas_prognozes_2050_gads.pdf (30.12.2016.).
- Latvijas Republikas Finanšu ministrija (2014) *Darbības programma Izaugsme un nodarbinātība*. Pieejams: http://www.esfondi.lv/upload/Planosana/FMProg_270115_DP_2.pdf (28.12.2016.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2006) Ministru kabineta noteikumi Nr. 564 *Noteikumi par Latvijas Nacionālo attīstības plānu 2007.–2013. gadam*. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=139505> (28.12.2016.).
- Latvijas Republikas Saeima (2005) *Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā*. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=217923> (28.12.2016.).
- Latvijas Republikas Saeima (2008) *Attīstības plānošanas sistēmas likums*. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=175748> (skatīts 28.12.2016.).
- Latvijas Republikas Saeima (2012) *Paziņojums par Nacionālo attīstības plānu 2014–2020*. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=253919> (28.12.2016.).
- Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs (2017) *Sagatavotie un iesniegtie ziņojumi*. Pieejams: <http://www.meteo.lv/lapas/sagatavotie-un-iesniegtie-zinojumi?id=1153&nid=393> (27.08.2017.).
- McDowell, G.; Ford, J.; Jones, J. (2016) Community-level climate change vulnerability research: Trends, progress, and future directions. *Environmental Research Letters*, 11 (3).
- The Paris Agreement (2016) *United Nations Framework Agreement on Climate Change*. Pieejams: http://unfccc.int/paris_agreement/items/9485.php (28.12.2016.).
- Pārresoru koordinācijas centrs (2010) *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. Pieejams: http://www.pkc.gov.lv/images/LV2030/Latvija_2030.pdf (28.12.2016.).
- Pārresoru koordinācijas centrs (2015) *NAP rezultātu novērtējums*. Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/MPzin_07092015_Uzraudzibas_zinojums_3.pdf (16.08.2017.).
- Rīgas pilsētas arhitekta birojs (2016) *Fokusgrupu diskusiju un interviju analīze, interpretācija, secinājumi un rekomendācijas*. Pieejams: http://site-221487.mozfiles.com/files/221487/RPAB_socialas_un_telpiskas_sadalas_nosleguma_ataskaite_14_04_2016.pdf (16.08.2017.).
- Rīgas Tehniskā universitāte, Vides aizsardzības un siltuma sistēmu institūts (2014) *Siltumnīcefekta gāzu emisiju prognozes Latvijas ne-ETS sektorā 2020. un 2030. gadā: līgumdarba atskaite*. Pieejams: http://www.lvafa.gov.lv/materiali/images/faili/projektu_materiali/petijumi/2014/VASSI_SEG_emisiju_prognozes_ne_ETS_2014_papildinats.pdf (30.12.2016.).
- Shortridge, J.; Aven, T.; Guikema, S. (2017) Risk assessment under deep uncertainty: A methodological comparison. *Reliability Engineering and System Safety*, 159, 12–23.

- Šūpule, I. (2013/2014) Politikas plānošanas nacionālās īpatnības: izlikšanās un neīstenojamu vēlmju plānošanas dokumenti kā valsts pārvaldes elements. *Akadēmiskā Dzīve*, 50, 35–41.
- Tarvid, A. (2015) *Agent-Based Modelling of Social Networks in Labour–Education Market System*. Springer.
- Tractus Group (2016) *Latvija nākotnes izvēles priekšā*. Pieejams: <https://sites.google.com/site/tractusgroup/ekonomika/latvijas-nakotnes-izveles-prieksa> (28.12.2016.).
- UNEP (2014) *Using Models for Green Economy Policymaking*. Pieejams: http://www.un-page.org/files/public/content-page/unep_models_ge_for_web.pdf (30.12.2016.).
- Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (2012) *Zaļā vīzija*. Pieejams: http://www.varam.gov.lv/lat/pol/ppd/ilgtsp_att/?doc=13858 (28.12.2016.).
- Voinov, A. et al. (2016) Modelling with stakeholders – Next Generation. *Environmental Modelling & Software*, 77, 196–220.

APSKATI

LĀČPLĒSIS ĀRPUS „LATVJU PLAŠAJĀM ĀRĒM”

Dens Dimiņš, Islandes Universitātes doktorants

Rakstā īsi aplūkots Andreja Pumpura epa *Lāčplēsis* ceļš „ārpus latvju plašajām ārēm”, t. i., tulkojumos, īpaši pievērsoties jaunākajam angļu tulkojumam, ko veicis Arturs Kroplijs (*Arthur Cropley*)¹, analizējot tulkotāja izmantotās stratēģijas, kā arī norādot uz nepieciešamību pēc digitalizētu izdevumu atrašanās brīvpieejā.

Nav šaubu, ka mazu tautu garamantas pasaulē ir eksportējamās vien tad, ja tās iegūst saprotamu veidolu lielāku tautu valodās. Tāpēc ir nozīmīgi veicināt latviešu literatūras tulkojumus, īpaši nozīmīgākā kodola pieejamību plaši izplatītās valodās, piem., krievu, angļu, franču, vācu, spāņu u. c. Ar kodolu jāsaprot ne tikai šauri un ierēdņi patvaļīgi definēts „literatūras kanons”, kurā *Lāčplēsis* paradoksālā kārtā neietilpst, bet gan vistautas akceptēts (un līdz pat alus, radiolas un odekolona nosaukumam devalvēts) nacionālās identitātes „zīmols”, kāds ir *Lāčplēsis*, par kuru epa jaunākā izdevuma (2016) ievadā literatūrzinātnieks LU profesors Ojārs Lāms raksta, ka „tas kā spēka un iedvesmas avots atgriežas pie latviešiem sarežģītos laikos”². Šai gadā eps izdots pat divas

reizes³. Spriežot pēc epa iznākšanas intensitātes – tas latviski izdots ārkārtīgi bieži –, šie laiki vienmēr ir bijuši sarežģīti. Nudien, vai tad zelta laikmets ir iespējams citādi kā vien retrospekcijā, zudušā laikā ziedošajā paenī?

Tas, ka eps dzīvo tālāk arī citās kultūras jomās un formās (piem., Raiņa ārkārtīgi veiksmīgajā rimeikā *Uguns un nakts* [1908], Aleksandra Rusteiķa filmā *Lāčplēsis* [1930], Kārļa Zāles veidotajās Brīvības pieminekļa skulptūrās [1935], Māras Zālītes un Zigmara Liepiņa rokoperā *Lāčplēsis* [1988], Kao Vieta Ngujena vizuālajā tulkojumā, t. i., komiksos [no 2009]), tikai vēlreiz apliecina tā dzīvildzi un mūsu tautas nepieciešamību pēc spēcīgiem identitātes marķieriem, pēc sava veida rozā brillēm, kas rāda varonīgu un pašreizējīgu pagātni, paceļ mūs „augšām” un ļauj projicēt nākotnē plaukstošus svabadības laikus, bet savās nelaimēs vainot Svešo.

¹ Pumpurs, A. (2007) *Bear-Slayer: The Latvian Legend*. Cropley, A. (tulk.) Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.

² Lāms, O. (2016) IN HOC SIGNO VINCES / Šajā zīmē uzvarēsi jeb ieskats Andreja Pumpura epa

Lāčplēsis pasaulē. Pumpurs, A. *Lāčplēsis*. Rīga : Jumava. Ievada fragments pieejams: <https://www.jumava.lv/jaunumi/item/1252-andrejs-pumpurs-l%C4%81%C4%8Dpl%C4%93sis.html>.

³ Sk. arī Pumpurs, A. (2016) *Lāčplēsis*. Rīga : Lauku Avīze.

Kādās valodās ir lasāms *Lāčplēsis*?

Lāčplēsis ir tulkots igauņu, lietuviešu, krievu, poļu, japāņu, somu, čehu, holandiešu, dāņu, armēņu, angļu un altajiešu valodā.

Epa tulkojums krievu izdevumā (Vladimira Deržavina atdzejojums) publicēts daudzas reizes, kas skaidrojams ar to, ka eps noderēja par ideoloģijas nesēju (vektoru) un īpaši labi atbilda padomju literatūrteorētiskajām nostādnēm (uzsvērts folklorisms, ideoloģizācija, tautiskā izcelsme, vistautiskums vai tautas vairākuma interešu pārstāvēniecība, cīņas spars)⁴.

Jaunākais *Lāčplēša* izdevums svešvalodā iznācis 2012. gadā, kas gan ir 1991. gada dāņu tulkojuma atkārtots izdevums⁵, bet 2013. gadā iznācis pavisam sveigs epa tulkojums – gan no starptautiskajām krievu valodas – armēņu valodā⁶. Arī japāņu tulkojums tapis no krievu teksta. Ir zināms, ka pašlaik top tulkojums spāņu valodā.

Lāčplēsis un pasaules *Lingua Franca*

Nav noliedzams, ka starptautiskajā zinātnes apritē *de facto* visplašāk tiek lasīta un izmantota tieši angļu valoda, valodu globalizācijas kontekstā tā tiek saukta par *Global Lingua Franca*⁷. Tāpēc eposa tulkojums angļu valodā ir uzlūkojams kā īpaši prestižs un nozīmīgs. Savā īsajā apcerē pievērsīšos tikai dažiem valodas aspektiem A. Pumpura jaunākajā tulkojumā angļu valodā, ko veicis A. Kroplis

un kas kopā ar dažām apcerēm tika publicēts 2007. gadā, bet analizēšu un citēšu tieši digitāli pieejamo 2005. gada versiju, kas publicēta gadu vēlāk⁸. Tulkojuma ievadā A. Kroplis norāda, ka laba stāsta stāstīšanas labad („in the interests of telling a good story”) ir atļāvis vietumis šo to izlaist vai pielikt klāt (pa kādai rindai), kā arī vietumis tulkot brīvi, lai teksts būtu plūstošāks, kas, pēc tulkotāja domām, ir prioritāte („my translation is also very loose in some places-an important priority for me was a poem that flowed well-and I have allowed myself some liberties”). Šai gadījumā, tulkošanas teorētiķa Endrū Čestermena vārdiem runājot, tulkotājs ir apzināti izvēlējis konkrētas pragmatiskas stratēģijas, proti, kultūras filtrēšanu (*cultural filtering*) un eksplīcītuma maiņu (*explicitness change*). Pirmā stratēģija nozīmē „naturalizāciju, lokalizāciju vai adaptāciju; ar to tiek skaidrots, kā AV (avotvalodas) elementi, jo īpaši kultūrkontekstuāli elementi, tulkojumā tiek aizstāti ar kultūras vai funkcionāliem ekvivalentiem, kas atbilst MV (mērķvalodas) normām. Savukārt pretēja darbība, kad šādi elementi tiek nevis adaptēti, bet gan, piem., aizgūti vai tieši pārnesti, ir eksotizēšana, svešādošana vai atsvešināšana⁹. Savukārt otrā tiek izmantota „ar nolūku tekstu padarīt vai nu eksplīcītāku (eksplīcēšana), vai implicītāku (implicēšana). Eksplicēšana ir viena no visbiežāk izmantotajām tulkošanas stratēģijām¹⁰.

Jau ar neapbruņotu aci palūkojoties, top skaidrs, ka kultūrkontekstuālu, lokāli specifisku elementu A. Pumpura tekstā ir ka biezs un ka tulkojumā daudz kas būs atkarīgs no tulkotāja talanta un spējas atrast kompromisu starp formu un saturu, atrast saprātīgus un gaumīgus „kopsaucējus”, lai pārāk neciestu ne viens, ne otrs. Ikkatrs tulkots (vai netulkots) kultūrjēdziens paūz vērtējošu spriedumu par

⁴ Sīkāk par krievu tulkojumiem sk. Dimiņš, D. (2010) *Lāčplēsis* – trīs gadsimti, trīs valodas. Cimdiņa, A.; Lāms, O. (sast.) *Lāčplēša ceļš pasaulē: latviešu eposu un Eiropas eposu tradīcijas*. Rīga : Zinātne, 112–120.

⁵ Pumpurs, A. (2012) *Björnedræberen: Det lettiske folks epos*. Nielsen, P. (tulk.) [Otterup] : Forlaget Ravnerock.

⁶ Pumpura *Lāčplēsis* iztulkots arī armēniski. *Diena* (18.11.2013.). Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/pumpura-lacplesis-iztulkots-ari-armeniski-14033235>.

⁷ Smokotin, V. M.; Alekseyenko, A. S.; Petrova, G. I. (2014) The Phenomenon of Linguistic Globalization: English as the Global Lingua Franca (EGLF). *The XXV Annual International Academic Conference, Language and Culture, 20–22 October 2014*. Pieejams: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814056274>.

⁸ Pumpurs, A. (2006) *Bearslayer: A free translation from the unrhymed Latvian into English heroic verse*. Cropley, A. (transl.) The Project Gutenberg E-Book. Pieejams: <http://archive.org/stream/bearslayerafreet17445gut/pg17445.txt>.

⁹ Chesterman, A. (2016) *Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory*. Rev. ed. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins B. V., 116.

¹⁰ Turpat, 117.

avottekstu, piem., tulkotāja pārlicību par tā vai cita jēdziena piemērotību vai saprotamību avotteksta kultūrā, tā atbilstības pakāpi gaidu normām. Gaidu normas „izriet no (konkrēta) tulkojuma lasītāju gaidām par to, kādam (attiecīgā teksta veida) tulkojumam vajadzētu būt. Šīs gaidas daļēji ietekmē mērķkultūrā dominējošā tulkošanas tradīcija un daļēji paralēltekstu (līdzīgu tekstu) forma mērķvalodā ..., t. i., mērķvalodā dominējošā aina un tās noformējums, satvars”¹¹. Pielāgošanās šīm gaidām nozīmē arī nepieciešamību izmantot semantiskās stratēģijas¹², konkrēti, lietot hiponīmus, variēt sinonīmus/antonīmus, pārfrāzēt, mainīt tropus, kā arī lietot dažādas sintaktiskās stratēģijas¹³, piem., kalkēt oriģinālu, kopēt frāzes struktūru vai mainīt to u. tml., ko redzēsīm tālākajos piemēros.

A. Kroplija veiktais epa angļu tulkojums noteikti ir uzteicams un veiksmīgāks nekā pirmais angļu tulkojums, ko veikusi Rita Laima Krieviņa¹⁴, lai arī tajā (kā tūlīt redzēsīm) ir sīkas nepilnības, tulkotāja pienesumi un pielāgojumi, piem., ieviestas atskaņas, eps nosaukts par leģendu utt., ko var vērtēt arī kultūrimperiālisma aspektā¹⁵.

Velna bedres atribūti un citas šausmas

„Valoda ikvienā epā izceļas ar īpaši augstu un sarežģītu organizācijas līmeni. No aizlaikiem, kad epi pastāvēja mutvārdu formā, par epiem raksturīgu poētikas iezīmi ir kļuvuši stabili epiteti, tipoloģiski līdzīgi epiteti un sinonīmi, kā arī formulveidīgi izteicieni, kas atkārtodamies rada un pastiprina noteiktas noskaņas, veinlaikus kalpojot arī kā ritma elementu”, norāda O. Lāms¹⁶. Vēl tālāk viņš

piebilst, ka dažādu valodu līmeņu un slāņu sabalsojumam (es teiktu, saspēlei) ir īpaša nozīme jaunāko laiku epos, kad tajos paustā kopienas konsolidācijas ideja atspoguļojas arī valodas lietojumā. Kā raksturīgas epa valodas iezīmes O. Lāms min barbarismus (ģermānismus), ikdienas leksiku (tostarp etnogrāfiskus priekšmetus, zemnieka sētas apkārtnes dabas parādības) un tautasdziesmu stilistiskos paņēmienus. Barbarismi kontrastē ar etnogrāfiskiem vai jaundarinājumiem un plašāka kultūras materiāla piesaisti, kas padara epu polifonisku (piemēram, *tīksts* = tīstoklis, MEV IV 200, kaut kas, ko ‘attīsta’ (= attin) kā aizsaini, atsaucas uz grieķu–romiešu manuskriptiem). Piem., II dziedājumā ir ellīgi blīvs velna bedres atribūtu uzskaitījums ar arhaisku leksiku (sk. 152. lpp.):

Šeit tulkotājs ir izmantojis dažādas stratēģijas:

visādas **ērma** lietas = *all kinds of things* ‘dažādas lietas’ (pragmatiska stratēģija, informācijas maiņa – izlaidums);

vilkatu kažoki = *pelt* ‘dzīvnieka āda’ (semantiska stratēģija – hiponīmija), vilkatas paliek netulkotas (izlaidums);

veci podi = *pots* ‘podi’ (pragmatiska stratēģija – eksplīcītuma maiņa);

vērpeles (*ein unten breiteres Holzgefäss* MEV) = *wooden bowls* ‘koka bļodas’ (eksplīcītuma maiņa);

maisi = 0 (izlaidums);

režģines, grezeles = *wicker baskets* ‘pīti grozi’ (hiponīmija, summēšana);

veci striķi (vācu *Strick* ‘virve’) = *old whetstones* ‘vecas galodas’, misēklis, domājot, striķi (informācijas maiņa, aplamtulkojums);

0 = *that all good defiled* ‘kas apgājīja visu, kas labs’ (informācijas maiņa, papildinājums);

tīksti = 0 (izlaidums);

0 = *dim* (stūris raksturots kā ‘tumšs’, papildinājums)

kubuliņi, cibas = *jars of glass* ‘stikla trauki’ (eksplīcītuma maiņa atskaņas dēļ), ir pilnīgi skaidrs, ka epa notikumu laikā un norises vietā stikls nebija pazīstams, tātad arī anahronisms);

Pašā nama viduci = 0 (folkloristisks motīvs, sal. „vidū jūras uz akmeņa”, izlaidums);

¹¹ Chesterman, A. (2016) *Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory*. Rev. ed. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins B. V., 62ff.

¹² Turpat, 98–104.

¹³ Turpat, 91–98.

¹⁴ Pumpurs, A. (1988) *Lāčplēsis (Bear-Slayer): The Latvian People's Hero: A National Epic*. Krieviņa, R. L. (tulk.) Rīga : b. i. Sal. Pumpurs, A. (1988) *Lāčplēsis*. Rīga : Zinātne.

¹⁵ Sīkāk sk. Dimiņš 2010.

¹⁶ Lāms 2016.

„*Tanī bija visādas ērma lietas
piekrautas,
Kuras visas nevar tikt ar vārdiem
nosauktas:
Miroņu galvas, kauli, mati, nagi,
Vilkatu kažoki, ģīmji, zobi, ragi,
Pavārnīces, katli, veci podi, vērpeles,
Maisi, ķipji, režģines, ķērnēs, piestas,
grezeles,
Slotas, dakšas, āmuri, apdeguši kruķi,
Ratu rumbas, grābekli, kāši, veci striķi,
Rakstāmas ādas, tīksti, melnās
grāmatas;
Kādā kaktā sakrauti stādi, zāles
kaltētas;
Plauktos bija saliktas vāceles, kārbas,
Zāļu podi, kausiņi, kubuliņi, cibas.
Pašā nama viducī uguns dega pavardā,
Atspīdēja sienas nejaukākā gaišumā;
Liels katlis vārijās, uzkārts likā kāsī,
Uguni čurdēja krupji, melni kaķi;
Čūskas, odzes, rupuči lodāja kaktos,
Melnas pūces, sikspārņi skraidīja
dūmos.
Lāčplēsis iegājis zāļu čupās paslēpās,
Bet tai pašā brīdī arī krietni satrūkās
Jo uz reizi kustoņi sāka troksni taisīt:”*

„*All kinds of things inside were found in store,
Too many far the name for each to learn:
With skulls and bones, and teeth and pelt and
claw,
With mounted heads and antlers all in turn.
Round ladles, cauldrons, wooden bowls and pots,
And dippers, wicker baskets, mortars, urns,
Great hammers, pitchforks, rakes, in heaping
lots,
Cartwheels, old whetstones, broomsticks
scorched with burns,
Black books and parchments that all good
defiled.
A corner dim held plants and dried-up grass;
On shelves stood boxes next to baskets piled,
With herbs and potions stored in jars of glass.
Upon the hearth a sullen fire dull burned,
And in its light the walls unpleasant glowed;
Hung from a crooked hook a cauldron churned.
The fire's pale gleams foul toads and black cats
showed,
While in the corners snakes writhed round the
room,
And through the smoke flew bats and jet-black
owls.—
Bearslayer started, hidden in the gloom,
When all at once the creatures all made howls!”*

0 = *sullen, dull* ‘drūms, blāvs’ (informācijas maiņa, papildinājums, kompensācija par izlaisto);

0 = *pale gleams* ‘bālie stari’ (papildinājums);

0 = *foul* ‘riebīgs, pretīgs, nepatīkams’ (papildinājums);

čurdēja (= *schüren* ‘baktīt, urdīt’ ME) = 0 (izlaidums, rezultātā zūd arī aliterācija ar vārdu „čūskas” nākamajā rindā, kas kompensēts ar *writhed round the room* ‘locījās apkārt pa istabu’);

odzes, rupuči = 0 (izlaidums);

iegājis zāļu čupās paslēpās = *hidden in the gloom* ‘paslēpts tumsā’ (informācijas maiņa, izlaidums, uz tā rēķina divas rindas apvienotas vienā.

Bez tam vietām izmantota arī distribūcijas maiņa, t. i., mainīta vārdu kārtā, ko acīmredzot noteikusi vēlme ieviest atskaņas. Tas viss pieder pie atdzejojāja dzejnieka brīvības.

Īpašvārdi, vietvārdi un mīti

A. Kroplijs diezgan bieži tulko **īpašvārdus**, kas ir saprotami, it īpaši, ja runa ir par mītiskām būtnēm (bet reizēm arī ar reālām būtnēm), šo to vienādojot:

tumšais bruņnieks ‘Black Knight’, Likteņa tēvs ‘Destiny’s Father’, svētajais tēvs ‘Holy Father’ (= Romas pāvests), līgusoņi ‘Ligusoni Priests’, sumpurņi ‘Dog-Snout Ogres’, Likcepure ‘Lucifer’, **jods** ar trijām galvām ‘Three-Headed Demon’, **jātnieks**, kuram bija sešas galvas ‘Six-Headed Demon’.

Vai arī netulko, bet ievieš paskaidrojuma:

Pērkona brīnišķā pilī, // Kur mājō mūžīgā gaisma ‘**The God of Thunder, Perkons, dwells in light.**’.

„Svešajo” vārdi atveidoti vācu valodas vai angļu kultūrā pazīstamā formā:

Diterichs ‘**Dietrich**’, Indriķis ‘**Henry**’, Danijels ‘**Daniel**’, Alberts ‘**Albert**’.

Vietvārdi (īpaši mītiski) tiek tulkoti, cik tāl to semantika ir saprotama, bet ne vienmēr precīzi vai konsekventi:

Zilais kalns 'Azure Mountain', kristalu pils 'Chrystal Palace', Apburtā jūras sala 'Enchanted Isle', svētā birze 'Sacred copse', sapņu valstība 'Kingdom of Dreams',

velna bedre 'Devil's Pit', Zemes mala 'Earth's far edge', Dimanta kalns 'Hill of Diamonds', līvu **zeme** 'Livian **lands**', Ziemeļa jūra '**Northern** Sea' (bet: Ziemeļa meita '**North Wind's** Daughter').

Tulkoti arī dažādi **mīti** un **fantastiski priekšmeti**:

Veļu nakts 'All Souls Night', Staburadzes spogulis 'Staburadze's glass', Līgas nakts 'Midsummer's Eve' utt.

A. Kroplija tulkojuma beigās ir arī glāsarijs, kur paskaidroti galvenie epa personāži, mīti un vietas. Personvārdus un vietvārdus nesēnā *Eddas dziesmu* tulkojumā latviskojis arī Uldis Bērziņš¹⁷, un šī šķiet aprobēta pieeja episkās literatūras tulkošanā.

Citi cieti riekstiņi

Tulkojumā smagi gājis ar **tautasdziesmu** atveidi VI dziedājuma sākumā, kas, manuprāt, nav izdevusies un ar daudziem izlaidumiem un pievienojumiem rada vismaz komisku iespaidu. Valodas reģistrs angļu valodā ir pārāk piepacelts un oficiāls (*largesse, beauteous, farmland*), kas neatbilst tautasdziesmu valodas vienkāršībai, zūd arī formulas un stabilie epiteiti, kas tiek kompensēti ar citiem (tropu maiņa):

„Svēti mūsu saimniecību,
Līgo, Līgo,
Pildi klētis, **pildi bļodas**,
Līgo!

Ņemi savu sirmo zirgu,
Līgo, Līgo,
Apjāj mūsu **miežu** laukus,
Līgo!

Izmin smilgas, lāču auzas,
Līgo, Līgo!
Lai aug mūsu tīri mieži,
Līgo! [...]

Atved mūsu tautu dēliem,
Līgo, Līgo,
Daiļas, krietnas līgaviņas,
Līgo! [...]

Nāci ciemā, nāci sētā,
Līgo, Līgo,
Savu bērnu apraudzīti,
Līgo!

Lai bēg skauģi, lai bēg burvji,
Līgo, Līgo [...].”

„Our **humble** farms now bless,
Ligo, Ligo,
Fill barns with your **largesse**,
Ligo!

Now saddle your grey horse,
Ligo, Ligo!
Ride round our fields your course,
Ligo!

Sow seeds of grass and grain,
Ligo, Ligo,
Fine barley grow again,
Ligo! [...]

Give young men **on all sides**,
Ligo, Ligo,
Hardworking beauteous brides,
Ligo! [...]

Come to our **farmyards near**,
Ligo, Ligo,
Your children visit here,
Ligo!

Guard us from evil's spell,
Ligo, Ligo [...].”

¹⁷ *Eddas dziesmas* (2015) Bērziņš, U. (tulks.) Rīga : Jānis Roze.

Secinājumi

A. Kroplija tulkojums angļu valodā ir liels solis uz priekšu latviešu epa *Lāčplēsis* pazīstamības veicināšanā. Tulkojums ir samērā brīvs, radošs un pārsvarā gluds. Iespēju robežās tas mēģina imitēt oriģināla episko vērienu un lirisko noskaņu, bet neatveido valodas seniskumu un daudzslāņainību; *lost in translation* (pazudušas tulkojumā) paliek pantmēra ritma variācijas (latviešu tautasdziesmu pantmērs – četrpēdu trohajs, daktils, grieķu heksamets, piecpēdu trohajs, kas ir serbu tautas dziesmu pantmērs). Grūti atveidojamas ir atsevišķas tautasdziesmu un epa metaforas un vietējās materiālās kultūras jēdzieni; problemātiski ir pārcelt uz citu valodu un kultūras telpu lokāli specifisku pieredzi, piemēram, tautasdziesmu valodisko izteiksmi, deminutīvus, noturīgos epitetus, paralēlismus, blīvījumus.

A. Kroplijs daļēji izmanto kultūrfiltrēšanu, adaptējot (tulkojot) epa īpašvārdus, tradīcijas un vietvārdus, kā arī tulkojot tautasdziesmu valodu. Attiecībā uz mazāk zināmām parādībām, barbarismiem, senvārdiem un apvidvārdiem tulkotājs daudzviet lieto eksplīcēšanu, tādējādi tuvinot tulkojumu angļu valodas lasītāju gaidu normām, tomēr šur tur atstāj arī svešo, tulkojot arī diezgan burtiski (tekstu eksotizējot); vajadzības gadījumā viņš veiksmīgi laiž darbā arī citas pragmatiskas un semantiskas stratēģijas. Tulkojumam ir pievienots vērtīgs glosārijs. Būtu gribējies gan šajā, gan 2007. gada grāmatas versijā redzēt sistemātiskākus komentārus par valodu un epā atspoguļotajām reālijām.

Nobeigums – „tūksti” ekrānā?

Kā jau minēju, ir iznākuši n-tie *Lāčplēša* izdevumi latviešu valodā (dažādā kvalitātē, ar komentāriem un bez tiem), arī daudzi krievu

tulkojumi un daži tulkojumi mazāk izplatītās valodās. Bet kur ir visi šie izdevumi? *Mais où sont les neiges d'antan?* Kā tiem piekļūt? Viena no atbildēm uz šo jautājumu ir – digitalizācijas ceļš.

Šķiet, ka grāmata kā drukāts medijs pamazām aiziet pagātnē; vairākums jaunāko lasītāju, kā arī ceļotāju un ārzemju latviešu, kur papīra grāmatas lielākoties fiziski nav pieejamas, izvēlas e-grāmatas. Tāpēc ir svarīgi nodrošināt tekstu pieejamību ne vien drukātā formā, bet arī digitāli, turklāt brīvpieejā, kam jo īpaši būtu jāattiecas uz oriģināldarbiem un tulkojumiem, kuri finansēti no sabiedrības līdzekļiem, piemēram, valsts vai starptautiskiem fondiem. Brīvpieejā ir labā prakse arī Eiropas Savienības programmās (t. s. atvērtās zinātnes sistēma). No tā, vai *Lāčplēsis* un tā tulkojumi būs pieejami elektroniski, galu galā ir atkarīgs arī tas, vai tos turpmāk vispār lasīs. Lai arī digitalizācija nav pašmērķis, tās ieguvumi ir acīmredzami, turklāt „plaša kultūras vērtību pieejamība veido sabiedrības kolektīvo atmiņu un fundamentālu pamatu ilgtspējīgai zināšanu sabiedrībai un .. to digitalizācija ir morāls sabiedrības pienākums”¹⁸.

Tātad, no vienas puses, mums ir morāls pienākums nest savas tautas gara mantu – A. Pumpura epu *Lāčplēsis* – pasaulē, ārpus latvju ārēm, veicinot kvalitatīvu un, vēlams, komentētu tulkojumu tapšanu, bet, no otras puses, vajadzētu parūpēties, lai šī tulkoātā manta būtu arī brīvi pieejama internetā, pretējā gadījumā tā kā *lettre morte* dusēs putekļainos plauktos un paliks lasītāju vairākuma nesaņiegta.

¹⁸ Zariņš, U. (2016) Drukātā vārda digitalizācija. *Akadēmiskā Dzīve*, 52, 87–93. Pieejams: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/adz/arhivs/52/Book_Akademiska_Dzive_52_2016.pdf.

RAIŅA UN ASPAZIJAS JUBILEJAS GADA ATSPULGI LATVIJAS TEĀTRĪ: BIOGRĀFISKAIS ASPEKTS

Ieva Rodiņa, teātra kritiķe, LU zinātniskā asistente un lektore

Jubilejas gads un tā izpausmes virzieni

2015. gads Latvijā pagāja Raiņa (1865–1929) un Aspazijas (1865–1943) zīmē. Abu rakstnieku 150. dzimšanas diena rosināja plašu kultūras dzīves aktivitāti, kuras izpausmes nosacīti iespējams grupēt trīs lielos virzienos. Pirmkārt, jubilejas gads tika atzīmēts ar dažādiem piemiņas sarīkojumiem, zinātniskām konferencēm, diskusijām un publikācijām, kas aktualizēja vairāk un mazāk zināmus Raiņa un Aspazijas dzīves gājuma faktus. Otrkārt, šajā gadā pastiprināta uzmanība tika pievērsta arī abu rakstnieku daiļradei – gan izdodot Raiņa un Aspazijas darbu tulkojumus ārzemēs, gan pievēršoties to analīzei, gan smēloties no tiem ierosmi jaunu oriģināldarbu radīšanai. Treškārt, jubilejas gada ietvaros Aspazijas, un jo īpaši Raiņa, vizuālais tēls kļuva par vienu no redzamākajiem populārās kultūras zīmoliem, visbiežāk ironiski apspēlējot dažādus abu rakstnieku biogrāfijas faktus vai piedāvājot jaunus skatpunktus uz Raini un Aspaziju kā Latvijas kultūras ikonām.

Visvairāk diskusijas sabiedrībā raisījuši divi konkrēti piemēri. Pirmais – Nacionālā teātra izrādes *Raiņa sapņi* reklāmas attēlā redzamais Rainis peldkostīmā un saulesbrillēs¹. Otrais – mākslinieka Kristiana Brektes provokatīvā ilustrācija literatūras žurnāla *Domuzīme* vākam², kurā Aspazija redzama ar atkailinātu krūti, bet Rainis uzlicis rokas viņai uz krūts un dibena. Abos gadījumos rakstnieku vizuālā attēlojuma mērķis ir viens – kļiedēt priekšstatu par šiem Latvijas kultūras dižgariem kā granītā

iekalti tēliem un gan simboliski, gan fiziski nocelt tos no „pjedestāla”, akcentējot viņu cilvēciskās īpašības (pirmajā gadījumā – tēlojot Raini kā aktīvu un veselīga dzīvesveida piekritēju, otrajā – fantazējot par Raiņa un Aspazijas seksuālo dzīvi).

Šī tendence jubilejas gada laikā vērojama arī Raiņa un Aspazijas biogrāfisko tēlu atveidē Latvijas teātrī.

Rainis un Aspazija uz teātru skatuvēm

2015. gadā Raiņa un Aspazijas 150. jubilejas ierosmē tapuši vairāki jauniestudējumi, no kuriem pašu rakstnieku tēls uz skatuves redzams divos: krievu režisora Kirila Serebreņņikova (*Кирилл Серебренников; Kirill Serebrennikov*) Nacionālajā teātrī uzvestajos *Raiņa sapņos*³ un Māras Čimeles izrādē *Aspazija. Personīgi*⁴ Jaunajā Rīgas teātrī (JRT). Abas izrādes iezīmē dažādas pieejas biogrāfisku tēlu atveidē uz skatuves, taču uzdod vienu un to pašu jautājumu – kas (kāds) Rainis un Aspazija ir no 21. gadsimta skatpunkta?

Raiņa sapņi. Rainis kā arhetips

Nacionālā teātra izrādē *Raiņa sapņi* vairākās nozīmēs piedāvā netradicionālu skatījumu uz Raini kā Latvijas kultūras dižgaru. Pirmkārt, tā ir citas tautības pārstāvja interpretācija par latviešiem labi pazīstamu biogrāfisku personību un tās daiļradi, *a priori* piedāvājot skatu no malas. Otrkārt, izrādē Raiņa personība pēfita no psihoanalīzes viedokļa, dažādos skatuves simbolos attēlojot atsevišķus rakstnieka daiļrades motīvus un tēlus, kā arī dienasgrāmatās fiksēto sapņu nozīmi un saistību ar paša Raiņa personību, attiecībām ar līdzcilvēkiem un pasauli.

¹ Šī izrādes reklāma bija redzama ne tikai teātra publicitātes materiālos un uz plakāta pie Nacionālā teātra ēkas, bet arī Rīgas ielās kā tramvaja dizaina elements. Sk. <http://www.aspazijarainis.lv/raina-sapnu-tramvajs/> (24.06.2017.).

² *Domuzīme* (2015), 1. Gleznojuma nosaukums *Mīla stiprāka par nāvi*.

³ Pirmizrāde 2015. gada 29. janvārī.

⁴ Pirmizrāde 2015. gada 18. martā.

Ievas Strukas radītajā izrādes libretā sakārtoti Raiņa dzejas darbu un dienasgrāmatu fragmenti, kas grupēti pēc tēmām – piem., par nosacītiem atslēgvārdiem iestudējuma zīmju sistēmā kļūst saule, zvaigznes, Latvija (dzimtene, latviešu valoda), mīlestība, cilvēks, mūžība u. c. Izrādē šie tēli iemiesoti dažādās jutekliskās skatuves zīmēs ar plašu asociāciju loku – siena zārds kļūst par jaunības, vasaras, mīlestības simbolu; zvaigžņotā debesjumā planējošs cilvēka ķermenis iemieso sapni, mūžību, garīgu lidojumu u. tml.

Rainis un Aspazija K. Serebreņņikova izrādē attēloti nevis kā monotoni, bet apzināti dekonstruēti tēli. Raini uz skatuves iemieso astoņi gan vecuma, gan ārējā izskata, gan skatuviskās enerģijas ziņā ļoti atšķirīgi aktieri⁵ – Ivars Puga, Gundars Grasbergs, Ainārs Ančevskis, Mārtiņš Brūveris, Kaspars Aniņš, Romāns Bargais, Jurgis Spuleniņš, Uldis Silīņš, bet Aspaziju – Maija Doveika un Lolita Cauka, divas dažādu paaudžu aktrises. Visi aktieri ģērbti neitrālās tumšās drēbēs, nemēģinot radīt portretisku līdzību ar rakstnieku ārējo veidolu, bet ar ķermeņa valodu un iekšējo darbību apspēlējot dažādus attiecību modeļus, kuros Rainis un Aspazija uzlūkotī gan kā fiziskas, gan garīgas (metafiziskas) būtnes. K. Serebreņņikova izrādē nemēģina radīt Raini un Aspaziju kā konkrētas vēsturiskas personības, bet gan kā atsevišķas principā jebkuram cilvēkam piemītošas personības šķautnes, līdz ar to veicot apzinātu Raiņa un Aspazijas deheroizāciju.

Aspazija. Personīgi. Uzmanības centrā – Aspazija

Citāda pieeja Raiņa un Aspazijas attēlojumā izmantota JRT izrādē **Aspazija. Personīgi** – atšķirībā no K. Serebreņņikova izrādes, tajā abi dzejnieki uz skatuves attēloti vēsturiskā konkrētībā.

Izrādes pamatā esošā Ingas Ābeles tāda pašā nosaukuma luga strukturēta kā pašas Aspazijas fragmentēts atskats uz savu mūžu, subjektīvi apstājoties pie dažādiem dzīves pieturpunktiem.

Lugas sarakstīšanai I. Ābele izmantojusi gan dokumentālus avotus (abu dzejnieku saraksti, biogrāfisko literatūru, dokumentus u. c. materiālus), gan savu fantāziju, meklējot atbildes uz jautājumu, kāda patiesībā bijusi Raiņa un Aspazijas laulība un kā kopdzīve ietekmējusi abu radošo darbu. Būtiski, ka dramaturģe apzināti lauzusi stereotipisko priekšstatu par Aspaziju kā sievieti, kura savu dzīvi veltījusi vīra morālajam atbalstam, pametot novārtā pati savu radošo karjeru, bet dzejnieci tēlojusi kā patstāvīgu, spēcīgu personību ar savu, individuālu jūtu un domu pasauli.

I. Ābeles tekstam piemīt neparasts poētiskums, ikdienas dzīves tēlojumu saaudzējot ar metaforisku vēstījumu par sievietes mākslinieces likteni. Tā, piem., lugā sasaistīti divi it kā labi zināmi fakti – Aspazijas fiziskā tuvredzība un viņas daiļradē sastopamais dabas detaļu smalkais attēlojums, kamēr Raiņa darbos aprakstīts dabas ainavu plašums un varenība. M. Ķimeles izrādē turpretī dominē sadzīviski dokumentālais līmenis, kas izpaužas Raiņa un Aspazijas attiecību reālpsiholoģiskā attēlojumā.

Atšķirībā no K. Serebreņņikova iestudētājiem *Raiņa sapņiem*, kur dominējošās ir pašu aktieru ķermeniskās un psihofiziskās īpašības, izrādē *Aspazija. Personīgi* Aspazijas un Raiņa tēlu autentiskā atveidojuma mērķis ir likt skatītājam noticēt, ka viņu acu priekšā ir nevis 21. gadsimta aktieri, bet atdzīvojušās vēsturiskas personības, kurām, tāpat kā jebkuram zālē sēdošajam skatītājam, piemīt pavisam reāls ķermenis, kas spējīgs slimot un novecot. Aktrise Baiba Broka izrādē grimēta pēc autentiskas līdzības ar Aspaziju, ar kostīma, grima, ķermeņa valodas, un jo īpaši balss, palīdzību radot biogrāfiski precīzu dzejnieces skatuves tēlu divos dzīves posmos – jaunībā un vecumdienās. Raini turpretī atveido divi aktieri – Ivars Krasts portretē Raini jaunībā, akcentējot viņa sākotnējo biklumu, nedrošību, nepārliecinātību un tādējādi, kā raksta teātra zinātniece Silvija Radzobe, raisot jautājumu, vai Jānis Pliekšāns bez Aspazijas vispār būtu kļuvis par Raini⁶.

⁵ Čakare, V. (2015) Kas Raini padara par Raini. Teātra aktuālo procesu vietne *Krodērs.lv* (11.02.2015.). Pieejams: <http://www.krodērs.lv/verte/590> (24.06.2017.).

⁶ Radzobe, S. (2015) Divas versijas par Aspaziju. Interneta žurnāls *Satori.lv* (14.04.2015.). Pieejams: <http://www.satori.lv/article/divas-versijas-par-aspaziju> (24.06.2017.).

Šo Raini ar Aspaziju vieno romantiski maigas jūtas, un abu satikšanos šķietami apdveš liktenīguma noskaņa, ko iezīmē Jāņa Šipkēviča (Shipsi) veidotie muzikālie akcenti. Otru, komiski zīmētu Raiņa versiju piedāvā aktieris Ģirts Krūmiņš, spēlējot dzejnieku brieduma gadus. Šis Raiņa tēls balstīts uz stereotipizētiem priekšstatiem par Raini vecumdienās – untumainu večuku, kas aizrāvieš ar Mēnesmeitiņu un vingrošanas rutīnām, attiecībām ar Aspaziju kļūstot arvien atsvešinātākām.

Aspazija un Rainis – mūsu laikabiedri

Kaut arī abās izrādēs Raiņa un Aspazijas attēlojumā izmantota atšķirīga tehnika, tomēr idejiskais uzdevums ir līdzīgs – parādīt abus dzejniekus kā dzīvus, ikdienišķus cilvēkus.

Pirmajā gadījumā – izrādē *Raiņa sapņi* krievu režisors K. Serebrenņikovs pēta Raiņa sapņos (zemapziņā) un daiļrades motīvos sakņotus arhetipus. Raiņa un Aspazijas tēlus uz skatuves dekonstruējot un piešķirot 10 dažādiem aktieriem, tiek izceltas tikai atsevišķas dzejnieku personības un daiļrades šķautnes, ko tikpat labi varētu attiecināt uz jebkuru cilvēku.

Otrajā gadījumā – izrādē *Aspazija. Personīgi* – režisore M. Ķimele pievēršas biogrāfiski detalizētam dzejnieku mūža attēlojumam no jaunības līdz vecumam un nāvei.

Jubilejas gadā Aspazija un Rainis uz Latvijas teātru skatuvēm attēloti kā mūsu laikabiedri, vairāk uzmanības pievēršot abu dzejnieku ķermeniskajām un rakstura īpašībām, bet tā arī neuzdodot jautājumu, kādēļ viņi tiek uzskatīti par Latvijas kultūras dižgariem.

FENOMENOLOĢIJA MŪSDIENU PASAULĒ: JAUNA PIEREDZE

Māra Kiope, *Dr. phil.*, LU FSI vadošā pētniece, Rīgas Augstākā reliģijas zinātņu institūta asociētā profesore

Pārfrāzējot pazīstamo izteikumu, viena no Rīgas fenomenoloģijas skolas dibinātājām, profesore **Maija Kūle**, kolektīvās monogrāfijas *Fenomenoloģija mūsdienu pasaulē*¹ ievadā raksta: „Jāsaka, ka baumas par fenomenoloģijas nāvi pasaulē ir stipri pārspīlētas.” Tālāk filozofe paskaidro: „Mūsdienu postmodernajā literatūrā reizēm ir dzirdams, ka pienācis *jēgas gals*, notikumus nolasīt *jēgas dimensijās* skaitās vecmodīgi. *Jēgas nav un nav fenomenoloģiskās problemātikas* [...] tad rodas neatrisināma problēma par cilvēku savstarpējās saprašanās iespējām un *jēgas nenoturību*, ko

pavada relatīvisms un skepticisms.”² Kāpēc fenomenoloģija piesaista daudzus filozofiskās domas interesentus?

Tāpēc, ka tas ir mierīgs, līdzsvarojošs, aprakstošs un cerību pilns skatījums, kas tomēr tic cilvēka saprātam, jēdzīgam mērķim un saprašanās iespējām, „pat ja pasaules tvērumā piedalās ķermenis (šis seksuālais, ar bezapziņu pārpildītais ķermenis!), fenomenologa skatījumā tas ir jēgpilns. Tāpēc vienmēr būs cilvēki – fenomenoloģijas atbalstītāji, kas nevēlas pasauli un cilvēku uztvert saplosītā, ironijas pārpildītā un iznīcināmā veidā”³.

¹ Kūle, M. (sast.) (2016) *Fenomenoloģija mūsdienu pasaulē / Phenomenology Worldwide*. Rīga : LU FSI.

² Kūle, M. (2016) Fenomenoloģijas nozīme mūsdienu filozofiskās domas attīstībā. Turpat, 9–38, 10.

³ Turpat, 14.

Vienkārši izskaidrojot fenomenoloģiskās filozofijas būtību, – tās pamatā ir cilvēka pieredze, kas sevi parāda apziņā, ir aprakstāma, izmantojot smalki izstrādātas analītiskas metodes, un atklāj jēgas. Filozofija vienmēr ir jautājusi par to, kas norūpina cilvēku: cik lielā mērā var uzticēties fenomeniem, kas pašatklājas apziņā?

Fenomenoloģijas pārsteidzošākā atbilde ir uzticēšanās un prasības cilvēkam, kurš domā. Proti, M. Kūle raksta, ka pamatrealitāte apziņā ir sasniedzama ar iedziļināšanos, vērojumu un atklāšanos. Un drošas zināšanas ir tās, kas ir fenomenoloģiskā nozīmē morāli uzticamiem, vai, citādi sakot, redukciju veikt spējīgiem cilvēkiem, kāds ir pašattīrīšanās akts veiktais cilvēks/domātājs – fenomenologs. Vērošanas vērošana ir apziņas pašatklājoša norise, kas saistīta ar to, ka jēgas pastāv kā dotais.

Fenomenoloģija ir ļoti plaši izmantojama un tikusi piemērota kā cilvēciski saprotams un realitāti atklājošs domāšanas rīks sociālajās zinātnēs, ekonomikā, ekoloģijā, cilvēkģeogrāfijā, vēsturē, lingvistikā, mākslas un literatūras kritikā, psihoanalīzē, sociālpsiholoģijā, medicīnā, biznesā, komunikācijas jomā u. c.

Sniedzot fenomenoloģijas raksturojumu, tās attīstības Latvijā vēsturisko apskatu, analizējot patlabanējo situāciju un iezīmējot perspektīvu, profesore norāda, ka fenomenoloģija saista arī ar to, ka tā kā virziens ir it kā nepabeigta, un patiesībā to nemaz nevar pabeigt, jo aizvien uzrodas jauni tās lietojuma un skatījuma veidi.

Fenomenoloģija kā filozofija piedāvā izkopt vienu no lielākajām domāšanas mākslām, proti, prasmi filozofiski atšķirt „ka” no „kā”, jo fenomenā, par ko runā fenomenoloģija, ir dziļākie apziņas slāņi, kas atklāj un apraksta būtības un jēgas, nevis demonstrē virspusējas parādības. Apziņas pārdzīvojumus skata kā pašpietiekamus, bez vajadzības tos skaidrot ar kaut ko citu. Vērošana neļaujas demonstrēties, atgādina M. Kūle, un tādējādi tā ir vērsta pret „noplicināto, naivo un bezatbildīgo masu kultūru [...] fenomenoloģija māca pietāti pret pasauli, taču tā nebūt nenozīmē padevīgu galvas noliekšanu visa notiekošā priekšā”⁴. Vai,

atgādinot fenomenoloģijas dibinātāja Edmunda Huserla teikto: „Nekur un nekad nevajag būt naiviem!” Vienkārši sakot, fenomenoloģija tic, ka dzīve var būt racionāla un sakarīga, tikai ļoti daudz kas ir atkarīgs no cilvēka, raksta M. Kūle. Fenomenoloģija aicina attīrīt piesārņoto apziņu, kas tiecas pakļauties naivām nostādnēm, autoritātēm, jo ikdienišķā apziņa ir „kā aizsvīdis, putekļains logs, caur kuru raugoties, nevaram ieraudzīt skaisto, dziļo un jēgas pilno pasauli. Taču mēs nevaram turpināt dzīvot pasaulē ar „nefīriem loģiem””⁵.

Šī kolektīvā monogrāfija uzrunā, jo, to lasot, var izbaudīt fenomenoloģijas dzīves dzirkstījumu un mutuļošanu, kas tai sākotnēji un aizvien bijis raksturīgs, – to, ko itālieši sauc par *spumante*, tā apzīmējot arī dzirkstošos dzērienus. Teksti iepriecina, tāpēc ka tie nav sausi, bet izverd no domāšanas avota un liecina par fenomenoloģijas un šā virziena domātāju vitalitāti. Un to varētu nosaukt par atjaunotu vitalitāti salīdzinājumā ar neseno fenomenoloģijas attīstības periodu pasaulē, kad sāka raisīties „baumas par fenomenoloģijas nāvi”. Tagad kārtējais filozofijas virziena atpūtas, augšanas un pārveides posms ir garām, tāpēc ir īstais laiks panorāmiskam apkopojumam un jaunu iespēju iezīmēšanai, ko redzam šai grāmatā.

Grāmatas pirmo nodaļu *Huserla fenomenoloģijas studijas* iesāk **Uldis Vēgners** – E. Huserla sistēmu perfekti pārzinošais Latvijas filozofu jaunākās paaudzes pārstāvis, kurš ar „tagad” koncepta pētījumiem fenomenoloģijā ir kļuvis ievērots jau starptautiskā līmenī. Un *tagad* uzdrošinās kritiski palūkoties uz *hyle* jeb vielas, jeb juteklisko dotumu jautājumu E. Huserla mantojumā. U. Vēgners pievēršas vienam no smagākajiem kritikas gadījumiem pret E. Huserla mantojumu, kas piedāvā izmest no fenomenoloģijas terminoloģijas hilētisma nojēgumu, vienkārši sakot, juteklisko, sajūtam, jo apšaubā šo t. s. hilētisko dotumu pārbaudāmību ar intuīciju, kā to saprot E. Huserla filozofijā un kas atbilst acīmredzamības kritērijam. Kritiķis apstrīd E. Huserla filozofijas iespējas pietiekami droši parādīt, ka cilvēks var apzināties savas sajūtas. Tāpēc U. Vēgners parāda minētās kritikas argumentu nepilnības,

⁴ Kūle, M. (2016) Fenomenoloģijas nozīme mūsdienu filosofiskās domas attīstībā. Turpat, 15.

⁵ Kūle, M. (2016) Fenomenoloģijas nozīme mūsdienu filosofiskās domas attīstībā. Turpat, 16.

iezīmējot tālāku diskusijas gaitu, kas balstītos uz precīzāku un labāku E. Huserla filozofijas izpratni.⁶

Maskavas profesore un viena no patiesi nopietnu, neideoloģizētu filozofisko pētījumu klasiskām autorēm padomju laikā, **Nellijs Motrošilova**, pievēršas jautājumam par „tīro apziņu”.⁷ Pamatīgajā monogrāfijas rakstā filozofe analizē, kā E. Huserls vada smalko un detalizēto domas kustību uz tīrām apziņas formām un atpakaļ uz priekšmetisko saturu pārdzīvojumu. Kā jau monogrāfijas ievadrakstā norāda profesore M. Kūle, mūsdienu filozofija vairs netic apziņas modelim, kas vēro doto; ilūzijas, maldi un aizspriedumi nav izsviežami no apziņas; apziņa ir pasaulē esamības apziņa, ko nosaka valodiskais un vēsturiskais. Tos atklāj nevis dotā vērojums, bet saprašana un interpretācija. Citiem vārdiem sakot, „tīra apziņa”, kas bija jaunlaiku filozofijas iedomātais izejas un beigu punkts izziņas subjekta veiktajā objekta izziņas procesā, nav iespējama. Jo cilvēks ir dzīvs cilvēks, tāpēc nepastāv tīra uztvere, tajā vienmēr ir jāņem vērā cilvēka piederība situācijai, cilvēka persona un subjektivitāte.⁸

Šajā kontekstā N. Motrošilova vērienīgi un pārliecinoši iezīmē E. Huserla filozofijas izpētes laukus, kas organiski izriet no viņas izveidotās fenomenoloģiskās kustības analīzes shēmas. No E. Huserla iestrādēm mūsdienu fenomenoloģijai būtu iespējama divkārsa kustība: gan „uz augšu”, uz vēl lielāku analīzes „tīrību”, pie kāda „pār-loģiska” līmeņa, tāpat kā „uz leju”, nolaižoties vēl dziļāk pārdzīvojuma sapratnē. Pavisam īpašs pētījumu lauks N. Motrošilovas ieskatā būtu E. Huserla apziņas koncepcijā pastāvošās valodas analīzes samērošana ar mūsdienu filozofijas lingvistiskā pagrieziena virzieniem. Tas ir nepieciešams, lai virzītos projām no ilgi pastāvējušā aizsprieduma par valodas problemātikas trūkumu fenomenoloģijā. Kā gan citādi E. Huserla skolnieks, eksistenciālās fenomenoloģijas lielmeistars Martins Heidegers būtu varējis *aizdomāt* līdz valodas esamības jautājumam un tālāk

Hanss Georgs Gādamers – līdz Eiropai raksturīgās hermeneitikas tradīcijas atjaunošanai ar valodas ontoloģijas jeb esamības starpniecību, kas skaidro, ka mūsu saprašana ir valodiska?

Rinalds Zembahs analizē jautājumu par zinātnes objektivitāti, kas ir sevišķi aktuāls mūsdienu scientisma jeb zinātnieciskuma ideoloģijas spiediena apstākļos. Proti, E. Huserls bija diagnosticējis savu laikmetu kā jēgas iztukšotību, galvenokārt raugoties uz dabaszinātņu tehnizēšanos un komplicētu teoriju krāvējiem zinātnē vai, vienkārši sakot, rodoties plaisai starp dabu pašu par sevi un subjektīvo pieredzējumu fenomenālo pasauli, kuras dotumi tikai izskatās objektīvi. Zinātnē ir zudusi pieejamās, uzskatāmās, vērojamās pasaules klātbūtne, tāpēc zinātnes vēsturiskās attīstības un tās ietekmes uz sabiedrību dēļ fenomenologam ir kļuvis apšaubāms pats zinātnes „fakts”. Tagad vairs nevar aprobežoties ar optimisma caurstrāvotu skatījumu – saskaņā ar to ir tikai jāizlabo dažas loģiski metodoloģiskas kļūdas zinātnes diskursā. Par spīti tam, ka zinātņu ideāls aizvien ir bijis acīmredzamība, tagad to atziņas ir zaudējušas uzskatāmību un līdz ar to uzticamību ne tikai nespeciālistu acīs – tā ir krīze. Tāpēc filozofam ir jāklūst par *epistemologu un terapeitu*, kurš cenšas norādīt atpakaļceļu „noklīdušajām” zinātnēm, proti, ceļu pie tā avota, kas vienmēr ir motivējis zinātnes, – pie, fenomenoloģiski sakot, dzīves pasaulē mītošās sākotnējās domāšanas, kuras iespējami precīzāks apraksts *epistemologam un terapeitam* būtu jāsniedz zinātnieku kopienai.⁹

Monogrāfijas otrajā daļā ir publicēti raksti par fenomenoloģijas tradīcijas izvērsumu. Nodaļu iesāk Latvijas Kultūras akadēmijas docētājs, autors spožajai disertācijai par atmiņu un laiku Anrī Begsona filozofijā – **Andrejs Balodis**. Rakstā viņš pievēršas fenomenoloģijas un bergsonisma salīdzinājumam, parādot, ka tie abi ir radniecīgi 20. gadsimta filozofijas virzieni, taču pret A. Bergsona filozofiju vērstā fenomenoloģijas kritika ir aizkavējusi iespējamo daudzsoļo abu virzienu simbiozi. A. Balodis parāda, ka ķermenis, laiks un atmiņa gan

⁶ Vēgners, U. (2016) Hilētiskās dotības iespējamība Huserla fenomenoloģijā. Turpat, 39–54.

⁷ Motrošilova, N. (2016) Huserla *Loģiskie pētījumi* un mūsdienīgums. Turpat, 55–110.

⁸ Turpat, 13.

⁹ Zembahs, R. (2016) Jēgas krīze: laikmeta diagnostika Edmunda Huserla skatījumā. Turpat, 111–117.

A. Bergsona filozofijā, gan fenomenoloģijā ir konceptualizētas kā uz pieredzi balstītas zināšanu formas un to izpratne nav iespējama bez subjekta līdzdalības. Taču subjekts, raksta A. Balodis, nevar tikt domāts kā tukšs rezervuārs, kas piepildāms ar jebkādiem pieredzes saturiem: „Subjekts jau sākotnēji ir ķermeniski ierobežots, laiciski un apziņā par savu laiciskumu strukturēts, atmiņas neatgriezeniskuma un pagātnes ontoloģijas noteikts.”¹⁰ Sasaucoties ar E. Huserla jēgas krīzes tematiku, A. Bergsona filozofija var piedāvāt ļoti labu metodoloģisko izejas punktu, kurā savienotos zināšanas un pieredze.

Aizraujošā stāstījumā M. Kūle vēstī par Pasaules Fenomenoloģijas institūta ASV dibinātājas un ilggadējās vadītājas, Polijā dzimušās Annas Terēzes Timeņeckas dzīves fenomenoloģiju kā jaunu virzienu. Pavisam nesen A. Timeņeckas vārds izskanēja pasaules plašsaziņas medijos, kad pēc aiziešanas mūžībā tika atvērtas viņas vēstules sarakstē ar poļu fenomenologu Karolu Vojtilu – vēlāk pāvestu Jāni Pāvilu II. M. Kūle raksta: „Timeņeckas jaunībā aizsākusies draudzība ar pāvestu ir piederīga viscilvēciskākajām un jaukākam, uzticības pilnām attiecībām.”¹¹ A. Timeņeka ir izveidojusi dzīves fenomenoloģijas virzienu, un, kā raksta M. Kūle, nav zināma vairāk neviena privātpersona 20. gadsimta otrajā pusē, kas filozofijas jomā bez starptautiskiem projektiem un universitāšu sponsorējuma būtu izdarījusi tik daudz kā viņa, lai attīstītu filozofijas idejas, sasauktu kopā visdažādāko valstu un profesiju ļaudis, mācītu fenomenoloģiju un publicētu grāmatas un žurnālus, un vēl, un vēl. A. Timeņeckas dzīvesgājums liek aizdomāties par tā veikuma uzticamību, ko filozofs var nodrošināt tikai ar savu dzīvi, lai ko par to domātu citi. Viņa nebija centusies izdabāt publikas gaumei, neklausījās tradicionālās fenomenoloģijas pārstāvju nievās par ierasto ceļu atstāšanu – viņa veidoja dzīves fenomenoloģiju, kas pārkāpa E. Huserla noliktās robežas,

¹⁰ Balodis, A. (2016) Ķermenis, laiks un atmiņa. Bergsona filozofijas kritika franču fenomenoloģijā. Turpat, 121–143, 142.

¹¹ Kūle, M. (2016) Pārsniedzot klasiskās fenomenoloģijas ietvarus: dzīves fenomenoloģijas projekts. Turpat, 147–170, 148.

pietuvojās katoliskajai filozofijai, tālāk virzījās uz pašas ekoloģisko filozofiju, kuras centrā ir mīlestība uz dzīvi un dzīvību. A. Timeņeka darbojās, kā raksta M. Kūle, bez cerībām ieņemt kādu slavējamu vietu 20. gadsimta filozofijas kanonā, taču pauda savu ontopoētisko skatījumu, brīvdomību un neatkarību.

Tālāk M. Kūle izvērš A. Timeņeckas dzīves fenomenoloģijas analīzi tās filozofisko jēdzienu gaismā: logoss un dzīve, šifrēšana un dzīves manifestācija, un ekofenomenoloģija, kas ietver dzīves fenomenoloģiju, taču nu jau arī vairākas citas domāšanas pieejas, pamatkonceptiju tālāku izstrādi un sadarbību ar dabaszinātņu speciālistiem. Galvenais šā virziena attīstībā ir pievērstība cilvēku kā dzīvu būtņu pastāvēšanai kopā ar tās jēgpilno uztveri cilvēka apziņā.

Itāliešu fenomenoloģe **Daniēla Verduči** turpina dzīves fenomenoloģijas tematikas izvērsumu saistībā ar dabiskās socialitātes jeb kopības izjūtas izžušanu mūsdienu sabiedrībā. A. Timeņeckas dzīves fenomenoloģijā itāliešu filozofe redz iespēju domāšanā par cilvēku kā būtņi attiecībās uzirdināt kopības izjūtu, kas vienkārši ir, pēc kuras cilvēki ilgojas, taču nespēj izlauzties cauri pārspīlēta individuālisma kultūras uzceltajām sienām. Dzīves dzirksts izlec notikumā, kurā cilvēks redz manifestējamies to, ka ir dzīva būtne.¹²

Tāpat šajā monogrāfijas nodaļā lasītājs var iepazīties ar mūzikas filozofijas oriģinālā pētījuma autores **Inetas Kivles** rakstu. Filozofe pievēršas skaņas un klusuma jēgai, skatot klausīšanos kā dzīves fenomenoloģisko pieredzi.¹³ Krājumā pelnīti atrasta vieta arī I. Kivles pētījuma publicējumam par būtību tvēruma iespējamību, izmantojot mākslas ontoloģiju.¹⁴ Proti, I. Kivle – atbilstīgi fenomenoloģijas nostādnēm – vēlas tuvoties lietu redzējumam, kādas tās ir būtībā. Šai ceļā viņa par sabiedroto izvēlas Aristoteli, kura mimēzes mācība var tikt apskatīta kā patiesības pašatklāšanās

¹² Verducci, D. (2016) The Consciousness of Being Alive: A Forgotten Transcendental Condition of Community and Togetherness. Turpat, 178–195.

¹³ Kivle, I. (2016) Auditory Phenomena and Human Life: Phenomenological Experience. Turpat, 171–178.

¹⁴ Kivle, I. (2016) Ontology of Art: Mimesis and Play. Turpat, 197–208.

teorija. Tā sasauca ar pavisam citādo mūsdienu hermeneitikas pieeju, kas skata mākslas darbu kā patiesības pašparādīšanās pieredzi.

Smeldzīgi lasīt nesen mūžībā aizgājušās talantīgās filozofes **Elgas Freibergas** rakstu par fenomenoloģijas un estētikas saikni, jo tā ir gan atkaltikšanās ar to domāšanas sakopotības spēku, kas bija raksturīgs Elgai, gan reizē pieredze par Latvijas filozofu kopību, kas ir palikusi bez viņas estētiskās, t. i., *aisthesis* jeb jutekliski tveramās, klātbūtnes. Rakstā E. Freiberga apskata fenomenoloģijas ietekmi uz domāšanu par mākslas darbu, estētiskās pieredzes izpratni, kā arī konfrontē fenomenoloģijas tīro struktūru meklējumus ar estētikas sensuālo jeb neizbēgami juteklisko raksturu. Šai kontekstā, būdama franču filozofijas un estētikas speciāliste, E. Freiberga analizē Žana Pola Sartra un Mišela Anrī filozofiskos uzskatus mākslas jomā, secinājumā spējot ietvert vismaz pāris atsaucis uz mūsdienu filozofijas jautājumiem: „Abu filozofu domu kopīgais patoss ir mākslas darba savatnīguma uzsvēršana, kas var izrādīties vislielākais ieguvums ceļā pie mākslas darba patiesības aizvien atliktās atklāšanās.”¹⁵

Amerikāņu filozofa Viljama Džeimsa pārdomas par reliģisko pieredzi **Velga Vēvere** analizē, parādot reliģijpētniecības jomā notiekošo lūzumu, kas tiecās izpausties ar izlaušanos no psiholoģisma un introspektīva patības redzējuma uz huserlisko nostādni par atgriešanos pie „pašām lietām” jeb fenomenoloģijas. Un, lai arī V. Džeimss nav dēvējams par fenomenologu, viņš bija nonācis ļoti tuvu tās pamatapjēgumiem.¹⁶ Tā ir svarīga norāde, kas no pavisam cita filozofiskā skatpunkta ļauj ieraudzīt fenomenoloģijas priekšrocības reliģijpētniecībā.

Dzīves mākslas filozofs, psihoanalītiskās kultūras speciālists, daudzu filozofijas grāmatu autors un tulkotājs **Igors Šuvajevs** apliecina fenomenoloģijas nepabeigtības un atvērības iespējas. Akadēmiskā pieredze Prāgas Kārļa Universitātē, čehu kultūras un valodas

pārzināšana ir ļāvusi filozofam nopietni pētīt un komentēt par *sokratisku fenomenologu* uzskatītā Jana Patočkas darbus. Un monogrāfijas rakstā autors ieskicē J. Patočkas un Mišela Fuko pieeju salīdzinājuma pieteikumu. Galvenais, kas vieno abus domātājus, ir *rūpe*. Lasītājs var iepazīties ar Latvijā plašāk nepazīstamā, taču pasaulslavenā Prāgas Sokrata – J. Patočkas – atziņām rūpes turēšanā par dvēseli viņa filozofisko meklējumu un avotu kontekstā, kā arī paraudzīties uz M. Fuko pašmākslu jeb eksistences mākslu.¹⁷

Monogrāfijas trešā nodaļa ir veltīta fenomenoloģijai Latvijā un Lietuvā. Un te lasītājam ir iespēja iepazīties ar to, kā un kāpēc – un, jāteic uzreiz, nepavisam ne atvērtām rokām – fenomenoloģija tika uztverta Latvijas 20. gadsimta pirmās puses intelektuāļu vidē.¹⁸ Par spīti tam pasaulē visslavenākie un pazīstamākie Latvijas filozofi Teodors Celms un Brazīlijā dzīvojušais un strādājušais latviešu jezuīts Staņislavs Ladusāns ir snieguši ieguldījumu fenomenoloģijas attīstībā. Attiecīgi – ar E. Huserla kritiku un rosinājumu smalkāk izstrādāt intersubjektivitātes jautājumu jeb koncepciju par to, ka ir iespējama cilvēku savstarpējā komunikācija, un – ar tomisma un fenomenoloģijas sintēzi daudzpusīgā humānisma filozofijā, kuras pamatā ir kognitīvā jeb izziņas fenomenoloģija.¹⁹

Dzirkstošu un fenomenāli urdošu rakstu varam lasīt par fenomenoloģiju Lietuvā. Te autors neatvairāmā atklātībā diskutē par to, ko nozīmē vārdkopa „fenomenoloģija Lietuvā”, aplūko tās attīstību, pauž pārliecību, ka filozofiskajai pētniecībai vajadzētu sekot filozofa Arūna Sverdjola paraugam, kurš ir pietiekami godīgs un apzinīgs, un radošs, lai fenomenoloģijas klasiku darbus interpretētu saskaņā ar *mūsu*, t. i., lietuviešu, uztveri: „Visai lietuviešu filozofiskajai pētniecībai vajadzētu tikt attīstītai šādā veidā, nevis rokities

¹⁵ Freiberga, E. (2016) Mākslas darba eksistenciālā un afektīvā pieredze: Sartrs un Anrī. Turpat, 209–231, 231.

¹⁶ Vēvere, V. (2016) Viljamss Džeimss: reliģiskās pieredzes fenomenoloģiskā deskripcija. Turpat, 233–246.

¹⁷ Šuvajevs, I. (2016) Rūpes turēšana. Patočka un Fuko. Turpat, 247–259.

¹⁸ Vēgners, U. (2016) Fenomenoloģijas recepcija Latvijas akadēmiskajā vidē 20. gadsimta pirmajā pusē. Turpat, 263–280.

¹⁹ Kūle, M. (2016) Teodors Celms un Staņislavs Ladusāns SJ – salīdzinošais skatījums. Turpat, 281–292.

cauri fenomenoloģijas klasiku darbiem. [...] Interesanta ir oriģināla interpretācija, nevis „objektīva” restaurācija.”²⁰ Ļoti interesanti ir uzzināt, ka Lietuvas fenomenologu pamatinterese ir dzejas un filozofijas saskares punkts, kas prasīt prasa paplašināt filozofiskās jaunrades jēdzienu.

Ja jautātu, ko par šādu pieeju saka latviešu filozofi, tad jāturpina vien lasīt tālāk interviju ar M. Kūli, kura izvērtē fenomenoloģijas pētījumu līmeni Latvijā pasaules kontekstā. Katrā ziņā profesore pašas filozofiskajā jaunradē kā Latvijas fenomenoloģijai piemītoša raksturiezīme ir kultūras fenomenoloģijas izstrāde un fenomenoloģijas izmantošana, lai sargātu vērtības, tātad fenomenoloģijas un aksioloģijas jeb vērtībfilozofijas sintēze.²¹

Visbeidzot, ceturtajā nodaļā bibliogrāfijā ir apkopotas nozīmīgākās Latvijas filozofu publikācijas starptautiskajos izdevumos par fenomenoloģijas tematiku.

Jāteic, ka grāmata par fenomenoloģiju mūsdienu pasaulē ir publicēta īstajā brīdī jeb *kayros* – tā ar grieķu terminu apzīmē kādu būtisku pavērsiena brīdi, laiku, kad notiek kas patiesi svarīgs. Un Latvijas filozofijā tas ir jaunas pieredzes laiks, kad no jauna ir iespējams atklāt fenomenoloģijas iespējas cilvēku kopesamības labiekārtošanā, kas tik ļoti nepieciešama mūsdienu pasaulē.

Šo pavērsieni iezīmējusi vesela virkne notikumu: jauno filozofu sekmīga sadarbība ar medicīnas, biznesa, mākslas un komunikācijas speciālistiem, izmantojot fenomenoloģijas iestrādes; jaunu fundamentālu fenomenoloģijas pētījumu parādīšanās, starp kuriem jāizceļ Ulda Vēgnera un Māras Grīnfeldes monogrāfiju

nākšana klajā; starptautiski izcilu filozofu, zinātnes un izdevējdarbības organizatoru vizītes Latvijā akadēmisko kontaktu iedibināšanas nolūkos – lai pieminam tikai M. Heidegera fenomenoloģijas speciālista un kopoto rakstu zinātniskā izdevuma redaktora Petera Travnija (*Peter Trawny*) vizīti, kā arī plašo akadēmiskās vizītes programmu, ko Latvijā īstenoja Lāterāna Pontifikālās universitātes profesors Frančesko Alfjeri (*Francesco Alfieri*), kurš strādā kopā ar M. Heidegera teorētiskā mantojuma pārvaldītāju filozofijas profesoru Frīdrihu Vilhelmu fon Hermanu.

Vēl jo vairāk fenomenoloģijas attīstības Latvijā *kairosa* laiku iezīmē LU Filozofijas un socioloģija institūta un Vēstures un filozofijas fakultātes rīkotā starptautiskā konference filozofijā *Fenomenoloģija un estētika*, kas šogad notika Rīgā no 29. jūnija līdz 1. jūlijam. Tajā uzstājās 47 pētnieki no 18 valstīm. Galvenie runātāji bija tādi savā laukā atzīti pētnieki kā Natālija Artemenko (Krievija), Rūdolfš Bernets (Beļģija), Nikolass de Varrens (Beļģija), Saulus Geņušas (Ķīna), Maija Kūle un Sesīlija Sjolholma (Zviedrija).

Konference bija veltīta attiecībām starp fenomenoloģiju un estētiku plašā nozīmē, sākot ar jautājumiem par sajūtu pieredzes, iztēles un ķermeņa attiecībām un beidzot ar jautājumiem par fenomenoloģijas un dažādu mākslu, tostarp glezniecības, mūzikas, literatūras, dejas, arhitektūras un teātra, attiecībām, izgaismojot fenomenoloģijas tradīcijas mantojumu šo jautājumu risinājumā Centrāleiropā un Austrumeiropā, kā arī izvērtējot šo vēsturisko mantojumu un tā potenciālu mūsdienu fenomenoloģijas un mākslas attīstībā.

Un tas viss atkal ir jauna pieredze – kaut kas *neapgāzams, kas parādās, atklāj sevi*, paver jaunus jēgas horizontus, lai cilvēks būtu spējīgs izturēt, uzturēt un jēdzīgi piepildīt dzīvi.

²⁰ Kačerauskis, T. (2016) Fenomenoloģija Lietuvā. Turpat, 293–306.

²¹ Velgas Vēveres intervija ar Maiju Kūli par fenomenoloģiju pasaulē un Latvijā. Turpat, 307–311.

KVALITATĪVS MONOGRĀFISKS PĒTĪJUMS, KURA PARĀDĪŠANĀS IR RETUMS

Kaspars Zellis, *Dr. hist.*, LU FSI vadošais pētnieks

Grāmatu sērijas *Imperfectum* trešā grāmata, Ulda Neiburga *Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)* (Rīga : Mansards, 2017), ir veltīta komplicētai un neviennozīmīgai problēmai Latvijas vēsturē – pretošanās kustībai Otrā pasaules kara gados. Monogrāfijas pamatā ir autora savulaik Latvijas Universitātē aizstāvētā doktora disertācija *Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)*, kas ir pārstrādāta un papildināta monogrāfijas vajadzībām.

Grāmatas mērķis ir bijis atklāt sakarus starp Latvijas pretestības kustību un Rietumu sabiedrotajiem nacistu okupācijas gados (14. lpp.). Mērķa sasniegšanai tikuši izvirzīti uzdevumi, kas arī veido grāmatas struktūru, kura sastāv no sešām nodaļām. Vispirms U. Neiburgs ir risinājis historiogrāfiskās problēmas, kas saistās ar pretestības kustības nebūt ne viennozīmīgo izpratni Latvijas vēsturē. Otrajā nodaļā autors apskatījis Rietumu sabiedroto politiku pret Latviju Otrā pasaules kara gados, trešajā – pretestības kustības informatīvo darbību un tās izmantošanu Rietumos. Ceturtā nodaļa veltīta pretestības kustības politiskajai darbībai un tās iespaidam Rietumos. Piektā nodaļa – Latvijas Centrālās padomes (LCP) organizētajām bēgļu laivu akcijām uz Zviedriju, savukārt pēdējā – pretestības kustības nerealizētajām iecerēm.

Grāmatas rakstīšanā ir ieguldīts liels darbs, apzinot un analizējot daudzu valstu arhīvu, kā arī muzeju materiālus, atmiņas, historiogrāfiju – tas detalizēti aprakstīts avotu un literatūras apskatā, kā arī monogrāfijas beigās ievietotajā bibliogrāfijā. Pētījumā izmantotais kolosālais informācijas apjoms netieši vēlreiz atgādina, ka kvalitatīvi monogrāfiski pētījumi, kas ir vēstures zinātnes pamatā, prasa ilgstošu darbu ne tikai Latvijas, bet arī ārzemju arhīvos, tajā pašā laikā vēstures zinātnei mūsu zinātnes politika atvēl tik ļoti ierobežotus laika

un finanšu resursus, ka šādu pētījumu parādīšanās ir retums.

Pretestības kustību problemātika Otrā pasaules kara notikumu sakarā ir kļuvusi par sava veida sociālpolitiskās mitoloģijas sastāvdaļu vairumā okupēto valstu, stiprinot pēckara varas leģitimitāti. Šādus procesus varēja novērot kā Rietumvalstīs (Francijā, Beļģijā u. c.)¹, tā arī Austrumbloka valstīs un pat Vācijā, kur, piem., „antifašistiskā pretestība” Ā. Hitlera režīmam kļuva par sava veida Austrumvācijas politiskās leģitimitātes kodolu vai dibināšanas mītu, kā to nosaucis vācu pētnieks H. Minklers.² Savukārt Rietumvācijas attieksme un historiogrāfijas attieksme pret antihitlerisko pretestību gāja roku rokā ar tās politiskās atmiņas transformācijām.³

Latvija nav bijusi izņēmums, un, kā norāda autors, padomju laikā glorificēti tika vien padomju pretestībnieki un partizāni, savukārt nacionālās pretestības grupas tika vai nu noklusētas, vai diskreditētas kā „tautas interesēm neatbistošas” (36. lpp.). Pretestības kustības kā politiskās vēstures sastāvdaļa kopš pašas problemātikas apjēgšanas un izpētes sākumiem ir bijusi un paliek visai ideoloģizēta kategorija, kam raksturīga „pareizo” pretestībnieku glorifikācija un „nepareizo” aizmiršana vai pārklasifikācija, kā tas savulaik notika ar padomju partizāniem, kuri kļuva par „padomju kaujiniekiem” Latvijas historiogrāfijā pēc neatkarības atjaunošanas. Grāmatā atrodam vērtīgu analīzi par šīm norisēm historiogrāfijā, kam autors pievienojis arī savu pozīciju, cenšoties daļēji deideoloģizēt līdzšinējās nostādnes – viņš

¹ Lagrou, P. (2003) *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945–1965*. Cambridge : Cambridge University Press, 19ff.

² Minkler, H. (2010) *Die Deutschen und ihre Mythen*. Hamburg : Rowohlt, 421–441.

³ Frei, N. (2009) *1945 und wir: Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen*. München : DTV, 143–158.

norāda, ka, izvērtējot pretošanās kustību Latvijā, par galveno mērķi vajadzētu ņemt nevis tās ieguldījumu demokrātisko vērtību aizstāvēšanā, bet apņēmību atjaunot Latvijas valsts neatkarību, nešķirojot cilvēkus pēc politiskās, sociālās vai kādas citas piederības (95. lpp.).

Man tomēr rodas utopiskas cerības, ka šo jautājumu varētu skatīt nepolitizēti, strīdus par to, kas ir (ne)pareizi pretestībnieki, atstājot sociālās un politiskās atmiņas veidotāju ziņā, – tas jau zināmā veidā noticis, Saeimai 1996. gadā pieņemot likumu *Par nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statusu*⁴. Iespējams, vēsturē vajadzētu tikties aprakstīt pretestības kustību noteiktā laikā, akcentējot gan pozitīvo, gan negatīvo pretestības kustību darbībā. Vēstures uzdevums ir veidot izpratni par notikušo, savukārt varoņu un antivaroņu tēla veidošanu atstāt sabiedrībai, politiķiem un publiskās domas veidotājiem.

Risinot pretestības jēdziena izpratni grāmatā, tomēr jāteic, ka vietumis man kā lasītājam bija grūti saprast, kad tiek runāts par pretestību kā Otrā pasaules kara fenomenu un kad par nacionālo pretestību. Autors gan atzīst, ka vajadzētu distancēties no dažādu pretestības grupu ideoloģiskā novērtējuma mūsdienās (89.–90. lpp.), tajā pašā laikā ar savu formulējumu, nosakot par galveno pretestības mērķi valsts atjaunošanu, atsevišķas grupas izslēdz no pretestības grupu saraksta. Nesaprotams man šķita arī formulējums „Latvijas pretošanās kustība”, ko autors ir mainījis no disertācijā lietotā formulējuma „latviešu nacionālā pretošanās kustība”. Kāpēc jaunais formulējums ir labāks, precīzāks par iepriekš lietoto – tas ir jautājums, uz kuru atbildi neatradu.

Manuprāt, nemaz tik viennozīmīgs nav arī autora lietotais jēdziens „Rietumu sabiedrotie”. Kā atzīmē autors, tas ir historiogrāfijā nostiprinājies apzīmējums ASV un Lielbritānijas militāri politiskajai aliansei (13. lpp.), tomēr vai šī jēdziena lietošana attiecībā uz Latvijas politiskās vēstures izpratni un vēsturisko kontekstu nemaldina lasītāju? Izlasot šādu formulējumu, man rodas asociācijas, ka

Latvijai vai Latvijas pretestībniekiem ir bijuši „Rietumu sabiedrotie”, kaut gan ASV un Lielbritānijas attieksmi pret okupētajām Baltijas valstīm, kas labi aprakstīta grāmatas 2.1. nodaļā (118.–131. lpp.), nevar raksturot kā sabiedroto valstu politiku. Arī autors pats atzīst, ka Latvijas diplomātiem neizdevās noformēt Latvijas kā dalībvalsts statusu Sabiedroto nāciju vidū (154.–155. lpp.). Ir saprotams, ka tā var saukt grāmatas, kas raksturo, piem., Polijas pagārdes *Armija Krajowa* sadarbību ar britiem un amerikāņiem,⁵ bet vai tas ir pilnībā korekti, runājot par Baltijas valstu likteņiem Otrā pasaules kara gados? Iespējams, korektāk būtu rakstīt par sabiedrotajām Rietumu valstīm vai, precīzāk, par angļu–amerikāņu sabiedrotajiem, ņemot vērā, ka jēdzienam *Western Allies* ir arī plašāka nozīme. Piedevām tas izslēdz neitrālo Zviedriju, kurai bija būtiska loma grāmatā risināto notikumu izpratnē.

Šīs iebildes ir vairāk retoriskas un nekādā veidā noniecinā monogrāfijas kvalitāti. Grāmata ir ne tikai par pretestības kustību, bet arī par Latvijas diplomātu darbību Otrā pasaules kara gados Rietumos, labi atsedzot Latvijas starptautisko stāvokli šajā laikā. Grāmata sniedz priekšstatu par Rietumu izlūkdienestu darbībām un interesēm Baltijas telpā. Tādējādi grāmatas autora izpētes objekti ir bijuši vairāki, un monogrāfija sanākusi daudzšķautņaina. Tāpat jāuzteic, ka grāmata nav tikai aprakstoša, bet arī analītiska, izvērtējot iepriekšējās historiogrāfijas atziņas – tās pieņemot vai noraidot, uzdodot jautājumus un kritiski izvērtējot pagātnes epizodes.

Grāmatā aprakstītais ir nozīmīgs materiāls Latvijas politiskajā vēsturē un politiskajai atmiņai. U. Neiburga pētījums pārliciecināti atklāj un pierāda, ka Latvijā faktiski bezcerīgā situācijā bija cilvēki, kas ar reālām darbībām centās uzturēt un sekmēt Latvijas valsts atjaunošanu, darbojoties par spīti gan okupācijas varu pret darbībai, gan nesaņemot reālas garantijas no Rietumiem. Valsts idejas uzturēšanā,

⁴ Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=40103>.

⁵ Piem.: Peszke, M. A. (2009) *The Polish Underground Army, the Western Allies, and the Failure of Strategic Unity in World War II*. NC : McFarland & Co.

tās kontinuitātes paradigmas stiprināšanā viņu darbība ir milzīga, bet diemžēl nenovērtēta. Jācer, ka *Draudu un cerību lokā* ne tikai jauno pētnieku vidū, kuri nākotnē varētu censties atbildēt uz vairākiem grāmatā uzdotajiem

pētnieciskajiem jautājumiem, bet arī sabiedrībā radīs interesi par pretestības kustībām Latvijā, tā piešķirot nacionālās pretestības kustības dalībniekiem viņiem pienākošos vietu Latvijas atmiņu telpā.

DIVZIRGU ARKLA VAGA

Elmārs Pelkaus, vēsturnieks

Grāmata ir iespaidīga izmēra un 352 lapuses bieza. Uz vāka pašapzinīgs nosaukums *Ne tikai vagas vilcēji. Latvijas Zemnieku savienībai 100, 1917–2017*. Autori Aivars Berķis un Ēriks Hānbergs – domubiedri, jau agrāk vagu vienā iejūgā dzinuši.

Ar to jau arī šī grāmata atšķiras no 1995. gadā iznākušas *Latvijas Zemnieku savienības vēstures*¹, kuras autori tā arī nespēja vienoties par kopīgiem secinājumiem. Pārāk dažāds bija viņu uzskatu spektrs, tāpēc nodaļas izskatījās īsti nesalāgotas, kaut tajās bija ietverts ne mazums vērtīga un pirmreizīga materiāla.

A. Berķa un Ē. Hānberga grāmata iznākusi ne vien Latvijas Zemnieku savienības (LZS) simtgades zīmē, bet arī tās „zvaigžņu stundā”, kad Zaļo un Zemnieku savienība (ZZS) ir valdošās koalīcijas līdere. ZZS pārstāvji ir Valsts prezidents un Ministru prezidents, pieci ministri visatbildīgākajās jomās. Iespējams, ka tā tas būs arī šī *Akadēmiskās Dzīves* numura iznākšanas brīdī. Katrā ziņā ir skaidrs, ka nevienai citai no Latvijas pirmskara politiskajām partijām (ieskaitot Zemnieku savienības tradicionālos oponentus sociāldemokrātus) tik ilgu un raženu mūžu nav izdevies nodzīvot. Tas ir neieinteresēts vērtējums – šo rindu autors nav LZS biedrs un nepieder pie ZZS elektorāta.

Domāju, ka grāmatas nodaļas, kurās stāstīts par atjaunotās LZS gaitām no 1990. gada līdz mūsdienām, galvenokārt ieinteresēs notikumu līdzdalībniekus un neatkarību atguvušās valsts politisko procesu pētniekus. Pārējo auditoriju vairāk varētu interesēt partijas tālās pagājības ainas un nākotnes vīzijas – kā vienā, tā otrā gadījumā jaušama visciešākā saistība ar visas valsts likteņiem.

Grāmatas autori nav vairījušies atklāti paust savu viedokli diskutablos jautājumos. Minēšu vienu piemēru: „Latvijai atgūstot neatkarību, [Alfreda] Ceihnera un [Alberta] Zalta darbi bija sen piemirsti, jo bibliotēkās nebija pieejami. Tāpēc Zviedrijā izdotā [Arnolda] Aizsilnieka grāmata² nāca kā atklāsme un kā vienīgā patiesība. Tā arī atbildā astoņdesmitajos gados pasaulē valdošajai brīvā tirgus teorijai [...] A. Aizsilnieka saimnieciskos uzskatus varētu raksturot kā izteikti liberālus, kamēr K. Ulmanis piekopa stingru visas tautas interesēm pakļautu saimniecības valstisku regulēšanu [...]. Liberālā ekonomikā reālo varu personificē nauda, kapitāls, bagātība. Ja to neierobežo likumi un stingra valsts kontrole, iegūstam „mežonīgo kapitālismu”, kur notiek sabiedrības hipernoslāņošana, izveidojoties šauram bagātnieku slānim, kas netraucēti izšķērdē tautas bagātības, bet tautas lielākā daļa grimst nabadzībā.” (90.–92. lpp.)

¹ *Latvijas Zemnieku savienības vēsture: Izcelsme, attīstība, mūsdienas* (1995) Rīga : Preses nams.

² Aizsilnieks, A. (1968–1976) *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945*. Stokholma : Daugava.

Autori polemizē ar Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma kritiķiem arī 1934. gada 15. maija un 1940. gada 17. jūnija notikumu sakarā, proti – ja nebūtu bijis 1934. gada apvērsuma, Latvija 1940. gadā būtu ar bruņotu spēku pretojusies agresoram.

Šo rindu autors uzskata, ka Latvija, tāpat kā abas pārējās Baltijas valstis, pretojās, taču izvairījās no kaujām pilnīgi bezcerīgā 1940. gada situācijā un sāka bruņoto cīņu 1941. gada vasarā. Latviešu partizāni kara pirmajās dienās atbrīvoja Rīgas priekšpilsētas, sešas apriņķa pilsētas, trīspadsmit mazpilsētas un daudzus pagastus³. Šie panākumi bija iespējami tikai tāpēc, ka Latvijas armija netika internēta un tās kadri netika masveidā iznīcināti vēl pirms 1941. gada jūnija. Pēc nepilnīgām ziņām, komunistiskās okupācijas pirmajā gadā apcietināti un bez vēsts pazuduši 1086 virsnieki. Tie bija ārkārtīgi smagi, tomēr ne katastrofāli zaudējumi. Latvijā bija palicis arī K. Ulmaņa izveidotās aizsargu organizācijas pamatkontingents, viņi kļuva par bruņotās pretošanās kustības galveno balstu. Tādējādi tika kļiedēts mīts par Latvijas labprātīgo pievienošanos PSRS; šo mītu kļiedēja arī K. Ulmaņa valdības ieceltais sūtnis Londonā – ārkārtējo pilnvaru nesējs Kārlis Zariņš u. c. Latvijas diplomātiskie pārstāvji. Piebūrdīšu, ka K. Ulmaņa un viņa līdzgaitnieku kritiku „nepretošanās” sakarā aizsāka

³ Pelkaus, E. (2004) *Cīņa un cerība: Partizāni Latvijā 1941. gada vasarā*. Rīga : N.I.M.S.

vācu nacistu propagandisti – K. Ulmaņa kliķe esot pārāk paļāvusies uz „angļu–amerikāņu žīdiskās plutokrātijas” atbalstu un ignorējusi nacionālsociālistisko Vāciju. K. Ulmanis, tāpat kā pārējo Baltijas valstu un Polijas vadītāji, jau arī nemaz neesot bijis īsti leģitīms Valsts prezidents, jo sagrābis varu apvērsuma rezultātā, kļūdams par diktatoru. Nacionālsociālisti Vācijā turpretī nākuši pie varas demokrātiskās vēlēšanās (*sic!*).

Protams, K. Ulmani var iedomāties arī bez Zemnieku savienības un Zemnieku savienība palaikam attālinājās no K. Ulmaņa, taču tautas apziņā tas ir kopējs jēdziens, un autori to tā arī traktējuši. 15. maija Latvijas veikums ir Zemnieku savienības darbā sagatavots (piebūrdīšu, ka apvērsums valstij ir kā ķirurģiskā operācija cilvēkam – par to nemēdz sajūsmīnāties, un labāk bez tās iztikt, taču galvenais tomēr ir – vai cilvēks pēc operācijas kļuvis veselāks, stiprāks, vai viņa dzīve kļuvusi pilvērtīgāka, krāšņāka).

Nav nācies citur lasīt tik dziļu un pārdomātu Latvijas lauksaimniecības procesu analīzi kā grāmatas 102.–112. lappusē. Šī analīze met tiltu no pagātnes uz šodien, kad LZS no zemnieku partijas ir pārtapusi par lauku pašvaldību partiju, bet ZZS pēc pēdējām pašvaldību vēlēšanām ieguvusi vadību 44 pašvaldībās no 118 (nākamā veiksmīgākā – Latvijas Reģionu apvienība, kurai ir 15 priekšsēdētāju).

Ja nu pašvaldību darbinieki (un ne tikai) turēs uz galda vai grāmatplauktā šo zaļo grāmatu, tad, jādomā, viņi dzīvos zaļi! Jo grāmata ir gudra, vērsta uz nākotni.

ĪJABA POLITIKAS TEORIJA

Ainārs Dimants, *Dr. phil.*, Biznesa augstskolas *Turība* profesors, LU FSI vadošais pētnieks

Ivara Ījaba *Politikas teorija: Pirmie soļi* ([2017] Rīga : Lasītava) ir gaidīta, vērtīga un apgaismojoša grāmata, jo, kā norāda pats autors, „šī ir praktiski pirmā grāmata latviešu valodā par mūsdienu politikas teoriju (neskaitot tulkojumus)”. Uz grāmatas vāka viņš sevi nosauc „par brīvi praktizējošu latviešu politologu”, neizceļot, ka ir politikas zinātnes doktors (*Dr. sc. pol.*), LU asociētais profesors un Politikas zinātnes nodaļas vadītājs. Toties turpat līdzās nodrukāta autoritatīva *Dr. h. c. iur.* Egila Levita uzslava: „Dr. Ivara Ījaba grāmata ir lielisks ievads politikas teorijā. Autoram ir izdevies labi argumentēts, viegli un interesanti lasāms pārskats par galvenajiem pamatjautājumiem un pētniecības objektiem, ar ko nodarbojas politikas zinātne ..”

Katram no politikas jēdzieniem – politika (1), vara un legitimitāte (2), politiskā kopiena, nācija, kosmopolitisms (3), valsts un suverenitāte (4), pilsonība (5), vienlīdzība (6), tiesības (7), brīvība (8), taisnīgums (9), demokrātija un pārstāvniecība (10), kopiena, kultūra, identitāte (11) – šai grāmatā veltīta sava nodaļa, un tā labi papildina „jebkuram politikā ieinteresētam pilsonim” līdz šim pieejamās politologu uzziņas par minētajiem jēdzieniem: apgrīztā secībā – *Dr. sc. pol.* Arta Pabrika *Politikas mazo leksikonu* (2006), *Dr. habil. phil.* Miķeļa Ašmaņa *Politikas terminu vārdnīcu* (1999), *Demokrātijas pamatus* *Dr. phil.* Eināra Semaņa redakcijā (1993).

Un var tikai pievienoties arī nākamajam E. Levita atzinumam: „Politiskajai zinātnei ir raksturīgi, ka tās priekšmets un skaidrojumi lielā mērā ir atkarīgi no konkrētās teorijas, kuru attiecīgais zinātnieks pārstāv. Šeit Dr. Ījabs koncentrēti izklāsta svarīgākās un ietekmīgās teorijas un to politikas skaidrojumus, un neuzkrītoši dod tiem arī savu vērtējumu.”

Tad kādu politikas teoriju pārstāv I. Ījabs? Jeb, alegoriski izsakoties Fjodora Dostojevska vārdiem no *Brāļiem Karamazoviem* Jāņa Medeņa tulkojumā: „*Zemes taisnības priekšā*

norisinās mūžīgās taisnības darbība. Te radītājs kā pirmajās radīšanas dienās, beigdams katru dienu ar uzslavu: „Tas ir labi, ko es esmu radījis,” – raugās Ījabā un atkal lielās ar savu radīšanu. Un, Ījabs, teikdams to kungu, kalpo ne vien viņam, bet pakalpos arī visai viņa radībai no dzimuma uz dzimumu un mūžīgi mūžam, jo tam viņš bija izraudzīts. Ak, kungs, kas tā par grāmatu, un kas tā par mācību!” Vēl jo vairāk, autors grāmatas *Ievadā* uzsver, ka tā „ir drīzāk pārskats, nekā oriģināls pētījums politikas teorijā, tā noteikti atspoguļo manas prioritātes un subjektīvo skatījumu uz politikas teorijas problēmām”.

Pēc tiesas un taisnības, trīs lietām I. Ījaba grāmatā ir vērts pievērst pastiprinātu uzmanību.

Pirmā lieta ir pēdējās nodaļas *Politika kā prakse* un arī visas grāmatas noslēguma secinājums, ka „politikim neizbēgami var nākties pieņemt apzināti amorālus lēmumus, kas nekļūst mazāk amorāli arī tad, ja tiem nav labākas alternatīvas”. Šis būtībā pareizais un šķietami triviālais secinājums, ko autors ir attīstījis arī savā publicistikā žurnālā *Rīgas Laiks* u. c., tomēr ir visai drosmīgs it īpaši latviešu politisko debašu kultūrā, kas kopumā, varētu teikt, sliecas „pēc kaut kā cēla, nezināma”. Plašākā sabiedrībā politikas izpratnē arvien pietrūkst sajēgas, ka politikas īpašā, vajadzīgā funkcija sabiedrībā ir kārtot varas jautājumus – tās deleģēšanu un kolektīvi saistošu lēmumu pieņemšanu, tātad arī **efektīvu** varas nomaiņu un pieņemto lēmumu īstenošanu: „Vārga, nespējīga vara nevar būt leģitīma neatkarīgi no tā, cik ļoti tā vēlas kalpot cilvēkiem.”

„Politika darbojas ar noteiktu sociālo „materiālu”, proti,” norāda I. Ījabs – „varu”. Un skaidro: „Ja dažiem nebūtu naudas vairāk kā citiem, ekonomiskā aktivitāte apstātos; tie, kam tās nav, var censties to iegūt. Arī politika nebūtu iespējama, ja vieni nebūtu „pie varas”, bet citi – nē. Ja vara būtu starp cilvēkiem sadalīta pilnīgi vienlīdzīgi (par ko reizēm ir

sapņots), par to vairs nebūtu konkurences. Tad „pie varas” būtu reizē visi un neviens.” Tomēr, „lai cik milzīga nebūtu naudas un varas loma mūsu sadzīvē, izteiktu tieksmi pēc tām ļaudis bieži uzlūko kā morāli peļamu. „Naudaskāri” un „varaskāri” uzskata par netikumiem – par spīti tam, ka bez naudaskāriem un varaskāriem cilvēkiem mūsu vidū sabiedrības dzīve vienkārši apstātos”.

Tieši šis politikas un morāles dilemmas atklātais un uzsvērtais risinājums ir raksturīga un uzteicama grāmatas iezīme, tostarp norādot: „Vēl vairāk: no profesionāla politiķa mums ir tiesības pat *sagaidīt*, ka viņš noteiktās situācijās būs spējīgs rīkoties amorāli. Turklāt normālam, saprātīgam un atbildīgam cilvēkam tā nebūt nav vienkārša lieta: spēt apzināti rīkoties amorāli kāda svarīgāka uzdevuma vārdā. Protams, cilvēki mēdz rīkoties amorāli savtīgu interešu, muļķības un neapdomības vārdā. Tomēr ne katrs ir spējīgs uz apzinātu, atbildīgu un sistēmisku amoralitāti valsts un sabiedrības interešu vārdā. Jo īpaši grūti tas ir gadījumos, kad par šo rīcību nākotnē var pienākt atmaksa – turklāt pelnīta atmaksa.” Lūk, tā.

Te, protams, atkal nonākam pie varas leģitimitātes jautājuma: „Leģitimitāte prasa kalpot cilvēkiem saskaņā ar pašu cilvēku apsvērumiem par savām interesēm un vērtībām. Leģitīma vara nevar kalpot tādām „cilvēku interesēm”, kas neatbilst pašu cilvēku apsvērumiem par tām.” Un te nu skaidrības labad, lai latviešu sabiedrībā mazinātos iluzori aicinājumi visiem „vienoties” par visu, arī šajā nodaļā būtu vietā runāt, vismaz iestarpināt, par zināmiem un neizbēgamiem vērtību konfliktiem starp cilvēkiem ar, piem., liberālām un konservatīvām vērtībām, līdzīgi, kā tas ir darīts citās nodaļās.

Otra lieta, kas pievērš uzmanību, bet šoreiz pārsteidzoši negatīvā nozīmē, ir tā, ka grāmatā nez kāpēc ir apieta, nav pat pieminēta un kur nu vēl izvērsta demokrātiskas politikas teorijai un praksei vispār, un Latvijas autoritāro tendenču gadījumā pavisam konkrēti, izšķiroši svarīgā politikas teorija par varas dalīšanu starp likumdevēju, izpildu un tiesu varu – viens no demokrātijas pamatprincipiem (ne jau tikai vairākuma vara un regulāras vēlēšanas!), sākot

no Aristoteļa, Cicerona un Monteskjē. Lai gan, atbilstoši vairākiem politikas vērojumiem, atzinumiem un ierosmēm, mūsu parlamentārajā valstī šī tēma neapšaubāmi joprojām ir ārkārtīgi aktuāla, sākot jau no brīvvalsts – pirmās neatkarības un pirmās demokrātijas – laika, kad jau pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste, runājot par kompetences jautājumu demokrātijā, pamatoti satraucās: „... katram amatam vajadzīga zināšanas, nenomāli ir tas, ka katrs parlamenta loceklis uzskata sevi par spējīgu būt par ministru un valsts dzīves kārtotāju, pakāpeniska pacelšanās uz augstākiem amatiem garantē labāku lietu saprašanu un veikšanu, **parlaments nekad nedrīkst jaukties administrācijā** [pasv. mans – A. D.], Latvijā deputāts pa lielākai daļai maz izglītots, pēc Aristoteļa–Monteskjē principa tā varētu arī būt, tikai tiem vajadzētu aprobežoties ar kontroli” (cit. pēc Čakste, Jānis [1999] *Taisnība vienmēr uzvarēs: Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules*. Rīga : Jumava, 37). Iznāk, ka I. Ījabsam temats par varas dalīšanu nav svarīgs arī uz „oligarhu sarunu” fona, bet šāda nostāja jau rādās pārāk ciniska, nepiemērota un pat nepiedienīga Džona Stjuarta Milla esejas *Par brīvību* (1859) pirmā latviešu tulkojuma (2007) autoram.

Trešā lieta – ir saprotami, bet nešķiet īsti pamatoti grāmatā vērojamie centieni „konservatīvisma” un „nacionālas valsts” vietā lietot jaunvārdus „konservatisms” un „nācijvalsts”. Pēdējo I. Ījabs gan argumentē ar „Latvijā pieņemto nozīmi” (248. lpp.). To varētu atrunāt zemsvītras piezīmē, bet diez vai tas ir pietiekams attaisnojums mainīt terminoloģiju. Domājams, ka no vācu valodas (*Nationalstaat*) ienākušā vārda aizstāšana ar ieviesumu no angļu valodas (*nation state*) var radīt tikai sajukumu ļaužu galvās, jo abās valodās tie apzīmē vienu un to pašu, un patiesībā jātiecas pēc tā, lai latviski izpratne neatšķirtos, necenšoties lieki izgudrot no jauna kaut kādu savu divriteni vai globusu.

Kopumā šī ir ļoti veiksmīga grāmata – tikai ar pāris trūkumiem –, kas ar savu bagātīgo saturu, teicamo lasāmību un racionāli pragmatisko pieeju noteikti pelnījusi ievērojamu lasītāju atzinību.

SECINĀJUMS: JĀPIEDĀVĀ IESPĒJA UKRAINAI PIEVIENTOTIES EIROPAS SAVIENĪBAI

Dzintra Bungs, Ph.D.

The War in Ukraine: Lessons for Europe (Karš Ukrainā: Mācības Eiropai) ir interesanta un vēl joprojām informatīva grāmata, lai arī tā izdota 2015. gada pavasarī (Rīga: University of Latvia Press). Abi sastādītāji – Eiropas Parlamenta deputāts Artis Pabriks un Austrumeiropas politikas pētījumu centra izpilddirektors Andis Kudors – ir arī pazīstami politisko procesu pētnieki. Par grāmatā ievietoto rakstu angļu valodas kvalitāti atbildīga redaktore Emilija Kernota.

Vispirms pāris piebildes par grāmatas nosaukumu, sadaļu virsrakstiem un dažiem terminiem. Grāmata nav par notikumiem Ukrainā pirms un pēc 2014. gada, kad Krievija anektēja Krimu un izvērša hibrīdkaru Ukrainas austrumu reģionos. Tās redzeslokā ir galvenokārt Eiropa. Jautājumi, kas saistīti tieši ar Ukrainu, apskatīti plašākā kontekstā. Reizēm nav skaidrs, vai autori runā par ģeogrāfisko Eiropu vai Eiropas Savienību (ES), vai abiem jēdzieniem vienlaikus. Nav arī īsti skaidrs, kas ir grāmatas izvirzītie mērķi. Grāmatas nosaukumā runa ir par mācībām Eiropai, bet satura rādītājā pētījumi ievietoti trīs sadaļās: pirmā nosaukta *Apgūtās mācības: drošība*; otrā – *Apgūtās mācības: ekonomika*; trešā daļa – *Apgūtās mācības: politika*. Bet noslēguma virsraksts ir *Mācības Eiropai*. No pētījumu satura spriežot, arī autori nav vienisprātis, vai viņu uzdevums ir sniegt konkrētus ieteikumus, vai izvērtēt esošo stāvokli un parādīt iespējas, kā Eiropai vai ES rīkoties nākotnē, un/vai pieminēt to, ko Eiropa vai ES un tās dalībvalstis mācījušās no hibrīdkara Ukrainā.

Jau ievadā A. Pabriks Krievijas agresiju Ukrainā raksturo kā negaidītu un izšķirošu pagrieziena mūsdienu Eiropas vēsturē. Viņš atsauc atmiņā, kā 1938. gadā Ā. Hitlers panāca Čehoslovākijas teritorijas – tā pazīstama kā Sudetija – pievienošanu Vācijai. Apejot pašu Čehoslovākiju, Francija, Apvienotā Karaliste un Itālija – nevēlēdamās iesaistīties jaunā

karā – piekrita Ā. Hitlera prasībām. Bet šī nodevīgā piekāpšanās neko neatrisināja. Otrais pasaules karš sākās nepilnu gadu vēlāk. Kaut arī 21. gadsimtā trīs gadus pēc Krimas aneksijas nav sācies Trešais pasaules karš, drošības stāvoklis visā Eiropā ir būtiski pasliktinājies – turpinās militārie konflikti Ukrainas austrumos un islāma vārdā veiktais terorisms, pieaug bruņošanās un militārās aktivitātes pie ES un Krievijas robežām, pastiprinājušies arī citi draudi.

Grāmata labi atspoguļo mūsdienu kompleksu un sazaroto redzējumu par drošību un draudiem. Drošība un draudi nebalstās tikai uz militārām spējām un spēkiem vai to trūkumu. Tāpēc visiem pētījumiem, arī par Eiropas ekonomiskiem un politiskiem izaicinājumiem, caurvijas rūpes par ES drošību un saliedētību. Noslēgumā A. Pabriks un A. Kudors apkopo no pētījumiem izrietošos ieteikumus un iespējas, kā Eiropai, īpaši ES, turpmāk rīkoties. Jāpiebilst, ka izvērtētāja un padomdevēja uzdevums ne vienmēr ir pateicīgs, jo, kā teica Senajā Romā, laiki mainās, un mēs tiem līdzī: *tempora mutantur, et nos mutamur in illis*. Tātad, kamēr tapa šī grāmata un nonāca vērtētāju rokās, Eiropa un pārējā pasaule turpināja iet savu ceļu, un neatkarīgi no autoru pūlēm notikumi aizsteidzās pa priekšu rakstītajam vārdam. Tomēr ar šo problēmu saduras gandrīz vai jebkura grāmata, kas pievēršas aktuāliem tematiem, un tāpēc nevar vainot nedz autorus, nedz izdevējus.

Latvijas Ārlietu ministrijas NATO un Eiropas drošības politikas speciālists un LU doktorants Rihards Bambals vispusīgā pētījumā *Eiropas drošība, aizsardzība un globālā loma vienu gadu pēc Krimas* sniedz padziļinātu ES drošības un aizsardzības politikas analīzi. Viņš atgādina, ka 2003. gadā pieņemtajā Eiropas Drošības stratēģijā deklarēts: Eiropa vēl nekad nav piedzīvojusi tādu pārticību, drošību un brīvību. To diemžēl vairs nevar teikt

11 un 14 gadus vēlāk. Analizējot notikušās pārmaiņas Eiropā un ES, autors pārliecinoši argumentē, ka nepieciešama jauna, plašāka stratēģija un pašreizējās drošības, kā arī aizsardzības un ārlietu politikas pārskatīšana. Noslēgumā viņš uzsver, ka pēc Krimas aneksijas un iesāktās karadarbības Ukrainā Eiropas drošība, aizsardzība un globālā loma jāuztver plašākās dimensijās.

R. Bambals piemin, ka 2015. gadā jaunu stratēģiju izstrādā ES augstā pārstāve ārpolitikas un drošības politikas jomā Federika Mogerini (*Federica Mogherini*). Diemžēl šī grāmata iznāca, pirms F. Mogerini 2016. gada 28. jūnijā nāca klajā ar ES ārpolitikas un drošības politikas globālo stratēģiju. Pārskatu par padarīto pirmajā gadā F. Mogerini sniedza 2017. gada 22. jūnijā. Viņaspriekš, sasniegts daudz vairāk, nekā varēja cerēt. Būtu interesanti tagad lasīt R. Bambala vērtējumu par šo apmēram 50 lapušu garo dokumentu, kas aptver daudzas tēmas, kuras diskutētas arī šai grāmatā.

Tieši aizsardzības un drošības tematikai pievēršas Nacionālās aizsardzības akadēmijas pētnieks Jānis Bērziņš un Valsts prezidenta nacionālās drošības padomnieks Jānis Kažociņš. Ejot pret straumi, J. Bērziņš apstrīd plaši lietotā jēdziena „hibrīdkarš” piemērotību Krievijas darbībām Ukrainā, kuras ļāva Krievijai anektēt Krimu. Autors rūpīgi analizē Krievijas jaunāko laiku viedokļus par moderno karadarbību un stratēģiju. To raksturo ģenerāļa Valērija Gerasimova izstrādātā doktrīna, kas izceļ ne-tradicionālo militāro metožu lietojumu, tostarp asimetriskās taktikas, kā to redzam Krimā un Ukrainā. J. Bērziņš ieteic runāt par „Krievijas jaunās paaudzes karadarbību” (*Russian New Generation Warfare*). J. Kažociņš, piesaucot J. Bērziņa veikto analīzi, iet tālāk. Viņš ļoti konspektīvi izvērtē, kā Ukrainā darbojās „Krievijas jaunās paaudzes karadarbība”, lai secinātu, kādi izaicinājumi – politiski, militāri vai ekonomiski – varētu sagaidīt Baltijas valstis un kā uz tiem reaģēt.

Ekonomikai veltītā sadaļā krievu politologs un žurnālists Romāns Dobrohotovs analizē Rietumu valstu ieviesto sankciju negatīvo ietekmi – ekonomiski un politiski – uz Krieviju tsākā un garākā laikā posmā pēc Krimas aneksijas. Viņaprāt, ekonomiskās grūtības nepiespiedīs Krieviju atteikties no Krimas.

Turku Universitātes profesors Kari Liuh-to visai pragmatiski izvērtē ES dalībvalstu savstarpējos ekonomiskos sakarus un pamato savus secinājumus ar 2013. gada tirdzniecības, gāzes importa un investīciju datiem. Viņaprāt, pēc Krievijas agresīvās darbības Krimā un Ukrainā attiecības starp ES un Krieviju pasliktinājušās, iestājies „aukstais miers”. Bet ekonomiskā atkarība ES valstīm – īpaši Somijai un citām valstīm Eiropas austrumos – no Krievijas, un otrādi, vēl joprojām ir ievērojama. Autors ieteic turpināt mazināt ES valstu atkarību no Krievijas energoresursiem, bet vienlaikus attīstīt attiecības starp ES un Krievijas maza un vidēja lieluma uzņēmumiem, lai tādējādi veicinātu jauna veida racionālu ES un Krievijas sadarbību. Daudz sarežģītāk būs atrisināt Krimas nākotni saskaņā ar starptautiskām tiesībām. Viens priekšlikums varētu būt: Krievija nomā Krimu no Ukrainas uz 25–99 gadiem un šai laikā piegādā Ukrainai gāzi kā nomas maksu.

Ar naidīgajām Ukrainas–Krievijas attiecībām enerģijas resursu jomā iepazīstina ukraiņu vadošie pētnieki Olena Pavļenko, Antons An-tonenko un Romāns Nitsovičs no *DiXi Group*. Lielākā problēma ir Ukrainas augošā atkarība no Krievijas energoresursiem – to Krievija veicina un izmanto, lai iegrožotu Ukrainu un paturētu to savā ietekmes sfērā. Nav runa tikai par Krievijas gāzes un ogļu piegādi Ukrainai vai gāzes tālāko pārsūknēšanu no Ukrainas uz ES valstīm. Runa ir arī par karadarbību Austrumukrainā, kas ir bagāta ar dabas resursiem (ogļēm, naftas slānekli un gāzi), jo nav vairs iespējams izmantot šos resursus visā valstī vai attīstīt to ieguvu. Autori vēlas parādīt šīs problēmas ES kontekstā, jo Ukraina piedalās Eiropas Enerģētikas kopienā (*European Energy Community*), kuras mērķis ir paplašināt ES iekšējo enerģijas tirgu dienvidaustrumu Eiropā un Melnās jūras reģionā. Pētījumā arī kritiski iztirzāti vairāki projekti Krievijas gāzes pārsūknēšanai uz Eiropas vidieni un dienvidiem, apejot Ukrainu un tās plašo gāzes pārsūknēšanas sistēmu. Autori brīdina citas valstis ne-klūt atkarīgām no Krievijas energoresursiem. Tāpēc enerģijas jautājumi ES dalībvalstīm, Ukrainai un citām Eiropas valstīm būtu jārisina kopīgi, apvienojoties Eiropas Komisijas paspārnē topošajā enerģijas savienībā.

Politiskajā sadaļā A. Pabriks sniedz atbildes uz jautājumu, kā Eiropai būtu jāreaģē uz Krievijas piedāvāto „jauno pasaules kārtību”. Autors ļoti rūpīgi analizē ES un Krievijas ārpolitiku, kā arī apstākļus, kāpēc 2014. gadā ES sevi parādīja kā nesagatavotu, nedrošu un neizlēmīgu pretspēlētāju Krievijai, kad tā anektēja Krimu. Atgādinot, cik veikli Krievija izmanto pretspēlētāja vājās puses, A. Pabriks piedāvā savu redzējumu: ES jābūt pārliecinātai par savām pamatvērtībām un attiecīgi jārīkojas; jāklūst ekonomiski, politiski un militāri saliedētai un spēcīgai – tas nozīmē pašai pilnveidot savas spējas un labāk izmantot tās priekšrocības, ko piedāvā ciešākā sadarbība ar NATO un ASV; jābūt gatavai izaicinājumam virzīt pasaules notikumus, nevis reaģēt uz tiem.

Bijušais Apvienotās Karalistes vēstnieks Latvijā un Eiropas Reformu centra (*Centre for European Reform*) ārpolitikas direktors Īans Bonds (*Ian Bond*) analizē līdzšinējo ES un Ukrainas, kā arī NATO un Ukrainas sadarbību, raugoties no viena un otra dalībnieka puses. Bezkaislīgi un kritiski autors izvērtē, kā šī sadarbība veidojusies un kā tā varētu attīstīties nākotnē. Viņš uzsver, ka, neatkarīgi no Krievijas pretdarbības Ukrainas centieniem tuvināties ES un NATO, bet ievērojot Ukrainas vēlmes un problēmas, abām organizācijām jāpieņem patstāvīgi lēmumi, kādu nākotni tās paredz Ukrainai. Ja ES un NATO uzskata Ukrainu par daļu no mūsdienu Eiropas, tad jāpieliek nepieciešamās pūles, lai Ukraina spētu pildīt visus priekšnoteikumus līdzdalībai ES un NATO. Jāpiebilst, ka kopš 2015. gada pavasara abas organizācijas spērušas nozīmīgus soļus šai virzienā. Ar ES attīstās brīvā tirdzniecība, un ukraiņi var ceļot uz ES valstīm bez vīzas. 2017. gada jūlijā sākās rīcības plāna izstrāde, kura izpilde ļautu Ukrainai piebiedroties NATO 2020. gadā.

Kā dalībnieces ES Austrumu partnerības (*Eastern Partnership*) programmā Ukraina, Gruzija un Moldova parakstīja asociācijas līgumu ar ES 2014. gadā pēc Krievijas uzsāktās agresijas Ukrainā. Rīgas Stradiņa universitātes politikas zinātnes programmas doktorants Māris Cepurītis iepazīstina ar šo sadarbības programmu, kas izaugusi no Eiropas kaimiņu politikas (*European Neighbourhood Policy*). Autors pievienojas jau agrāk ES pētnieku un

politiku paustajam viedoklim, ka pienācis laiks vēlreiz nopietni pārskatīt Austrumu partnerības programmu, kā arī Eiropas kaimiņu politiku, vēl jo vairāk pēc Krievijas agresijas Gruzijā un Ukrainā. Koriģētai programmai jāsniedz labums kā partnervalstīm, tā arī ES. Būtiskas pārmaiņas Eiropas kaimiņu politikā ES sāka ieviest jau 2015. gadā, tāpēc būtu interesanti lasīt autora viedokli par veiktajām korekcijām.

No angļiskā virsraksta *Reinventing Views to the Russian Media and Compatriot Policy in the Baltic States* grūti saprast, kādu mērķi A. Kudors izvēlējis savam darbam. Neprecīzi formulējumi diemžēl parādās arī pašā pētījumā, liekot lasītājam minēt, ko autors domājis. Minēšu tikai vienu piemēru: „Compared with other former Soviet Republics, Latvia, Lithuania, and Estonia have considerably higher achievements in the restoration of democracy and fundamental human freedoms lost in 1940 because of Soviet occupation. How can Russia’s destructive impact be limited without the loss of the speech, press and conscience freedoms?” (159. lpp.)

Lai nu kā, lieliski informētais autors iztirzā, kā Krievija šai gadsimtā izmantojusi plašsaziņas medijus un īpaši izstrādāto politiku tautiešiem ārzemēs, lai nostiprinātu savu ietekmi Baltijas valstīs un Ukrainā. Piem., lietojot mērķtiecīgu propagandu tieši krieviski runājošo publikai, tiek sašķelta Baltijas valstu sabiedrība; līdz ar to ļoti daudzi krieviski runājošie iedzīvotāji vēl joprojām raugās uz Maskavu kā uz viņu viedokļu paudēju un interešu aizstāvi, bet latvieši, lietuvieši un igauņi – uz savu valsti un Rietumu organizācijām. Rezultātā Krievijas propaganda strādā kā valsts destabilizācijas instruments. Piesaucot Eiropas Parlamenta 2015. gada 14. janvāra rezolūciju par situāciju Ukrainā, A. Kudors norāda, ka Krimas aneksija un karadarbība Ukrainā beidzot likusi ES saprast, ka propaganda ir būtams hibrīdkara ierocis un ka pienācis laiks aktīvi vērsties pret Krievijas propagandas ofensīvu Eiropā – kā ES kaimiņvalstīs, tā arī dalībvalstīs.

Grāmatas noslēgumā A. Pabriks un A. Kudors apkopo no pētījumiem izrietošās mācības Eiropai pēc Krimas aneksijas. Drošības jomā jāreķinās, ka Krievija rīkosies pēc *divide et impera* principa un, lai pieveiktu pretiniekus, turpinās attīstīt Ukrainā pārbaudītās asimetriskās

karadarbības taktikas. Tāpēc jāattīsta un jāstiprina ES un NATO sadarbība. ES dalībvalstīm jādarbojas solidāri, lai risinātu kopīgos izaicinājumus, kā, piem., bēgļu migrāciju uz Eiropu. Baltijas valstīm jāattīsta savas aizsardzības spējas un bruņoto spēku koordinācija, kā arī jārūpējas par integrētu sabiedrību. Ekonomikas jomā autori ieteic Eiropai mazināt atkarību no Krievijas energoresursiem un rīkoties saskaņoti un vienoti, lai Krievija nevarētu manipulēt ar katru valsti individuāli. Politiskajā jomā autori ieteic ES rīkoties drosmīgāk, izmantojot savu morālo ietekmi un praktiskās iespējas. Viņi ieteic ES vairāk iesaistīties Ukrainā, lai sekmētu nepieciešamo reformu ieviešanu. Tāpat viņi mudina Rietumus – gan nedefinējot, kas ir Rietumi, – sniegt ekonomisko palīdzību, par paraugu ņemot Māršala plānu, un nepieciešamības gadījumā sagādāt modernu militāro

tehnoloģiju un palīdzību, lai apturētu agresiju. Lai gan ES Austrumu partnerība un Eiropas kaimiņu politika neparedz partnervalstu pievienošanu ES, Ukrainai šāda iespēja jāpiedāvā. Runājot par Krievijas propagandu un savu tautiešu atbalsta programmām Baltijas valstīs un Austrumu partnerības valstīs, nepieciešams pārskatīt pašreizējo ES regulējumu mediju jomā un plaši izmantot publisko diplomātiju kā atsevišķos reģionos, tā visā ES teritorijā.

Noslēgumā A. Pabriks un A. Kudors skaidri noraida Krievijā izskanējušo priekšlikumu saistībā ar Jaltas konferences 70. gadadienu atkal pārskatīt starptautisko attiecību normas. Viņuprāt, kā mazām, tā lielām valstīm jāturpina rīkoties saskaņā ar pastāvošām starptautiskām tiesībām un juridiskām normām un nevar būt nekāda runa par ietekmes sfēru pārdalīšanu.

KREMLA TĒLS – KRIEVIJA KĀ APLENKTS CIETOKSNIS

Dzintra Bungis, Ph.D.

Raugoties caur ideoloģijas, politikas, ekonomikas un drošības prizmu, Austrumeiropas politikas pētījumu centra (APPC) sagatavotā grāmata *Fortress Russia. Political, Economic, and Security Development in Russia Following the Annexation of Crimea and its Consequences for the Baltic States* (Rīga : University of Latvia Press, 2016) pievēršas jautājumam: kāds cietoksnis ir mūsdienu Krievija? Analītiskās atbildes sniedz ārzemju un latviešu speciālisti: Dmitrijs Oreškins (Krievija) par ideoloģiju Krievijā Vladimirā Putina trešās prezidentūras laikā; Ainārs Lerhis (Latvija) par Maskavas tirāžēto un mitoloģizēto cariskās Krievijas un PSRS varenību ar mērķi nostiprināt tautā apziņu, ka Krievija vēl joprojām ir cienījama un varena, un par Kremļa negribēšanu atbalstīt Krievijas un PSRS sarežģītās vēstures

nopietnu izpēti un izvērtējumu; Simons Spurga un Nerijus Maļukevičs (abi – Lietuva) par Krievijas mediju politiku pirms un pēc Krimas aneksijas; šīs grāmatas sastādītājs un APPC izpilddirektors Andis Kudors (Latvija) par jēdzienu „Krievija kā cietoksnis”; Sergejs Utkins (Krievija) par Krievijas ārpolitiku, īpaši tās ārējo tirdzniecību; Romāns Dobrohotovs (Krievija) par to, kā ekonomiskais stāvoklis Krievijā pēc Krimas aneksijas ietekmē Krievijas politiku; Ļudis Zdanavičs (Lietuva) par Krievijas un Rietumu ekonomiskajām sankcijām, it īpaši pēc 2014. gada, un par sankciju ietekmi uz Baltijas valstu tautsaimniecību; Aleksandrs Golts (Krievija) par visai sarežģīto militāro reformu un militārās rūpniecības modernizāciju Krievijā kopš 2008. gada; Rīna Kaljuranda (Igaunija) par Baltijas valstu

drošību pēc 2014. gada februāra, kad Krievija anektēja Krimu.

Visi pētījumi ir interesanti, to argumentācija labi izstrādāta un pamatota. Pētījumi uzrakstīti labā angļu valodā, kas ir angļu valodas redaktore Emīlijas Kernotas nopelns. Katrs pētījums ir pelnījis individuālu uzmanību, diemžēl šai recenzijā varam tuvāk apskatīt tikai dažus pētījumus.

Lai gan A. Kudora pētījuma virsraksts ir *Cietokšņa tuvumā: Ukrainas atbalsis Krievijas un Baltijas valstu politiskās attiecībās*, viņš pievēršas galvenokārt jēdzienam „cietoksnis Krievija”. Jāpiebilst, ka autors šo cietoksni uztver nevis kā taustāmu, bet kā idejisku, virtuālu realitāti. Apskatot vairāku 21. gs. krievu autoru viedokļus par šāda cietokšņa jēdzienu, ir skaidrs, ka Krievijā plaši izplatīts ir uzskats – pamatots vai nepamatots –, ka Krievija ir idejiski un fiziski apdraudēta un tāpēc jānodrošinās pret visiem iespējamiem uzbrucējiem. Tāds uzskats pastāvēja arī PSRS laikā par Padomju Savienību. Kā atsvāru krievu politisko komentētāju viedokļiem A. Kudors piesauc ASV diplomāta Džordža Kenana (*George Kennan*) analīzi par Padomju Savienību. Kā īpaši aktuālu un derīgu tiem, kuri veido mūsdienu Eiropas un Krievijas attiecības, A. Kudors izceļ Dž. Kenana 1946. gada 22. februāra slepeno telegrammu ASV valsts sekretāram Džordžam Māršalam (*George Marshall*) par brīvās pasaules un PSRS attiecībām un to attīstību nākotnē. Dž. Kenans brīdināja par PSRS dziļo antipātiju pret brīvo, demokrātisko pasauli un vēlmi to sašķelt un vājināt, lietojot dažādas stratēģijas un taktikas. Telegrammas beigās – pilns citāts atrodams arī A. Kudora pētījumā – viņš mudināja Rietumu pasauli drosmīgi turēties pie savām vērtībām un sava cilvēces redzējuma, lai nesāktu līdzināties tiem, kuru pasaules izpratne un metodes brīvajai pasaulei ir nepieņemamas. Gadu vēlāk (1947) Dž. Kenans formulēja ASV politiku, kuras uzdevums bija iegrozīt PSRS; šo ierobežošanas politiku (angļu. val. – *containment*) ASV īstenoja visu aukstā kara laiku.

Lietuviešu pētnieki S. Spurga un N. Maļukevičs parāda, kā plašsaziņas mediji palīdzēja nostiprināt Krievijas sabiedrībā jēdzienu „cietoksnis Krievija”, it īpaši pēc tam, kad 2000. gada 7. septembrī prezidents V. Putins

pieņēma Krievijas Federācijas Informācijas drošības doktrīnu. Sākotnēji medijus pārsvarā uzskatīja par līdzekli, lai iegūtu vēlamo sabiedrības viedokli valsts iekšienē un ārzemēs. Laika gaitā dažādu plašsaziņas mediju iespējas Krievijā paust neatkarīgu viedokli vai sniegt objektīvas ziņas dramatiski samazinājušās. Maskavai nevēlamo uzskatu paudējus apspiež, pat nogalina. Vienlaikus, lai īstenotu ārpolitikas mērķus, medijus arvien plašāk izmanto kā ieroci, lai vājinātu ārzemju pretiniekus un dezinformētu sabiedrību ar viltus ziņām un meliem. Autori sistemātiski izvērtējuši, kā Maskava kontrolē un noslāpē brīvos medijus, ražo propagandu iekšzemes un ārzemju publikai un strauji attīsta informācijas karu, it īpaši pēc Krimas aneksijas un hibrīdkara sākuma Ukrainā. Viņuprāt, sagaidāms, ka prezidents V. Putins šādu mediju politiku turpinās arī nākotnē.

Analizējot Krievijas ekonomiku 2015. gadā un tās iespējamo attīstību, krievu politologs un žurnālists R. Dobrohotovs atgādina, ka jau vairākus gadus tautsaimniecība uzrāda krīzes pazīmes: inflāciju un dzīves līmeņa kritumu, neatrisinātas sociālās problēmas, kā arī kapitāla aizplūšanu uz ārzemēm un ienākumu kritumu eksporta jomā. Viņuprāt, Krievijas valdība pārāk maz pievērsusies šo problēmu atrisināšanai, bet aizbildinās tautai, ka Krievija ir apdraudēta un ekonomiskās grūtības cēlušās no ārējā apdraudējuma novēršanas, piem., 2014. gadā, kad Krievija anektēja Krimu un sāka karadarbību Ukrainā. R. Dobrohotovs brīdina piesaukt Kremļa radīto tēlu par Krieviju kā aplenkto cietoksni, jo tas neatrisina valsts problēmas. Pētījuma noslēgumā autors vaicā: vai sistēma Krievijā spēs pati sevi mainīt no iekšienes, vai arī Krieviju sagaida milzīgas politiskas kataklīzmas?

Drošības jautājumu speciāliste Rīna Kaljuranda uzskata, ka V. Putina Krievijas vīzija ir „varenā Krievija” (*Great Russia*), kuras varenību kā morāli, tā militāri atzīst visā pasaulē. Lai to panāktu, Krievija turpina stiprināt un modernizēt savus bruņotos spēkus un attīstīt spējas veikt informācijas karu, pat ja tas nozīmējis, ka novārtā atstāta lejupslidošā ekonomika. Pēc Krievijas iebrukuma Gruzijā 2008. gadā Baltijas valstis saprata, ka ir apdraudētas. Pēc tam, kad Krievija anektēja Krimu un sāka hibrīdkaru Ukrainā, NATO un

Eiropas Savienības valstis saklausīja baltiešu un poļu bažas un pastiprināja savu militāro klātbūtni Baltijas valstīs un Polijā. Bet šāda klātbūtne nenozīmē, ka visi draudi izkļiedēti. R. Kaljuranda secina, ka ar savu rīcību un spēka demonstrēšanu 2014. gadā Ukrainā Krievija

sevi skaidri apliecinājusi pasaulei kā lielvara, ar kuru pasaulei ir jārēķinās dažādu konfliktu risināšanā. Sava pētījuma beigās viņa brīdina: „Šajā augstu likmju spēlē jebkuru mazu valsti, it īpaši, ja tā robežojas ar Krieviju, var viegli izmantot kā pokera čipu.”

REPORTAŽAS NO TĀLIEM ŪDEŅIEM

Gints Šimanis, filologs un žurnālists

„Naktī okeāns lēni pulsēja kā milža krūtis, ievēlot un izelpojot gaisu. Stūres mājas priekšlogos iespīdēja augšpēdus sagāzies mēness sirpis, tas meta ūdenī sudrabainu lenti, un kuģis, klusi ducinādams, peldēja pa vizošu sliedi pretim noslēpumainajam spīdeklī, uz kuru varēja steigties nedēļām un mēnešiem, bet nekad nebija pa spēkam tam pieiet tuvāk.” (SOS pēcpusdienā)

Šādiem un līdzīgiem lielo ūdeņu tēlojumiem ir visnotaļ liela nozīme pagājušā gadsimta 70.–80. gadu redzamākā latviešu marīnista Jāņa Lapsas (1930–2006) atstātajā literārajā mantojumā, ko apzina un atkal liek priekšā mūsdienu lasītājiem 2014. gadā Vidzemes jūrmalā, Kuivižos, dibinātā Jāņa Lapsas piemiņas biedrība.

Apjomīgais krājums *Jūras grāmata. Marīnistikas darbu izlase* (Rīga : Jāņa Lapsas piemiņas biedrība, 2015) apkopo savulaik apgādā *Liesma* iznākušās reportāžas no tāliem ūdeņiem – J. Lapsas pieredzēto, dodoties līdz jūras vīriem Atlantijas zvejā. Tā 1971. gadā radusies *Silķu grāmata* (izdota 1974. gadā) – par vidējā zvejas tralera *Carnikava* vīriem reisā uz Atlantijas zvejas rajoniem, kas plašāk pazīstami kā leģendārā pasažieru tvaikoņa *Titāniks* katastrofas vieta uz Ņujorkas–Eiropas kuģu ceļa. *Vētru grāmata* (1977) stāsta par dienām un mēnešiem kopā ar glābšanas kuģa *Gordij* (krievu val. – ‘lepnais’) vīriem, savukārt *Banānu grāmata* (1980) ir saistošs ceļojuma apraksts par braucienu ar Latvijas

tirdzniecības kuģi *Nikolajs Koperniks* uz banānu zemi Ekvadoru. *Naftas grāmata* (1984) stāsta par reisiem ar Latvijas kuģniecības tankkuģiem *Alūksne*, *Bauska* un *Hosē Martī* starp Ventspili un Eiropas lielostām, bet *Zilā grāmata* (1988) – par rakstnieka ceļu zem burām uz pasaulē lielākā burinieka *Sedovs* kopā ar Rīgas un Liepājas jūrskolu kursantiem līdz pat Lisabonai, no kurienes portugāļu jūrasbraucēji devās pretim Jaunās pasaules atklājumiem.

Tālo ūdeņu vilinājums – tieši tā varētu raksturot šos stilistiski jaudīgos J. Lapsas darbus, kas aizrauj vēl šobaltdien, kad Latvijai vairs nav savas tirdzniecības flotes, bet gribēšanu iet jūrā mūsu tautieši saglabājuši. *Zilajā grāmatā* rakstnieks citē aristokrātiskas cilmes skitu – vārdā *Anaharsis* –, kurš teicis: „*Cilvēks var atrasties trīs stāvokļos – dzīvs, miris un jūrā.*”

Tieši starp šīm trim stihijām tad arī tiek malti J. Lapsas aprakstu varoņi – tālbraucēji kapteiņi, kuģu mehāniķi, bocmaņi, koki un politdarbinieki, jo tas ir laiks, kad ārzemēs jūrniekus laiž krastā pa trim, kad acis un ausis ir pat aklajam un kurlajam. Par spīti visam J. Lapsa ir pieņēmis šos spēles noteikumus, un viņa publicistikā virmo humors, asprātības un sāļie jūrnieku joki.

Otra marīnistikas darbu izlase *Kapteiņu stāsti* (Rīga : Jāņa Lapsas piemiņas biedrība, 2017) runā par laiku no 1993. līdz 1998. gadam, asi kontrastējot ar krājuma sākumā ievietoto *Karsto reportāžu* par Latvijas zvejas flotes gaitām Āfrikas krastos 1973. gadā.

Zvejas rajonos blakus Nigērijai, Sjerraleonei un Libērijai, kur pēc 23. platuma grāda šķērsošanas kuģiniekiem pienācās zināma deva tā saucamā tropiskā vīna, kas, pēc mediķu ieteikuma, kalpoja slāpju dzesēšanai, jūrnieki strādāja ellišķīgos apstākļos. Kontrasts ir J. Lapsas ceļojumi ar *Latvijas kuģniecības* tankkuģiem, rolkeriem un banānvedējiem 90. gados, kad kuģos omulīgi žužināja gaisa kondicionieri un kompānijas kajītē bufetnieces laipni un vēlīgi smaidīja pat vairākas reizes dienā.

J. Lapsas lielākais nopelns ir Latvijas jūrniecības jaunlaiku vēstures dokumentējums. Nodibinājis laikrakstu *Jūras Vēstis* (1991–1998), bijis kūrators Latvijas Jūras akadēmijai un stāvējis ierindā, cīnoties par Egonu Līvu (1924–1989) Kopotu rakstu izdošanu, viņš atstājis paliekošas pēdas Latvijas jūrlietu izziņēšanā valsts simtgades kopainā. Rakstnieks vienmēr ir aicinājis jauniešus nebaidīties no jūras aroda un izvēlēties ceļu uz Rīgas un

Liepājas jūrskolām, kur apgūstamas jūrniecības profesijas, jo, pēc Starptautiskās Jūrniecības organizācijas datiem, pasaulē vēl arvien trūkst apmēram 14 tūkstošu jūras virsnieku. Jūra ir visauglīgākā druva, Krišjāņa Valdemāra vārdiem runājot, kur tautas atrod godu un varu plašajā pasaulē. Jūra aicina, vilina, liek tai atdot visu savu mūžu. Par to ir bijis pārliecināts arī J. Lapsa:

„*Tad nāk Zunds. Matroži sākuši staigāt gludinātās biksēs un sniegbaltos kreklos. Ar kājām viņi stāv uz nestabila klāja, bet domās jau aizsteigušies divas diennaktis uz priekšu un pārvarējuši attālumu, kas šķir Zundu no Rīgas. Traleris slīd gar dāņu zemes krastu, un vējš atnes trūdošu lapu smaržu. Pirmo zemes smaržu pēc pieciem ūdeņos pavadītiem mēnešiem! No sardzes brīvie jūrnieki okupējuši augšējo tiltiņu un skatās uz krastu, uz zemi, skatās ar dīvainu sajūsmu, it kā viņu priekšā būtu pavēries negaidīts brīnums.*” (*Silķu grāmata*)

AR ZELTU ODERĒTI MĀKOŅI

Andris Grīnbergs, žurnālists

Cik zaļas lapas kokam... – tādu nosaukumu Sēlijas rakstniece Lūcija Ķuzāne devusi savai jaunākajai grāmatai, kura iznākusi ar viņas 1975. gada Jēkabpils ekonomiskā tehnikuma izlaiduma audzēkņu finansiālo nodrošinājumu un kurā viņa apkopojusi īsus savas dzīves vēstījumus un apceres. Tā nav parasta viena kursa audzēkņu un kursa audzinātājas atmiņu grāmata – tā ir grāmata, kuras pamatā ir māksla mazo savērt ar lielo, spēja ikdienišķo saistīt ar pasaules elpu, gudrība bez didaktikas atraisīt jauniešos vēlmi pacelties augstāk, just dziļāk, redzēt tālāk.

Skolotājas rakstnieces garīgā pieredze, talants būt kaut kam vairāk par labu skolotāju, prasme ne vien sapurināt, bet arī iedvesmot ticību dzīves Lielajai filozofijai – tas viss

167 lappusēm dod īpaši vilkmi, īpašu vērtību, īpašu auru.

Jau pašā sākumā rakstniece ar vienkāršu tēlojumu pamet visas grāmatas atslēgu. Pirms 45 gadiem – 1972. gada 1. septembrī – viņa ar saviem delverīgajiem pirmkursniekiem dodas izbraukumā, lai iepazītu novadu. Pietur pie Biržu baznīcas, kur dārza stūrī ar īpašu žodziņu atdalīts dubultkaps. Protams, jauniešiem neko neizsaka ne senie gadskaitļi, ne mācītāja Lundberga, ne Anša Līventāla vārds, lai gan viņš ir viens no pirmajiem latviešu dzejniekiem.

Un tad notiek interesantākais. Ar gudru ziņu skolotāja pierunājusī kopā ar viņiem braukt Valentīnu Cirsi, Jēkabpils muzeja vadītāju, nepārspējamu stāstītāju. Viena lieta, ja ko saka skolotājs, pavisam cita – ja kāds svešs,

kurš ir zināma autoritāte. Rakstniece ļoti dzīvi apraksta šo stāstījumu par to, kā bārenītis, cūkganiņš, kungam piederīgs dzimtcilvēks kļūst par mācītāja palīgu, iemācās spēlēt ērģeles, vadīt kori, muzicēt ar flautu, tulkot dziesmiņas no vācu valodas un – pats galvenais! – sacerēt dzejoļus. Izcelta arī ainiņa, kur Ansis, kad cauri Vidzemei brauc Krievijas cars Aleksandrs I, iet pretī cara karietei un pasniedz lūgumrakstu pēc pienācīga mitekļa. Un beigās vārdi: „*Un tikai tādēļ mācītāja Lundberga kaps līdz mūsdienām saglabājies, ka Ansis Līventāls apgūlās viņam blakus.*”

Jau paši tēlojumu nosaukumi, tādi kā *Vai esi jūrmalas priede?*, *Kā zirgs pie Nīlas...*, *Vēl gribas zelta kurpes uzaut*, mudina lasīt. Un lasot ik pa laikam tā vien gribas izrakstīt atsevišķas domas. „*Mums vajadzīgi jauni Alunāni!*”, jau tajos tālajos gados saka viens no skolotājas urķīgākajiem audzēkņiem Kārlis Litaunieks. „*Tu būsi*

inženieris, es kurinātājs. Ar ko tu pārāks?” – tā jau ir dzīves Mazā filozofija. „*Aizbraucu uz Sēlpili, kur vienmēr – tā man šķiet – ir saules caurausti kalni un ar zeltu oderēti mākoņi,*” tā ir L. Ķuzānes dzīves Lielā filozofija.

Bijušie audzēkņi savās dzīves gaitās acu priekšā arī vienmēr tur „ar zeltu oderētos mākoņus”. Tā Zigurds Driķis gan augstskolā, gan darbā, kas saistīts ar dažāda veida revīzijām, gan dažādās dzīves situācijās nekad nav zaudējis galvu. Bet kā lai zaudē, ja visu laiku pāri visam stāv skolotājas īsais, bet dziļais izlaiduma vēlējums: „*Kur mana dvēseles spēja...*”

Nobeigumā atklāšu nelielu noslēpumu. Grāmatai *Cik zaļas lapas kokam...* ne tuvu nebūtu tā tiešuma un spēka, ja autore L. Ķuzāne tajos gados katru dienu nebūtu rakstījusi, starp citu, parastā rūtiņpapīra kladē, sava audzināmā kursa dienasgrāmatu, ko patiesībā varētu nosaukt par skolotājas radošo grāmatu.

HRONIKA

AKADĒMISKĀ VIENĪBA AUSTRUMS

2015. gada 5. septembrī akadēmiskā gada atklāšanas brauciens uz Jelgavu, piemiņas brīdis pie vb. Jāņa Čakstes pieminekļa. Viesošanās J. Čakstes dzimtas mājās *Aučos*.

22. septembrī viesu vakarā ar priekšlasījumu *Teātra un kultūras nozares loma mūsdienu sabiedriskās domas un nacionālo vērtību veidošanā* uzstājās Nacionālā teātra direktors Ojārs Rubenis.

29. septembrī jn. Riharda Sīpola priekšlasījums *Vispārējā un reģionālā anestēzija*.

6. oktobrī vb. Viļa Kārklīņa (1940–2015) piemiņas vakars.

10. oktobrī piedalīšanās Andrieva Eiches un Pētera Bolšaita ceļojošā draudzības kausa izspēlē zolē ar konkordiju *Valdemārija* un studentu korporācijām *Fraternitas Lettica* un *Fraternitas Livonica*.

13. oktobrī jn. Paula Maurera-Maurata priekšlasījums *Kartinga pirmsākumi un attīstība Latvijā*.

19. oktobrī viesošanās studenšu korporācijas *Dzintra* literārajā vakarā, kur ar referātu par ģenētiski modificētajiem organismiem (ĢMO) uzstājās m! Helēna Dauvarte.

20. oktobrī jn. Jura Jēkaba Tomašūna priekšlasījums *Jaunsargu kustība Latvijā*.

22. oktobrī vb. Andrieva Eiches *Austruma* sabiedriskā diskusija *No drukāta vārda uz zīmi: no drukāta vārda uz digitālo pasauli?* Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) 4. stāva zālē. Uzstājās LNB Stratēģijas nodaļas vadītājs

Uldis Zariņš, uzņēmējs, grāmatu veikalu tīkla *Jānis Roze* pārstāvis Ainārs Roze un starptautiskās informācijas tehnoloģiju (IT) grupas DPA kvalitātes daļas vadītāja Sanita Meijere (tuvāk sk. iepriekšējā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

27. oktobrī notika *Austruma* novusa turnīrs, kurā uzvarēja jn. R. Sīpols.

31. oktobrī *Austruma* 132. gadaspvētku svinīgajā sapulcē Latvijas Universitātes (LU) Mazajā aulā akadēmisko priekšlasījumu *Samariešu kustība Latvijā* sniedza sav. Viesturs Kleinbergs. Vakarā notika saviesīgā daļa *Austruma* namā Ģertrūdes ielā 123.

9. novembrī *Austruma* gadaspvētku svinības Kanādas un ASV kopās Bostonā (ASV).

11. novembrī piemiņas sveču nolikšana 11. novembra krastmalā Rīgā.

17. novembrī draugu vakars ar austrumiešu stāstiem par gaitām zemessardzē un ziedojumu akciju *Atbalsti zemessargu!*.

18. novembrī līdzdalība akadēmisko mūžorganizāciju gājienā uz Brāļu kapiem Rīgā.

21. novembrī piedalīšanās igauņu studentu biedrības *EŪS Põhjala* 131. gadaspvētkos Tallinā (Igaunija).

24. novembrī viesu vakarā sav. Matīsa Lūciņa priekšlasījums *Medības Latvijā un latviešu mednieku stāsti*.

26. novembrī viesošanās konkordijas *Valdemārija* literārajā vakarā par pēdu fosilijām Latvijā. Galvenais runātājs – kr! Edgars Maļinovskis.

27.–29. novembrī viesošanās igauņu studentu biedrības EŪS Absolventu dienās Tartu (Igaunija).

1. decembrī vb. kandidāta Aināra Rudzīša priekšlasījums *Vīrieša veselība kardiologa skatījumā*.

3. decembrī līdzdalība konkordijas *Valdemārija* rīkotajos Krišjāņa Valdemāra lasījumos.

9. decembrī Beļģijas austrumiešu viesošanās pie EŪS Beļģijas kopas biedriem Briselē (Beļģija).

15. decembrī *Austruma* gada kopsapulce.

26. decembrī *Austruma* Ziemassvētki.

28. decembrī vb. Armanda Beļicka viesošanās pie Austrālijas austrumiešiem Varandaitā (*Warrantyte*) Viktorijas štatā (Austrālija).

2016. gada 5. janvārī jaunā semestra atklāšana.

9. janvārī līdzdalība studentu biedrības *Šalkone* rīkotajās dižmedībās Jelgavas mežos.

16. janvārī *Austruma* komandas piedalīšanās EŪS *Põhjala* rīkotajā Igaunijas mūžorganizāciju volejbola turnīrā Tartu (Igaunija).

19. janvārī jn. Kristapa Makovska priekšlasījums *Tu, mežs, enerģija*.

26. janvārī Tatjanas dienas svinības *Austruma* namā kopā ar studenšu korporāciju *Sororitas Tatiana* un studentu korporācijām *Fraternitas Arctica* un *Fraternitas Livonica*. Ar priekšlasījumu *Kodoltehnoloģijas, drošība un enerģētiskā neatkarība* uzstājās *Fraternitas Livonica* fil! *Dr. phys. Agris Auce* (tuvāk sk. iepriekšējā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

6.–7. februārī austrumieši viesojās EŪS *Põhjala* Ziemas dienās atpūtas bāzē *Piiri* Otepē aprīņķī (Igaunija).

9. februārī viesu vakarā priekšlasījumu *Diasporisko dzīvi meklējot: Latvijas emigrantu socioloģiskais portrets* sniedza LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieks Mārtiņš Kaprāns.

16. februārī literārajā vakarā Fatiha Universitātes (*Fatih Üniversitesi*, Turcija) sociālo zinātņu profesora Dr. Ihsana Jilmaza (*Ihsan Yilmaz*) priekšlasījums *Starpvalstu pilsoniskās kustības: Hizmet kustības stāsts*. Otrajā daļā – turku virtuves gardumi.

Atālieša Aivara Līduma dāvinājums – *Akadēmiskās Dzīves* pārstāves Austrālijā Daces Dārziņas vadībā tapusi grāmata – LU Akadēmiskās bibliotēkas direktores Ventas Kocerēs rokās.

Foto: Roberts Svižeņecs

20.–22. februārī *Austruma* zemledus makšķerēšana Alūksnes ezerā.

23. februārī vb. Ojāra Upatnieka (1931–2016) un vb. Georga Bagātā (1921–2016) piemiņas vakars.

24. februārī Igaunijas neatkarības dienas svinības ar *EŪS* biedru viesošanos.

1. martā viesu vakars.

8. martā dziesmu vakars.

9. martā līdzdalība studentu biedrības *Fraternitas Rusticana* literārajā vakarā konkordijas *Valdemārija* namā, kur ar priekšlasījumu par Latvijas alām un dižkokiem uzstājās pētnieks Guntis Eniņš.

15. martā viesu vakarā pētnieka Arta Zuikas priekšlasījums *Valsts ģeodēziskā tīkla uzturēšana*.

17. martā austrumiešu piedalīšanās Latvijas Centrālās padomes piemiņas pasākumos Latvijas Kara muzejā un pie Brīvības pieminekļa.

22. martā *Austruma* boulinga turnīrā *Zelta Boulinga un skvoša centrā* uzvarēja sav. Harijs Batrags.

29. martā jn. Daniila Ševčenko priekšlasījums *Šokolādes propaganda*.

2.–3. aprīlī *Austruma* pirts vakars kopā ar viesiem no *EŪS Põhjala* Ādažu novada Kadagā.

8.–10. aprīlī *Austruma* delegācija piedalījās *EŪS* 146. gadasvētkos Tartu (Igaunija).

12. aprīlī dziesmu un alus vakars.

16. aprīlī piedalīšanās studenšu korporācijas *Dzintra* rīkotajā pavasara talkā rakstnieka Edvarta Virzas mājās *Billītes* Ozolnieku novada Sidrabenes pagastā.

19. aprīlī jn. Māris Skutelis savā priekšlasījumā vadīja lasījumus un paraugdemonstrējumus par dziesmu komponēšanu.

23. aprīlī talka *Austruma* īpašumā Ģertrūdes ielā 123.

26. aprīlī jn. Ērika Strazdiņa priekšlasījums *20. gs. ķīmiķis Frics Hābers*.

30. aprīlī – 1. maijā *Austruma* līdzdalība Valpurģu nakts svinībās Tartu (Igaunija) kopā ar *EŪS* un *EŪS Põhjala*.

3. maijā priekšlasījumu par ceļojuma iespaidiem Apvienotajos Arābu Emirātos un Austrālijā un tikšanos ar turienes austrumiešiem sniedza vb. A. Beļickis.

7. maijā austrumiešu piedalīšanās Andrieva Eiches un Pētera Bolšaita ceļojošā draudzības kausa izspēlē zolē ar konkordiju *Valdemārija* un studentu korporācijām *Fraternitas Lettica* un *Fraternitas Livonica*.

10. maijā literārajā vakarā ar priekšlasījumu *Alūksnes viduslaiku pils vēstures avotos un literatūrā* uzstājās sav. Mikus Žagata.

14.–15. maijā Darba svētki pie *Austruma* goda biedres Baibas Zirnes Ādažu novada *Suitiņos*.

17. maijā *Austruma* namā sadraudzības literārais vakars ar studenšu korporāciju *Daugaviete*. Priekšlasījumu par vīnu un tā darīšanu sniedza jn. M. Skutelis un sav. R. Sīpols.

24. maijā Latvijas mazo alusdarītavu brūvējumu degustācija un vērtēšana.

27. maijā *Austruma* akadēmiskā gada noslēguma sarīkojums.

15. jūlijā *Austruma* Dārza svētkos ar priekšlasījumu par savu grāmatu *Dzīves meistars* uzstājās vb. Jānis Ritums (tuvāk sk. iepriekšējā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

16.–17. jūlijā *Austruma* pārstāvju līdzdalība konkordijas *Valdemārija* sporta spēlēs Lo-desmuižas sporta bāzē Vecpiebalgas novadā.

5.–7. augusts Jauno austrumiešu salidojums – laivu brauciens pa Ventu.

10. augustā vb. Ainārs Lerhis un vb. Ainārs Dimants pārstāvēja *Austrumu* un uzstājās grāmatas *Akadēmiskā vienība Atāls 1959–2016 Academic Association Atāls* (2016) atvēršanā LU Akadēmiskajā bibliotēkā, kur *Atāla* vecākais Aivars Līdums dāvināja šo grāmatu bibliotēkai (tuvāk sk. iepriekšējā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

sav. **Ivars Dimdiņš**, audzinātājs

AKADĒMISKĀ VIENĪBA *LATVIETE*

2015. gada 18. novembrī kopā ar citām akadēmiskajām mūža organizācijām devāmies ikgadējā studentu korporāciju rīkotajā svētku gājienā no Latvijas Universitātes uz Brāļu kapiem, modinot Rīgu, lai pie Mūžīgās uguns klausītos svinīgo ceremoniju, uzrunas un pie Mātes Latvijas noliktu ziedus. Pēc tam kā katru gadu *Latvietes* draudzenes apciemoja vienībai svarīgas un nozīmīgas atdusas vietas Meža un Raiņa kapos, nobeigumā baudot svētku brokastis.

10. decembrī Sirmajā stundā saviešu kandidāte Dana Aivare referēja par socioniku, stāstot par cilvēku personības tipiem (socionika balstās uz Kārļa Gustava Junga psiholoģisko tipu teoriju), par cilvēku izturēšanos dažādās dzīves situācijās.

20. decembrī Svinīgā sagaita – Ziemas-svētki Ādažos pie vecbiedres Gundegas Dambes. Kopā ar folkloras kopas *Silavoti* vadītāju Ramantu Jansonu un grupas dalībniekiem mācījāmies latvisko dzīvesziņu, gājām rotaļās, veicām dažādus ziemas saulgriežu rituālus.

2016. gada 4. februārī Sirmajā stundā par politisko partiju sistēmu Latvijā starpkaru periodā referēja saviešu kandidāte Līga Atstāja.

25. februārī Svinīgajā sagaitā uzņēmām savietes L. Atstāju, Ievu Lejiņu un D. Aivari.

9. martā viesošanās pie studentu biedrības *Fraternitas Rustikana*. Tikšanās ar Latvijas dabas pētnieku Gunti Eniņu, kurš iepazīstināja ar Latvijas alām un dižkokiem, rādot bagātīgu foto materiālu.

12. martā Svinīgā sagaitā kultūras pilī *Ziemeļblāzma* svinējām savus 91. gadasvētkus, klausoties Kārļa Vērdiņa (attēlā) dzeju un grupas *Sigma* solista Jāņa Ozoliņa mūziku.

28. martā Svinīgā sagaita pie vb. G. Dambes Ādažos – Lieldienu svinēšana, ievērojot latviešu tradīcijas.

26. jūnijā Svinīgā sagaita – Zemeņu balle atkal Ādažos pie vb. G. Dambes. Tā ir mūsu vienības ikgadējā tradīcija, akadēmisko gadu beidzot. Atskatāmies uz paveikto iepriekšējā gadā, izvirzām mērķus nākamajam gadam. Šos svētkus svinam kopā ar savām ģimenēm,

Akadēmiskās vienības *Latviete* 91. gadasvētki

bērniem, un tas vienmēr ir sarīkojums, uz kuru ierodas arī tās *latvietes*, kuras nav varējušas būt kopā ar mums citos akadēmiskajos pasākumos.

30. jūlijā, pašā vasaras vidū, kā ik gadu devāmies apceļot dzimto zemi, baudot arī kādu kultūras sarīkojumu. Šoreiz mūsu ceļš veda uz Ķemeriem, pastaigājāmies pa Ķemeru purva takām, pēc tam jauki pavadījām laiku baskāju

takās. Galamērķis bija ciemošanās pie mūsu savietes Kristīnes Zihmanes Tukumā – Salmu muzejā, kuru viņa izlolojusi un izveidojusi kopā ar savu vīru. Tā ir vieta, kur bieži notiek dažādas salmu darbnīcas, tiek svinēti svētki, un to brauc apmeklēt arī ārvalstu tūristi. Šīs jaukās dienas nobeigumā Durbes estrādē noskatījāmies brīvdabas muzikālo izrādi *Mulķe sirds*, tā vēl nedaudz pagarinot šo burvīgo dienu.

sav. **Dagnija Ivanovska**

LATVIEŠU KATOĻU STUDENTU UN AKADĒMIĶU APVIENĪBA *DZINTARS*

Dzintars Latvijā un citur pasaulē

Apvienība darbojas prezidija vadībā un četrās vienībās aizjūrā un trīs vienībās Latvijā. Gadu gaitā vairākas vienības ārzemēs likvidētas, darbība apstājusies arī Daugavpils vienībā. Lielākā vienība ir Rīgā, katru gadu februārī tā pārvēlē savu vadību. Rīgas vienības darbs koncentrējas apvienības telpās Klosters ielā, bet pasākumi notiek arī citur – izbraukumi un pārgājieni brīvā dabā. Rīgas vienības darba plānā ik gadu ir 10 sarīkojumi. Apvienība cieši sadarbojas ar Romas Katoļu baznīcu.

Vienības ASV un Kanādā

ASV *Dzintars* darbojas Indianapolisā, Grandrepidsā un Čikāgā, Kanādā – Toronto. Biedru kopējais skaits ir tuvu simtam. Liela daļa dzintariešu ir iesaistīti sabiedriskos un draudžu darbos. Papildus dzintarieši regulāri nodrošina ceļojumus uz aizjūru Latvijas Katoļu baznīcas vadītājiem. Vēl vienmēr tiek saņemts ievērojams finansiāls atbalsts kā baznīcai Latvijā kopumā, tā *Dzintara* darbam īpaši.

Stipendijas katoļu studentiem

2015. gada 5. decembrī *Dzintara* telpās notika prelāta Ādolfā Grosberga piemiņas stipendiju fonda stipendiju piešķiršanas sanāksme, kurā fil! Ineses Runces vadībā fonda valde un viesis fil! Jānis Dimants uzklaustīja

pretendentus. Fonda valde 2016. gadam piešķīra prelāta Ā. Grosberga un bīskapa Jāzepa Rancāna stipendijas, kā arī papildus vēl divas stipendijas. Pēc gada stipendijas tika piešķirtas arī 2017. gadam.

Jauna grāmata

5. novembrī LU telpās tika prezentēta dzintarieša pr. Staņislava Ladusāna SJ piemiņas grāmata *Klātbūtene. Latviešu un brazīliešu filozofa jezuītu tēva Staņislava Ladusāna dzīve un darbi*. Grāmatas autore – asoc. prof. Māra Kiope. Prezentācijā piedalījās arī Jelgavas bīskaps emer. Antons Justs, fil! Jānis Valtervintene, fil! I. Runce un citi dzintarieši.

Dzintarieši un bēgļu jautājums

Decembrī fil! I. Runce kā brīvprātīgā darbiniece devās uz Itāliju, lai iepazītos ar bēgļu uzņemšanas apstākļiem un palīdzētu savas kopienas darbiniekiem. Vasarā filistre parakstīja vairāk nekā 160 sabiedrībā pazīstamu cilvēku atklātu vēstuli, aicinot pozitīvi novērtēt bēgļu uzņemšanu Latvijā.

Krāsu pasniegšanas konvents Rīgā

2016. gada 23. janvārī konventā tika pasniegtas apvienības krāsas jaunajam dzintarietim jezuītu tēvam Jānim Meļņikovam (1. att.). Ceļu uz apvienību jaunais priesteris

1. attēls. Pr. Jānis Meļņikovs SJ
krāsu pasniegšanas konventā

atrada, studējot ASV jezuītu Lojolas Universitātē, kur Čikāgas dzintarieši ar viņu izveidoja ciešas saites.

Dzintarieši un kultūra

Dzintarieši ārzemēs atbalstīja un vēl vienmēr atbalsta Operas namu, savukārt dzintarieši Rīgā organizēti apmeklēja izrādes. **7. februārī** dzintarieši apmeklēja operu *Rigoletto*, **20. februārī** devās uz izrādi *Mūzikas skaņas*.

Līdzdalība valstiskos pasākumos

2015. gadā Nacionālā elektronisko plašsaziņas līdzekļu padome (NEPLP) apstiprināja Sabiedriskās konsultatīvās padomes (SKP) sastāvu. Divdesmit dalībnieku sastāvā darbojās arī *Dzintara* pārstāvis fil! Valdis Labinskis. Divus gadus vēlāk, pārvēlot sastāvu, V. Labinskim piebiedrojās arī fil! Dainis Mjartāns – gan pārstāvēt citu organizāciju.

Kā katru gadu LKSAA *Dzintars* ar savu karogu un apvienības krāsām **18. novembrī** piedalījās Latvijas akadēmisko mūža organizāciju gājienā uz Rīgas Brāļu kapiem. Pēc gājiena dzintarieši tradicionāli pulcējās apvienības

telpās, kur noklausījās svētku uzrunu, pieminēja mūsu krāsnešus, kas saņēmuši dažādus Latvijas valsts apbalvojumus, un mielojās ar svētku kliņģeri.

Līdzdalība starptautiskos pasākumos

Apvienības prezidents 2016. gada septembrī piedalījās *European Workshop of dealing with the violence burdened past of Bosnia and Hercegovina*, kur nedēļas garumā iepazīnās ar nacionālās un reliģiskās neiecietības sekām. Apvienība uztur sakarus arī ar katoļu inteliģences organizāciju *PAX ROMANA* un lietuviešu studentu korporāciju *Tautito* Kauņā (Lietuva).

LKSAA *Dzintars* kongress 2016

Dzintara telpās Rīgā **29. oktobrī** notika apvienības kongress, kurā pēc sešu gadu darbības no prezidenta amata aizgāja fil! V. Labinskis un viņa vietā stājās fil! J. Valtervitenheims (2. att.). Kongresā tika pārvēlēta apvienības vadība nākamajiem diviem gadiem. Kongresa svēto misi celebrēja V. E. kardināls Jānis Pujats, koncelebrējot bīskapam emer. Jānim Justam un apvienības kapelānam Jurim Jalinskim.

2. attēls. Jaunais *Dzintara* prezidents
Jānis Valtervitenheims kongresā lasa
akadēmisko uzrunu

Mūžībā aizgājuši izcili dzintarieši

Beļģijā mūžībā aizgājis Luvēnas Katoļu universitātes mākslas zinātņu doktors profesors **Jāzeps Trizna** (1919–1915), kurš savā garajā mūžā bija gan apvienības prezidents, gan katoļu žurnāla *Gaisma* redaktors un daudzu rakstu, t. sk. zinātnisku, autors.

ASV mūžībā aizgājis *Hood College* vēstures un politisko zinātņu docētājs **Leonards Latkovskis** (1943–2015), kurš vairāku gadu desmitu garumā piesaistīja amerikāņu studentu interesi PSRS, Latvijai un Latgalei, organizējot

turp braucienus kā okupācijas laikā, tā arī vēlāk pēc neatkarības atjaunošanas.

ASV mūžībā aizgājis vācu un krievu valodas un literatūras profesors **Aleksis Rubulis** (1922–2015). Profesors darbojās vairākās universitātēs Eiropā un ASV, pēdējos mūža gadus pavadīja Čikāgā (ASV). No daudzajām viņa sarakstītajām grāmatām, iespējams, nozīmīgākā ir 1954. gadā izdots romāns par leģionāru dzīvi *Ar nāvi uz tu*.

Mūžīgo mieru dod viņiem, Kungs, un mūžīgā gaisma lai atspīd viņiem!

fil! **Valdis Labinskis**

STUDENTU BIEDRĪBA *FRATERNITAS RUSTICANA*

2015. gada 14. oktobrī biedrības amatpersonu vēlēšanas. *Fraternitas Rusticana* valdē tika ievēlēti seniors (valdes priekšsēdētājs) F! Andris Sprukuls, viceseniors (valdes loceklis) F! Jānis Vidriķis, oldermanis (valdes loceklis) F! Aivars Priedītis. Ievēlēts revidents F! Elmārs Pelkaus. Iecelti dziesmu vadītājs (*Magister cantandi*) F! Kristaps Kalniņš, literāro vakaru vadītājs (*Magister*

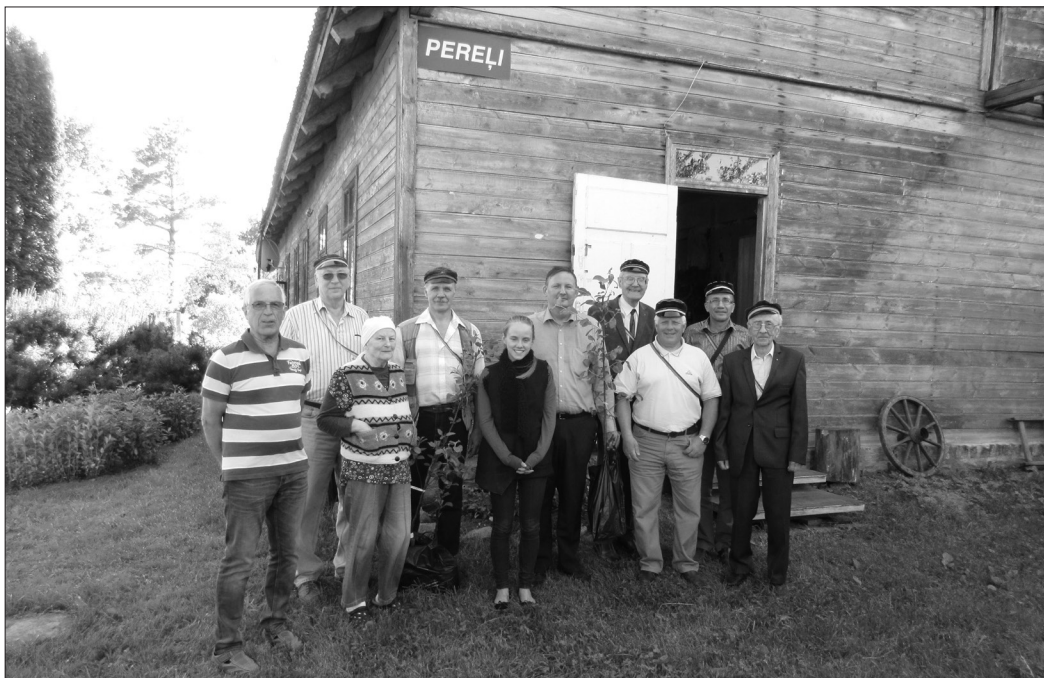
litterarum) F! Aivars Berķis, kasieris un ekonoms F! Aivars Ošs.

31. oktobrī *Fraternitas Rusticana* pārstāvji apmeklēja akadēmiskās vienības *Austrums* dibināšanas 132. gadadienas svinīgo sarīkojumu.

2. novembrī *Fraternitas Rusticana* 94. gadsvētki.

1. attēls. Ziemassvētku svinīgais un saviesīgais sarīkojums *Fraternitas Rusticana* biedriem un viņu ģimenēm

2. attēls. *Fraternitas Rusticana* komeršs. Saviesīgs sarīkojums F! K. Kalniņa dzimtas mājās Viesturu pagasta *Pereļos*

18. novembrī *Fraternitas Rusticana* līdzdalība studentu organizāciju svinīgajā svētku gājienā uz Brāļu kapiem Rīgā. Pēc gājiena un un filistru godināšanas Meža kapos – ziedu nolikšana pie goda filistra Kārļa Ulmaņa pieminekļa Rīgā.

26. decembrī Ziemassvētku svinīgais un saviesīgais sarīkojums *Fraternitas Rusticana* biedriem un viņu ģimenēm (1. att.). Sarīkojuma dalībnieki dāvanā saņēma kalendāru ar *Fraternitas Rusticana* simboliku.

2016. gada 10. februārī F! A. Berķa stāstījums par grāmatas *Ne tikai vagas vilcēji*, kas veltīta Latvijas Zemnieku savienības dibināšanas simtgadei, tapšanu (tuvāk sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

9. martā pie *Fraternitas Rusticana* ciemojās Latvijas dabas pētnieks, zinātnieks un publicists Guntis Eniņš ar vieslekciju par dižkoku un alu izpēti, kuru noklausījās arī aicinātie viesi no akadēmiskās vienības *Latviete*, studenšu korporācijām *Varavīksne* un *Daugaviete*, konkordijas *Valdemārija* un akadēmiskās vienības *Austrums*.

13. aprīlī F! E. Pelkua literārais priekšlasījums *Latvijas Pirmās republikas problemātika jaunākajā vēstures literatūrā*.

4.–5. jūnijā *Fraternitas Rusticana* komeršs. Vispirms Bauskas pils apskate un ekskursija Bauskas alus darītavā. Turpinājumā saviesīgs sarīkojums F! K. Kalniņa dzimtas mājās Viesturu pagasta *Pereļos* (2. att.).

F! **Andris Sprukuls**

STUDENTU BIEDRĪBA ŠALKONE

- 2015. gada 14. septembrī** referātu vakars.
22. septembrī etiķetes kursi.
23. septembrī pirmkursnieku iesvētības.
29. septembrī Miķeļdienas groziņu vakars.
30. septembrī līdzdalība korporāciju foto orientēšanās.
- 1. oktobrī** Azemitologa svētki.
5. oktobrī dziesmu vakars.
7. oktobrī Baltijas–Amerikas fonda lekcija par iespējām studēt ASV.
14. oktobrī *Cross Country*.
20.–21. oktobrī talka medību pilī Inčukalnā.
24. oktobrī referātu vakars pie akadēmiskās vienības *Austrums Rīgā*.
28. oktobrī medību talka Jaunkalsnavā un rudens balle *Meža vakars*.
30. oktobrī projekts *Katram latvietim pa ozolam*.
- 4.–6. novembrī** piedalīšanās konferencē *Zināšanās balstīta meža nozare*.
11. novembrī piedalīšanās lāpu gājienā Jelgavā.
12. novembrī operas *Seviljas bārdzinis* apmeklējums.
13. novembrī talka Rīgas zoodārzā.
18. novembrī piedalīšanās akadēmisko mūža organizāciju gājienā Rīgā.
5. decembrī rudens semestra sēde.
15. decembrī *Ziemassvētki manā istabiņā*.
16. decembrī došanās ar bērniem uz mežu pēc Ziemassvētku eglītes un Ziemassvētku sarīkojums *Šalkonē*.
- 2016. gada 9. janvārī** *Šalkones* dižmedības.
- 5. februārī** brauciens uz Limbažiem pastāstīt par Latvijas Lauksaimniecības universitāti (LLU) un tās Meža fakultāti.
- 10. februārī** Ēnu diena un referātu vakars.
17. februārī Koju olimpiskās spēles.
18. un 24. februārī deju apmācības *Šalkonei*.
24. februārī studentu folkfestivāls.
26.–28. februārī piedalīšanās izstādē *Skola 2016*.
2. martā pavasara balle *Meža vakars 2016*.
6. martā Oskara Kalpaka piemiņas sarīkojums.
16. martā referātu vakars.
18. martā Atvērto durvju diena LLU.
29. martā talka Rīgas zoodārzā un tikšanās ar Jāni Skuteli.
6. aprīlī *Šalkones* rīkots LLU fakultāšu pašpārvalžu saliedēšanās pasākums, referātu vakars.
13. aprīlī referātu vakars.
14. aprīlī ekskursija pa LLU pils hercogu kapenēm.
20. aprīlī Mežu dienas un *Mis un Mistery meži*.
22. aprīlī brauciens uz *Silavu* Mežzinātnes dienā.
23. aprīlī Lielā talka Langervaldes mežā.
24. aprīlī baleta apmeklējums Latvijas Nacionālajā operā un baletā.
27. aprīlī informatīvā diena Jelgavas Spīdolas ģimnāzijā.
30. aprīlī Valpurģu nakts Tartu (Igaunija).
6. maijā līdzdalība balvas *Zelta čiekurs* pasniegšanā.
7. maijā piedalīšanās Stipro skrējienā.
14. maijā līdzdalība Muzeju naktī.
27. maijā iešana Jelgavas pilsētas svētku gājienā.
28. maijā pavasara semestra sēde.

Agita Gabranova, biedrības seniore,
Āris Pūseps

AKADĒMISKĀ DZĪVE IN THIS ISSUE

Ieva Kalniņa

Latvian Literary Studies between Three Whales

Latvian literary studies are based on three whales – internationalization, national and social responsibility and finance.

Latvian literary scholars are increasingly involved in internationally funded projects, where the most important works are related to feminism (A. Cimdiņa), postcolonialism (B. Kalnačs the 17th–19th century Latvian and Baltic German literature (P. Daija, M. Grudule) and the electronic literary environment (E. Kristšone-Eglāja).

National and social responsibility relates to the knowledge of Latvian and the interests of teachers, students, museum employees and other stakeholders. The most important issues are therefore related to the history of Latvian literature, studies of individual writers' creative work, and evaluation of various theories. Here we can mention conferences dedicated to Rainis and Aspazija, the recently published complete works of Aspazija, the complete works of Veronika Strēlerte, collections of articles in Mūsdienu literatūras teorijas (Contemporary literary theories), Poētika tuvplānā: Viena dzejoļa analīzes antoloģija (Poetry in the foreground: Anthology of one poem analysis) and regional publications such as Kurzemes rakstnieku siluēti (Silhouettes of writers from Kurzeme).

The internationalization of literary research is influenced by the availability of literature in other languages and is necessary for the comparative approach.

As contemporary literature is at the heart of translation, recent literature is given the most attention in the articles of this journal.

The other articles deal with issues not yet systematically examined in Latvian literature (visual poetry, cinematography in Latvian literature, and legal discourse).

Māra Grudule

Depiction of Nationalities in a Set of Latvian Historical Novels from the Series Mēs. Latvija, XX gadsimts (We. Latvia, XX Century)

The paper discusses six historical novels: Osvalds Zebris Gaiļu kalna ēnā (In the Shadow of the Cock's Hill, 2014), Guntis Berelis Vārdiem nebija vietas (No Place for the Words, 2015), Pauls Bankovskis 18, Inga Gaile Stikli (The Glass Shards, 2016), Gundega Repše Bogene (bogene – a chthonic creature at the doorstep or fireside, 2016), Māris Bērziņš Svina garša (Taste of Lead, 2015) devoted to the history of Latvia during the first four decades of the 20th century – the revolution of 1905, First World war, the establishment of the independent state of Latvia, the years of regime of Kārlis Ulmanis, the first year of soviet occupation and the beginning of the Second World war. The author examines the depiction of Latvians and several other nationalities mentioned in the texts, chiefly Germans and Russians. All six writers pay most attention to the fates of Latvians. Almost all the protagonists are well-educated and almost all the novels stress the high level of Latvian culture. Germans and Russians are usually depicted as representatives of a political power. The main interest of the writers is the individual and his or her choices. In most cases the ethnic diversity of Latvian society is used to characterize the time and

space of a definite historical period. Due to Latvia's geographical situation the presence of nationalities other than Latvians has always been self-evident.

Ieva E. Kalniņa

**Anna (Asja) Lācis versus Jūlijs Lācis:
a Conversation in the Language of
Irreconcilable Otherness**

Previous researchers have focused mostly on the relationship of the stage director Anna (Asja) Lācis with B. Brecht, B. Reich, W. Benjamin and the Latvian poet L. Laicens. Jūlijs Lācis along with the role he played in the life of Anna Lācis is much less discussed. But it was him who, when they both in their youth admired I. Turgenjev's *Asya*, gave Anna this name, and – later, after their marriage – also her surname.

In order to characterize the complicated relationship of Anna and Jūlijs Lācis the term „otherness” seems to be the most appropriate, providing some understanding of the irreconcilable difference between them as a married couple. They differed in their political, moral, and artistic views. They never succeeded in overcoming the limits of their personal identity to become a joint „we”. This relationship sheds light on a different Anna Lācis, removing her from the pedestal, so to speak, when viewed from the aspect of humanity.

Jūlijs Lācis (1892–1941) met Anna Liepiņa at the age of 19 around the year 1911, when he was still a student at a gymnasium. They got married in 1914. In 1919 their daughter Dagmāra was born. In 1920 they divorced, because Jūlijs could not put up with Anna's attitude towards her daughter – she showed no motherly feelings. That this was not just a presumption of Jūlijs, was proven by Dagmāra (Dagmāra Ķimele) herself, who in the later years of her life wrote a memoir about her mother, entitled „*Asya: The Eventful Life of the Stage Director Anna Lācis*” (1997), thereby creating a real revolution in the Latvian literature describing childhood memories, as without any remorse, she destroyed the traditional requirements to describe one's childhood as the luckiest time in one's life and to praise one's mother

After their divorce Jūlijs Lācis became a journalist (studied in Paris) and a writer. He was

the editor of a very popular Latvian magazine *Atpūta* (1937–1940), and has published travelogues and feuilletons. After the Soviet Union occupied Latvia on 17th of June, 1940, he became a minister in the soviet government. Lācis was among those representatives of the government who in August of 1940 went to Moscow with the formal request to include Latvia into the USSR. The former spouses never met again, as Anna Lācis had been interred in a camp in Kazakhstan since 1938. Jūlijs Lācis asked the Deputy Chairman of the USSR Council of People's Commissars to review the case of Anna Lācis.

On 8th January 1941 Jūlijs Lācis was arrested, he died on 15th December 1941 in a prison in Astrakhan.

Iveta Leitāne

**The Discourse of Law in Latvian
Classical Literature. Divine Law,
Human-Made-Law, Natural Law**

The first look at Latvian literary classics conveys unambiguous pessimism about legal trials, anticipated by main figures of the stories and dramas who state that it is only Divine judgment one can trust in and wait for. An impression emerges that human made law and Divine law are alternatives and exclusive to each other, the legal and eschatological dimensions thus diverge. I argue that they are not alternatives since despite deficiencies in trials depicted in Latvian classics, traces of natural law are recognizable, and the connection between human made law and divine law (Noahide Laws) is strong not only in the eschatological sense. The justification of the natural law by biblical (Divine) law can be detected in writers as different as Apsīšu Jēkabs and Rūdolfs Blaumanis.

Ojārs Lāms

**Intercultural (Migrant) Literature.
Novel *Stroika* with a London View by
Vilis Lācītis or William B. Foreignerski
(in English Version)**

This paper deals with the contemporary migration experience through the subjective lens of literary text, to gain an insight on the

formation of intercultural (migrant) Latvian literature. The analysis focuses on the novel *Stroika with a London View* by Vilis Lācītis or William B. Foreignerski as the author renames himself for the English version of his novel. The novel published in 2010 is the first by the author, and describes the experiences of an illegal Latvian guest worker in the multicultural environment of London at the beginning of 20 century.

Lācītis combines the portrayal of proletarians' survival with entertaining and comical scenes from daily life. In the novel the story is told from the perspective of the narrator in first person, singular thus the different relationships between the protagonist and the surrounding environment are already defined by this choice.

In the novel of great significance is the image of London – a metropolitan and multicultural city, in which most of the events described in the novel occur. London is the key determinant for the poetics of intercultural literature in the novel – London can be a labyrinth, an initiation, a trap or a springboard. London as a city, which can afford everything that life can provide gives one a chance, not only to break away from the economic limitations, but also from the ideological narrowness in protagonists homeland as it is depicted in novel. The start of the quest for a new life at the beginning of the novel is to a certain extent traumatic as it is characteristically in traditional emigrant literature. However in the intercultural approach used by Vilis Lācītis, the migration experience results in freedom to accept new ideas and in gaining new horizons for the protagonist as well as for the reader.

Ieva Kalniņa

The Types of Biographical Novels in Contemporary Latvian Literature

The article is focused on the contemporary Latvian biographical novels and their classification based on the approach of Ansgar F. Nünning, the English narratologist of German origin.

Latvian biographical novels are diverse, and range from documentary to metaphysical. Exploring the message of the novel, and its structure and attitude to biography, four categories can be distinguished – documentary

imaginative novels (for example, S. Viese's novel *Mūžīgie spārni* [The Eternal Wings]), realistic imaginative novels (V. Rūmnieks, A. Migla, A. Čaks), revisionist imaginative novels (I. Bauere's novels) and imaginative meta-biography (N. Ikstena *Vīrs zilajā lietussmētelī* [Man in the blue raincoat]). The traditional Latvian biographical novels where there is a central documentary or a realistic or revisionist narrative are closer to the Latvian reader since meta-biographies are rare in recent prose.

Some Latvian biographical novels represent a part of the culture of entertainment (I. Bauere and others) which indicates that biographies of prominent people are of interest to readers of various social groups. The author values writers' biographies written from the point of view of their wives. For the average reader – simple language and repetition of literary techniques, and everyday myths are used in these novels.

An innovative feminine trend has appeared in recent biographical novels. By publishing women-centered novels and inclusion of texts that show a woman's perception of a prominent person's life and history, they are changing the collective narratives by providing a woman's perspective.

Mārtiņš Laizāns

Visual Poetry in Latvian Literature

Visual poetry in Latvian literature is an extraordinary phenomenon. In this case by extraordinary is meant its scarcity among the corpus of Latvian literary texts – only very few examples of it exist in Latvian literature even in the 21st century when it has gained a prominent place in other world literatures where there has been a turn of critical attitude towards it from negative to positive. At first evaluated only as a pastime on the margins of serious literature, since Apollinaire it has evolved into a serious genre of poetry and an art of its own and is not anymore considered only a childish game. Given this situation in contemporary criticism it is quite peculiar that Latvian literature and literary criticism does not pay a lot of attention to it and that thus visual poetry still stays as an outsider genre up to this day.

In this paper I will give a concise historical account of Latvian visual poetry and describe examples of it from various decades of Latvian literature. Quotations from Latvian literary critics and scholars about visual poetry are also given. I endeavor to illustrate the overall situation in Latvian visual poetry and give possible reasons why it is still being neglected and disregarded both by poets/artists and critics.

Jūlija Dibovska

Problems of Literary Cinematography in the Prose of Alberts Bels

Most of the prose works by Latvian writer Alberts Bels (1938) can be considered as cinematic in nature. In the period of 40 years this author has written three collections of short stories and 15 novels. Since this was the Soviet period during the most productive time of Alberts Bels life he experienced censorship and had to contend with last remnants of slowly dying Socialist Realist standards in literature and art. However works of Alberts Bels have always been different and more visual than those of any other writer of Latvian prose fiction of that period. One of the differences between his prose and that of others is the presence of cinematic elements. These elements can be divided in two different but connected forms: functional elements – cinematic imagery, cinematic institutions and professions, elements of cinema industry and movie production; and structural elements – the mimicry of screenplay in prose, for the most part marked graphically but also considered as edited „screens”, „parts”, etc. These elements are also evident in the works of other European and American or even Russian authors' such as Vladimir Nabokov, James Joyce, Virginia Woolf, Alain Robbe-Grillet, Alexandr Solzhenitsyn, etc. Usually the cinematic elements in prose are related to the cinematic experience of the author. Those of Alberts Bels is very similar to that of other authors that have used cinematic imagery experimentally and successfully in their work.

Aija Priedīte

The Past Reflecting on the Present or the Present Reflecting on the Past. My Contemporary View

This article should be regarded as a communication link between two, for the Latvian identity, very important research papers and their readers – Lilita Zalkalns' Back to the Motherland: Repatriation and Latvian Émigrés 1955–1958 and Eva Eglāja-Kristšone's The Iron Cutters: The Contacts between the Soviet Latvian and the Western Exile Writers. The first paper focuses on the second Soviet repatriation program and a very short time period, the years 1955–1958, but the research work puts the repatriation episode in a much wider context in regard to both time and studied theories and practices. The second paper is chronologically a follow-up of the first one and deals with the newer, very refined, Latvian KGB strategies employed until 1991 to discredit the Latvian exile in the West, involving the cultural and scientific elite of both Soviet Latvia and the Western exile. The readers might regard both papers as history, stories about the past – but no, they show that totalitarian powers have not changed their propaganda, the use of fake news approach / strategies over the years. Secondly, both papers deal with mental and political problems – cooperation and collaboration with the Occupation institutions – which still have not been addressed and analyzed publicly in Latvia.

Andrejs Veisbergs

Translations in the Years of Change of Power in Latvia (1939–1946)

Latvia was occupied by the Soviet Union in 1940, by Nazi Germany in 1941 and again by the Soviet Union in 1944/1945. The translation scene during the fast changing occupations of the 1940s is almost untouched area in Latvian translation history. The paper (especially statistically) focuses on book translations, including textbooks, manuals, encyclopedias, etc. Of course, translations include many other spheres, among them translations in newspapers and magazines. The latter occasionally overlapped

with book translations, as some literary works were first published in installments and then in book form. Incorporation of Latvia in the USSR meant a swift nationalization of publishing, introduction of censorship, ideologization and a transition from the traditional source language and author diversity to Russian as a dominant source language and works from the soviet menu. German occupation brought denationalization, a return to certain normality with German and Nordic literature dominating the translation scene. The second Soviet occupation produced an even more distorted and ideologically limited translation scene which to some extent normalized only after Stalin's death. Agents of translation (translators, editors, publishers) during these traumatic years adapted to existing conditions and to some extent tried to preserve their agendas.

Jānis Siliis

Language and Society in Latvia: an Insight into Several Directions of Sociolinguistic Research and Priorities of Researchers

In the publication lists compiled during the last 19 years and found in the website of the Latvian language Institute of the University of Latvia the author of the paper has recorded 445 sociolinguistic publications covering a variety of topics important both for theory and practical issues relevant to processes in Latvia. The paper provides a survey of research in several domains of sociolinguistics, namely, language environment, sociolinguistic situation and language policy in Latvia. The choice of publications examined this time was motivated by the quantitative aspect of research in the given subdivisions of sociolinguistics, leaving qualitative analysis for future research. Quantitative analysis shows the degree of interest in a concrete field, as well as the professional specialization of sociolinguists over a longer period of time.

The concrete fields chosen in this description of history of sociolinguistics in Latvia have been divided here into two groups: the first group deals with those research publications that analyze language situation in the country and the linguistic attitude of the residents (both citizens and non-citizens) of

Latvia. Publications of the second group are on research which puts more emphasis on the theoretical issues of the discipline.

This is the first time when a more detailed analysis, of the work begun by Ina Druviete, who provided a panoramic view of sociolinguistic research in the three Baltic countries, is presented Here this work has been extended by analyzing a much larger number (over four hundred) research publications. This is also the author's first attempt to provide a somewhat subjective insight into some of the domains of sociolinguistic research in Latvia, and to describe his initial steps in contrastive sociolinguistic research in 1975 providing a contrastive analysis of social semiotics of forms of English and Latvian address.

Ilgars Grosvalds

Latvian Women Writers

In literature Latvian women entered in the 70-ies of the 19th century. The first of these Latvian writers was a leader in the age of national awakening, the sister of Krišjānis Valdemārs, Marija Medinska-Valdemāre.

Among promising women writers were those expressing the national spirit and strivings Aspazija and Anna Bigadere. The outstanding women writers of novels and short stories were Ivande Kaija and Aīda Niedra, in dramaturgy – Minna Dišlere and Elīna Zālīte, and in poetry – Austra Dāle, Paulīne Bārda, Elza Stērste and Elīna Zālīte.

Valters Ščerbinskis

The National Encyclopedia. Idea and Basic Principles of the First Steps

There have been several universal encyclopedias published in Latvian since the very first one published in the 19th century. Most prominent among them was the *Konversācijas vārdnīca*, which had articles of high quality produced by the universal approach However due to historical circumstances (occupation of Latvia by the Soviet Union), in 1940 publication of these volumes was stopped. Under Soviet regime, there were several Latvian language encyclopedias, most popular of them being the Latvian Soviet encyclopedia

published in the 80s. All of them suffered from the strict requirements of the communist ideology which significantly lowered the quality of the publication.

Encyclopedias in different countries have a rich history. Particularly influential in Latvia had been German Brockhaus editions. Britannica and Russian (Soviet) encyclopedias have also left their traces on Latvian encyclopedias. Developments in the late 20th and early 21st century radically changed the encyclopedic world. Almost all printed publications, disappeared and many state-supported encyclopedias moved to online versions and continued to exist competing for audience with the product of social networking Wikipedia.

For two decades after Latvia regained independence, there was a lack of funding for a new encyclopedia. In 2014 however the Ministry of Culture decided to support the creation of a new national encyclopedia. Although there have always been rich encyclopedic traditions in Latvia and elsewhere, the internet age of the 21st century created both new obstacles and opportunities for the new creation of encyclopedias. The development of the current National encyclopedia (NE) project faces three major challenges: first – should one concentrate on either paper or on electronic versions, second – creation and management of an effective and rational decision making process regarding the content of the encyclopedia, third – key-word lists and choosing between differing approaches in creating universal content. Keeping current conditions in mind, the only solution was to create a universal encyclopedia using electronic environment. Rather limited financial and human resources available suggested the creation of an extensive but still manageable voluntary network of supervisors, consultants, and advisers who could provide solid quality in the content. Third problem – key-word lists and the creation of the content was related to the hierarchical structure of the sciences starting with more general issues and continuing further to more detailed topics. Although NE project definitely should be a long-term undertaking, the first step will be taken in 2018 when the electronic version of the NE will be made public. Plans for the publication of the printed version of NE so far have been postponed. One volume focusing entirely on Latvia however will be published in 2018.

Marta Ābula

Plagiarism in Academic Environment

Plagiarism is highly relevant issue in today's education and is closely connected to the quality of educational system in Latvia. Plagiarism has been around for ages, but today's technologies have helped to spread it in academic environment like never before. In the article author compares definitions of plagiarism within various universities in Latvia and analyzes reasons and consequences of plagiarism. She concludes that universities are responsible for restricting plagiarism and technologies for this purpose should be used more often. Some of the universities in Latvia in their courses use Turnitin – originality checking and plagiarism prevention service. It is suggested that institutions of higher education in Latvia should also follow the practice of universities abroad and educate students and professors about plagiarism and its consequences. Academic integrity policy should no longer be only a formal instrument in fight against plagiarism, but should also be practiced extensively.

Juris Dreifelds

The Latvian System of Justice in the Scales of Public Perception

The article examines the broad disparities in the perception of honesty, efficiency and capabilities of the Latvian court system. Most popular polls give the system relatively low marks and many see the courts as corrupt and self-serving. On the other hand, a survey of those who actually had personal dealings with Latvian courts indicates a very high level of approbation (79%). Many international organizations such as Freedom House, the European Commission and the World Bank also give the Latvian court system good ratings. Many positive changes have been instituted, often under international pressure and with international financial help. Nevertheless, progress has been palpable. The article outlines some of the major court innovations and also itemizes some of the more pressing problems yet to be resolved in addressing the wide disparities in perceptions. A major weakness and source of frustration to business men has been the often incompetent

and corrupt behavior of the Latvian Insolvency Administration. Some changes have been instituted in this regard but problems persist. Latvia also lacks a solid infrastructure of competent judges with economic and business experience or education. Popular negative perceptions are also fed by the regular discovery of individual judges and prosecutors which creates a wide resonance throughout the media landscape painting the entire judicial system in dark colors. Overall, the article concludes that much progress has been made and that Latvia is in the forefront of court system innovations among former communist countries. However, there is still some distance to go to reach the levels of Western judicial systems which have had centuries to perfect their courts.

Ilmārs Latkovskis

Challenges Faced by Latvia in Time of Global Migration

Global migration at present does not directly endanger Latvian culture and traditions, but if we think about sustainable development, then we cannot look at Latvia while ignoring its place in the context of Europe and the whole world. The basic causes of the current migration crisis were identified by the Club of Rome in the 1970s, as being overpopulation, climate change, uneven regional development, environmental degradation and military conflicts. The wave of migrants to Europe is likely to continue for the foreseeable future, and this gives new importance to the major ideas expressed in Samuel Huntington's Clash of Civilizations and Oswald Spengler's Decline of the West. These ideas, however, should not be taken as absolute. Contacts between different cultures and religions are not in and of themselves at the root of conflict. History includes many positive examples of synergy between different cultures and religions, including that in the Arabic and Islamic era that lasted from the 8th to the 15th century AD on the Pyrenean peninsula. Latvian culture, in turn, has also benefited in many ways as a result of interactions with Christianity and Baltic Germans. Far more

important in conflicts among various groups are the different levels of consciousness or memes. In the context of migration processes, we can use the AQAL map that was produced by Ken Wilber. Spengler's ideas about the cyclical nature of cultural development and the inevitable destruction of cultures cannot be applied to Europe and Latvia in a fatalistic manner. Of decisive importance at a time of globalization is the extent to which each nation and culture can preserve its identity while changing its process of development. The survival and development of Latvia and all of Europe depends on it.

Einārs Cilinskis, Dagnija Blumberga

Climate Policy and State Development Planning System

The representation of Latvian climate policy in the national development planning documents was analysed. Authors show that the Latvian policy planning system lacks consistency – the goals are often changing and so far, climate policy has not been a priority for the Latvian government. However, mainly because of the collapse of Soviet industry it has been possible to reach EU and international climate goals without taking additional measures.

According to the European Union (EU) plans, Latvia needs to reduce its greenhouse gas emissions, those not covered by the EU emission trading system, by 6% till 2030 in comparison to 2005. Significant resources will be necessary to reach this goal, as well as other EU 2030 goals, including those related to energy efficiency and circular economy. Adaptation to climate change will also require additional resources.

It is concluded that to reach the EU 2030 goals it is necessary to adopt a policy as soon as possible. This policy as outlined in planning documents should optimise different goals, including economical, social and environmental. To achieve this, modelling techniques, such as – system dynamics, optimisation models and agent based modelling should be used.